

МЕНГЛИБОЙ МУРОДОВ

ГУНОҲ

Роман

Тошкент
«Янги аср авлоди»
2009

84(5У)6
М 81

Муродов, Менглибой.

Гуноҳ: Роман: / Менглибой Муродов. — Т.: Янги аср авлоди, 2008. — 304 б.

ББК 84(5У)6

Инсон айниқса, ўзининг ёшлик йилларида баъзан ўткинчи ҳис-туйғулар таъсирида, баъзан ҳақиқий ишқининг ўрнини босган ҳавас ва ёки эҳтирос оқибатида билиб-билмай катта-кичик хатоликларга йўл қуйиши ҳам мумкин. Афсуски, бундай адашишлар беиз кетмайди. Ахир бежиз қайтар дунё дейишмайди-ку.

Истеъдодли ёзувчи Менглибой Муродовнинг мазкур «Гуноҳ» романида айнан ёшлик даврларида қалтис хатога йўл қуйган Шамсиддин ва Гулсаранинг кейинги умрлари чуқур изтироблар сирдобиди, афсус-надоматлар қийноғида ўтганлиги ёрқин бўёқларда тасвирлаб берилган. Энг ачинарли томони, ота-оналарнинг хатолари беғуноҳ фарзандлар ҳаётини ҳам издан чиқариб юборади...

Ўйлаймизки, асар китобхонларга манзур бўлади.

ISBN 978 9943-08-253-3

© «Янги аср авлоди». 2009.

МЕНГЛИБОЙ МУАЛЛИМНИНГ ДИЛ СЎЗЛАРИ

Кўп ҳолларда истеъдод чархланишига, яхши-яхши асарлар пайдо бўлишига қаламкашнинг бой ҳаётни тажрибаси жуда асқотади. Навоийлик Менглибой ака Муродов мана шундай ижодкорлардан.

Менглибой ака деярли қирқ йил мобайнида болаларга таълим берди. Бу йиллар мобайнида озмунча йигит-қизни катта ҳаёт кучи-гига учирма қилдим! Уларнинг ҳар бири бир тақдир, бир қисмат, бир... роман! Мен бежизга «роман» деган сўз олдидан андак ўйла-ниб қолганим йўқ. Гурунларимиздан бирида Менглибой ака айтган бир гап сира ёдимдан кўтарилмайди. «Мақтабда ўзим таълим-таҳсил берган ўқувчиларимни кўз ўнгимдан ўтказаман, кейинги ҳаётлари билан қизиқаман. Уларнинг ҳар бирининг ҳаёти алоҳида романга ўхшаб кетади...» Тажрибали муаллим қўлига қалам тутқазган туйғу ҳам мана шу бўлса не ажаб?!

Ҳаловат «ўғриси» бўлган бу туйғу, мана, сал кам элик йил-дирки, Менглибой муаллимга тинчлик бермайди. «Меҳр», унинг изидан дунё юзини кўрган «Хосиятли кун», «Дийдор», «Юрагим-да борин айтдим» китоблари ана шу бедорлик, ана шу тиниб-тинчимаслик меваси.

Шубҳасиз, бадий адабиётнинг мезонини, вазнини белгиловчи насрдек оғир жараёнда ижод қилиш осон эмас. Айниқса, роман жанрига қўл уриш ёзувчудан масъулият билан бир қаторда жасоратни ҳам талаб қилади. Бежиз катта-катта ёзувчилар ҳам бу жанрга эҳтиёткорона муносабатда бўлиб, ҳаттоки йирик-йирик асарларини ҳам камтарлик ила «қисса» деб аташмайди. Қўлингиздаги китоб муаллифи адаблик масъулиятини ҳам, жасоратини ҳам тўла юракдан ҳис этади, «Мен роман ёзиб қўйдим!» деб кўксига урмайди, аксинча, «Кунда, кун бўйи ёзаверибман, ижод столидан нари жилгим келмайди, ёзганим сайин роҳат оламан», дейди у киши камсуқумлик билан. Дилидаги, қалбидаги ўйларини, сўзларини ёзган одам учунгина ижод машаққати роҳатга айланади.

«Гуноҳ» деярли чорак асрлик воқеаларни қамраб олган бўлса-да, воқеалар хронологик тарзда, ой-кунларига қадар аниқ тарзда кечади. Ушбу ҳолат ҳам асар сюжетининг ўйлаб топилмаганлигини, балки ҳаётнинг ўзидан олинганлигини кўрсатади.

Асарнинг ютуғи шундаки, ёзувчи ҳаётда юз берган анчайин чигал ва айни пайтда қизиқарли воқеаларни шунчаки қоғозга кўчириб қўя қолмайди. Абдулла Қаҳҳор таъбири билан айтганда, унга «кўнглидаги гапларни» қўшиб ёзади. Шу сабабли «Гуноҳ» ҳаяжон ва қизиқиш билан мутолаа қилинади, то сўнгги нуқтага қадар ўқувчини «Кейин нима бўларкан?» деган савол таъқиб этади.

Асар — ёшлар ҳақида. Уларнинг ўй-қизиқишлари, интилишлари, орзу-армонлари, саъй-ҳаракатлари, мақсад йўлида адашишлари ва, табиийки, муҳаббатлари ҳақида.

Бир мулоҳазанинг ўрни келиб қолди.

Инсон табиатан ўзининг катта-кичик қусурларини беркитишга, ҳеч бўлмаса салгина пардалашга мойилроқ бўлади. Шу мақсадда ҳаттоки «Ҳаммамиз ҳам хом сут эмган бандамиз» ё бўлмаса «Ёшлик — бебошлик» сингари нақлларни ҳам ўйлаб топиб қўйган. Аслида эса...

Келинг, фикримизни асардан олинган бир чимдим кўчирма билан давом эттирайлик:

«Азалдан оғир табиатли, гапиришдан кўра тинглашни хуш кўрадиган Эргаш ота қудасининг ҳам, ўғлининг ҳам сўзларини диққат билан эшитиб, бош ирғаб маъқуллаб ўтирарди. Қудасининг «Ёшлик — бебошлик!» деган сўзини эшитиб эса энсаси қотганини яшириб ўтирмади:

— Бебошлик — кўп ёмон нарса! Бебошлик ёшликни хароб қилади. Одам умрининг эгови ҳам шу бебошлик! Бебошлик кўпроқ ота-онасиз, яъни тарбиясиз қолган ёшларда бўлгувчи эди. Шамсиддиннинг эса сизлардек эсли-ҳушли ота-оналари бўла туриб шу ҳолатга тушиб қолганига тушунолмай турибман. Ёлғон сўзлаш, иккиюзламачи бўлиш, саёқ юриб-таёқ ейиш ҳам бебошликнинг оқибати эмасми?.. Бебошлик — бир кун келиб бошга етадиган бало!..»

Қаранг, шу биргина жумлада халқимизнинг болалар тарбияси борасида нақадар донолиги, нақадар масъуллиги акс этган! Ахир бежиз «Бир болага етти қўшни ота-она» демаймиз-ку.

Умуман олганда ҳам, «Гуноҳ» ёшлар ҳаётидан ҳикоя қилса-да, унда бир қатор донишманд оқсоқоллар, оқила кампирларнинг жонли образларини учратасиз. Яна бир мисол: «— Бола тойса, — деди ўғлининг мунғайиб қолганини кўрган Рисолат ая меҳр билан, — ота-она йиқилади, улим».

Ёки бўлмаса бошига кўп савдолар тушган Маматқул отанинг мана бу сўзларини эслайдик: «— Ерга қараган кўзга чанг тушмайди, болам...»

Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин.

Умуман олганда, муаллиф қишлоқ одамларининг мулоҳазага ҳамда турли-туман, аммо ўз ўрнида ишлатиладиган нақлларга бой нутқини топиб, саралаб, ўрни-ўрнида ишлата олган. Қаранг, кувининг бошқа оиласи ҳам бўлганлигини, ундан фарзанд кўришга ҳам улгурганлигини эшитган меҳрибон, ғамхўр ака нима дейди: «Кувининг бу гаплари ҳақоратдай туюлган Олимжоннинг кўзларида нафрат олови ёнди:

— Нарвонни қўл ушламаса, оёқ чиқа олмайди... Лойқаланган сув тиниши мумкин, бироқ синган қалб шишасини аввалги ҳолатига келтириб бўлмайди-ку, қуда бобожон!..»

Муаллиф қишлоқ одамларининг жонли нутқидан фойдаланишни жуда ўрнига қўяди: «— Ўғлимизнинг тарафини олиб, уни бутунлай оқламоқчи эмасман, — деди босиқлик билан Маматқул ота. — Шамсиддин ақлли, фаросатли, узоқни ўйлаб иш қиладиган бўлганида биз ҳозир бундай оғир вазиятга тушиб ўтирмаган бўлардик. Той суринмай от бўлмас, деган гап бор. Мана, ўзиям суринганидан пешонасидан юрагигача қашқа қилиб ўтирибди-ку!..»

Мен Шамсиддин билан Гулсаранинг фожиали кечмишлари, Ойсаранинг изтироблари, айбсиз айбдорларга айланишган Меҳридин билан Гўзалоийнинг ўхувчи қалбини ларзага соладиган қисматлари хусусида батафсил тўхталмайман. Зеро, бунинг учун асар мазмунини тўла ҳикоя қилиб беришга тўғри келарди...

Менглибой муаллимнинг дилидан, қалбидан қоғозга роман шаклида тўкилган «Гуноҳ» асари «Ёшлар йили»да ёшларга ўзига хос муносиб совғаси бўлди. Умид қиламизки, асар ёшларнинг ҳам, кексаларнинг ҳам — кенг омманинг сеvimли китобига айланади.

Хуришд ДЎСТМУҲАММАД

Ташландиқ чақалоқ

Баҳор фасли ўз ўрнини ёзга бўшатиб бера бошлаган кунларнинг бири эди.

Намозшом палла.

Юзига билинар-билинимас доғ тушган, сочини турмаклар боғлаган, ўрта бўйли, озғин, одмигина қизғиш кўйлак кийган йигирма ёшлар чамасидаги жувон оқ чойшабга ўралган кўғирчоққа ўхшаш бир нимани маҳкам бағрига босганча шаҳарнинг паст-баланд биноларига синчковлик аралаш ваҳима билан кўз ташлаганча катта кўчага туташ йўлакчадан илдам кетиб борарди.

Ниҳоят аёл пештоқига «Шаҳар болалар уйи» деб ёзилган бинонинг дарвозаси олдига келганда тақа-тақ тўхтади. Сўнг юрак ютиб оёқ учида бир неча қадам олдинга юрди ва дарвоза тирқишидан ичкарига ўғринча мўралади. Шу аснода аёл қўлидаги юки ўралган чойшабнинг бир четини озгина кўтариб кўйган эди, муштдеккина чақалоқнинг шолғомдай қип-қизил юзи кўриниб қолди.

Аёл катта дарвозани секин итариб кўрди, аммо у ичкаридан қулфланганми, очилмади. Худди шу маҳал дарвозадан икки-уч қадам наридаги бир тавақали эшик очилгандай бўлди. Бола кўтарган аёл шу томонга «ялт» этиб қаради. Кейин шоша-пиша эшикка яқинлашди ва жон ҳолатда ичкарига бош суқди. Каттагина ҳовлининг спорт майдончасида ўн-ўн бир ёшлар чамасидаги бир тўп болалар волейбол ўйнашарди.

Аёл ҳадиксираган кўйи эшикдан ичкарига кирди. Аввал ҳар томонга хавотир аралаш аланглаб олгач, секин ҳовли томонга юра бошлади. Кейин қадамини тезлатди. Нигоҳи арча дарахтининг остидаги ўриндиққа тушган жувон шо-

шиб шу жойга етиб борди-да, бағридаги гўдагини ўриндиққа оқиста ётқизди. Аёл қўрқувга тўла кўзларини бундан кейинги тақдири номаълум, эҳтимол бир умрга бағридан ажралиб қолаётган нораства гўдагига тикди.

Аёл шошилаётганлигига қарамай боласининг митти юзидан ўпмоқчи бўлди, бироқ унинг уйғониб кетишидан қўрқдимми, дарҳол фикридан қайтди. Аёл яна ва яна гўдагининг юзкўзларига суқлана-суқлана термулди. Кўзларига ёш тўлиб-тўлиб термулди... Шу пайт гўдак кулимсираб қўйди.

Бу ҳолат аёлнинг юрагини баттар хуружга келтирди. Ўзини йўқотаёзган аёл шу онда гўдагини бағрига олиб тўйиб-тўйиб эркалагиси, муаттарлик ва мафтункорликда бу дунёда ўхшаши йўқ чақалоқ исидан маст бўлгиси келди.

Бироқ рўпарадаги бино зинапояларидан эшитилган оёқ товушлари аёлни бирдан сергаклантирди. Аёл шошиб шу томонга қаради. Қирқ-эллик қадамча наридаги зинадан оқ халатли, ёши эллик бешларга яқинлашган кўзойнакли, басаалат хотин шошилмасдан, аммо шу томонга диққат билан қараган кўйи тушиб келарди. Гўдаги ёнида турган аёл аввал сесканиб кетди, сўнг гўё бир сонияда эсини йиғиб олган каби чаққонлик билан елкасига осиб олган қора сумкасини титкилаб буклоқлик бир парча қоғозни олди ва уни апил-тапил йўргакнинг ичига тикди. Шундан кейин аёл гўдагини ўриндиқда қолдирганча жон ҳолатда ўзини эшикка урди.

Воқеанинг бунақа ривожланишини кутмаган бўлса керак, аввал анг-танг қолган кўзойнакли ходима дарҳол зипиллаб қочиб кетаётган аёл орқасидан югурди ва йўл-йўлаккай қичқирди:

— Ҳой, сингли-и-им, тўхтаг, шошманг-ей!..

Албатта, аёл бу чақириқни эшитди. Лекин ўзини эшитмагандай тутган кўйи эшикдан отилиб чиққан заҳоти катта кўчада у ёқдан-бу ёққа ўтиб турган йўловчилар оқимига қўшилиб, кўздан ғойиб бўлди.

«Болалар уйи» эшигидан изма-из отилиб чиққан кўзойнакли ходима эса гоҳ у ёққа, гоҳ бу ёққа аланглаганча қизил кўйлакли аёлни қидирди, тополмагач, эшик олдида лол туриб қолди.

Худди шу маҳал ўриндиқда қолдирилган гўдакнинг аввал секин, кейин чинқириб йиғлай бошлагани эшитилди ва бу йиғи ходимани ҳушёр торттирди.

Ходимадан ҳам бурун ҳозиргина овқатланиб чиққан беш-олти бола йиғлаётган боланинг овозини эшитишган заҳоти аллақачон югуриб етиб келишганди. Улар бири олиб, бири қўйиб гўдакни йиғидан тўхтатмоқчи бўлишарди, лекин чақалоқ «онамни топиб беринглар» деётгандай зорланиб йиғлашини қўймасди.

Кўзойнакли аёл дарҳол изига қайтди. У етти-саккиз ёшли дўмбоқ болаларнинг қий-чув қилиб чақалоқни қўлма-қўл олишаётганини кўргач, қадамини янада тезлатаркан, олисданоқ уларга қараб хитоб қилди:

— Ҳой-й, тиниб-тинчимаганлар, болани йиқитиб қўйманглар тагин!

Шошиб етиб келган ходима ҳамон «инга-инга» қилаётган чақалоқни болаларнинг қўлидан авайлабгина олди-да, бағрига босиб, аллалашга тушди. Гўдак йиғиси бироз пайди. Аёл гўдакнинг юзига тикилганича чуқур «ух» тортди. Сўнг:

— Эссизгина бола, — деб пичирлаб қўйди.

Чақалоқ оғзини очди, бошини гоҳ у томонга, гоҳ бу томонга буриб тамшаниб-тамшаниб олди-да, йиғисини келган жойидан давом эттирди. Аёл яна аллалаганди, гўдак жимиб қолди. Сўнг тилининг учини юпқа лабларига тегиб-тегизиб олди-да, тамшана бошлади.

Ходима гўдакнинг очиққанини сезди.

Шу пайт иккинчи қаватдаги дераза очилиб, ундан бўйлаган бир ёш аёл ходима қараб:

— Роҳила опа, сизни директор опа сўраяптилар, — деди.

— Хўп, ҳозир бораман, — деганича Роҳила опа деганлари гўдакни опичлаб, аста ўрнидан турди.

«Нима қилиб қўйдим?...»

Гўдагини болалар уйига ташлаб қочгандан бери ортидан ёв қуваётгандай шошиб-ҳаллослаб кетаётган қизил кўйлакли аёл ногаҳон йўл ўртасидаги тошга суруниб кетди-ю, муккасидан тушишига бир баҳя қолди. Мабодо уни қарши тарафдан келаётган иккита қиз ушлаб қолмаганида, йиқилиши аниқ эди.

Қизлардан бири:

— Гулсарамисиз, мунча шошилиб қаёққа бораяпсиз? — деди ҳайрон бўлиб.

Гулсара «ялт» этиб қизларга қаради-да, уларни қўшни ётоқхонадаги толибаларга ўхшатди, лекин исмларини дарров эслай олмади. Бунинг устига ҳозир ўйлаб ўтирадиган, улар билан суҳбатлашиб кетадиган вақт эмаслигидан минғирлаб қизларга миннатдорчилик билдирган бўлди-да, йўлида давом этди.

Гулсара муюлишгача шу тахлитда боргачгина қадамни бироз секинлатди. Сўнг чўнтаklarини қайта-қайта кавлаштирди; қўлига илингани 7 сўм 55 тийин бўлди. Бу пул билан уйига аранг етиб бориши мумкин...

Гулсара тақдирини, бугунини, келажагини ўйлагани сайин ўзини дунёдаги энг бахтсиз аёллар қаторига қўяр ва айни пайтда ўзидан-ўзи нафратланиб кетарди. Шу топда жувон ўзининг ғариб бошини қаёққа уришини билолмай гаранг эди.

Гулсарани бир хаёли ётоқхонага, бир хаёли ўзини шу куйларга солган Шамсиддиннинг олдига, яна бир хаёли эса қишлоққа — ота-онаси бағрига боришга ундар эди. Бунинг устига пулиям тугаб қолган...

Ётоқхонадаги қизларга кўринса сирини очилиб қолишидан, Шамсиддинга борса, ундан натижа чиқмаслигидан, қишлоққа — ота-онасининг ҳузурига жўнаса «Ёзги имтиҳонлар даврида нима қилиб юрибсан?» қабилдаги саволларга дуч келишидан хавотирланган Гулсара чувалашган фикрларини бир жойга йиғолмай, хаёл сура-сура одамлар гавжум бекатга яқинлашиб қолганида шундоққина олдидан чинқириб ўтган трамвай-

нинг овозидан юзига совуқ сув сепилгандай чўчиб кетиб, дарров ўзини четга олди...

Гулсара тез юрганиданми, қаттиқ кўрқувдан ва умидсиз-ваҳимали ўй-хаёлларга берилганиданми, қора терга ботганини бекатда туриб қолганида, эсаётган елвизак шамол забтидан сезди. Сезди-ю сумкасидан даструмомолчасини олиб, юз-кўзларини артди. Аёлнинг назарида ҳамма унга жирканиб ёки нафратланиб қараётгандай эди. Ўзаро гаплашиб, қиқирлашаётган анави йигит-қизлар ҳам гўё шу топда унинг устидан кулишаётгандай, уни масхара қилашаётгандай. Шуларни ўйлаб турганида таниш рақамли автобус келганини кўриб қолдию, бу ердан тезроқ кетишга шошганиданми, Гулсара дарҳол унга чиқиб олди. Бироқ... автобус ичидаги йўловчилар ҳам унга ёмон кўз билан қарашаётгандай туюла бошлади...

Гулсара автобус вокзалига кириб келганида кабоб ва сомсанинг иштаҳани очадиган ислари димоғига урилиб, кечадан бери туз тотмагани учун кўнгли бироз беҳузур бўлиб кетди. У чеккароқдаги сомсапазлардан иккита картошкали сомса харид қилиб, сумкасига солиб қўйди.

Сал ўтмай карнайлардан чиқаётган манқаланган овоз Булорога автобус жўнаётганини эълон қилди.

Гулсара автобусга чиқди ва бир семиз аёлнинг олдидаги бўш ўринга бориб, аста ўтириб олди.

Зум ўтмай автобус орқасига озгина тисарилиб олгач, шиддат билан олдинга интилди.

Гулсара ёнида ўтирган аёлга секин кўз қирини ташлади: икки юзи шиширилган қизил шардай дум-думалоқ, семизлигидан ҳансирайди, оғзидан мурчли кабобнинг хуштаъм ҳиди анқийди. Семиз аёл юз-кўзларидан сирғалиб тушаётган терларини тез-тез артиб, орасида олтин узуклари ялтираб турган тўмтоқ бармоқларида тутган қаттиқ гулли қоғоздан ясалган елпиғичини елпиб-елпиб қўяди.

Семиз, гавдали бу аёлнинг ёнида Гулсара катта ва семиз она қўйнинг олдидаги кечагина туғилган кўзичоқдай қимтинибгина ўтирарди.

Мурчли кабобнинг ёқимли ҳиди кечадан бери туз тотмаган Гулсаранинг иштаҳасини очиб, безовта қилди.

Гулсара энди йўлда олган сомсасини ёмоқчи бўлганида ўзидан икки қатор олдинги ўриндиқда ўтирган бир ёш келинчакнинг қўлидаги чамаси тўрт-беш ойлик чақалоқ чинқираб йиғлашга тушди.

Келинчак эса гўдагининг йиғисини эшитмагандай ёнидаги қора кўзойнакли барваста йиғитга ниманидир куйиб-пишиб уқтирарди. Ниҳоят келинчак гапини тўхтатмаган ҳолда боласининг оғзига сўрғич тутди. Чақалоқ уни бир тамшаниб чиқариб ташлади, шекилли, яна йиғи овози кучайди. Гулсара гўдакнинг овозини эшитиши билан шу тарафга термулиб, чақалоқ ва онанинг ҳар бир ҳаракатини хавотирланиб кузата бошлади.

Гўдакнинг «инга-инга»лаб йиғлаши Гулсаранинг изтиробга тўла қалбини баттар эзиб юборди. Баногоҳ жувонга шу топда ўзининг боласи йиғлаётгандай туюлиб кетдию, бу туйғу унинг тирсиллаб турган кўкракларини беихтиёр ийдириб юборди. Қалбида ва вужудида пайдо бўлган ғалати бир туйғу жувонни ўз забтига олди. Гулсара ўзи сезмаган ҳолда кафтларини борган сари нам тортаётган сийналари учига босди, кўзларини юмиб, ўзини болалар уйида қолдириб келган гўдагини мириқиб эмизаётгандай ҳис этди.

Икки қатор олдиндаги келинчак ҳамон боласини эмизиш ўрнига, унинг елкасига қўли билан секин уриб-уриб қўйиб, «ў-ў-ў» дея юпатмоқчи бўлар, чақалоқ эса йиғисидан тўхтамас эди.

Гулсара кўзларини юмиб олди... Назарида ўзининг гўдаги очиқиб, чинқириб-чинқириб йиғлаб иккала кўкрагини бирини олиб, бирини қўйиб эмаётгандай... Ногоҳ ютоқиб-ютоқиб эмаётган чақалоқ бирдан ғойиб бўлдию, жувоннинг тирсиллаб турган кўкраклари бўшашиб қолди.

Шу пайтгача ҳис қилиб кўрилмаган тушунарсиз туйғулар Гулсаранинг нотинч қалбини бўғма илондай чулғаб олди: жувоннинг бақириб йиғлагиси, ўзини шу кўйларга солган Шамсиддинни, кейин эса ўзини қаттиқ жазолагиси келиб кетди. Жувон бехосдан шанғиллай бошлаган қулоқларини маҳкам чангаллади, кўзларига қуйилиб келаётган алам ёшларини артди, автобус деразасидан пардани суриб

қўйиб, тобора қоронғилашиб бораётган далаларга ҳеч нарса кўрмаётган нигоҳини тикди...

Ҳайдовчи ёнида тикка турган йигит билан янги чиққан автобусларнинг афзалликлари тўғрисида суҳбатлашиб борар, йўловчиларнинг аксарияти эса уйқуга кетишган. Ҳалиги келинчак ҳам, унинг йиғлоқи боласи ҳам ухлаб қолишди.

Биргина Гулсара ўз дарди, ўз хаёли билан оғир ҳистуйғулар оғушида, музтар ҳолатда ўтирарди. Ахийри азобли ўй-хаёллар уни ҳоритгандай бўлди-да, аёл ўзини уйқуга чоғлаб кўрди: кўзларини юмди, бошини орқага ташлади. Бироқ барибир уйқуси келмади. Қайтага кўнгли янада ғаш бўлди. Боши ғувлаб, юрагини ит тирнай бошлади. Ўз гамига ғарқ бўлди. Эриган қўрғошиндай қайноқ дард унинг юрагини ўярди: «Нима қилиб қўйдим?.. Нега бошқа бирор тузукроқ чора излаб кўрмадим?.. Нега бунчалик шошдим?.. Маслаҳатлашай десам ҳақиқий сирдошим, дардкашим, жоначирим ҳам йўқ ёнимда. Қаёқдан ҳам шу ярамас хотинбозга учрадим-а?.. Севаман, ўламан... деса унинг алдовларига учиб, ишониб кетавераманми мен аҳмоқ... Наҳотки энди умр бўйи виждон азобида қийналиб яшасам?! Ит ялаган товоқнинг кимга ҳам кераги бор?.. Наҳотки шунчалар қисматим қора бўлса? Наҳотки биринчи севгим, биринчи бахтим, биринчи фарзандим тақдири пешонамга шундай ситамкорона битилган бўлса?! Эй художон! Мендан ҳам бахтсиз она, боламдан ҳам бахтсиз бола бормикан бу дунёда?.. Эҳ, Шамси, Шамси, дунёдан бошқа фарзанд кўрмай, бешарзанд ўткур Шамси!.. Менга барча бахтиқароликни сен келтирдинг-ку!.. Танамга қўл теккизманг деб худонинг зорини қилдим. Кўнмади. Ялинаверди... ёлвораверди. Ундоқ қилди, мундоқ қилди. Илондай авраб ақлимни олди... Мана оқибати!.. У-ку, ҳеч нарса кўрмагандай айшини суриб, ўқишини ўқиб, ялло қилиб юрибди... Мен бўлсам ит азобидаман... Шамси боласига оталик қилганида, олам гулистон эди... Ўртада бегуноҳ гўдаккаям жуда қийин бўладиган бўлди. Туғилиши билан етим бўлди-қолди!.. Гўдаккинамга ачинаман!.. Мен-

ку бу ишни иложсизликдан қилдим. Отасиз болани кимга ҳам «Шу менинг болам», деб кўрсата оламан: ота-онам-гами, қариндошларимгами ёки дугоналаримгами?.. Улар «Куёв қани, исми ким?» деб сўрашса нима дейман?.. Бу балои азим совчи қўйган бўлмаса, тўй қилиб, ёр-ёр айтириб қондасини келтирган бўлмаса, менинг эрли бўлган-лигимни эл-хешим билмаса, кимга, нима деб бораман, қайси юз билан уларга боламни кўрсатаман!.. Эй, худо!.. Юрар йўлини билмаган мендек ғўр ва аҳмоқ бандангни ўзинг кечир!.. Менга бахтсизлик келтирган ва алдаб-авраб шу кўйга солган Шамсиддинга ҳам ўзинг жазо бер! У хотинбоз мендан ҳам баттар шармандаю шармисор бўлсин!..»

Бир маромда ҳаракатланаётган автобуснинг аввал қаттиқ силкиниб-силкиниб, кейин «пупф-пупф»лаб тўхташи Гулсарани сергак торттирди. Хаёл суриб бораётганлиги учун автобус тўхтаган маҳал мувозанатини сақлай олмай пешонасини олдинги ўриндиқнинг бироз қия ётқизилган тутқичига уриб олди.

Ҳайдовчи ўрнидан туриб йўловчиларга юзланди ва зълон қилди:

— Ҳурматли пассажирлар, шу ерда яхши ошхона бор, тушинглар, ярим соатгина ҳордиқ чиқариб, овқатланиб оламиз.

Йўловчилар ғимирлаб ўринларидан туришиб автобусдан туша бошлашди. Гулсаранинг аввал тургиси келмади. Бунинг устига иштаҳасиям, овқатланишга пулиям йўқ эди. Йўлга олган иккита сомса ҳалиям сумкасида турарди. Шуларни ўйлаб турганида ёнидаги семиз ва басавлат аёл ўридан турди-да, уни ҳам чойга таклиф қилди. Гулсара автобусдан туришиб, шариллаб оқиб турган сувда юз-қўлини ювди. Муздаккина сув унинг қалбидаги тинчлик бермай келаётган ҳис-туйғуларини ҳам бирозгина ювиб кетгандай бўлди.

Гулсара навбатда туриб бир чойнак чой олгач, келиб столга ўтирди. Сўнг сумкасидаги сомсаларни олиб, бирини оғзига олиб борди. Егиси келмасаям бироз куч бўлсин учун ўзини зўрлаб еди. Икки-уч пиёла қайноқ чой ичди. Шунда

чарчоқлари ва юрагидаги хижилликлари бироз ёзилиб, танасига озгина қувват киргандай бўлди.

Йўловчиларга қўшилган Гулсара ошхонадан чиқиб, автобусга ўтирди. Ҳамма жамулжам бўлиши билан автобус яна силкина-силкина катта йўлга тушиб олди ва шиддат билан юриб кетди.

Беш-ўн дақиқалик ғовур-ғувурлардан сўнг ҳамма уйқуга кетгандай жим бўлиб қолди.

Гулсарани эса яна ўша ҳис-туйғулар ва хаёллар ўз оғушига олди. Яна хаёлида болалар уйидаги ўша манзаралар такрор-такрор жонланаверди...

Жувон ўзининг бу хил ўй ва кечинмаларини шу топда дил ёриб, ҳадди сиғиб кимга ҳам очиқ айта оларди?!

Гулсара қишлоғига етиб келгач ҳайдовчига бор пулини берди, камига узр сўраб, қайта-қайта миннатдорчилик билдиргач, тушкун бир кайфиятда автобусдан тушиб қолди. Ҳайдовчи ҳам бахтига яхши одам экан, унинг талабалигини билгач, камини сўраб қийнаб ўтирмади.

Ёз бўлишига қарамай, тонг олди эсаётган салқин шабобада автобусдан бироз терлаб тушган Гулсарага ёқмади. Шунда у костюминини ёки жемперини олиб чиқмаганини ўйлаб ўкиниб қўйса-да, дилидаги эзгин ўй-хаёллар таъсиридан ҳамон чиқолмай оҳиста йўлга тушди.

Гулсара тор ва эгри-бугри, тупроқ йўлдан бораркан беихтиёр ҳаётини шу кўчага таққослади: «Менинг умр йўлим ҳам шу йўлларга ўхшайди: тор ва эгри-бугри, чанг ва ифлос. Бу йўлларни-ку кенгайтириш, созлаш, обод қилиш мумкиндир. Лекин менинг умр йўлларимни-чи? Уни тузатиш мумкинмикан? Қандай қилиб, қачон?!»

Гулсара қалбига чирмовуқдай ўрнашиб-ёпишиб олган бу оғир ўй-хаёлларидан қутулишнинг чорасини тополмай болалиги ўтган қадрдон қишлоғи кўчасидан ота-онаси яшаётган уйи томон зўрға борарди. Бу пайтда тонг анча ёришиб қолган, хўрозлар қичқириб-қичқириб чарчаган, энди эринибгина «қу-қу»лаб қўйишмоқда, келинчаклар ҳамда бўйи етган қизлар дарвозалари ва эшиклари олдиларига сув сепиб супуришмоқда, молларни қир-адирларда боқишга одатланган по-

дачилар эса қўй-эчкиларни, сигир-бузоқларни «чуқ-чуқ»лаб бир машина сиғадиган қумлоқ йўлни чангитиб кетишмоқда.

Гулсара сўқмоқ йўлдан чиқиб, уйи томон бурилганида маҳалла гузарига ўрнатилган радиокарнайдан Комилжон Отаниёзовнинг «Ёр қаро кўзларинг на тилар маннан...» дея нола қилувчи гўзал ашуласи баралла янграб турарди. Бу ашулани эшитиши билан негадир Гулсаранинг тунд қалби ёришгандай, ғам-ғуссалари тарқагандай, қизлик давридаги шодликлари қайтиб келгандай бўлди. У қадамини тезлатиб, уйига яқинлашаркан, Нормўмин акасининг ўн ёшлардаги ўғли Ботиралини кўриб қолди. Болакай қўлидаги иккита кичкина челақчани боши узра айлантириб, уйлари ёнида ўтган катта ариққа қараб югуриб борарди.

Ботирали аммасига кўзи тушиши билан қўлларидаги челақчаларини бирининг устига бирини тарақлатиб қўйди-да, унга қараб югурди. Гулсара жиянини қучоқлаб, ўпиб бағрига босди. Ботирали аммасининг бағридан чиқиши билан ирғишлаб челақлари томон бораркан, дарвозаларидан чиқиб келаётган бувиси Ҳалима аяга қараб бақирди:

— Бу-ви-жо-он... Гул-сара ам-мам кел-ди-лар!..

Ёши олтмиш бешлардан ошганлигига қарамасдан ҳамон хушсурат, ўзига доим қараб юрадиган, кўзлари катта-катта, лаблари юпқа Ҳалима аяни қўшни кампирлар ҳазиллашиб «Сулув момо» деб чақирришарди. Онасининг ҳали ҳам кўркам ва хушсурат юзига қараган Гулсара қўшнилариинг шу сўзларини эсладию, жилмайганича ўзини чопқиллаб келган онасининг иссиқ бағрига отди.

Сўрашаётганлари маҳал аянинг кўзи қизининг юзидаги билинар-билинемас доғларига тушди-ю, шу онда нохуш бир нарсани сезгандай юраги беихтиёр «шиғ» этиб кетди. Ая кўнглига келган фикрларини шу топда қизига дабдурустдан айтишдан ўзини тийди ва қизига сездирмасдан енгил «уҳ» тортиб қўйди.

Ҳалима ая қизини бошлаб дарвозадан ичкарига кираркан, ҳамон қайта-қайта сўрарди:

— Эсон-омон келдингми, қизим! Ўқишларинг яхшими? Кейинги пайтда хат ҳам ёзмай қўйдинг. Ишқилиб пулдан

қийналмадингми? Аканг ҳам ишлари билан бўлиб, сендан хабар ололмай қолди. Ишқилиб, тани-жонинг соғми?..

— Шукр, ойижон, ёмон эмас. Стипендия олиб турибман-ку. Ўқишларим кейинги пайтда бироз қийинлашиб, сизларга хат ҳам ёзолмадим. Сизларни соғиниб, мана, ўзим келавердим, ойижон!

— Тўғри қилибсан, қизим. Ўзим ҳам сендан хавотир олиб юриб эдим. Шу десанг, қизим, бундан бир ҳафта-ўн кун бурун тушимга жа ғалати бўлиб кирдинг. Тушимда сен менга қараб: «Ойижон, олтин сопли ўткир ханжар топиб олдим», деб қувониб гапириб, кулдинг. Биласанми, қизим, кунни кечаям сени тушимда кўрдим. Бу сафар ҳам тушимда сен яна менга қараб: «Ойижон, ханжарнинг қини бўлмаса сақлаб бўлмас экан. Шунинг учун уни қин ясаш учун устага бердим», деб яна қаттиқ кулдинг...

Онаси кўрган тушларни эшитган Гулсаранинг юраги шувиллаб кетди.

Ҳалима ая эса юришдан тўхтаб, қизига юзма-юз турган ҳолда тушларининг таъбирини айта бошлади:

— Насиб этса яхши ердан совчи келиб турмуш қурсанг, биринчи фарзандинг ўғил бўлишини художоним менга олдиндан сездирди-ёв, дейман, қизим. Бироқ ханжарни қин ясатиш учун устага бердим, деган жойингга сал кўнглим хижил бўлиб турибди-да. Ишқилиб бало-қазолардан худонинг ўзи асрасин-да, қизим.

Гулсара онасининг зийрак кўнглига ичида қойил қолиб, буни юрак-юрагидан чуқур ҳис этиб турган бўлса-да, бу ҳақда ҳеч нарса деёлмасди. Шунинг учун ҳам онасига далда беришга, ҳам туш ҳақидаги фикрларидан чалғитишга уринганча:

— Ойижон, тушга нималар кирмайди дейсиз. Ўзингиз соғинган одам кўп туш кўради дердингиз-ку ёшлигимизда. Бу тушингиз ҳам шунақаларнинг биридир-да... Дадам уйдадилар? Ўзингизнинг соғлигингиз яхшими? — деди ва дарвозадан ўтиб туриб қолган онасини ичкарига бошлади.

Ботирали сув тўла челақчаларини кўтарган ҳолда ошхонага қараб пилдираб ўтиб кетди. Ҳалима ая боғнинг этаги-

даги қовун-тарвузларга сув таратаётган чолига қараб овозини баландлатди:

— Ҳо-ой, дадаси, қизингиз келди, келинг.

Шундан кейин ая йўлақда ётган дастаси синиқ супургини четга олиб қўйди.

«Бу ерда бошқа бир гап бор...»

Роҳила опа гўдакни кўтариб котиба қиз ўрнида газета ўқиб ўтирган директор қабулхонасига кирди ва очиқ эшиқдан мўралади. Оппоқ юзли, қора қошли, латофатли чеҳрасига билинар-билинемас кексалик нуқси ура бошлаган, тўлиқ ва пишиқ гавдаси ўзига ярашган эллик-эллик беш ёшлардаги аёл — болалар уйи директори Гулрухсор Самадовна Ойсанам исмли ҳамшира қизга алланималарни тушунтираётган экан. Уларнинг гапи узилиб қолмасин, дея одоб юзасидан Роҳила опа гўдакни кўтарганча дераза олдидаги бири-биридан чиройли ва нафис, қараган кўзни қувонтирадиган ва чарчоғини оладиган турфараангдаги гулларга разм солиб турди. Зум ўтмай Ойсанам директор қабулидан чиқиб, Роҳила опага салом берганча ўтиб кетди.

Роҳила опа чақалоқни у қўлидан бу қўлига алмаштирган эди, гўдак уйғониб кетди ва аста ингалаб йиғлай бошлади. Хонасида ўтирибоқ чақалоқ йиғисини эшитган Гулрухсор Самадовна илдам чиқиб келди-да, Роҳила опага савол назари билан тикилиб қолди.

— Бу гўдаккинани ҳозиргина биттаси ҳовлидаги ўриндиқлардан бирига ташлаб қочиб қолди. Шунга андармон бўлиб тургандим, — деди Роҳила опа йиғлаётган чақалоқни бағрига босганча секин аллаларкан.

Аллалаш гўдакка таъсир этмасди. Бундан безовталанган Гулрухсор Самадовна зудлик билан котиба қизга бир шиша сўргичли сут келтиришни буюрди-да, шоша-пиша Роҳила опанинг қўлидан чақалоқни олди. Сўнг гўдакнинг митти юзларига ва йўрғакларига эътибор билан кўз ташлаганча хонасига кираркан:

— Ов-ов-ов!.. Ҳали бунинг киндиги ҳам тушмаган-ов, — деди оқ йўргакдаги қон доғларига кўзи тушиб. — Жуда но-раста экан. Ов-ов-ов! Ширин бола-ей!

Директор опа шу дамда суюкли неварасини овутаётган меҳрибон буви ҳолатига кирган эди. Гулрухсор Самадов-нанинг эркалашлари гўдакка хуш ёқди шекилли, йиғисини қўйиб кўзларини катта-катта очдию, сўнг киприklarини пирпирата бошлади. Шу орада котиба қиз ўлчовлари кўрса-тилган сут тўла сўрғичли шишани келтирди. Роҳила опа чақалоқни Гулрухсор Самадовнадан олиб, бағрига босди ва унинг оғзига сўрғичли шишани тутди.

Бола аввалига сўрғични эплаб ололмай биров хархаша қилди. Бироқ гўдакларга сўрғич тутишнинг обдон ҳадиси-ни олган Роҳила опа тезда чақалоқни бунга ўргатиб олди. Чақалоқ анча очиққан ва чарчаган экан. Сутнинг ярмини ютоқиб-ютоқиб ичди-да, юзи терга ботганча ухлаб қолди. Уни кузатиб турганлар мулойим жилмайиб қўйишди.

Гулрухсор Самадовна чала қолган суҳбатини давом эт-тириш учун Роҳила опага юзланди.

— Роҳилахон, шундай қилиб, чақалоқнинг онаси сут эмма гўдагини бизларга ташлаб кетди, денг-а. Бу ҳол қан-дай юз берди? Сиз кўриб қолдингизми у хотинни? Сизга бирор нарса деб кетдими ё сизни кўриши билан «қуён» бўлдимиз? Хотинларга нима бўлаяпти ўзи...

Роҳила опа қўлидаги сўрғичли шишани стол устига аста қўйди-да, директорнинг устма-уст ташлаган саволларига ўйчан тарзда жавоб бера бошлади:

— Алижонни ухлатиб, энди иккинчи қаватдан пастга ту-шаётган эдим. Арча остидаги ўриндиқда тугунчасини тутиб куймаланаётган нотаниш аёлга кўзим тушди. Аввалига у мени сезмади. Яқинлашганимдан кейин тугунчанинг йўргак-ланган бола эканлигини билдим. Дарров қадамимни тезлат-дим. Шунда аёл оёқ товушларимни эшитиб қолди-да, ҳов-лиқиб менга қаради. Кўзларимиз бир зум тўқнашгандай бўлди. Аёл қаттиқ саросимада эди. У кўзларини мендан қан-дай тез яширган бўлса, худди шундай тезликда ўзини ташқ-арига отди. Бу ҳолдан менам жуда шошиб қолдим. Мен паст-

га тушаман дегунча у дарвозадан чиқиб улгурди. Мен «шошманг, синглим» деганимча қолавердим. Изидан чиқиб қарасам, у аллақачон узоқлашиб кетган экан. Билиб қолганим шу бўлдики, у бугдой рангли, ўрта бўйли, чап юзида холи бор, йигирма-йигирма бир ёшлардаги қизил крепдешин кўйлакли ориққина аёл эди.

— Ҳм... Шунақа денг, Роҳилахон. Бу аёл нега бундай қилди экан-а? Ниманинг жабри ўтдийкан бу аёлга? Балки бу бола ногирондир?

— Гўдакнинг тўрт мучаси солла-соғ. Ҳалигина тагини тозалаганимда эътибор бериб қарадим. Йиғлашиям соғлом болаларникидай.

— Ўғилми, қизми?

— Ўғил.

Гулрухсор Самадовна ҳайрон бўлиб қолди.

— Ундоқ бўлса, бу ерда бошқа бир гап борга ўхшайди, — деди ниҳоят директор опа жиддий тус олган юзларини оҳиста силаб.

— Масалан...

— Масалан, — нигоҳини бутун дунёни унутган кўйи мириқиб ухлаётган гўдакка тикди Гулрухсор Самадовна, — бу боланинг онаси ҳали турмушга чиқмаган қиз бўлиши мумкин...

— Балки ундоқ эмасдир, тагин билмадим. Менимча бу боланинг онаси ё телба, ё ичкиликка берилиб кетган енгилтак аёл. Ё бу болани бирор жойдан ўғирлаб қочиб, кейин қўлга тушишидан қўрққану, бизга ташлаб кетдимикан?!

— Нима бўлгандаям бу гўдак энди бизники. Бу боланинг отасиям, онасиям ўзимиз энди. Биз ўзимиз тарбиялаб, ўзимиз катта қилиб оламиз. Роҳилахон! Ташвиш тортманг. Бу шўрлик гўдак йиғлоқи бўлмаса бўлгани.

— Катта қилишга-ку, катта қиламиз, лекин етимлар кўпаймаса эди, дейман-да, ўртоқ директор. Бугиналарнинг мунгли кўзларидаги соғинч аломатларини юрагимда туявериб, эзилиб кетаман. Бугиналарнинг ҳар бири бир дунё!..

— Буларни кўриб менинг юрагим эзилмайди дейсизми, Роҳилахон?! Бизларнинг қилаётган ишларимиз савоб иш-ку аслини олганда...

Икки аёлнинг суҳбатини чақалоқнинг йиғиси бузди. Иккала аёл ҳам бирдай сўзлашдан-эшитишдан тўхтаб, диваннинг бир бурчида дунёни бошига кўтариб чинқира бошлаган гўдакка талпинишди. Роҳила опа болага яқинроқ бўлгани учун биринчи бўлиб етиб борди-да:

— Таги ҳўл бўлгандир, — деганча йўргакни ечиб оқ чайшабни силкиган эди, унинг ичидан тўрт буклоғлик бир қоғозча диванга сирғалиб тушди.

— Ие, бу нимаси? — деди Роҳила опа қоғозчага ҳайрон бўлиб тикилганича.

Қоғозчага директор опаям қизиқиб қолди. Роҳила опа қоғозни Гулрухсор Самадовнага узатиб:

— Опа, кўринг-чи, бу нима экан, — деди.

Гулрухсор Самадовна ажабтовур ҳайрат ичида буклоғлик қоғозни тез-тез ёйиб, ундаги ёзувни овоз чиқариб ўқишга тушди:

«Бу боланинг исми — Меҳриддин, фамилияси — Тешабоев... Ота-онасидан кўрмаган меҳрни яхши одамлардан кўрсин деб... ота-онасидай қаҳрли эмас, меҳрли бўлсин деб... шундай исми боласига оналик қилишни хоҳлаган, лекин бунинг урдасидан чиқолмаган нобакор аёл кўйди... Илтимос, иложи бўлса исмини ўзгартирманглар деб

Г.Т. 1978 йил 19 май».

Қоғозчадаги гапларни диққат билан тинглаб, ўзича мулоҳазага берилиб ўтирган Роҳила опа чуқур хўрсинди ва яна бир бор оғир «ух» тортиб қўйди.

Гулрухсор Самадовна қўлидаги қоғозчанинг орқа-олдини айлантириб кўрди-да, стол четига ташлагач, бир зум чуқур ўйга толди.

Роҳила опа бу орада гўдакни қайта йўргаклаб, уни овқатлантира бошлади.

— Мен фолбин эмасман-у, лекин бу норастанинг онаси, ёзганлари рост бўлса, ҳаётда ўз йўлини тополмай қаттиқ қоқилиб-суриниб юрган бир бахтиқаро аёлга ўхшайди. Бундай фикрга келишимнинг сабаби, эътибор берган бўлсангиз, у хатида «боласига оналик қилишни хоҳлаган, лекин бунинг урдасидан чиқолмаган аёл» деб ёзибди, — деди Гулрухсор

Самадовна «хоҳлаган» ва «уддасидан чиқолмаган» сўзларига алоҳида урғу бериб.

— Фикрингизда жон бор, директор опа. Шунингдек, у хатида ўзини «нобакор аёл» деб ҳам ёзган. Шунга таяниб айтадиган бўлсак, бу боланинг онаси оналик шаънига доғ туширган юзи қоралардан бўлса ажабмас, — деди Роҳила опа гўдакни бағрига босганча.

— Ҳар ким қилса, аввало, ўзига қилади, Роҳилахон. Бу дунёда ҳар ким экканини ўради. Тариқ экиб, бугдой олган одам йўқ бу дунёда, — деди Гулрухсор Самадовна норастанинг эртароқ врачлар кўригидан ўтиши зарурлигини ўйлаб ушбу суҳбатга яқун ясаркан.

Шу орада телефон жиринглаб қолди.

Гулрухсор Самадовна гўшакни кўтарди.

Роҳила опа эса чақалоқни ювинтиргани ва врачларга кўрсатиш учун олиб чиқиб кетди.

Шифокорлар кўригида бола соғлом деб топилди.

Бундан мамнун бўлган Роҳила опа болани чақалоқлар хонасига жойлаштирди.

Бир ойча бурун болалар уйига қабул қилинган Алижон исми гўдак Роҳила опанинг келганини сезгандай уйғониб ингалай бошлади. Бунга Меҳриддин ҳам қўшилди. Роҳила аввал Алижоннинг тагини тозалаб, сўнг оғзига сўрғичли сутли шишани тутиб эмизган эди, чақалоқ очиққан экан, сўриб-сўриб ухлаб қолди. Шундан кейин Роҳила опа Меҳриддинга ўтди. Чақалоқ тинчийвермагач, каравотдан бағрига олди. Аллалаб осма бешикка солди. Оғзига оддий сўрғич тутди, шундан сўнггина Меҳриддин тинчиди. Кўзларини юмиб уйқуга кетди.

Роҳила опанинг кўнгли бироз тинчиб ташқарига чиққани маҳал уч-тўртта олти-етти ёшдаги болалар «Ойижон, ойи-жо-он!» дея уни ўраб олишди.

Болалар бири олиб-бири қўйиб тарбиячи опани саволларга кўмиб ташлашди:

— Яна бизларга укача келдимиз?

— Ўғилми, қизми?

— Исми нима?

— Кимга ўхшайди?

— Кўрсак бўладими?

— Ўғил бўлса, менга ўхшайди-а? — деди кўзлари кулиб турган думалоқ юзли шўхчан бола ирғишлаб.

— Қиз бўлса, менга ўхшайди-а? — бўш келмади кокилчалари селкиллаб турган лўппи юзли қизча қўғирчоғини бағрига босганича, жовдираган кўзларини Роҳила опага қадаб.

Роҳила опа болаларнинг саволларига кулимсираган кўйи қисқа-қисқа жавоб қайтараркан, дилидаги оналик меҳри жўшиб, тўлқинланиб кетди. Тарбиячи болаларнинг ҳар бирининг пешонасидан ўпиб қўяркан:

— Айланай сизлардай синчков ва укаларига меҳрибон чироқларимдан! — деди ҳаяжон билан. — Шундай қилиб укачаларинг яна биттага кўпайди. У ҳозир ухлаяпти. Сизларга уни эртага кўрсатаман. Энди боринглар, ўйнанглар.

Ўта мураккаб ҳаёт йўлларининг ўнқир-чўнқирларидан бутунлай хабарсиз бўлган, беғубор қалблари биллурдай соф, гавҳардай тоза, булоқ сувларидай тиниқ бу болалар ўз уйларида ўз оналари уларга укача туғиб берганидай чин дилларидан севинишиб «Ура! Ура!... Укачамиз яна биттага кўпайди!» деганларича қийқиришиб, чопиб кетишди.

Роҳила опа уларнинг орқасидан қараб қоларкан, шу топда қувонишини ҳам, йиғлашини ҳам билмасди. Опанинг кучи «уҳ» тортишга етди, холюс.

Роҳила опа шу дамда ўзини бироз ҳорғин сизди ва ҳозиргидай мажҳул кайфиятга тушганида ҳар доим келиб ўтирадиган кекса мажнунтолнинг бағридаги суянчиқли ўриндиққа аста чўкди.

Сал ўтмай опанинг ёнига ўзининг синчковлиги, ақллилиги, фаросатлилиги, кичикларга меҳрибонлиги билан болалар уйдаги барча энагаларга, ўқитувчи-ю тарбиячиларга танилиб қолган, ёшига нисбатан бўйи ҳам, ақл-фаросати ҳам ўсган, ўзи аслида энди ўн бир ёшга қадам қўяётган Оқила исмли қиз келиб ўтирди.

Роҳила опа қизалоқча саволомуз қаради.

— Ойижон, сиздан бир нарсани сўрасам май... ? — деди Оқила.

Роҳила опа шу топда ўзининг тушкин кайфиятини ҳам унутди.

— Айтақол, қизим, — деди опа Оқилани бағрига тортиб.

Оқиланинг маҳзунлиги аввал юзлари ва кўзларида кўринган бўлса, энди сўзларидаям ошкор бўла бошлади:

— Бугун келган боланинг онаси ҳам роддомда ўлибдими, Роҳила опа? — деди у яқинда келган Алижон деган боланинг онасиам, қолаверса ўзининг онасиам роддомда ўлгани ҳақидаги эшитган узун қулоқ гапларни эслаб.

Оқиланинг чин дилдан сўраётгани ва янги келган чақалоқ тақдирига ачинаётгани болаларча маъсумона жавдираган юз-кўзларидан шундоққина билиниб турарди.

Роҳила опа аввалига нима дейишини билмай қолди: «Тўғриси айтсамми ёки «Ҳа, ўлиб қопти» десаммикан?».

Сўнг бесабрларча жавоб кутаётган Оқилани қучиб олди:

— Эҳ, соддагина Оқила қизим! Дунёда нималар бўлмайди, дейсан. Дунёда не бир тошбағир одамлар бор. Қизим, сенгаям бир савол. Улғайиб, балоғатга етиб турмушга чиқсанг, оилали бўлсанг ва худо бериб фарзандли бўлсанг, шу фарзандингни ўзинг тарбияламай, оналик қилмай болалар уйига ташлаб кетармидинг?

Оқила бу сўзларни эшитиб, чўчиб тушди ва:

— Йўғ-е, ойижон, нималар деяпсиз?! Мен сира-сира бундай қилмайман. Ўлсам ўларман, лекин бундай қилмайман, ойижон! — деди болаларга хос беғуборлик ва ҳаяжон билан.

— Унда сен сўзларимга янада эътибор билан қулоқ тут, қизим. Бугунги боланинг онаси фарзандини менинг кўз олдимда ташлаб қочиб кетди.

— Наҳотки?

— Ҳа, шундай қилди у аёл.

— Балки онаси эмасдир. Оналар бундай қилмас.

— Ҳа, болам, мен ҳам шундай ўйлар эдим.

— Наҳотки дунёда боласидан безган бешафқат оналар бўлса?!

— Афсуски, минг афсуски, қизим, дунёда боласидан безган оналар ҳам бор экан. Кўрдик, кўраяпмиз буни...

— Бу ниҳоятда адолатсизлик эмасми?

— Шундайликка шундайку-я, бироқ сен билан бизнинг иложимиз қанча. Буни бири кам дунё дейдилар, қизим. Яна бир етимчага кўпайишдик...

Оқила қизалоқ шу топда ўзини яна бир бор ғам-алам ичида қолгандай сизди. У бугун келган боланинг қисмати ҳам ўз тақдирига ва оиласига ўхшаган бўлса керак деб ўйлаган эди.

Шу онда Оқила онаси туғруқхонада ўзини дунёга келтиргандан сўнг вафот этганини, отасининг эса ўғрилиқ қилиб қамалиб кетганини ва ўзини сўроқлаб ҳеч бир киши келмаганини, чақалоқлигидан бери шу болалар уйида яшаб келаётганини, ота-онасини соғинавериб дийдаси қотиб кетганини ўйлади. Бироқ «етим» сўзини эшитса кўнгли чўкади... Ҳозир ҳам ойисидай бўлиб қолган Роҳила опасидан узр сўраб, кўнглини бироз ёзиш учун ҳовли ўртасидаги ранг-баранг тусда кўкка кўтарилиб, сўнг шаршарадай пастига отилиб тушаётган фаввора сувлари олдига борди-да, ўриндиқлардан бирига оҳиста ўтирди.

Оқила хаёл дарёсига чўмгани ҳолда ичида нола қилиб ёлвора бошлади: «Эй, художон! Дунёда ҳеч бир бола етимлик кўрмасин!.. Ҳеч бир ота-она ўз фарзандини болалар уйига қолдириб кетмасин!.. Эй художон! Шу ноламни, шу илтижойимни қабул қил. Бола кўраётган оналарнинг кўнглига меҳр-муҳаббат нурларини абадий ўчмас қилиб бер...»

Оқила болалар уйига ҳар бир янги бола келганида, албатта, унинг бу ерда қандай пайдо бўлиб қолганини суриштирарди. Шундан сўнг эса фаввора олдига келиб худди шу йўсинда худога ёлвориб дилдан нола қилар эди. Бугун ҳам шундай бўлди...

Фавворадан отилиб тушаётган сон-саноқсиз сув томчилари қизалоқнинг атрофидаги чироқлар ёғдусида етти хил рангда товланар, фавворанинг ўзи эса пичирлаб «Буни бири кам дунё дейдилар, қизим!» деётгандай эди.

Оқила анча пайтгача ўз хаёллари ва туйғулари исканжасидан чиқолмай ўтирди. Сўнг бағри юлдузларга тўлаётган

осмондаги бири нурли, бири нурсиз юлдузларга узоқ термулди. Осмоннинг бир бурчидаги мўлтираб турган ярим ойга анча вақт қараб ўтирди. Шу дамда унинг мурғак дилида бири-биридан мураккаб саволлар гужғон ўйнарди: «Нега барча юлдузлар бирдай нурли ва ёруғ эмас?.. Негача кўплаб юлдузлар тўда-тўда бўлишади-ю, айримлари ёлғиз яшаётган одамлардай ҳар жой-ҳар жойда туришади?.. Негача ой бирда тўлиқ, бирда ярим-а?..»

Гулгула

Гулсара йўлдан ҳориб келишига қарамасдан кечаси билан ухломмай чиқди. Энди ухлай деганида кўз олдида зор-зор йиғлаётган Меҳриддини пайдо бўларди. Чақалоғини ўйлаган сайин Гулсаранинг юрагини нимадир кемираётгандай бўлар, икки-уч кундан бери боласи эммаган кўкракларини тўлишиб, ундан баъзида сизиллаб сут томчилар, баъзан эса шу кўкракларида пайдо бўлган кучли оғриқ безовта қиларди. Ўларнинг таъсирида жувон ўзини анча нохуш сезар, ўксиб-ўксиб, тўйиб-тўйиб йиғлагиси келар, аёл бўлиб дунёга келганидан нафратланар, гоҳ ўзини, гоҳ уни шу кўйларга тушишига бирдан-бир сабабчи бўлган йиғит, кўз очиб кўргани — Шамсиддинни қарғар, ўзининг тақдиридан нолир, тубсиз аччиқ хаёллар тизгинидан қутулишнинг чорасини тополмай зорланар, сиқилаётган юрагини ғижимлаб чуқур-чуқур «ух» тортар, борган сайин устига янада залворли ва оғир юкларни ортар, шунда ўзини шу беадад юкларнинг остида нажотсиз қолиб кетаётгандай сезиб нафаси қисилар, айна пайтда бедаво ночорликдан қутулишнинг энг тўғри йўлини хаёлан бетиним излар, гўёки топган чораларини эса уни сароб сингари алдаб кетаверарди...

Гулсара ҳаётда қаттиқ алданди.

Иккала кўзи очиқ ҳолда, иккала оёғи бутун ҳолда ногачон суриниб йиқилди. Йиқилганда ҳам жуда ёмон йиқилди. Бу йиқилишидан кейин қайтиб ўрнидан туролмайдиган ҳолга тушди. Ўзининг назарида бу йиқилишдан пешонаси ёрилди, юз-кўзлари лат еди, қулоқлари том битди, юраги дарз

кетиб ҳувиллаб қолди, қўл ва оёқлари шолдан баттар бўлди, руҳияти синди, бутун вужуди кар ва қарахтлик балосига йўлиқди.

Буларни Гулсара шу бугун, шу топда, шашқатор оққан кўз ёшлари томавериб, ҳўл бўлган қизил бахмал ёстигидан бошини кўтараётганида сизди. Буларни у намиққан кўкракларига ёпишган кўйлагини ушлаб кўраётганида сизди. Буларни у қафасдан чиқиш учун жон-жаҳди билан уринаётган, лекин ҳутулиб кетишнинг йўлларини тополмай жон ҳолатда типирчилаётган нотавон қушдай нотекис ураётган юрагини қўшқўллаб тутамлаганида сизди. Буларни у, аслини олганда, гўдагини болалар уйида қолдириб қочиб чиққан ўша машъум дақиқалардан бери ҳис этиб келмоқда эди. Буларни у Шамсиддиннинг «Ёрингман!» деб алдаб, қўйинини пуч ёнғоққа тўлдирганида, ҳомиладор бўлиб қолганини ҳис этганида эса эр бўлмишининг «Болани олдириб ташла, болани нима қиламиз, ўзимиз ҳали боламизку!» деб дағдаға қилганларида озми-кўп сезган эди... Буларни у туғруқхонада қийналиб, эрини оч-наҳор, илҳақ бўлиб кути-и-иб ётганларида, Шамсиддин эса бирор марта ҳам орқасидан сўроқлаб бормаганида сезгандай эди. Буларни у палатада ётган ҳамхоналарининг эрлари гулдаста-ю совға-саломлар кўтариб боришиб, хотинларини ва гўдакларини авайлаб-эъзозлаб сингил автомашиналарда олиб кетишганларини томоша қилганида сезган эди. Буларни у туғруқхонада бечораҳол ҳолатда тўлғаниб ётганида атрофида юрган врачу ҳамшираларнинг «Сизнинг эрингиз қачон келади?» дея кесатиқли саволлар бериб, таъмали кўз қарашлари билан юрагини эзиб-эзиб юборганларида ҳам сезганди. Бироқ Гулсара буларнинг ҳаммасига шу пайтгача тишини-тишига қўйиб бардош бериб келаётган эди. Энди бўлса сабр косаси тўлди, дил яраси газак олди, ўксик қалби нотинч, юраги эса аллақандай ваҳимали тарзда сиқилмоқда эди.

Гулсара ўзининг бу ҳолатини ёнида ухлаётган онасига ва сингилларига билдириб қўйишдан қўрқиб тез-тез уларга кўз қирини ташлаб қўяр, айниқса онаси у ёнидан бу ёнига

ағдарилганида эса «Сезиб ётибдимикан?..» деб ҳадиксирар ва ўзини гўё қотиб ухлаётгандек тутишга ҳаракат қиларди.

Бузилган иморатни ундан-да чиройли қилиб қайта қуриш мумкиндир, бироқ чил-чил синган шишани қайта бутунлаб бўлмас. Гулсаранинг ҳаётини қайси бирига ўхшатса бўлади? Унинг ҳаётини қайта тиклаб бўлармикан?!

Гулсаранинг ўзи асраши зарур бўлган ҳаёти билиб-билмай, разилона равишда топталди. Турмуш қурмай фарзанд кўрди. Тўй, гўшанга кўрмай, келинликнинг оппоқ либосини киймай, ота-онаси ва эл-юрт дуосини олмай дуч келган жойда Шамсиддин билан учрашиб юрди. Оила деган муқаддас тушунчага иснод келтирди. Удумларни менсимеди...

Пинҳона учрашувлар, аслини олганда бир пулга қиммат бўлган ўткинчи кайфу сафолар бошини айлантириб, кўзларини кўр, қулоқларини кар қилди. Қалбига эса қулоқ тутмади. Бунга ким айбдор?.. Нега бошқа қанчадан-қанча қизлар бундайин уятли, номақбул йўлдан ўзларини тийиб юришибди? Улар ўқишларини ўқишиб, вақти соати келганда рисоладагидек оила қуришаётган, ота-оналарининг барча орзу-ҳавасларини жойига қўйишиб, ўз бахтларини топиб кетишаётган бир пайтда Гулсара бу қабиҳона йўлга қандай қилиб кириб қолди?

Хўш, ким уни зўрлаб, шу йўлга кирсанг ҳам кирасан, кирмасанг ҳам кирасан деб мажбур этди?.. Тўғриси айтганда, ҳеч ким! Бундан кейинги тақдир қандай бўлишини эса Гулсаранинг ўзиям билмайди. Ҳали бошидан не-не қийинчиликлар ўтишини тасаввур ҳам этолмайди. Зеро у қилган хато — қиз бола учун дунёдаги барча хатоликларнинг даҳшатлисиди эди.

Йигит киши «Сени севаман!.. Сенсиз яшолмайман!..» деса бас, қиз бола дегани бу сўзларга лаққа ишониб, ўзининг лону-монини, ор-номусини бахшида этиб кетавериши керакмиди?..

Нега Гулсара ўз бахти-саодатини, ор-номусини, ўз келажagini, қолаверса, қизлик иффати-ю, аёллик гурурини, бир умрлик бахтини қаттиқ туриб ҳимоя қилмади, қилолмади?..

Шамсиддиннинг ҳаддан зиёд келишган қомати, қора кўзларико ширин сўзларига ёки ҳар учрашганда тақдир эта-

диган совға-саломларига учдимиз?.. Нима бўлди? Нега Гулсара бунчалик паст кетди? Нега ўзининг аёллик шаънини, шавкатини шунчалар хор қилди?..

Гулсара ана шундай изтиробли туйғулар ва ўйлар оғушида бедор ётиб-ётиб, тонгга яқин ухлаб қолди.

Ҳалима хола ўз одатига кўра тонг бўзармай уйғониб, аввал ёнида ётган Гулсарага, кейин ундан нарида ухлаётган қизларига разм солди.

Улар қимир этмай ухлашарди. «Сингилларини уйғотсам, Гулсара ҳам уйғониб кетар, яхшиси индамаёқ кўяй», деб ўйлади-да, Ҳалима хола секин ўрнидан туриб ташқарига чиқди.

Сал ўтмай Гулсаранинг сингиллариям бирин-кетин ўринларидан туриб кетишди. Хонада Гулсаранинг ёлғиз ўзи қолди. Қўшни хонада мусиқа товуши эшитилиши билан Гулсара ҳам ўрнидан турди. Юз-кўзларини сийпалаб кўриб қовоқларининг бироз шишганини ҳам сездди. Кайфияти бўлмаса ҳам кўрпа-тўшакларини тахмонга йиғиб қўйди. Ювиниб келгач, тошойна олдига ўтириб сочларини таради, юз-кўзларига сумкачасидан у-бу нарса олиб бўяб-бежаган бўлди. Бу орада уни Ботирали чойга чақириб кетди.

Эрталабки нонушта тугаб, қизлар дастурхон йиғиштиришга турганлари маҳал Тешабой ота рафиқасига қараб:

— Онаси, Гулсаранинг бироз тоби йўққа ўхшайди, — деб қолди паст овозда. — Рангида ранг йўқ. Ўзинг бирга олиб бориб Санобарга бир кўрсатиб кел. Ундан кейин жавобини менга айтарсан. Мен ишга борай...

Ҳалима хола дарров чолининг сўзини маъқуллади:

— Ўзим ҳам шуни ўйлаб туриб эдим.

Ботирали молларга қараш бўйича ишга кетаётган бобосидан етарли кўрсатма олгач, чопқиллаб ташқарига отилди. Қизлар мактабга кетишди.

Уйда Гулсара онаси билан ёлғиз ўзи қолди.

— Ўтир-чи, қизим, — деди Ҳалима хола.

Гулсара чойнак-пиёлаларни токчага олиб қўйди-да, юраги дукиллаб урган ҳолда бирдан жиддий тортган онасининг ёнидаги юпқа майда қизил гулли кўрпачага ўтирди. Ҳали-

ма хола қизининг юзига синчков тикилиб тургач, гапни узоқдан бошлади:

— Уйга келмай қўйганинггаям етти-саккиз ой бўлди-ёв, қизим. Ҳўқишларинг ҳам жа оғирми, дейман. Икки-уч ойда бир хат ёзсанг ёзасан, бўлмаса йўқ. Почтадан аканг ҳар ойда 30 сўм юбориб турибман деб эди. Шуларни олиб турибсанми, ишқилиб?.. Отанг ҳам сезибди, рангингда ранг йўқ. Авваллари юзинг қип-қизил олмадай бўлиб юрарди. Бу келишингда рангинг сарғайиб, аллатарз бўлиб кетибди. Бетоб бўлиб касалхонага ётиб чиқдингми ё?.. Нима бўлди сенга, қизим? Ё бирор жойинг қаттиқ оғриб юрибдими? Худди олти ойдан бери касал бўлган одамга ўхшайсан. Эрталабки овқатланишингга қарадим. Иштаҳанг ҳам йўқ... Кейин юз-кўзларингни кўпам билиб-билмай бежайвермагин. Шунинг таъсирими, ойнага бориб бир қарагин, юзингни озгина доғ босибди... Нима қиласан шу сабил қолгур бўёқ-мўёқларни. Шуларсиз ҳам юзи-кўзинг бип-бинойи-ку, қизим!..

Гулсар " онасининг дашномли сўзларини тинглаб ўтираркан, гап орасида берилган ҳар бир танбеҳнинг қалбига ўқдек ҳадалаётганини ҳис этгани сайин ўзини янада ич-ичидан қарғар ва ўз гуноҳининг нақадар оғир эканлигини яна бир бор ҳис этиб, пинҳона эзилар эди. Бор ҳақиқатни айтишга эса Гулсаранинг юраги дов бермасди. Шу сабаб онасининг олдида бош эгиб туришдан бошқа чораси ҳам йўқ эди.

Минг хил изтиробли-армонли ўйларга ғарқ Гулсаранинг юзи алам ва қўрқувдан бир зумга титраб кетди.

Ҳалима хола қизининг юзида содир бўлаётган ўзгаришларни, айниқса Гулсаранинг ўйчан ҳолатини ё бетоблик аломати, ё аёл-қизларгагина хос бўлган танадаги ўзгаришлар таъсиридан деб ўйлаб, дилидаги ҳадикли тахминларини шуларга йўйди.

— Айтганларингиз тўғри, онажон, — дея ниҳоят ўзини бироз қўлга олиб сўзлай бошлади Гулсара йўталгиси келмаса ҳам бир-икки йўталиб олгандан кейин, — кейинги пайтда ўқиш қийинлашди, имтиҳон-зачётлар кўпайиб қолди. Оз қолди, бу йил ўқишни битираман, онажон. Акамнинг юбор-

ган пулларини бўлса ойма-ой олиб турибман. Шунча яхшиликлар қилаётган акамга ҳам минг раҳмат!.. Сўнгги пайтларда бироз тобим қочиб қолгани ҳам рост. Сизларни безовта қилмайин деб бу ҳақда хатларимда ёзмаган эдим. Шаҳарлик курсдош дугоналаримга эргашиб юз-кўзларимни бўяшга ўрганиб қолганим ҳам бор гап. Энди биляяпман, буларнинг кўплари одамнинг юзига доғ-дуғ тушираркан. Бундан кейин бундай қилмайман. Буни ўзим ҳам яқинда сезиб қолдим, онажон.

Қизидан бу гапларни эшитган Ҳалима холанинг хижил бўлаётган кўнгли бироз хотиржам тортди. Ўз навбатида Гулсаранинг ҳам дилини қоплаб турган ваҳм булути анчагина сийраклашгандай бўлди.

Ётоқхонадаги можаро

Институт ётоқхонаси олдидаги ўриндиқлардан бирида оқ ипак кўйлаги, ялтироқ қора шими, чўғдек қип-қизил бўйинбоғи ва ингичка қилиб кўйилган қоп-қора мўйлови, орқага қараб таралган силлиқ қора сочлари ўзига ярашиб турган қора кўз, қора қошли, йигирма икки-йигирма уч ёшлардаги кўркам йигит оёқларини чалиштирганча, бир кўлини ўриндиқ суянчиғига ташлаган ҳолда босиб-босиб сигарета тутатар, кимнидир кутаётгандай атрофга ўқтин-ўқтин аланглаб қараб кўяр, ёнига ташлаб кўйилган қалин кўк муқовали китобни бармоқларида оқиста чертганича ўтган-кетганларни хафақол, айна пайтда бироз талвасали қиёфада кузатарди.

Гўёки йигитнинг қалбига монанд ҳавонинг авзойи ҳам бузилди. Эрталабки очиқ осмонни кечки баҳорнинг ўзгарувчан қорамтир булутлари қоплади. Зум ўтмай дарахтларнинг баргларини енгил шитирлатиб ёмғир томчилай бошлади.

Йигит ёмғирга ҳам бепарво ўтираверди. Шу маҳал рўпарадаги ётоқхонанинг иккинчи қаватидаги ярим очиқ деразадан узун сочлари бошига турмакланган думалоқ юзли, қуралай кўзли, спорт кийимидаги йигирма тўрт-йигирма беш ёшлардаги бир қиз бошини чиқариб, пастга қаради ва:

— Шамси! — деб чақирди.

Аввалига йигит бу чорловни яхши эшитмади, шекилли, эътибор ҳам бермай қўлидаги бўшаб қолган сигарета қутисини гижимлаб-гижимлаб ёнидаги ариқчага улоқтирди-да, ўрнидан тургач, китобини қўлтиқлаганча шошилмасдан кета бошлади. Йигитнинг бу қилиғидан қизнинг аччиғи чиқдими, овозини кучайтирди:

— Ҳо-о-й Шам-си, қулоғинг том битганми?

Шамсиддин орқасига ўгирилиб, овоз келган томонга бир муддат зеҳн солиб тикилиб турди. Сўнг:

— Ҳа-а, нимага бунча бақирасиз, Ибош опа, бирор жойга ўт тушдими? — дея кулимсираб қўйди.

— Бу ёққа чиқ, муҳим гап бор, — деди Ибогул ўктамона оҳангда.

Шамсиддиннинг дилига ваҳиманинг қоп-қора булути соя солди. «Ибош опа мени бекорга бу тахлитда чақирмайди. Менда қанақа муҳим гапи бўлиши мумкин? Биров билан жанжал қилмасам, имтиҳонлардан қарзим бўлмаса? Ё қишлоқдан бирор шошилинич хабар келдимикан. Ёки Гулсара желиб дардини дастурхон қилдимикан? Қайданам шу қизга илашиб қолдим-а?.. Гулсара боласи билан шу ерда ўтирган бўлса-я... Эрталабдан бери кутаман шу лақма қизни. Балки бошқа масаладир? Ё домлалардан биронтаси бирор муҳим топшириқ бердимикан?.. Ишқилиб Гулсара масаласи бўлмасин-да!..»

Шамсиддин шундай ўйларни дилидан ўтказганча Ибогулнинг хонасига етиб борди ва эшикни секин тақиллатди. Ичкаридан қизнинг товуши чиқди:

— Ҳозир.

Зум ўтмай эшик очилиб, аввал Ибогул кўринди, унинг ортидан узун-қисқа бўлиб чиқиб келаётган икки қиз.

Ибогул Шамсиддинга:

— Сен киравер, мен ҳозир келаман, — деганича қиқир-қиқир кулаётган қизларни зинагача кузатиб қўйди.

Шамсиддин хонага кириб, стол устида турган янги газеталардан бирини титкилаб турганида Ибогул қайтиб келди.

— Шамсижон, яхши юрибсанми, кайфиятинг қалай? —
ҳол-аҳвол сўради қиз.

— Яхши, — гапни қисқа қилди Шамсиддин.

— Шунақа де. Дарвоқе хотини ўғил туққан йигитнинг кайфияти нега аъло эмас, яхши бўларкан? — пичинг гап қилди Ибогул.

Титраб кетган Шамсиддиннинг бутун вужудини совуқ тер қоплади.

— ...

— Нега гапиргилари келмаяпти ота бўлган жанобларининг?.. Гапир! Ё Ибогул опа бу гапларни билмайди деб юрибмидинг? Ўзинг айтмасанг ҳам, шукрлар бўлсинки, қулоғимизнинг супраси кенг, эшитамиз, ука!

Шамсиддин гарансиб қолди. Ибогул Шамсиддинга бегона эмас, анчагина яқин қариндош. У холасининг қизи. Ибогул ўтган йили қишлоқ хўжалик институтининг агрономлик факультетини битириб, ўзи ўқиган факультетда ассистент бўлиб ишлаб, аспирантурага кириш учун тайёргарлик кўраяпти. Ўзининг уйи бўлмагани учун Ибогул вақтинча қизлар ётоқхонасида яшаб турарди.

Шамсиддиннинг ўқишига ҳам Ибогул сабабчи бўлган. Қиз Шамсиддинни молия институтининг иқтисодчи-ҳисобчи факультетига бир амаллаб киритиб қўйган эди. Имтиҳонлардан қийналганида ҳам, бирор муаммоли масалага дуч келганида ҳам ҳамisha Шамсиддинга балогардон Ибогул эди. Бироқ бу узоққа чўзилмади. Учинчи курсдан бошлаб Шамсиддин ўз кунини ўзи кўрадиган бўлиб қолди. Бу бир томондан Ибогулга ҳам енгиллик берган бўлса, иккинчи томондан қиз яқин қариндошлар бир-биридан узоқлашаётганидан хафа эди.

Шамсиддиннинг кўркамлиги ва мағрурона юриши кўплаб қизларнинг ҳавасини келтирарди. Ўз навбатида йигит уларнинг эҳтиросли кўз қарашларидан фойдаланиб, ҳар йили битта-иккита соддадил қиз билан тил топишиб оладиган, ҳатто дон олишиб юрадиган, кейин эса ташлаб кетаврадиган одат чиқарди. Шамсиддин уч-тўртта ўзига ўхшаган шаҳарлик йигитларга эргашиб, босар-тусарини билмай

қолган, мудом гердайиб юрар ва шундай енгил ҳаётга одатланаётган эди.

Шамсиддин иккинчи курсда ўқиётганида Гулнора деган қиз билан илашиб қолганида ҳам ана шу Ибогул опаси жонига оро кирган эди: ўртага тушиб, қизнинг розилиги билан ҳомиласини олдириб ташлади ва Шамсиддинни босиб келаётган «бало-қазо»лардан асраб қолди.

Ибогул ўтган йили Шамсиддиннинг Маданият институтининг кутубхоначилик факультетида ўқийдиган Гулсара деган қизга илакишиб юрганини кўргандаёқ «Ҳой бола, ҳушёр бўл, қишлоқда унаштирилганинг бор-а!» деб огоҳлантириб қўйган эди. Ўшанда Шамсиддин: «Бу қиз билан юраётганим йўқ. Ундан ўзимизнинг кутубхонада йўқ китобларни олиб турибман, холос. Бу қизнинг ўзимас, китоби керак», деб қутулган эди.

Ибогул ўшанда Шамсиддиннинг гапларига ишониб нотўғри қилган экан. Гап ётармиди! Куни кеча «Гулсара Шамсиддиндан ўғил кўрибди!..» деган хабарни Насибадан эшитганида аъзойи-бадани титраб кетди ва беихтиёр «Бу Шамси қурғурни яна нима жин урди!» деганча чуқур ўйга толди. Шу аҳволда қўли ишга бормаё ўтирди-ўтирди-да, охири чидай олмай, ётоқхонасига шошилди.

Ибогул хонасига отилиб кириши билан орқасидан қандайдир масалада маслаҳат сўрагани икки талаба қиз келиб қолди. Уларнинг саволларига жавоб бериб бўлиб деразани очган ҳам эдики, кўзи арча дарахти остидаги ўриндиқда ўтирган Шамсиддинга тушди.

Ибогулнинг юрагини шу дамда эриган қўрғошиндай қайноқ дард бетиним куйдираётган бўлса-ю, бу боқибегам эса ҳаётида ҳеч қандай нохушлик бўлмагандай бамайлихотир безрайиб ўтган-кетганини томоша қилиб ўтирса-я! Қиз шу онда Шамсиддинни тергашни ҳам, қарғашни ҳам қўйиб, бирдан асл мақсадга ўтишга аҳд қилди:

— Энди нима қилмоқчисан? Иккита Саранинг қайси бири билан тўй қилмоқчисан? Гулсара биланми, Ойсара биланми?

— ...

— Бир нима десанг-чи? Нима, оғзингга талқон солиб олгансанми?.. Ё гапни бошидан бошлаймизми? Сенинг юзкўзингга одам қараб тўймайди, бип-бинойи йигит деб ўйлайди. Қилиб юрган ишингни билганлар эса сени керак бўлса одам қаторига ҳам қўшгиси келмайди. Шуни биласанми, укагинам?!

Шамсиддиннинг аввал юзи қизарди, кейин лаблари гезарди. У беихтиёр ўрнидан туриб кетди. Асабийлаша бошлади. Муштумларини тугиб бир-бирига урди. Сўнг Ибогулга тик боқди:

— Менга нима бўпти? Ҳали бизлар одам бўлмай қолдикми? Бу сизнинг фикрингизми ё бировлардан кўчирма гап қиляапсизми? Ким сизга мени одаммас деди?

— Қизишма. Шаллақилик ҳам қилма! Йигит киши мард бўлиши керак! Мард бўлиб гапни эшит. Сен аввало дадил туриб менга шуни айт-чи, агар ростданам одам бўлсанг бировнинг гулдай қизини шунчалик хўрлашга сенга ким ҳуқуқ берди? У қиздан сен ололмаган қандай қасдинг бор эди?

— Нима қилибман хўрлаб?

— Шунга ҳам фаҳминг етмайдими? Бундан ортиқ у бечора қизни яна нима қилмоқчи эдинг? Ота-онасига совчи юбормай, уларнинг розилигини олмай, тўй қилмай, Гулсарага келинлик либосини кийдирмай, никоҳдан ҳам ўтказмай қиз бечора билан эр-хотиндай юриб фарзандли бўлганинг, нима, бу уни хўрлаш эмасми? Бунинг устига хотинингни хотиним, болангни болам демасанг. Шунчалик бировни топтаб ташлайдиган кимсан ўзи сен?!

— Ўзи рози бўлгач... шундай бўлди.

— Хўп! Сенинг наздинг билан айтганда, бўлар иш бўпти... Гулсара туғруқхонада ётганида бирор марта ҳол-аҳвол сўрагани уни излаб бордингми?.. Биламан, бормагансан! Оталик бурчингни бажармагансан! Хўш, нега шундай қиляапсан? Ор-номусинг, йигитлик шаънинг борми ўзи?

— Опа! Ўйлаб гапираяпсизми ўзи?! Мен қандай қилиб унинг изидан туғруқхонага бораман. Таниш-билишлар кўриб қолса нима деган одам бўламан! Мен сизга айтсам, менда айб йўқ! Биринчи бўлиб кўзини сузган ҳам, сизни

яхши кўраман деган ҳам ўзи. Ҳа, энди йигит киши бўлгач, менам яхши кўраман деган бўлсам дегандирман... Бола масаласига келсак, мен уни олдириб ташла деганимда ўзи кўнмади. Ўламан саттор туғмасам бўлмайди, деб туриб олди. Шундан сўнг «бор-е, билганингни қил» деб менам ачиқкланиб кетвордим. Бор гап шу. Энди ўзидан кўрсин!..

— Ҳамма сенга Гулнора эмас-да, бу бир. Иккинчидан, кетвордим дейсан, кетиб қаёққа борардинг? Мен билган Гулсара бўлса, энди сени тинч қўймайди. Осмонга учсанг оёғингдан ушлаб пастга туширади, ерга кирсанг қулоғингдан ушлаб тепага олиб чиқади, ҳа!

Шамсиддиннинг ғазаби аланга олди:

— Қилиб бўпти! Қўлидан нимаям келарди?

Ибогулнинг ғазаби ундан ҳам ошиб тушди:

— Шошма, бола! Сен ҳали аёлларни яхши билмайсан. Ёмониға, ўз ор-номуси учун курашадиганиға дуч келсанг мени айтди дерсан, билганини қилади... Сўзимдан адаштирамай тур. Учинчидан, бу гаплар унаштирилган қизинг Ойсараға, унинг не-не орзу-умидлар билан юрган ота-онасига, қолаверса, ўзингнинг ота-онангга етиб борса нима деган одам бўласан? Булар тўғрисидаям, дўппингни ерга қўйиб би-ир ўйлаб кўрдингми? Ўйламаган бўлсанг ҳалиям кеч эмас, яхшилаб ўйлаб кўр.

— ...

— Демак, бу ҳақда умуман ўйлаб кўрмагансан. Ўйлаб кўрган одам бундай лоқайд юрмайди. Хўш, энди кейинги гапга ўтсак. Ўғлингнинг исмини нима қўйдиларинг?

— Билмайман. Ўзи бирор исм қўйса қўйгандир-да...

— Улар ҳозир қаерда туришибди?

— Билмайман. Хабарим йўқ.

— Сен ўзи нимани биласан? Болангнинг исмини билмасанг, уларнинг қаердалиги билан қизиқмасанг?! Жаҳлинг чиқмасин-у, очигини айтсам, худойим сенга чиройдан берибди-ю, ақлга, меҳр-оқибатга қолганда бироз хасислик қилганми дейман.

— Сиз бу билан мени бутунлай аҳмоққа чиқариб қўйма-яписизми?

— Ундоқ демоқчи эмасман, бироқ сени, Шамсижон, шу гаплардан кейин яна ким деб аташ мумкин? Қани, ўзинг холисанилло айт-чи.

Шу топда Ибогул Шамсиддин укасидан, Шамсиддин эса Ибогул опасидан ранжиётган эдилар. Ўпка-гина айтиш анчагина чўзилди.

Гапнинг якуни яна Гулсара билан болага келиб тақалди.

— Болангга оталик қиласанми?

— Йўқ! Бу қўлимдан келмайди.

— Гулсара билан турмушларинг нима бўлади?

— Ҳаммасини билиб туриб сўрайсиз-а.

— Сен туфайли содир бўлаётган ёки энди бўладиган воқеаларнинг қанчалик даҳшатли эканлигини наҳотки ҳалиям ҳис этмаётган бўлсанг?

— Ҳис этганда нима қилай? Қўлимдан нимаям келарди? Бутун оламга ўт қўяйми ё ўзимни ўлдирайми? — жаҳл билан бориб деразани ёпгач, опасига титраб-қақшаб тикилди Шамсиддин. — Сиз бугун қаттол терговчиниям йўлда қолдираяпсиз-ку!.. Бошга тушганини кўз кўрар. Тақдиримда нима бўлса шу! Қанча тергаб, қанча уришсангиз ҳам пешонамга ёзилгани бўлади. Шундоқ ҳам кейинги икки-уч ойдан бери дилим хуфтон, сиртим бутун, ичим тутун, опа-а!.. Сизга айтай десам, ҳозиргига ўхшаб уришиб кетасиз деб қўрқдим... Гулсаранинг ўзиям менадан баттар содда экан. Гаҳ десам, қўлимга қўнди. Буёғи, ёшлик — бебошлик... йигитчилик, опа!.. Сизнингча, нима қилишим керак эди? Тиши тушган итдай ҳуриб юрaverишим керакмиди? Опа, эркакман, ахир. Озми-кўпми менинг ҳам ғурурим бор. Хуллас, опа, шунақа гаплар. Оссангиз ҳам, чопсангиз ҳам мен тайёрман. Бироқ, афсуски, бу билан энди ҳеч нарса ўзгармайди. Сиздан ўтииб сўрайдиган ягона илтимосим, бу гапларни асло қишлоққа еткази кўрманг. Қариндошсиз, ахир. Менга раҳмингиз келсин!.. Гулсарадан келадиган барча балоларга эса ўзим балогардон.

— Сен шундай дейсан-ку, бироқ Гулсарагаям осон тутма. У энди қишлоғида, ота-онасининг олдиди қандай бош

кўтариб юради? Гулсаранинг ота-онасига-ку, бунданам оғир бўлади. Буни тасаввур қилишнинг ўзи даҳшат... Бегуноҳ туғилган болангни-чи, униям ўйлайсанми? Унинг тақдири нима бўлади? Биласанми, энди у бир умр тирик етим деган тавқи-лаънатни кўтариб юради. У шунга мажбур. Болангни шунга мажбурлаган эса сен!.. Ҳа, сен ва Гулсара!.. Икковларинг ҳам бир гўр!.. Сенлар на оталикни, на оналикни биласанлар...

Кейинги сўздан сўнг Шамсиддиннинг дили бироз ёришгандай бўлди.

— Энди ҳақиқатга яқинлашаяпсиз, опа, қарс икки қўлдан чиқади.

Ибогулнинг сўзлари Шамсиддиннинг суяк-суягидан ўтиб кетаётган эди. Опасининг Гулсарага айб қўяётгани дилига далда бўлаётган бўлса-да, шу дамда хаёлида «Сен етим эмассан» фильмидаги етим болаларнинг аянчли ҳолатлари кўз олдига келиб, юрагининг аллақасери беихтиёр «жиз» этиб кетди. Ёрқинлашишдан кўра тундлашаётган қалбида нора-ста боласига нисбатан оз бўлса-да раҳм-шафқат ҳисси қўзғалди. Шу топда Гулсарани излаб топгиси, боласини бир кўргиси келиб кетди. Кўнглида учқунлаган бу ҳис-туйғларнинг муқим ёки ўткинчилиги эса ҳозирча номаълум эди.

Шамсиддиннинг чуқур ўйга толганини кўрган Ибогул яна уни заҳарли гаплар билан чаёндай чақа бошлади:

— Сен ўйламай ташлаган ифлос қадамнинг билан бир вақтнинг ўзида учта тинч, беташвиш, беғам яшаётган оилага катта ғам-андух, азоб-уқубат, чексиз изтироб келтирдинг. Агар сен мenden «Энди нима қилишим керак?» деб маслаҳат сўрасанг, сенга шундай дер эдим: «Укагинам, энди сенинг олдинда иккита жуда масъулиятли йўл турибди. Биринчиси Ойсарадан воз кечиш, Гулсарани, кўз очиб дунёга келган ўғлингни излаб топиш, оила қуриш!.. Иккинчиси эса уларга эътибор бермаган ҳолда, кўзларингни кўр, қулоқларингни кар қилиб қишлоқдаги унаштирилган қизинг — Ойсарага уйланиш!.. Учинчи йўл ҳам бор, лекин бу йўл янада хатарли, оғир. Учинчи йўл сен учун сўнгги йўл, сўнгги чора...

Шамсиддин ҳовлиқиб Ибогулнинг хаёллар гирдобидаги ўйчан кўзларига тикилди:

— Бу қанақа йўл экан?

— Бу йўл аввал Ойсара билан тўйни ўтказишингни, орадан уч-тўрт ойлар ўтгандан сўнг Гулсара билан ҳам тўй қилишингни тақозо этади.

Шамсиддиннинг юраги ҳаприқиб кетди:

— Йў-йў... йўқ! Мен бундай қилолмайман. Буни тасаввур ҳам этиб бўлмайди.

— Нега сапчийсан!.. Қилғиликни қилиб қўйгач, оғирлигиниям кўтарасан-да энди. Сен энди уч оиланинг ғам-ташвишлари, дил изтироблари билан яшашинг керак. Ахир, бегона эмас, ўзинг шунга сабаб бўлдинг-ку.

— Йўқ, мен бунга тайёр эмасман.

— Қачон тайёр бўласан?

— Билмадим, бил-ма-дим!

— Билмаган одам тинч юради, ўзиниям, ўзгаларниям ташвишга, надоматга қўймайди. Биласанми, сенинг айбинг билан учта оила ҳаёт зарбасига учрайдиган бўлди. Биринчи оғир зарбага Гулсаранинг оиласи дуч келади. Балки ҳозир улар шуни бошларидан ўтказашаётгандир ҳам. Иккинчи зарба сенинг оилангга тушади. Учинчи зарба эса Ойсаранинг оиласида бўлади... Сен энди тушунаётгандирсан, қанчалик даҳшатли, кўнгилсиз иш қилиб қўйганлигингни!

Шу топда Шамсиддин эрталаб ташқаридаги суянчиқли ўриндиқда гердайиб ўтирган йигитга ўхшамасди. Ибогулнинг хонасида қизил бўйинбоғи бўйнидан пастга беўхшов шалвираб тушган, адл қомати букчайган, ғамгин ўйлар ва ваҳималарга ғарқ бўлган йигит мўлтайиб ўтирарди...

Очилмай қолган сир

Май ойининг охири одатда иссиқ, кунлар эса чароғон бўлғуси эди. Бугун эса эрталабданоқ чарақлаб турган қуёш юзини бирдан қорамтир қуюқ булутлар қоплаб олди. Осмон тундлашиб бутун борлиқ аста-секин қорайди-қолди. Зум ўтмай ёмғир қуйди.

Енгил кийинишиб йўлга тушишаётган Ҳалима хола билан Гулсара дарвозага ҳам етмай изига қайтишди. Улар уйга кириб, ёмғирлўшларини излаб топгунича ўтган ярим соат вақт ичида ёмғир ҳам ўчакишгандай тинди.

Она-бола яна йўлга тушишди.

Улар қишлоқ медпункти биносига кириб келишганида қирқ беш ёшлардаги, қирмизи юзли, кўзлари мулойим боқувчи Санобар дўхтир ҳовлидаги барглари ёмғирда шалвираб қолган гулларга ачиниб қараб турарди.

Ҳалима хола салом-аликдан кейин дарҳол:

— Ҳечқиси йўқ, дўхтир, ҳозирги ёмғир ўткинчи, гуллар қуёш чиқиши билан ҳеч нарса кўрмагандай бўлиб кетади, — деди кулимсираб.

Дўхтирнинг ийманиб турган Гулсарага кўзи тушиб:

— Студент қизимиз ҳам кеб қоптилар-да, — дея уларни ичкарига таклиф этди.

Санобар опа Ҳалима холанинг илтимосига кўра Гулсаранинг соғлиғини бир кўриб қўйиш учун қизни ўз кабинетига олиб кириб кетаркан, имо билан холани залда қолдирди.

Санобар дўхтир аввалига Гулсарани саволга тутди:

— Ўқишларинг битай деб қолдим, қизим?

— Ҳа, оз қолди. Охирги курсман.

— Мутахассислигинг...

— Кутубхоначилик.

— Қандай яхши! Истаган пайтингда истаган китобни, га-зета-журналларни маза қилиб ўқиб ўтираркансан-да. Китоб менинг жону дилим! Бироқ иш тигиз, бунинг устига болачақа, уйнинг ташвиши. Хуллас, ўқийман дейман-у, вақт топмайман. Сенга ҳавасим келаяпти.

— Менинг эса сизга ҳавасим келади. Сиз қанчадан-қанча одамларнинг дардига малҳам бўласиз, ахир.

— Икковимиз ҳам касбимизни тўғри танламаганга ўхшаймиз, — дея кулиб қўйди Санобар.

— Йўқ, сиз ундай деманг.

— Синглим, сени нима безовта қилади, энди шундан гапир...

Санобар дўхтир Гулсаранинг қон босимини ўлчаб кўра бошлади.

Гулсара ўзини дадил тутишга уринаркан:

— Бироз иштаҳам йўқроқ. Гоҳо-гоҳо бошим оғриб туради. Юрагим сиқилади, — деб юборди беихтиёр.

— Шунақами? Ундоқ бўлса ҳозир аниқлаймиз-да.

Санобар дўхтир уни махсус каравотга ётқизиб, қоринларини, кўкракларини қўллари ва махсус асбоблар билан текшириб кўриш жараёнида ўзича бир хулосага келди. Аммо бу одамни чўчитадиган хулоса эди.

Дўхтир чуқур ўйга толди. Зеро, Гулсаранинг организмидаги физиологик ўзгаришларни кўрган Санобар опанинг кўнглига ҳар хил яхши-ёмон фикрлар келаётган эди.

Дўхтирнинг фикрлари кўп йиллик иш тажрибасига, чуқур билимга асосланган бўлса-да, буларни дабдурустдан Гулсарага айтолмай, иккиланиб қолди. Ахир Гулсаранинг танасидаги ўзгаришлар, аломатлар унинг ё фарзанд кўрганлигини ёки яқин орада бола ташлаганини кўрсатарди. «Кўкраклари тирсилаб сутга тўлиб турибди. Шунга қараганда, бунинг чиндан ҳам эмизикли боласи борга ўхшайдию, бироқ эмизикли аёлнинг кўкраклари бунчалик таранглашиб, тўлишиб турмаслиги керак эди! Балки боласини эмизмаётгани учун шу аҳволга тушаётгандир. Бу гапларни ўзидан сўраб билишдан ўзга илож йўқ...»

Дўхтир шуларни дилига тукканича, ўрнидан турди ва келганидан бери оғир хаёллар, ваҳима гирдобидан чиқолмаётган Гулсаранинг ёнига бориб ўтирди.

Гулсаранинг дардли юраги гуп-гуп ура бошлади. У ўз сирининг очилиб қолишидан қўрққани ва шунинг таъсирида қаттиқ ҳаяжонланиб ўтиргани учун дўхтирнинг бу ҳаракатидан бир чўчиган бўлса, Санобар опа томирини ушлаб, қон босимини ўлчаганидаям худди шундай бир чўчиб тушган эди.

Дўхтир Гулсаранинг ўзини тутишиданоқ бир нимани сезди ва ўзининг хулосаси тўғри чиқишига ишонгандай бўлди. Шундай бўлса-да, бу гапларни Гулсаранинг ўз оғзидан эшитиш мақсадида ўзини унга яқин тутиб, меҳрибонлик билан гапирди:

— Ҳаётда нималар бўлмайди дейсан, синглим! Ўзингнинг хабаринг бордир, ҳамма мени «Дўхтир опа» деб чақиргани билан мен аслида оддий ҳамшираман. Лекин озми-кўпми иш ва ҳаёт тажрибасига эга бўлган ҳамшираман. Кўп нарсани тушунаман, сезаман. Шунинг учун бор гапни мендан яширишинг бефойда. Барибир ҳам билиб турибман. Хўп десанг, сен ҳам аёл, мен ҳам аёл, уялмай, ҳамма гапни очиқ айтиб, бир-биримизни яхши тушунишга ҳаракат қилишимиз керак. Очиқчасига гаплашсак дейман. Бу мендан ҳам кўпроқ ўзингга яхши бўлади. Учунчи одам йўқ. Сир-сирлигича қолади. Билсанг буям биз тиббиёт ходимларининг ўзига хос қондаси.

Гулсаранинг кўзларида беихтиёр ёш ҳалқаланди.

Санобар Гулсарани меҳрибонлик билан бағрига босди.

Шу топда жони азобда ўтирган Гулсарани оғир вазиятдан чиқариш, унинг изтироб тўла дардига малҳам бўлиш Санобар дўхтирнинг зиммасида эди. Шунинг билан ҳаммаси этган дўхтир, қизнинг онаизори эшитиб қолмасин, дея ҳар эҳтимолга қарши шивирлашга ўтди:

— Сингилжоним, ўзингни тут. Рудиятингни сезиб турибман. Она бўлганлигингни айтолмай қийналиб турибсан. Сенгаям қийин. На чора... Тўғрими?

Гулсара ўзини қанчалик маҳкам тутатган бўлмасин, барибир сирини очиб қолаётганини сезиб, ваҳимага тушдию, қўрқа-писа кафтларини оғзига босди ва:

— Опа-ажо-он, мен ўлишим керак! — дея ҳиқиллаб, нафаси чиқмай қолди.

Гулсара тобора танг аҳволга тушаётганини сезгани сайин ўзини ёмон ҳис этар, бўғзига тиқилиб келаётган йиғи таъсирида юз-кўзлари бўғриқиб, бўзарарди. Кўпчиётган дарду алам ғариб кўнглида ачиётган хамирдай шишиб борарди. Бу ҳолати Гулсарани шу кўйи узоқ ўтиришга қўймади. У ич-ичидан унсиз йиғлаганча, оғзини кафтлари билан маҳкам бекитиб, букчайганча хона бўйлаб тез-тез юришга мажбур бўлди. Ахийри босиб келган йиғини, ўкирикни шу тариқа амаллаб ўтказиб олган Гулсара бир ҳолатда келиб дўхтирнинг ёнига ўтирди.

Дўхтир Гулсарага қанчалик ачинмасин, барибир, унинг дардини ичидан суғуриб олишдан ожиз эди. Нима бўлган-даям дўхтир-да, касбига яраша иш тутуши лозимлигини ўйлаган Санобар опа Гулсаранинг дардини енгиллатиш учунми, уни яна суҳбатга тортди:

— Сингилжоним, унақа дема. Ҳар бир сўзгаям фаришталар «Омин» дейишади. Яхшиси мен билан дардлашгин. Шундоқ қилсанг дардинг анча енгиллашади.

Гулсара аввалига индамасдан, ердан кўз узмаган кўйи ўйлашиб қолди. «Дўхтирга ҳамма сиримни айтсам қандоқ бўларкан? Сиримни билиб олгач, онамга етказиб шармандамни чиқармасмикин? Дўхтирни яхши билмасам. Аввал-бошда сирлашиб юрмаган бўлсам...»

Санобар опа Гулсаранинг ўзига ишонмаётганини дарров сездди. Шунинг учун:

— Сенга бор сирингни менга айтгин деб, мажбур қилишга ҳаққим йўқ, — деди юмшоқ оҳангда. — Сезаяпман, сен менга ишонмаяпсан! Сен мени яхши билмасанг ҳам, мен сенинг ота-онангни, қолаверса, ўзингниям анча-мунча билман. Сизларнинг оилаларингизда шу пайтгача номаъқул ишлар бўлмаган. Лекин бу ҳаёт. Ҳаётда инсон ҳар хил воқеа-ҳодисаларга дуч келиши мумкин. Бироқ ҳеч қачон инсон тушкунликка тушмаслиги керак. Тушкунлик — умрнинг эгови. У одамни адоий тамом қилади...

Бу сўзлардан таъсирланган Гулсара сал тетиклангандай бўлди-да, дўхтирга кўз остидан қараб-қараб кўяркан, ниҳоят тилга кирди:

— Болам тирик, у шаҳардаги болалар уйида...

— Болангнинг отаси қаерлик?

— Навбаҳорлик.

— Менинг сезишимча, бу гапларни ота-онанг ҳам, қариндошларинг ҳам билишмаса керак.

— Шундай... Уларга айтадиган тилим танглаймга ёпишиб қолган, опагон! Билишса, мени ўлдиришади.

— Энди нима қилмоқчисан?

Гулсара «уф» тортганича дўхтирга илтижоли тикиларкан, бироз шишинқираган ва қизаринқираган кўзларида яна юракни эзадиган ёш ҳалқаланди.

У барибир ўзини тутиб олиши керак эди. Қуйилиб келатган кўз ёшларини арта-арта дўхтирга термуларкан, мўлтайган ҳолда юрагини ёзди:

— Билмадим, опагон, билмадим. Юрагим чексиз азобу уқубатлар ва тутанмас дарду аламлар ичида фарқ бўлаёттибди. Нима қилишимни билмайман. Боши берк кўчага кириб қолгандайман. Дардларимни ота-онамга ёки қариндошларимга дастурхон қилишдан жуда-жуда қўрқаман. Уларга сездириб қўймайин деб шаҳардан келгандан бери жоним ҳалак. Ўз ёғимга ўзим қоврилиб ётибман... Опагон, сиздан минг бора ёлвориб сўрайман, бу гапларни зинҳор ва зинҳор бирор кимсага айта кўрманг. Айтсангиз уволимга қоласиз!.. Мен ўзимни бир нарса қиб қўяман. Шундоқ ҳам зўрға юрибман, опагон! Жон опагон, мендай бахтиқарога раҳмингиз келсин!.. Биласизми, шу пайтга за ҳеч кимга айтмаган юрак дардларимни фақатгина сизга айтаяпман, холос!.. Ёшман! Яшашни истайман, лекин сирим очилса, бундан кўра ўлганим яхши! Имкон бўлиши билан боламни бағримга олсам дейман-у, бироқ бу мен учун фақат орз, ' У амалга ошадими-йўқми, буни биргина худонинг ўзи билади. Ҳозир эса ҳаётим қил устида. Ростини айтсам, ҳаётим ва бахтим қурбон қилинган ўша машъум кундан бери ўзимни тубсиз жар ёқасидан ойдинликка чиқолмай нажот излаб юрган нотавон ғарибга ўхшатаман!..

Гулсара юрагидаги барча дардларини дўхтирга айтолганча айтгач, яна ёлвориб-ялинишга тушди.

Санобар дўхтир иш тажрибасида бундан аввал ҳам икки марта худди шунга ўхшаш ҳолатга дуч келган эди. Роса тушкунликка тушган бир қиз, кейинчалик эса бир бева қолган жувон ундан ёрдам сўраб келишгани ҳамон ёдида. Ўшанда у иккаласиниям ўзларининг жонларига қасд қилишдан асраб қолган, уларнинг йўлини топиб, яна яшаб кетишларига йўл-йўриқ кўрсатган эди.

Санобар опа шу воқеани эсларкан, Гулсарага ҳам ачинар, ҳам куйинарди. Албатта, дўхтир шу дамда Гулсарага яна кўп насиҳатлар қилиши мумкин эди. Бироқ вақтнинг зиқлиги ва Ҳалима холанинг хавотирга тушиб қолмаслиги учун опа гапни қисқа қилди:

— Кўпам эзилаверма. Бу дунёга ҳар бир инсон бир марта келади. Дадил бўл! Ҳаётда хато қилмайдиган одамнинг ўзи йўқ. Беайб парвардигор. Сўнгги пушаймон — ўзингга душман. Тўғри йўлни эса вақтнинг ўзи кўрсатади. Соғлигингни асра. Ўзингга ўзинг қасд қиламан дема. Ўлсанг итдай ўлиб кетаверасан-да. Бу билан фақат отанг-онангга, фарзандингга ва ўзингга жабр қиласан, холос. Ваъда бераман, сиригини ҳеч кимга айтмайман. Пайти келиб, ҳаммаси жой-жойига тушиб кетади. Бироқ бунинг учун сенда албатта тоғдек ирода бўлиши керак. Бўлмаса ҳаммаси бир пул...

Санобар дўхтирнинг сўзлари Гулсарани сал ўзига келтирди. Бу ерга келиб юраги дардлардан биров халос бўлгандай ўзини анча енгил сеза бошлади.

Гулсара то юз-кўзини ювиб, ўзига келгунча дўхтир унга иштаҳани очадиган икки-учта дори ёзиб берди.

Гулсара Санобар опага қайта-қайта миннатдорчилик билдиргач, дўхтир билан хайрлашди.

Кутиб ўтирган онасини кўриши билан Гулсара:

— Оважон, дўхтир иштаҳани очадиган дори ёзиб берди, — деди ўзини қувноқ ва бардам тутиб.

Ҳалима хола қизидан анча хавотирда эди. Шунинг учун дарров:

— Бошқа ҳеч нарса демадим, ишқилиб, — деди гўё қизи ниманидир яшираётгандай.

— Йўқ, онажон! Соғлигим яхши экан.

— Хайрият-ей, қизим!.. — енгил нафас олди она. — Ишқилиб, ҳамаша соғ бўлгин.

Ҳалима холанинг дилига қора булутдай ёпирилиб турган дардли-ҳадикли ўйлар бир зумда тарқалиб кетгандай бўлди. Онанинг юзи қувончга тўлди.

Гулсара йўлда онаси билан ундан-бундан гурунглашиб бораркан, кўнглидан «Санобар дўхтир нега чиқиб онам билан хайрлашмадийкин?.. Юз амри ширин қабилида иш тутдими? Ё ёлгон гапиришдан қўрқдимикин?» деган ўйлар кечар эди.

Ҳалима холанинг эса димоғи чоғ: «Қизимнинг юзидаги доғлари мен ўйлаганчалик қўрқинчли эмас экан, минг шу-

кур!.. Эй, художон! Ишқилиб қизимга яхши жойлардан бахт адо этгин-да! Юзи атир-упадан, тагин алламбало суртгичлардан зардоб еб шундай бўлгандир-да. Бу тиниб-тинчиманган қизлар нима қилишади юз-кўзларини пардозлайвериб?! Бизлар ҳам вақтида қиз бўлганмиз. Бироқ бир мартаям бундай номаъқулчилик қилмаганмиз. Шундоқ бўлсаям ҳалигача юзимизда айтарлик доғ-дуғ йўқ!.. Муҳими — отасининг олдида уялиб қолмайдиган бўлдик. Қолгани бир гап бўлар... Мендан ҳам кўра чолим сезгир-да. Келганидаёқ доғ-дуғларини кўрган экан. Бироқ чолим бечора бир одми эркак бўлса, бу қизи тушмагурнинг алламбало юз суртгичлар билан безаниб-бўянишларини қаёқдан ҳам билсин?!»

Она-бола уйларига кириб келишганларида кун чошгоҳ бўлган эди. Ҳар доимгидек Тешабой ота томорқасида ишлаётган экан. Отанинг қаҳриниб, томоғини қириб йўталган товушлари гоҳо-гоҳо эшитилиб турарди.

Ҳалима хола сўридаги кўрпачага ўтириб чой ҳўпларкан, қизининг қушдай учиб юрганини кузатган кўйи «Кўнгил — душман деганлари шудир-да», деб қўйди ўзича. Сўнг тердан намиққан кўйлагини алмаштириш учун хонасига кириб кетди.

Гулсара эса ўзидан ўтаётганини ўзи билар, жисмида ўз кучини кўрсатаётган ўзгаришларни: ҳолсизликни, паришонликни ва чарчоқни уйдагиларга сездириб қўймаслик учун астойдил тиришарди. Шунинг учун у ўзини шу топда ўққа ҳам, чўққа ҳам уришга тайёр эди.

Айни дамда у илдамлик билан ўчоққа чойдўшни қўйиб, остига ўтинни қалади-да, токчадаги гугуртни олиб ўт олдириди. Шу орада кийимларини ҳам алмаштириб чиқди. Елиб-югуриб тушлик овқатга уннай бошлади. Гулсара иш билан андармон бўлса-да, хаёли ўзининг аҳмоқона ва ғарибона кечмишларида эди. Келиб-келиб дўхтирга чорасизликдан айтиб қўйган сири ҳақида ўйлай бошлади. «Бекор айтдим!» деб ўзини-ўзи айблади. «Санобар дўхтир ўзининг берган ваъдасининг устида турармикан?» деб шубҳаланди. «Бировга гуллаб қўйса-чи!» деган қўрқувдан юраги ҳаприқиб кетди. «Ялиниб-ёлвордим-ку. Инсофли, иймонли аёлга

Ўхшайди-ку, бало урдими, айтмас!» деб ўзига-ўзи тасалли ҳам берди.

Аччиқ ҳақиқатнинг шу тариқа ёпиқлик қозон ёпиқлиги-ча қолишига умид боғлаб, шунга ўзи ишонгани учун Гулсаранинг изтиробларга тўлган кўнгли бироз кўтарилгандай бўлса-да, барибир дил хижиллигидан батамом қутулолмади.

Изтироблар оламининг ўргимчак уясидай таранг тортилган торлари Гулсарани ҳаминша ўз сиқувига ўраб, чирмаб олаётгандай бўлаверар ва у бундан чиқишнинг йўлларини излаб тополмаётганидан баттар қийналар эди. Ҳозир ҳам унинг қалбида шу жараён ҳукмрон эди: «...Қалтис бир синовдан ўтаётгандайман. Лекин энди буёғи нима бўлади? Бу ёпиқлик қозон қачонгача очилмайди? Кутилмаганда очилиб қолса-чи, унда нима қиламан? Наҳотки мен энди бир умр эзилиб яшасам? Эҳ!.. Қайданам шу сирти ялтироқ бетамизга, бебурдга, номардга учрадим-а? Мени бу ярамаста дучор қилган бехосият кунгаям, шайтоннинг васвасасигаям минг-минг лаънатлар бўлсин-да!..» Бундай адоқсиз ўй-хаёллар тизгини Гулсаранинг абгор бўлган ярадор дилини янада аёвсиз эзар ва шафқатсизларча куйдираар эди.

Худди шу пайт унинг жизғанақ бўлаётган ўй-хаёлини ён қўшнисининг уйдан чиққан чақалоқ йиғиси бузди. Чақалоқнинг йиғиси кучайган сайин Гулсаранинг ўз фарзандига бўлган соғинч ҳисси ҳам тобора ортар эди. Назарида шу топда шу қўшни ҳовлида унинг Меҳриддини зор қақшаб йиғлаётгандай туюлиб, Гулсаранинг мунг тортаётган қалби янада титраб кетди. Сал ўтмай бу йиғи товуши зорлана-зорлана пасайди ва ниҳоят сўнди.

Ногаҳон Гулсаранинг кўз олдида чақалоғининг, ўша ўзи ташлаб кетган болалар уйи ҳовлисидаги ёғоч ўриндиқда очлиқдан ва тағи ҳўл бўлиб, қаровсиз қолганидан зор-зор йиғлаётган жигарбандининг сиймоси пайдо бўлди. Шу дақиқада Гулсаранинг зориқаётган, азоблар ўтидав қовжираган қалбига оташин оналик меҳри бир лаҳза беомон соя ташлаб ўтди. Ўзи сезиб улгурмаган ҳолда жувоннинг кўзларидан қайноқ ёш потраб лабларига сизиб тушди...

Гулсара бундай ўй-хаёлларни бир жойда ўтирганидаги-на эмас, балки хамир қораётганида ҳам, чой дамлаётганида ҳам, ўчоққа тараша синдириб солаётганида ҳам ва ҳатто дастурхон тузаётганида ҳам қалбидан кечирар эди.

У оғир хаёллар гирдобига шўнғир, ўзини дунёдаги энг бахтиқаро аёллардан бири деб ҳисобларди. «Қизлик пай-тимдаги шириндан-ширин орзуларим қаерда қолди? Ерга кирдим, осмонга учдим? Ўша жўшқин орзуларим нега саробга айланди? Нега уларни ўзим асрай олмадим? Нега... нега? Келиб-келиб мен ўзимга-ўзим душманлик қилдимми? Ўзимни-ўзим тирик дўзахга солдимми?!»

Хаёллар тўзони ва бўрони Гулсарани борган сайин тал-васага солар, ғашланган юрагини янада ғашлар, хаёлида одам қиёфасидаги қўш қанотли бир махлуқ уни очиб учганича борса-келмас бир қўрқинчли жарликка улоқтириб ташлайдигандай бўлаверар эди...

Чақалоқ йиғисидан тўхтаса ҳам Гулсаранинг ўй-хаёли тўхтамас, балки тобора кучайиб, уни минг хил қийноқли саволлар ги рдобига тортар эди.

Ногоҳ дарвоза олдига келиб тўхтаган моторли велосипеднинг кучли пат-пати хаёллар оғушидаги Гулсаранинг ҳушини ўзига келтиргандай бўлди.

— Ким бо-ор! — деган товуш қулоғига чалиниши билан Гулсара юваётган коса-товоқларини жойида қолдириб, дарвозадан ташқарига мўралади.

Ўн беш ёшлардаги, спорт кийимлари ўзига ярашиб турган узунчоқ юзли, сариқ сочли ўспирин унга тикилганча шоша-пиша:

— Ассалому алайкум, опа. Мен тўй хабарчиман! Бобом билан момомга айтинг, эртага Жўра бобоникига тўйга борсинлар. Эрталаб наҳор ош, кечқурун базми жампид. Келин олаяптилар, — деб изига қайтмоқчи бўлди.

Аммо Гулсара :

— Қайси ўғлини уйлантираяпти? — деб сўраб қолди.

— Кенжа ўғли Сафар акани Султон тоғанинг қизи Зулхуморга. Сиз ҳам боринг, — деди-да тўйхабарчи бола илдамлик билан велосипедини судраб қўшни ҳовлига ўтиб кетди.

Гулсара синфдошининг тўйини эшитиб юраги ҳаприқиб кетди. Унинг ҳаяжонли қалбида дугонасига нисбатан аллақандай бир қудратли ҳис-туйғу пайдо бўлди: Гулсаранинг шу топда Зулхуморга чунонам ҳаваси келиб кетдики, қаттиқ таъсирланганидан «Дугонажон, қандай бахтлисан!» деб юборганини ўзиям сезмай қолди. Шу топда Гулсаранинг дилида севинишгаям, куйинишгаям ўхшамаган ўзгача бир кайфият жўш уради...

Анчадан кейин Гулсара тўйхабарни онаси билан отасига етказди.

Тешабой ота «яхши!» деб қўйди-да, уйга кириб кетди.

Ҳалима хола эса ҳаяжонга тушди:

— Қандай яхши! Мана, қизим, сен тенгилар ҳам оила қуришиб, тўйларини нишонлашаяпти. Худо хоҳласа, сенинг ҳам тўйингни ўтказамиз, қизим! Ўқишингни омон-эсон тугатиб олсанг бўлди. Қишлоғимизда сени келин қиламиз деб юрганлар қанча. Ўқишинг ҳам яқинлаб қолгандир, — дея онаси қизига гурур билан тикилди.

Бу гаплардан юраги пора-пора бўлиб, ич-ичидан эзил-ётган Гулсара бўғиқ товущда:

— Яқин қолди, — деди чўчинқираб.

Ўз орзу-умиди билан ширин хаёллар оғушига чўмган Ҳалима хола қизининг бу ҳолатини яхшиямки сезмади-да:

— Қандай яхши, қизим, — деб қўйди.

Ҳалима холанинг фикри шу дамда эртага тўйи бўлиб ўтадиган Зулхуморда ҳам эди.

— Зулхумор дугонанг зап яхши, одобли қиз чиқди-да! Ўн бармоғи ҳунар. Икки йиллик педтехникумни битириб келиб, ўқитувчилик ҳам қилаяпти, барака топкур! Илойим бахтли бўлишсин-да! Икки қудаям бир-бирларига жуда муносиб. Унган, ўсган бамаъни оилалар!

Онаси дугонасини мақтаб, алқагани сайин Гулсаранинг ичинни ит тирнарди.

Кун тиккага келганда она аъзолари дастурхон атрофида жам бўлишди. Гулсара уларни ўзи пиширган чўзма лағмон билан меҳмон қилди. Ҳаммалари лағмонни мақтаб-мақтаб тановул қилишди.

Овқатдан сўнг Ҳалима хола чолига қизини Санобар дўхтирга олиб борганини, дўхтирнинг қизига иштаҳани очадиган дори ёзиб берганини, Гулсаранинг соғлиғи яхши эканлигини айтиб берди.

Тешабой ота хурсанд бўлиб қолди.

Шу билан чол-кампирининг кўнгли тинчиди.

Эртаси куни эрталаб Гулсара уйдагилари билан хайрлашиб, ўқишини давом эттиргани Тошкентга кетди.

Яхшилик

Бу масалада Роҳила опа билан узоқ кенгашган Гулрухсор Самадова охири бир қарорга келди:

— Биз ҳам она. Уям она!.. Оналар оналарга яхшилик қилишмаса, уларнинг оналиклари қаерда қолди? Келинг, шу болакай онасининг қўйган исм-фамилиясида қола қолсин! Меҳриддин Тешабоев бўлсин! Пайти келиб, мабодо она-бола бир-бирини излаб қолишса сарсонун саргардон бўлиб юришмасин!

Гулрухсор Самадовнанинг бу гаплари Роҳила опага жуда маъқул келди.

— Жуда яхши иш қилдингиз, ўртоқ директор, — деди Роҳила опа тўлқинланиб — Зора...

Дўст ачитиб гапирди

Шамсиддин кейинги тўққиз ой мобайнида амакисининг ўтган йили институтга ўқишга кирган ўғли Самаддон билан институтга яқин мавзедаги уч хонали уйда ёлғиз яшайдиган бир рус кампирнигида ижарада турарди. Шамсиддин қизлар билан, айниқса, Гулсара билан учрашувини сир сақлаш мақсадида Самаддонни ўзи билан бирга олиб юрмасдан кўпинча уни «Сен дарсингни қил», деб уйда ёки институт кутубхонасида қолдириб кетарди.

Бугун ҳам Шамсиддин шундай қилди. У Гулсаранинг қишлоқдан келганини эшитганди. Гулсара билан кўча-кўйда учрашиб қолгудай бўлса, албатта, бир кўнгил қорачилик бўлиши-

ни билар, бу нарса укасининг олдида содир бўлишидан эса кўрқарди.

Дам олиш кунни бўлгани учун кўчалар анча гавжум эди. «Учратсам ҳам Гулсарани кўчада учратай-да», деган ўйда Шамсиддин институт атрофидаги йўлларда юра-юра охири зерикди. Хаёлига лоп этиб фарғоналик курсдоши Ғолибжон келди-ю, йўлни улар яшайдиган институт ётоқхонаси томон бурди.

Ҳаво дим. Физ этган шамол эсмайди. Эрталабдан кун қизимоқда.

Шамсиддин кўланкали йўллардан юриб ётоқхона рўпарасидаги дўкондан иккита нон, кўча бўйидаги бозорчадан бир кило олма олди-да, ётоқхонага ўтди. Иккинчи қаватга кўтарилиб таниш эшикни тақиллатди. Жавоб бўлавермади. Аста тортган эди, эшик очилиб кетди.

Шамсиддин ҳайрон бўлиб хонага кўз ташлаганча эшик олдида туриб қолди. Хонада юпқа яшил, кўк одеяллар қопланган тўртта темир каравот, ўртада битта алюмин стол ва иккита стул, столнинг устида тўрт-бешта китоб, у ер-бу ери учган битта рангсиз чойнак, иккита пиёла.

Шамсиддин қўлларидаги нарсаларни каравотга қўйиб, энди орқасига ўтирилганида, бир тўп газета кўтариб олган Ғолибжон кириб кеди.

— Э, бормисан, Ғолибжон!

Икки дўст бир-бирини минг йил кўрмагандай қучоқлашиб кўришишди.

Ғолибжон дўстини очиқ юз билан кутиб оларкан, севинчини ичига сиғдиролмай:

— Юз сўмликдай кўринмай қолдинг. Сениям кўрадиган кун бор экан-ку-а, Шамси! — деди стол устини тартибга келтириб, дастурхон солишга ҳаракат қиларкан.

— Ўзлари нима иш билан банд экан десам, диссертация ёзаётган эканлар-да, — Шамсиддин китоб-дафтарларга ва газеталарга ишора қилди. — Э, яш-ша-вор, дўстим!

— Жа унчаликмас, шунчаки бир эрмак-да, бунинг устига...

Шамсиддин дўстининг сўзини бўлди:

— Оддий эрмагинг шунча бўлса, диссертациянгга киришсанг хонангга киролмай ҳам қоларканмиз-да, а?

Икки курсдош самимий кулишиб, дастурхон атрофига ўтиришди-да, қизгин суҳбатлаша кетишди.

Гап-гапга қовушиб турганида Шамсиддин кейинги пайтда негадир юраги тез-тез сиқилиб юрганини айтди-ю, Фолибжоннинг тилини қичитиб юборганини ўзиям сезмай қолди.

Фолибжон дўстидан худди шуни кутиб тургандай гапни ила кетди:

— Дарвоқе, юрак жуда нозик нарса. Уни кўз қорачиғидек асраш керак! Кўзга нисбатан юрак полвон деймиз-у, бироқ юрагимиз полвон экан деб унгаям ортиқча юк ортавериш ҳам ноҳақликми дейман. Шунисиям борки, уям бекордан-бекорга сиқилавермайди. Унга озор берадиган нимадир иш қиламизки, у безовта бўлади, сиқилади!.. Бўлмаса, у бечорага нима, эгасини соғлом қилай деб куну тун тиним билмай ишлаб ётибди-да, қон билан олишиб, жонимизни асраб...

Фолибжон гапнинг бундай буромадидан ҳайрон бўлиб қолган Шамсиддинга бирров кўз ташлаб олди-да, илмоқли мулоҳазаларини давом эттирди:

— Шамсиддин, келиб-келиб юраккаям кун бермаётган бўлсанг, унда билмадим чораси не экан?..

Шамсиддиннинг дилидан «Гулсара ҳақидаги гаплар бунгаям етибди-да» деган фикр ўтди-ю, каловланиб қолди. У Фолибжоннинг ҳозир бир нимани бошлаб қолишини сезаётган бўлса-да, гапни яна ҳазилга олди:

— Фолибжон, ҳали айтганим тўғри чиқаётибди-ёв! Дарвоқе, илмий ишинг фалсафаданми, тиббиётданми?

— Олим бўлмасак ҳам аввало одам бўлайлик, дўстим! — деди Фолибжон насиҳат оҳангида. — Одам бўлганимизнинг ўзи улуғ бир бахт эмасми?

Шамсиддин яна ўзини соддаликка олиб:

— Худога шукур, одамимиз деб юрибмиз, — деди. — Ё сенинг ўзингдан, ё мендан гумонинг борми?

Фолибжон жаҳлини олмадан олди. Олмани фарч-фарч тишлаб:

— Бор! — деди маъноли кўзларини Шамсиддинга тикиб.

— Кимдан? — деди Шамсиддин чой ҳўплаб.

Ғолибжон «Кимдан бўларди, сендан» демоқчи бўлди-ю, бироқ, «Нуқиб айтганимдан кўра, бўяб айтсам-чи» деган қарорга келиб:

— Хотини билан боласини тан олмай, уларни кўчада қолдириб, ўзи бамайлихотир юрган одамдан! — деди.

Шамсиддин гап кимга тегишли эканлигини кўнгли сезаётган бўлса-да, мени назарда тутаётгидими, деб ўйлаб турди-да, кейин «Балки бошқа биров бордир-да? Бу Гулсаранинг туққанини, унинг қаерда, нима қилиб юрганини, менинг унга муносабатимни қаерданам биларди?» деган ўйга бориб :

— Ким экан у номард? — деди овозининг шу онда ишончсизроқ чиққанини ўзиям сезган ҳолда.

Таажжубланган Ғолибжон Шамсиддинни танимайроқ тургандай унга диққат билан қаради. Ғолибжоннинг миясида «Нега бу ўзини олиб қочаяпти?» деган савол ғужғон ўйнаса-да, бир мунча вақт сукут сақлаб турди. Сўнг ғалати бир тусда аччиқ жилмайиб қўйди.

Шамсиддин қўлига олган олмани ушлаганча ҳайратланиб, унинг оғзига тикилиб турганида Ғолибжон ниҳоят тилга кирди:

— Одамнинг тез ўзгариб, айниб қолиши ҳеч гапмас экан. Шу онда, дўстим, сени ҳечам таний олмай қолдим. Сен бундан ҳайратланма. Чунки мен сенга топишмоқ айтаётганим йўқ. Иккинчидан, сен ўзингни бунчалик ҳам гўлликка солмагин. Сен гўл эмассан. Гўл одам ҳеч қачон сен қилиб юрган ишларни қилолмайди. Кўнглингга оғир олмагин-у, сен бор-йўғи содда муғомбирсан.

Шамсиддин эсанкираб қолди. Сўз ханжарларидан ўзини қанчалик ҳимоя қилишга уринмасин, эплай олмади. Ўзи таслим бўлмаса-да, сўзи таслим бўлди. Энди у бўлиб ўтган гап-сўзлардан, воқеалардан Ғолибжоннинг ҳам озми-кўпми хабари борлигига бутунлай иқрор бўлди.

Шамсиддин чўнтагидан гугурт олиб оғзидаги сигаретани тутангирди-да, ўйга толганча, бурнидан бурқситиб тугун чиқараркан:

— Сиқилган юрагимни сенам сиқаверма, жўра, — деди қовоғини уқуб. — Ўзи шундоқ ҳам Гулсара масаласида бошим қотиб юрибди.

Ғолибжон дўстининг отдан тушмаса-да, шаштидан тушганини кўриб:

— Энди ўзингга келаяпсан! Одам деган бундай бўлмайди, — деди ўпкалаган қиёфада. — Ҳар хил миш-миш гапларни эшитиб, ўзим сеникига бориб, би-ир гаплашмоқчи эдим. Келганинг яхши бўлди. Билсак бўладими, Гулсара билан болангнинг тақдири нима бўлаяпти? Билсанми, йўқми, кўплар сени номардга чиқариб юрибди. Эшитганимда бу гаплар менгаям оғир ботди. Шунинг учун аччиқ гаплар айтаётган бўлсам мени кечиргин. Аслидаям, дўст бўлгач, ачитиб гапиради-да.

Шамсиддин аввал Ғолибжоннинг танқидидан ранжиган бўлса, энди анча мулойим тортиб қолди. Бироқ барибир, яқиндагина Ибогул опасидан еган даккилари камлик қилгандай, бугун Ғолибжон дўстидан ҳам дашном эшитиб, изза бўлиб ўтиргани жон-жонидан ўтиб кетгандай бўлди. Жаҳли кўзиб, вужуди қизиди. «Насиҳатларинггаям, таъна-дашномларинггаям зор эмасман!.. Менинг нима иш қилиб юрганам билан сенларнинг неча пуллик ишларинг бор! Хотин ҳам, болаям ўзимники. Уларнинг тақдири билан ишларинг бўлмасин!» демоқчиям бўлди-ю, бироқ «Булар ким учун шунчалик куйиб-пишишаяпти?.. Қош қўяман деб кўз чиқариб қўймайин тағин», деган ўйга бориб, истиқола қилди.

Охири Шамсиддин ўзини қўлга олиб, тилга кирди:

— Дўстим, билмайин босдим тиконни, тортадирман азобини! Гулсарага минг марта: «Олдириб ташла, ўзимиз ҳали боламинз-ку, болани нима қиламиз?» деб худонинг зорини қилдим. У деб-бу деб мени алдаб юрди-юрди-да, ўз билганини қилди. Туғиб олди. Эшитишимча, боласини детдомга ташлаб, ўзи қишлоғига бориб кепти. Қишлоғига нима деб борган, ота-онасига нима деган — буни худо билади...

Ғолибжон унинг сўзини бўлди:

— Роддомдалигида хабар олибмидинг?

— Қандай бораман, кўрганлар нима дейди, деб ўйладим. Бунинг устига, бундан кейин бирга яшамайдиган бўлганимдан кейин, бориб овора бўлишнинг нима кераги бор, дедимда, бормадим.

— Никоҳдан ўтганмисизлар ўзи?

— Гулсара йиғлайвериб, ақлимни олавергач, бундан уч-тўрт ой илгари яширинча бир муллага никоҳимизни ўқитган эдик.

— Яхши бўлган экан. Ҳар ҳолда, мусулмончилик. Бола насоқдан қутилибди, ишқилиб. Энди нима қилмоқчисан? Бирга яшамайман деганинг нимаси?

— ...

— Ё қишлоқда хотининг борми?

— Унаштирилган қизим бор.

— Ана холос!..

Ғолибжон Шамсиддиннинг номақбул ишларидан қанчалик кўп хабардор бўлаётган бўлса, унинг ҳайрати ҳам шунчалик кўп ошаётган ва ич-ичидан унга нисбатан қаҳри ҳам шунчалик кўп тошаётган эди.

У шу топда Шамсиддиннинг чўккан кўнглини кўтариш-ниям, ўн гулидан бир гули очилмасдан бева бўлиб қолаётган Гулсара ҳамда тирик етим мурғаккина бола учун дўст-ни ҳақоратлаш-ниям билмай аросатда қолгандай сезарди ўзини.

Шамсиддин «Қишлоғимда унаштириб қўйилган қизим бор!» деб кўзини лўқ қилиб тургандан кейин Ғолибжоннинг назарида гап тамом бўлгандай, ҳар қанча аччиқ-тизиқ таъна-дашномлар ҳам энди фойдасиздай туюлди.

Насибанинг меҳри ва қаҳри

Гулсара ўтирган автобус тонг саҳарда Тошкентга етиб келди. Автобусдан тушган йўловчиларнинг бири у ёққа, бири бу ёққа қараб тарқалиб кетишди. Айримлари кутиш залига киришди.

Эрта саҳар палласи бўлгани учунми, ёз эканлигига қарамай, ҳаво салқин эди. Гулсара сумкасидаги яшил жемпери-

ни олиб кийди. Сўнг тонг отишини кутиш мақсадида дам олиш залига ўтиб, бўш ўриндиқлардан бирига ўтирди.

Зал одамлар билан гавжум: биров кириб, биров чиқади, ўтирганларнинг кўпчилиги ўриндиқ суякчиқларига бошларини қўйиб ухлашар, бу ерга яқинда кириб келганлар эса секин суҳбатлашиб ўтиришарди.

Гулсара мириқиб ухлаётган одамларга ҳаваси келиб, ўзи ҳам озгина бўлса-да мизғиб олмоқчи бўлди. Кўзларини юмди. Бўлмади... Қишлоқдан чиққанидан бери хаёлини чулғаб олган тубсиз ўй-хаёллар унга тинчлик бермасди. Болалар уйдаги гўдаги ва Шамсиддин акасини ўйлайвериб Гулсаранинг тинкаси қуриган эди. Бу изтироблардан қутилишнинг бирдан-бир йўли, ҳарна қилганда ҳам болагинчасининг отаси – Шамсиддин билан ярашиш эди. Гулсара шуни жуда-жуда истарди. Бироқ истак билан иш битиб қолмайди. Истакнинг амалга ошиши йўлида муаммо етарли эди. Ахир ҳаммаси энди Шамсиддинга боғлиқ. Шамсиддин эса Гулсаранинг ҳомиласи олти ойлик бўлганида «Энди менга боланг ҳам, ўзинг ҳам керак эмас», деб чақалоқни вақтида олдириб ташламагани учун уни қаттиқ койиган ва аразлаб кетган эди. Ўшанда Гулсара ҳомиласига раҳми келиб олдирмаган ва «Шамсиддин акам ҳам одам-ку, боласининг кўзига кўзи тушса ўзига келиб қолар, меҳри жўшиб фарзандидан воз кечмас», деб умид қилган ва шу илинжига ўзини ишонтирган ҳам эди.

Шунинг учун ҳам Гулсара минг азоб билан гўдагини соғомон дунёга келтирди. Туғруқхонада ётганида ҳеч бўлмаса бир марта ҳолимиздан хабар олар, деб тунлари зор-зор йиғлади, интиқлик билан, кўзлари тўрт бўлиб кутди Шамсиддинни. Хонасидаги аёлларнинг эрлари гуллар кўтариб келиб, хотинлари билан чақалоқларини енгил машиналарда тантанаю асъасалар билан олиб чиқиб кетганларини кўрганида уларга жудаям ҳаваси келиб кутди Шамсиддинни. Шамсиддин барибир келмагач эса чидаб бўлмас даражада эзилган эди. Хотинлар ажабланиб, ундан: «Нега сенинг орқангдан ҳеч ким келмаяпти? Эринг ҳам йўқми?» деб сўраш-

ганларида ёлғонлар тўқишга мажбур бўлди, ёлғон айтаётиб эса дор остидаги жиноятчидай минг бир азобга тушди.

Ўшанда ҳам Шамсиддиннинг ўзидан бутунлай воз кечганига сира ишанолмади.

Мана энди яна ўзи ичидан қиринди ўтиб, изтироблар оламига фарқ бўлиб юрибди...

Қайтар дунё деганлари шу бўлса керак. Аввал Шамсиддин Гулсаранинг висолига етгунча унинг изидан қолмай югуриб-елди, энди Гулсара Шамсиддинни излаб югуриб-елишга мажбур бўлаётибди.

Гулсара ўзининг аччиқ қисматини юрак-юракдан чуқурроқ ҳис этган сайин ўз ёғига ўзи қоврилиб, ўз этини ўзи еб борарди. Гулсара анча пайтгача оғир хаёллар оғушидан чиқа олмай ўтирди. Бир тўп йўловчиларнинг ғала-ғовур билан ташқарига чиқа бошлашларигина Гулсаранинг изтиробли хаёлларини бузиб юборди. Жувон юрагидаги бор дарду аламларини ўпкаси орқали чиқариб юбормоқчидай чуқур «уф» тортди-да, аста ташқарига юрди.

Қуёшнинг илиқ нурлари ҳам, йўл бўйларидаги турфа-турфа муаттар очилган гуллар ҳам, юз-кўзларини силаб-сийпалаб эсаётган енгил шабада ҳам шу топда Гулсаранинг тунд қалбини ёритмасди. Одам тирбанд троллейбусга чиққанида ҳам, Насиба турадиган ётоқхона олдига келиб тушганида ҳам Гулсаранинг хаёли паришон эди.

Талабалар ётоқхонасидаги магнитофондан таралаётган бир шўх қўшиқ Гулсаранинг дилини бироз ёритиб, андуҳли ғуборларини учириб юборгандай бўлди. Жувон шу ашуланинг кучи ва сеҳри билан Насибанинг хонаси эшиги ёнига қандай етиб борганини ҳам билмай қолди.

Эшикни қоқди. Ичкаридан Насибанинг «қозир» деган та ниш овози жаранглаб чиқди. Хиёл ўтмай эшик очилиб, енги калта кўйлак кийган Насиба чиқди-да, серрайиб туриб қолган Гулсарани кучоқлаб бағрига тортди.

Дугонасининг юзларидан лаблари бўшаган Насиба:

— Тушимми, ўнгимми, дугон, — деди Гулсаранинг қўлидаги сумкаларни олиб столнинг устига қўяркан. — Қандай, яхшимисан, яхши келдингми? Бир ўзингми?

— Шошилма, Наси, — деди Гулсара эшикни ёпиб, ўзини каравотга ташларкан, — бироз ҳориб келдим, чойнинг борми?

— Бор, бироқ сал совуқроқ-да, майлими? — деди Насиба иддамлик билан пиёладаги чойни дугонасига узатаркан. — Ҳозир иссиқ чой дамлайман.

Гулсара устма-уст икки пиёла совуқ чой ичгандан кейингина бироз ҳовури босилгандай ва хаёли жойига тушгандай сизди ўзини.

Шундан кейин у ўрнидан турди ва қизил кўйлагини ечиб, майда гулли сарғиш кўйлагини кийди-да, юз-кўзларини ювиб келиб, тараниб олди. Унгача Насиба иссиқ чой дамлади.

Гулсаранинг қишлоқдан олиб келган ширмой кулчалари, туршак, майиз ва ҳолвалари дастурхонга қўйилди.

Чой устида Гулсара ўртанаётган дилини ёзди: гоҳ йиғлаб, гоҳ куйиниб гўдагини болалар уйига ташлаб қочиб кетгандан бошлаб, то ҳозиргача ҳаётида бўлиб ўтган барча воқеаларни бирма-бир айтиб берди. Одам тафтини одам олади-да. Гулсара ҳам ўзининг азоблари ва қалб изтиробларини сўзлаб бергач, бироз энгил тортди.

У ҳикоясининг охирида:

— Бу гапларни сенга энг яқин сирдош дугонам бўлганинг учун айтаяпман. Тагин бировга гуллаб қўймагин, — деб тайинлади.

Насиба Гулсаранинг сўзларини тингларкан, ачинишни ҳам, айблашни ҳам билмай дугонасининг дардли кўзларига тикилиб ўтираверди.

Зеро Гулсаранинг гамли, аламли сўзларини эшитган Насибанинг кўнглида икки хил ҳис-туйғу пайдо бўлганди: биринчидан, Шамсиддинга ўхшаган хотинбоз, алдоқчи, вафосиз, иккиюзламачи йигитларга нисбатан қаҳр-ғазаби ва нафрати ошди; иккинчидан эса Гулсарага ўхшаган соддадил, бўшанг, ўз қизлик ифратини асрашга қурби етмайдиган, ибо, ҳаё деган улуғ туйғуларни қалбига муҳрлаб тутолмайдиган қизларга нисбатан қаҳри тошди. Қалбини ларзага солаётган бу ҳис-туйғуларни Насиба шу топда узоқ йўлдан

ҳориб-чарчаб келган, минг хил ўй-кечинмаларни бошидан кечираётган, ўз ёнига ўзи жизғанақ бўлиб қоврилаётган дугонаси Гулсарага тўкиб солишдан ўзини зўрға тийди. «Барчасига, Гулсара, ўзинг айбдорсан!» деган ҳукмни Насиба дилида бир неча марта такрорлади, лекин тилига чиқариб айтолмади. «Бироқ барибир бу гапни бир кунмас-бир кун ўзига шартта айтаман», деган ниятни дилига тугиб қўйди.

Ҳадик

Ғолибжон билан шаҳар айланиб ҳам, кинога тушиб ҳам Шамсиддиннинг кўнгли ёзилмади. Кўнглидаги бу ўзгаришлардан йигитнинг ўзиям ҳайрон эди. «Менга нима бўлаяпти?» деб қўярди у ўзига-ўзи.

Ғолибжоннинг очиқ ва аччиқ сўзлари унинг ҳалигача қилт этмаган қалбига қаттиқ таъсир этгани учунми, ўзини ўзи қўлга олишга қанчалик тиришмасин, бунинг улдасидан чиқолмай гаранг бўларди. Аммо ўйламайин деса ҳам бўлмаётганди. Иродаси бўшашган сайин ғамнинг қафасида қолгандай сезарди ўзини. Атрофида гўё шу дамда уч нафар беҳаловат жон ундан нажот кутиб турарди: ғўр муҳаббати қурбони бўлган Гулсараси «Энди нима қи-ла-ма-ан?» деб бўзламоқда; севги шаробини ичишга шай турган Ойсараси «Ҳали сиз шундай ярамас одаммисиз?» деб таъна қилмоқда; гулдай нозик, мурғак зурриёди эса «Да-да-жо-он, меннинг гуноҳим ни-ма-а?» деб йиғламоқда... Бири фарёд чекиб, сочларини юлиб, ҳақ-ҳуқуқини талаб қилади; бири алам ўтида ёнаётган беғуноҳ кўзларини пирпиратади; бири нолафигон билан чинқириб, дунёни бошига кўтаради...

Бунинг устига кечаги эшитган хабариям дард устига чипқон бўлди. Нима эмиш: Гулсара бир аҳволда уни излаб юрган эмиш...

Шамсиддин ўйлаб, ўйининг тубига етолмасди.

Ётоқхона олдидан ўтаётиб курсдошларининг ташқаридаги ўриндиқларда жойлашиб олишиб, электр чироқлари ёруғида китоб ўқишаётганликларини кўриб қолдию, имтиҳонга тайёрланиши кераклиги эсига тушди.

Шамсиддин шоша-пиша ижарадаги уйига йўл олди.

Хонага кириши билан конспектларини титкилаб ўтирган Самаджонга бир чойнак аччиқ чой дамлашни буюрдида, кийимларини алмаштирасола мутолаага ўтирди. Китобни варақлаб икки-уч саҳифа ўқиган бўлди. Аммо кўзлари китобда бўлса-да, ўй-хаёли ҳамон бошқа жойларда эди. Устма-уст ичилган аччиқ чой ҳам кўмак бермади: хавотирли ўйлар сира нари кета қолмасди.

Шамсиддин китоб ўқиётиб чуқур «уф» тортиб қўйгач, тез-тез учаётган чап қовоғига тупугини суртди – онасининг шунақа одати эсига тушиб кетганди. Эркак кишининг чап қовоғи учса хафа бўлади, ўнг қовоғи учса қувонади, деган иримига бир ишониб, бир ишонмай юрса-да, ҳозир «Ишқилиб, яхшиликка бўлсин-да», деб қўйди ичида. Шундан кейин ҳам чап қовоғининг учаверишидан Шамсиддиннинг дили баттар хижил бўлди.

Ўзининг бу ҳолатини Самаджонга билдириб қўймаслик учун Шамсиддин бошига сочиқни боғлаб, китобни ёстиқнинг тагига қўйди-да, секин ўрнига чўзилди.

У яна беихтиёр Гулсара билан тил топишишни, орани очиқ қилишни ими-жимиди бежанжал амалга оширишнинг минг хил йўллари излар, хаёли минг хил кўчага кириб чиқарди.

Самаджон акасининг безовта тўлғонишларидан хавотирланди шекилли:

— Кайфиятингиз йўқми, ака? — деб сўради.

Шамсиддин бунга жавобан:

— Сал бошим оғриб турибди. Йўлда дори олиб ичдим. Безовта бўлма. Ўтиб кетади, — деб қўйди-да, юпқа оқ чойшабни ёпиниб девор томонга ўгирилди ва ўзини ухлаётганга солди.

Шамсиддиннинг хўрсиниб, кетма-кет «уф» тортаётгани бежиз эмасди. У ёқда ота-онаси Ойсарани келин қилиб тушириш ташвишида бир олам қувонч билан елиб-югуриб юришгани ўзи тугул Самаджонгаям маълум эди.

Шунинг учун ҳам Шамсиддин Гулсара ҳақидаги гапларни укасидан сир тутишга ҳаракат қиларди.

Ўзини уйқуга солиб ётган Шамсиддиннинг кўз милкларининг чети тиришди. Ётиб-ётиб Гулсара билан бўлган илк учрашуви бехосдан ёдига тушди. Ҳисоблаб қараса, шунга-ям бир йилу етти ой бўпти...

Эсида, ноябрь ойининг охирлари эди. Тез-тез қор, ёмғир ёғар, қиров тушар, кунда-кунора гала-гала олачалпоқ булутларга тўла осмон тундлашар, ишқилиб етти яшардан етмиш яшаргача пахта теримига сафарбар этилган кунлар эди. Ўшанда Шамсиддин курсдошлари билан Сирдарё вилоятининг қўриқда янгидан ташкил этилган совхозларидан бирида пахта теримида эди. Ҳеч эсидан чиқмайди. Туман шифохонасига тушиб қолиб, операция бўлган куни 22 ноябрь эди. Шу куни танасига жарроҳ тифи тегди: кўричаги олиб ташланди.

Шамсиддин жони ором топганининг учинчи куни эрталаб ўрнидан туриб, ювиниб-тарангач, кўтаринки кайфиятда залга чиқиши билан рўпарасидаги кутиш залида ёлғиз бир ўзи аллақандай китобдан кўзини узмай ўтирган, зангор кўйлаги устидан шифохонанинг рангсиз халатини ташлаб олган, оппоқ болдирлари алюмин стол ёнбошидан кўриниб турган, сулугина, юз-кўзлари ҳусн, малоҳатга тўлиқ қизга кўзи тушди.

Бозор кўрган йигит эмасми, қизнинг ёнига етиб боргунча Шамсиддин қилт этиб товуш чиқармади. Қиз китобга берилиб кетган эди.

Шу пайт рўпарадаги хонадан қаттиқ аксирган товуш эшитилди. Қиз ялт этиб китобдан бошини кўтарди, атрофга аланглаб, ёнида кулиб турган йигитга кўзи тушди. Шуни кутиб турган Шамсиддин дарҳол ширин табассум билан ҳужумга ўтди:

— Кечирасиз, салом, яхши қиз, ёнингиз бўшми?

Ўшанда Гулсара йигитнинг келишган қадди-қоматига ва салобатига қараб домлалардан бири деб ўйлади, шекилли ўрнидан тура-сола ҳурматини жойига қўйиб кутиб олди ва:

— Ака, келинг, марҳамат, бу ерда бўш жой кўп, ўтиринг, — деб, кетмоқчи бўлди.

Шамсиддиннинг эса бу гўзал қизни танишмасдан бурун қўйиб юборгиси келмасди. Шунинг учун у қизга хушомад қила бошлади:

— Сизга халақит берган бўлсам, узр. Ўтиринг. Кўп ўтирмаймиз. Менам ҳозир тураман. Ҳали-замон ҳамшира келади, — дея маънодор тарзда халатининг устидан ўнг биқинини босиб-босиб қўйди.

Гулсара ноилож жойига қайтиб ўтираркан, одоб юзасидан беморнинг аҳволини сўраган бўлди:

— Нима бўлди, ака, операция қилишдими? Энди тузук-мисиз? Чоғимда кўричак бўлгансиз-ов?

— Топағон экансиз. Раҳмат, анча тузалиб қолдим. Синглим, шу ерликмисиз, исмингиз ким? — деди Шамсиддин қизнинг шаҳло кўзларига тикилиб.

— Исминм Гулсара. Маданият институтининг учинчи курсида ўқийман. Асли бухороликман. Қўлимга яра чиққан эди. Шуни даволатаяпман. Ўзингиз қаерликсиз, ака?

— Менам студентман, синглим. Молия институтида ўқийман. Навбаҳорликман. Уч кундан бери хонамдан биринчи марта чиқишим эди. Атрофга қараб сизга кўзим тушди. Китоб ўқишингизга ҳавасим келди. Жудаям кўп китоб ўқийсизми дейман. Сизга халақит бермайин деб секин юриб ёнингизга келдим.

Ўшанда қиз нимагадир қизариб кетди ва қўлидаги китобини йигитга кўрсатаркан, хижолатомуз:

— Ёнимда ётган ўқувчи қиздан олдим. «Ўзбек халқ эртаклари» экан. Ёшлигимда ўқимаган эканман. Қизиқ экан, — деди.

Йигит билан қиз шифохонада бўлган икки ҳафта давомида деярли ҳар кун учрашиб юришди. Меҳр кўзда деганлари рост экан. Улар ўтган шу икки ҳафта ичида бир-бирига шунақаям меҳр қўйишдики, бу меҳр охир-оқибат севгимухаббатга айланиб кетди.

Биринчи муҳаббат...

Биринчи дил изҳори...

Энтикиб «Севаман» дейишлар...

Биринчи бўса...

Ўтган фурсат ичида ҳамма-ҳаммаси саробга айланди...

Мана энди Шамсиддиннинг кўнглига ғубор солаётган ҳадик ва ғулғула ҳеч тинчлик бермасди: Гулсара боласини кўтариб келиб, мени олсангиз ҳам оласиз, олмасангиз ҳам оласиз, бўлмаса сизни судга бераман деб оёғини тираб туриб олса-я?! «Унда нима қиламан»? деган ўйга борган йигит ўз ҳадигидан ўзи ваҳимага тушди. Ҳимоя йўлларини излай-излай боши қотди. «Муллага никоҳимизни ўқитганимиз бўлмаса, ЗАГСдан ўтганимиз йўқ-ку!.. Никоҳ гувоҳномасига қараб боланинг фамилияси ёзилиши керак. Гувоҳнома бўлмагач, бола Гулсаранинг фамилиясига ёзилади. Демак, бу томондан гап бўлиши мумкин эмас». Шуларни ўйлаб Шамсиддиннинг кўнгли бироз таскин топгандай бўлди. Шундоқ бўлсаям Ибогулнинг танбеҳлари-ю, Ғолибжоннинг таъналари сира хаёлини тарк этмасди.

Ўзига маъқул бўлган-бўлмаган фикрлар, ўй-хаёллар дилида ғужғон ўйнаётган Шамсиддин маҳзун бир ҳолатда тонгни оттирди.

Гулсара билан бирга ўтказган ширин дамларини эсларкан, тундлашган қалби бирдан сесканиб, ёруғ деб ёруғмас, қора деб қорамас бир ҳолатга тушди. Шунда унинг дардли дилига ғалати фикр келди: ўзи билан Гулсаранинг айбларини, нуқсонларини адолат тарозисига солиб кўрмоқчи бўлди. Бироқ бундай қилса, ўзининг айб-нуқсонлари тош босиб кетаверадигандай туюлди. Шунинг учун дарҳол бу фикрдан қайтди. Дилида бўлса ўзини ўзи оқлай бошлади: «Менга нима?! Гулсара билганини қилсин!.. Унинг ўзи орқамдан қолмади. Хумор кўзларини кўзларимга тикиб, ноз-карашма қилиб ақлимни олган ўзи. Ўзи суйкалмаганида балки бу ишлар, бу ташвишлар, бу сиқилишлар бўлмасмиди?! Йигит киши «севаман» деб айтса қиз бола шунга ишониб кетавериш керакми?! Қиз бола деган ўзига-ўзи ниҳоятда маҳкам бўлиши керак-да...»

Шамсиддин бундай бош-кети йўқ ўйлардан анча толиқди. Тонг саҳарда туриб, ювиниб, кийиниб олди-да, уйлари ёнидаги бекатга чиқди. Пешонасининг бир томонига «Чорсу» деб ёзилган автобус келиб тўхташи билан, одамлар тирбанд бўлса-да, бир амаллаб чиқиб олди.

Шамсиддин йўловчиларга кўз ташлади. Биров билан бировнинг иши йўқ; кимдир хаёл суриб, бошқаси деразадан ташқарига боқиб, учинчилари ўзаро суҳбатлашиб кетишяпти.

Шамсиддин Чорсу бозори бекатида автобусдан уриниб-суриниб зўрға тушиб олди.

У ўз изтиробли ўйларидан озгина бўлса ҳам қутулиш мақсадида одам гавжум, ола-говур бозорни айланиб чиқди.

Ниҳоят бозордан чиқиб кетаётиб, муюлишдаги йўлда кетаётган бир ёш эркак билан жувонга кўзи тушди-ю, негадир уларнинг ортидан юра бошлади.

Эркак, афтидан ёш ота бўлса керак, бир ёшлар чамасидаги тийрак кўзли, лўппи юзли, кулгичлари ўйнаб турган қўғирчоқдай бежирим кийинган қизчасини дамо-дам даст кўтариб олар, эркалатиб қучар, хурсандлигини яширолмай хандон отиб куларди. Жувон, афтидан ёш она эса «Дадажониси, ҳушёр бўлинг, йиқилиб тушмасин!» деганича эркакнинг қўлтиғидан тутар, беҳад бахтиёрлиги юз-кўзидан шундоққина билиниб турган ҳолда эрига эргашарди.

Бу эр-хотин шунақаям очилиб яшнаб-боришардики, Шамсиддиннинг уларга ҳаваси келиб кетди. Бундайин ҳавасни у авваллари бирор мартаям бугунгидек қалбдан туйиб, юракдан ҳис этмаган эди. Фақат ҳозиргина бу ҳавасни у бутун вужуди билан сезди-ю, ўзини қўярга жой тополмай қолди.

Шамсиддиннинг ҳавасини келтирган ёш оила эса аллақачон сон-саноқсиз йўловчилар орасида кўздан узоқлашиб кетиб бўлишганди.

Шамсиддин ёш келин-куёв ва уларнинг боласига маҳлиё бўлганича турган жойида бир муддат серрайиб қолди. Сўнг шитоб билан чўнтақларини ковлай-ковлай бир дона сигаретани топиб олди-да, уни шиддат билан ўт олдирди. Кўпдан бери шу матоҳни излаб зўрға топган одамдай оғзидан туширмай сўриб-сўриб тортди. Шу аҳволда йўл чеккасидаги қалин дарахтзорлар оралаб бориб, суянчиқли ўриндиқлардан бирига ўзини ташлади. Оғзидаги сигаретани охиригача сўриб-сўриб тугатгачгина нафасини рост-

лаб, чуқур хўрсинди. Шу топда дилидаги ички бир товуш унга далда беришга ўтди: «Қўрқма! Ўзингни қўлга ол, Шамси!.. Бўшашма, бахтнинг келиши осон эмас!.. Иродангни маҳкам тут! Йигитмисан, йигитлигингни қил! Тушкунликка тушма! Бу ёғи энди таваккал: ё пукка, ё чикка!..»

Шамсиддин кўнглига қулоқ тутишниям, ўз билганини қилишниям билолмай бир ҳолатда ўрнидан туриб, уйга қайтмоқ ниятида йўлга тушди. Йўлдаги дўкондан егуликка у-бу нарса харид қилгач, бекатга келиб, автобусга ўтирди.

Самаджон «Акамга нима бўлди?» деб хавотирланиб ўтирган экан, уйга кириб келаётган Шамсиддинни кўриб севиhib кетди-да:

— Тузукмисиз, ака, — дея унинг қўлидаги нарсаларни олиб столга қўйди.

Шамсиддин ўзини қувноқ ва бардам тутишга ҳаракат қилди. Нонуштадан сўнг иккала талаба конспенктларини титиб, мутолаага ўтиришди.

Эртага ҳар иккаловида имтиҳон.

«Менинг кўксимда доғ бор...»

Ёзнинг ойдин оқшони. Кўкда тўлин ой институт ётоқхонаси ҳовлисига паст-баланд дарахтларнинг қуюқ шохлари тепасидан мўралаб-мўралаб қўяди.

Ойга суқланиб боқаётган Гулсара шу топда бир янгилик топгандай дугонасининг биқинига аста туртди:

— Наси, сенам ойга қараяпсанми?

— Ҳа, нима эди? — деди Насиба.

— Ойга диққат билан қараб туриб, уни ўзимга ўхшатгим келаяпти, — гапида давом этди Гулсара ойдан кўзларини узмасдан узоқ тикилганича.

Гулсаранинг бу сўзлари Насибага эриш туюлгани учунми, гапни ҳазилга олди:

— Ўзинг ҳам, Гул, ойдаи сулувсан-да!

Гулсара Насибага ўқрайиб қараб:

— Мен боғдан келсам, сен тоғдан келасан-а?! Менинг кўксимда доғ борми десам, ойнинг кўксидаям доғ бор экан,

демоқчи эдим. Сен бўлсанг... Э, бор-е... Менда сулувлиқ қолдими, — дер экан, кўзлари ҳасратли-ҳасратли сузилди.

Насиба бехосдан Гулсаранинг ярасига тегиб кетганини сезиб, дарҳол ўзини оқлашга тушди:

— Нима, ҳалитдан қариб, кампир бўп қолдингми? Дунёда чорасиз нарсанинг ўзи йўқ. Ювилса кетар... а, нима дединг?

Гулсара ёнидаги ўриндиққа ўзини ташлади-да, тўнғиллади:

— Айтасан-а!.. Доғдаям доғ бор. Ҳалигача дунёда бунақа доғларни ювиб кетказадиган сеҳрли сув ёки сеҳрли совун борлигини агар сен билмасанг, мен билмас эканман.

Насиба Гулсаранинг ёнига ўтираркан, унинг ҳолатини шу топда янада чуқурроқ ҳис этгандай бўлди. Дугонасини бу ҳолатдан чиқариш осон бўлмасада, уриниб кўрмоқчи бўлди:

— Биласанми, Гул, асл чиройга унга-мунча доғ-дуғ соя сололмас экан. Мисол учун, ойга қара, қанчалик доғлари бўлсаям, ҳусну малоҳатига гап йўқ!

Гулсара ички бир дард билан оғир хўрсиниб қўйди:

— Афсуски, мен ойнинг ўзи тугул, бир заррасигаям арзимайман. Чуқурроқ ўйлаб, шунга амин бўлаяпман. Ойнинг доғи доғ эмас, холга ўхшар экан. Хол эса ҳусн. Меникининг эса йўриғи бошқа, Наси.

Насиба нима дейишни билмай иягини қашлаб қўйди. Гап тамом бўлгандай иккаласиям жимиб, сукут сақлаб қолишди.

Жимликни Гулсара бузди. Ўйга толган ҳолида:

— Наси, ойнинг ой бўлишида қуёшнинг хизмати бор-а? — деди ўримига тушмаган калта сочларини бармоқлари билан қулоқлари томон суриб қўяркан.

— Бўлганда қандоқ! Ойни ой қилган қуёш-да, ахир, — деди Насиба «қуёш», яъни «шамс» сўзига алоҳида урғу бериб. — Қуёш мунтазам нур сочиб турмаса, ой ой бўларми-ди? Ой қуёш нури билан гўзал-да!..

Насибанинг сўзлари Гулсарага қаттиқ таъсир этди. «Менинг қуёшим ким? Шамсиддинми? У менга қуёшлик қилар-

микан? Унда менинг қалбимни ёритгулик нур борми? Нима деяпман ўзи. Мени абгор қилган одамдан яхшилиқ чиқармикин? Йўқ, йўқ! Шамсиддин қуёш тугул, унинг бир заррасигаям арзимаиди. У бор-йўғи хира чироқ, холос! Мен аҳмоқ уни қуёшим деб ўйлабман-а? Унга парвона бўлиб-бўлиб, охир-оқибат мана нимага эришдим?..»

Насиба дугонасининг хаёлини бузмаслик учун секин ўрнидан туриб ётоқхона эшиги томон бурилиши билан Гулсараям ҳуд-беҳуд аҳволда дугонасига эргашди.

Улар изма-из Насибанинг хонасига киришди. Гулсара стол устидаги чойнакни сириқтириб бир пиёла чойни симирдида, дугонаси кўрсатган, эгаси ўқишини сиртқи бўлимга ўтказиб, уйига кетганлиги учун бўш қолган каравотга чўзилди.

Насиба чала қолган курс ишини икки соатларда ёзиб битиргач, чироқни ўчириб, ўрнига ётди.

Эрта ётгани билан ҳадеганда Гулсаранинг кўзи илинавермади. Юрагининг бир бурчида уйғонган чидаб бўлмас алам ва андуҳ уни тагин ғам ботқоғига бошлаётгандай бўлаверди. Маҳзун хаёллар исканжасидан чиқолмай алламаҳалгача қийналиб ётиб-ётиб ниҳоят тонгга яқин ухлаб қолди.

Эрталабки нонушта устида Гулсара Насибага ўн тўрт кун сабабсиз ўқишдан қолганини, бу ҳақда курс раҳбарига ҳам ҳеч нима деёлмаганини, энди буёғи нима бўлишини ҳам билмай қийналиб турганини айтиб, ундан маслаҳат сўради.

Насиба ўйлаиб қолди.

— Тушунаман... — Ногоҳ қиз хазина топгандай севиниб кетди. — Қўрқма, иложини топамиз. Биласанми, шаҳар касалхонасида бир опахоним бор. Шу опага илтимос қилсам, йўқ демас-ов. Яхши аёл. Эсингдами, ўтган йили ошқозоним оғриганда ўша опанинг қўлида даволанган эдим.

— Ҳа, ҳа, эсладим, ўрта бўйли, жингалак сочли дўхтирми? Сени кўргани борганимда кўзим тушган эди.

— Ҳа, худди ўша, — деди Насиба соатига қараб олиб. — Соат энди еттидан ўнта ўтибди. Хўп десанг, ҳозир бориб келамиз.

— Консултациядан кечикмаймизми?

— Йўқ! Тезроқ ҳаракат қилсак, етиб келамиз.

— Сенинг боринггаям шукур, — деди Гулсара дугонасининг меҳрибонлигидан кўнгли тоғдек кўтарилиб.

Иккаласиям илдамлик билан ҳаракатга тушишди. Насиба дастурхонни йиғиштириб, яқинда дадаси юборган пулга сотиб олган хонатлас кўйлагини кийди. Сочларини тараб, турмаклади. Юз-кўзларига ойначасига қараб бироз оро берган бўлди.

Гулсара эса ўша қизил кўйлагини кийди, эрталаб сочларини турмаклагани учун, ойнага қараб, қўллари билан уён-буёнини ушлаб-ушлаб кўрди-да, сумкачасидан у бу нарса олиб юз-кўзларини бўяди, юзидаги доғларини билинтирмаслик учун анча уриниб сал эпақага келтиргач, ўрнидан турди. Шундан кейин иккала дугона йўлга тушишди.

Дўхтир билан гаплашиб чиққан Насиба кўзлари жовдираб ўтирган Гулсарага:

— Опага бир кўйлак қарздор бўлдинг, — деди қўлидаги «справка»ни ўйнатганча.

Гулсара севиниб кетди.

— Раҳмат сенга, Насижон... Кўйлак бўлса кўйлак-да. — Сўнг яна ўйланиб қолди. — Пулини берсак-чи, барибир эмасми. Ҳозир кўйлакни қаердан топамиз?

— У киши пул олмайди. Лекин совғани яхши кўради. Ўшанда менам шундай қилган эдим. Бу дўхтир керакли одам. Тағин ишимиз тушиши мумкин. Мана шу муюлишда дўкон бор. Пулинг бўлса оламиз-келамиз.

Улар ишни битказишиб, институтга етиб келишганида консультация энди бошланган экан.

Машғулотдан сўнг Гулсара дугонаси билан курс раҳбарини излаб, деканатга борди.

Фармон Шодиевич учинчи курсдан бери уларга курс раҳбари эди.

Қизлар деканат олдида кутиб ўтиришганида доим оқ костюм-шим кийиб, қора портфел кўтариб юрадиган ёши элликлардан ошган ориқ, новча, сийрак сочли сўзамол домлаям келиб қолди.

Гулсара домласини кўриб ҳовлиқиб қолди. Саломдан сўнг қўлидаги омонат қоғозни домласига тутди. Фармон

Шодиевич маълумотномани ўқиб кўриб, Гулсарага юзланди-да:

— Энди яхшимисан? — деди бамайлихотир.

— Раҳмат, бироз яхшиман, — деди Гулсара ийманган ҳолда кўзлари жовдираб.

Фармон Шодиевич шошиб турган эканми, Гулсарага қоғозни қайтариб бергач:

— Старостанга бериб қўй, журналга тикиб қўйсин, — деб тайинлади ва деканатга кириб кетди.

Гулсара бир муаммосининг ҳал бўлганидан қувониб, Насибанинг қўлини сиқиб қўйди.

Ҳамма нарса бор бу уйда...

Ёз. Саратоннинг олов пуркаётган қуёши тиккага келган. Бугун кун кечагидан ҳам тафтлироқ. Дарахтларнинг барглари тугул нозиккина гулларнинг энгил ва юпқа баргчалариям қилт этмайди.

Барваста қоматли, кенг пешонали, оқиш кўркам юзли, қошлари қалин ва қора, ўткир нигоҳли қирқ-қирқ беш ёшлардаги қора шим ва оқ кўйлакли киши кумуш ранг дарвоза олдига келиб тўхтаган мовий рангли «Москвич» машинасидан тушгач, юзидаги терларини ҳўл бўла бошлаган рўмолчаси билан арта-арта дарвоза томон икки қадам ташлаган эди, ичкаридан ўрта бўйли, оқ-сарғиш юзли, бодом қовоқли, тўлароқ жуссали, оқ жийда гулли ипак кўйлак кийган 35-40 ёшлардаги аёл кулимсираб чиқиб келди. Жувон:

— Ортиқали ака, яхши келдингизми? — деди-да, илдамлик билан қуёш нурида қизиб турган темир дарвозани соя томонидан итариб очди.

Ортиқали машинасини ичкарига киритиб, дарахтлар соясига тўхтатгач, ундан тезликда тушди ва дарвозани ёпмоқчи бўлаётган хотини томон юрди:

— Лобархон, сиз келаверинг, ўзим ёпаман.

— Бугун, кун роса исиди-да, ўзиям, — деди Лобархон барибир қизиган дарвозанинг бир томонини авайлаб ёпаркан, — қўл тегизиб бўлмайди-я.

— Машинани айтмайсизми, стоянкада туриб, олов бўпти-я, олов!.. Ичида ўтириб нафас олиш қийин. Зўрға ҳайдаб келдим, – деди Ортиқали дарвозанинг иккинчи тавақасини ёпиб, ичкарига йўл оларкан. Сўнг ўзини кутиб турган хотинига қараб кулимсиради: — Муздақина чойингиздан бўлса...

— Ҳозир олиб чиқаман.

Лобархон бир зумда уч литрлик совуқ чой солинган шиша банкани олиб чиқиб чорпоядаги иккита пахта гулли пиёлаларга қуя бошлади.

Ортиқали устма-уст икки пиёланиям бўшатгач:

— Бу бошқа гап, — деди ҳузур ила ва кийимларини алмаштириш учун икки тавақали эшикнинг каттасини очиб, ичкарига кириб кетди.

Ортиқали душдан роҳатланиб чиқиб келганида Лобархон салқин ҳавоза остидаги чорпояда дастурхон тузаб, уни кутиб ўтирарди. Зум ўтмай Лобархон ошхонадан икки коса мастава олиб чиқди-да, каттароқ косани эрининг, кичикроғини ўзининг олдига қўйди.

Эр-хотин у-бу мавзуда гурунглашиб ўтиришиб, тушликнинг қандай ўтганиниям сезмай қолишди.

Бу икки кишидан иборат мўъжазгина онлада ҳамма нарса етарли: барча жиҳозларга эга бўлган олти хонали уй, енгил машина. Булардан ташқари ҳам бир оиланинг яхши яшаши учун неки зарур бўлса, барчаси муҳайё: ҳаммом, душ, бассейн, уч ярим сотихли боғ, гулзор. Боғнинг атрофи айлана ҳавоза. Ҳавозаларда ўнлаб хил узумлар турфа хил рангларда товланиб кўзни оламан дейди. Чайқалиб ва ёқимли хушбўй ҳид таратиб турган настарин гуллар дилга ўзгача ором ва хушқайфият бахш этади.

Бу оиладаги биргина етишмовчилик ва кемтиклик — фарзандсизлик.

Уларнинг оила қуришганларигаям шу йил августда ўн саккиз йил тўлаётган бўлса-да, ҳалигача фарзанд кўришмади. Ортиқалининг бу масалада ўзиниям, хотининиям кўрсатмаган жойи қолмади; табиблар ҳам, дўхтирлар ҳам, фолбинлар ҳам, қушночлар ҳам, муллалар ҳам кўришди — натижа бўлмади...

Авваллари бунинг фарқига унчалик боришмай юришди. Йиллар ўтиб, ўзлари тенгиларнинг болалари ўрта мактабларни битиришганларида, олий ўқув юртларига ўқишга бораётганликларини эшитганларида ёки кўрганларида қалблари зириллайдиган бўлиб қолишди. Лекин мазкур ҳолатни бу икки ўта садоқатли, меҳрибон жонлар асло бир-бирларига сездирмасдан, ҳар бири ўз юрагида туйиб, ҳис этиб, изтироб чекарди. Шу сабабли бундай туйғулар шу пайтгача ҳар иккалови учун ошқора эмас, пинҳона кечарди.

Эр ҳам, хотин ҳам бу масалада бир-бирини аяқ, бири иккинчисининг кўнглини беҳосдан синдириб қўйишдан қўрқарди.

Айнан бугун улар қўшниларининг уйда ўтказилган битирувчи синф ўқувчиларининг хайрлашув кечасига боришмаганларида, балки бу ҳолатнинг қачонгача пинҳона давом этиши номаълумлигича қолиб кетаверармиди?!

Ортиқали билан Лобархон тушки овқатни тановул қилиб, дастурхонга фотиҳа ўқиб бўлишганларида дарвозахонанинг қўнғироғи чалиниб қолди. Лобархон илдам бориб дарвозанинг ёнидаги кичик темир эшикни очди. Қўшнининг ўн ёшлардаги ўғли шошилиб саломлашди-ю, жувонининг кўлига «Таклифнома» деб ёзилган шапалоқдай қоғозчани тутқазиб кетди.

Лобархон қоғозчани очиб ўқиди. Бугун соат еттида ўтказиладиган битирувчи синф ўқувчиларининг хайрлашув кечасига эр-хотин таклиф этилган экан.

Лобархоннинг юраги беихтиёр «шиғ» этиб кетди.

Ортиқали:

— Ким экан? — деди хотинининг ушланиб қолганидан ажабланиб.

— Қўшнимизнинг ўғли Алишержон-ку, — деди Лобархон кўлидаги қоғозчани эрига кўрсатиб, — «Таклифнома» бериб кетди.

— Кимнинг тўйига экан?

— Мана, ўзингиз ўқий қолинг.

«Таклифнома»ни ўқиб Ортиқалининг ҳам юрагида нимадир «қилт» этиб кетгандай бўлди.

— Кечқурун ўтамиз-да, – деди Ортиқали ўз ҳолатини хотинидан яшириб.

Лобархон сезгирлигига борди. Эрининг овозиданоқ унинг ҳолатидаги ўзгаришларни сезиб, юраги гурсиллаб ураётгандай бўлса-да, индамай дастурхонни йиғиштира бошлади.

Ортиқали Лобархоннинг ҳам ушбу «Таклифнома»дан таъсирланганини ҳис этди.

Ортиқали қўшниси Самандар билан қарийб тенгдош. У билан мактабда ҳам бирга ўқиди. Самандар пединститутни битириб келиб ўқитувчи бўлди. Шаҳардаги мактабда она тили ва адабиёт фанларидан дарс беради. Ортиқали эса молия институтини тугатиб шаҳар молия бошқармасига ишга келди, аввал ҳисобчи, иқтисодчи бўлиб ишлади, ҳозирги кунда бош ҳисобчи лавозимида. Тўйлариям бир йилда ўтган эди. Фақат Самандарларники мартда, Ортиқалиларники августда. Самандарнинг отаси урушда ҳалок бўлиб, қабри Белоруссияда қолиб кетган. Онасининг бутун умри мактабда фаррошлик билан ўтди. Бир ўғил, икки қизига ҳам оналик, ҳам оталик қилиб не-не қийинчилик билан уларни вояга етказди. Зулайхо номо саксондан ошсаям тиниб-тинчимайди. Невараларининг ямоқ-самогини қилади, уларнинг егулик-ичгуликларини ҳам тайерлаб ўтиради. Ортиқалига исбатан Самандарнинг ҳовлиси бироз торроқ. Тўрт-беш хонали ихчамгина уйларида улар беш ўғил, беш қизини баҳоли-қудрат вояга етказишмоқда. Фарзандлариям ёшлигидан меҳнатга берилганиданми, эсла-ҳушли, камтар, камсуқум. Ҳозирдаёқ қизлари онасига, ўғиллари отасига қўл-қанот бўлиб қолишган.

Ортиқалининг отаси урушдан ярадор бўлиб қайтиб келиб, турли катта-кичик ташкилотларда ҳисобчи, бош ҳисобчи, бошлиқ вазифаларида фаолият кўрсатиб келди. Онаси ҳамшира эди. Кўп йиллар давомида шаҳар поликлиникасида ишлади. Иккаласиям анча йиллар пенсия гаштини суришиб юришган эди. Бундан беш йил бурун отаси етмиш тўққиз ёшида, онаси етмиш олти ёшида вафот этишди.

Ортиқалининг отасиям, онасиям жаннати одамлар эди. Бирон мартаям Ортиқалига хотининг ундоқ, хотининг

бундоқ деб Лобархоннинг бола кўрмаганини айтиб нолишмади, бу нарсани келинининг юзигаям солишмади. Ортиқали ота-онасининг учинчи фарзанди. Ўздан катта икки акасининг олти-еттитадан, ўздан кичик икки сингисининг эса уч-тўрттадан фарзандлари бор. Отаси билан онаси иккинчи фарзанд билан бир ҳовлида яшаб, ўша ерда бандаликни бажо келтиришди.

Ортиқалини худо фарзанддан қисди.

Шу пайтгача билинмаган бўлсаям, энди билинапти бу...

Ортиқали оғир хаёлларга чўмганди.

Лобархон ўзи тенги дугоналарининг оилалари, уларнинг болалари ҳақида ўйлар, дилида уларга нисбатан беқийс ҳавас уйғонарди. Эрининг дилгир аҳволини сезган Лобархон аста ўрнидан турди ва кутубхонага ўтиб, дуч келган биринчи китобни олиб ўқишга тутинди.

Кечга яқин кўшнининг ҳовлисига ўрнатилган овоз кучайтиргичдан жўшқин мусиқа садолари янгради.

Гулзор оралаб келган Ортиқали хотинининг чорпожда китоб ўқиб ўтирганини кўрди.

— Келинг, ўтиринг, чой қайнаб турибди. Ҳозир дамлайман. Қуймоқ ҳам тайёр, — деди Лобархон.

Ортиқали хотинининг кайфиятини ҳис этиб турса-да, буни билдирмасликка уриниб:

— Ҳозир келаман, яна озгина айланай, — деди-да, яна эсаётган беозор шабадада енгил тебраниб, хушбўй ҳид таратиб, гўзал чиройини кўз-кўз қилаётган турфа ранг гулзори томон кетди.

Дастурхон тузалгунча Ортиқали гулзордан чиқиб ўзининг ҳар доимги қалин баҳмал кўрпача тўшалган ўрнига келиб ўтирди.

Дастурхонда икки ликопчада қуймоқ, асал, қанд-қурс ва иккита ширмой нон, дастурхоннинг бир четига эса хотини ўқиётган китоб — «Болалик» турарди.

Лобархон қўлидаги янги дамлаб келган чойни столга қўяётган маҳал Ортиқали уни гапга тутди:

— Самандарнинг ўғли ғанишер бу йил мактабни битираётган экан-да, а?

— Ҳа. Билишимча, Дўстмат жўрангизнинг қизиям бу йил ўнинчи синфни битираётибди-ёв.

— Шундайми?... Яхши-и, — деди Ортиқали беихтиёр ўйга берилиб. — Кечагина эмасми буларнинг боғчага бориб юрганлари? Яшин тезлигида улғайиб қолишганми булар!

— Бизларга шундай туюлади-да, аслида ўн йил ҳам оз муддат эмас, — деди Лобархон чойни пиёлага қуйиб эрига узатаркан. — Қуймоқдан олинг. Ёзнинг бир куни бир йилдай гап. Очиққандирсиз?

— Фанишернинг синфдошлари йиғилса керак-да.

— Ҳа, шундай бўлади. Болаларнинг ота-оналариям бўлади, — деди Лобархон қўшнисининг ҳовлисидаги одамларнинг говур-ғувур товушларига диққат билан қулоқ тутиб. — Меҳмонлариям келиш-аётибди-ёв, чамаси. Ён қўшни бўла туриб кеч қолиб ўтирмайлик тагин...

Ўн дақиқалар ичида Ортиқали билан Лобархон кийинишиб, қўшнисиникига ўтишди. Уларни Самандар азиз меҳмонлари ёнига олиб бориб ўтирғизиб қўйди.

Ҳовли ёртасидаги каттакон ўрик дарахтининг атрофига икки-уч қатор стол ва стуллар қўйилган, бироқ ҳали уларнинг асосий қисми бўш эди. Дастурхон устини эрта пишган узумлар, ўрик, гилос ва ранг-баранг ичимликлар беаб турарди. Ҳар жой-ҳар жойга дид билан қўйилган атиргуллар дастурхонга янада файз киритган.

Очиқ дераза олдидаги икхита столнинг бирида икки-уч йигит мусиқа асбобларини ўрнатишар, иккинчисида эса тўрт-беш йигит гурунглашиб ўтиришарди.

Ўтиришга битирувчи синф ўқувчилари, уларнинг ота-оналари, мактаб раҳбарлари, ёши улуғ ўқитувчилар ва уй эгаларининг ён қўшнилари чақирилган экан.

Чақирилганлар соат етти яримларда йиғилиб бўлишдию, базмга файз кирди. Даврабоши даврани бошлаб юборди. Шўх мусиқа, қўшиқ янгради. Ёшлар гоҳ бир-бирларининг, гоҳ ота-оналарнинг қўлларидан тортиб ўйинга туширишди. Шундан кейин навбат табрик сўзларига берилди. Сўзга чиққанлар яхши тарбия берган устозларга раҳматлар айтишди. Йиғилганлар қарсакка зўр беришди...

Даврани вужудларини кўз қилиб кузатиб, қулоқ қилиб тинглаб ўтиришган Ортиқали билан Лобархонга осон эмас эди. Уларнинг фарзандсизликлари шу жойда аниқ билинди-қолди. Эр-хотиннинг қалбларини тўлдирган ички дард ва оддий сўз билан ифодалаш қийин бўлган аламли туйғулар кўзларини нам, дилларини ғам, юракларини сўнгсиз алам билан сийлади. Иккаласиям тенгдошлари орасида ҳеч бир учиримли ёки шамали гап эшитмаган бўлсалар-да, ўзларини қўярга жой тополмай, алланечук дилгир бўлиб қолишди. Албатта, улар бу ҳолатларини ҳеч кимга билдиришни истамас эдилар. Аммо фарзандсиз ўтган ўн саккиз йиллик умрлари саробга ўхшаб изсиз йўқолганини улар шу куни росмана ҳис этишди. Базм оқшоми улар бир-бирларига пинҳона қаттиқ ачинишди.

Ён-атрофидаги бахтиёр ота-оналарга, уларнинг шодликлари ичларига сиғмаётган фарзандларига ҳавас билан суқланиб боқаётган, чиройли кўзларида билинар-билинамас кўз ёшлари қалқиб ўтирган Лобархонига нигоҳи тушиши билан Ортиқалининг юраги ўткир тиг билан тилингандай оғриб кетди.

Ортиқали шу топдагина ўзи билан хотинини дунёдаги энг бахтсиз одамлар қаторига қўшиб қўйди. У яна ўн саккиз йиллик энг азиз қадрдони — Лобархонни шу бахтсизликдан қутқаришнинг энг тўғри ва энг тезкор йўлини ўйлаб-ўйлаб ўйига етгандай ҳам бўлди: ажралиш!..

Йўқ-йўқ! Ахир ўтган йиллар давомида бирор марта бўлсин у билан сан-манга боришмаган, бир-бирларидан кўнгиллариам қолишмаган бўлса!.. Қандай қилиб ажралишади?! Ундан ташқари, Лобархоннинг ҳам ўз фикри, ўз орзу-умиди бор! Балки уям шу хил ўй ва хаёлларга бо раётган бўлса-чи?.. «Агар Лобархон фарзанд кўриш учун ажраламан деса, унинг бахтини ўйлаб, ўзимни мажбур қилиб бўлса-да, мен розилик берадим...»

Ортиқали шу онда Лобархонга ер остидан қараб-қараб қўяркан, ўзи учун дунёдаги энг азиз бўлган кишиси бахтисаодати учун керак бўлса жонини ҳам беришга тайёр эканлигини яна бир бор ҳис этди.

Эрининг кўнглидан нималар кечаётганини Лобархон ҳам сезди шекилли, юзи гулоби тусга кирди, кўзлари пирпиради.

Бироқ Ортиқалининг юзидан авваллари ҳеч кузатилмаган галати ўзгаришларга кўзи тушганида Лобархоннинг юраги бирданига нотекис уриб кетди. Зеро, Лобархон ҳам эрига ўхшаб кўпроқ ўзининг эмас, эрининг бахтини ўйларди. «Илойим эримга оллоҳим фарзанд ато қилсин-да!» дея ички бир интиқлик билан илтижолар қиларди...

Бироқ улар бу оғир, маҳзун ўй-кечинмаларини бир-бирларига сездириб қўйишдан истиқола қилишарди.

Зиёфат тугаб, уйларига қайтиб келишганларида ҳам бу тўғрисида лол-мим дейишмади.

Вақт алламаҳал бўлгани учун икқаласиям бир-бирларига яхши ётиб туришни тилашиб ўринларига чўзилишди. Эри сал ўтмай ухлаб қолса-да, Лобархоннинг уйқуси келмади. Бироқ «Ортиқали акам ухлай олмай ётганимни билиб қолмасин», деган хаёлда кўзларини юмиб, яна оғриқли ўй-хаёллар гирдобига қулади.

Орадан бир соатлар шу алпозда ўтди. Ногаҳон Ортиқали (ишдан жуда чарчаб келганида ёки спиртли ичимлик ичганида уйқусида гапирадиган одати бор эди унинг) икки маротаба «Бо-лам-м, бо-ла-жо-ним» дея нолакор ингранди-да, жимиб қолди.

Бу нидо, бу фарёдга муштипар аёл дош беролмади. Лобархон ётган жойида оғзини кафтлари билан босиб, унсиз йиғлади, кўз ёшлари болишини ҳўл қилди. Ўзининг шундоқ ҳам азобларга гирифтор дили янада аёвсиз тилкаланди...

Лобархон эри каби ухлаб қолганида, балки ҳозиргидай хун бўлиб, эзилиб ўтирмасмиди... Ёки бир умр қийналиб юргандан кўра эрининг дил ноласини эшитганиям бир ҳисобда яхши бўлдими?..

Лобархоннинг шу дамда дили вайрон эди.

Ортиқали аҳён-аҳёнда у ёнбошидан, бу ёнбошига ўгирилиб, инграшга ўхшаш ноаниқ паст товуш чиқариб қўяр, кейин яна уйқуга кетарди.

Лобархон уйғонганида тонг ёришган, эри эса диванда янги газеталарни ўқиб ўтирарди.

— Қандай, яхши ётиб турдингизми? — деди Ортиқали қўлидаги газеталарни стол устига қўяркан.

— Бугун дам олиш кунни деб ухлаб қолибман, шекилли, — деди-да, жувон ўрнидан туриб жойни чаққонлик билан йиғиштира бошлади.

Нонуштадан сўнг Лобархон йиғилиб қолган кир-чирларини ювмоқчи, Ортиқали эса уйлари олдидаги томорқада ишламоқчи бўлди.

Уларнинг қўллари ишда бўлса-да, диллари кечаги ўтиришда туғилган ўй ва армонларида эди.

Лобархон «Нега Ортиқали акам дилини очмаяпти?!» деб ўйласа, Ортиқали гоҳ хотинининг бардоши ва иродасига ичида таҳсин ўқиса, гоҳ «Лобархон дилидаги гапларини айтишдан ийманаётган бўлса керак», деган тахминга борарди.

Ташқаридан назар солган киши уларни орзу-армонлари ушалиб яшаётган бахтли оила экан, дейиши аниқ эди. Бир томондан олиб қаралганида, чиндан ҳам шундай: иккаласи ҳам олий маълумотли ҳисобчи-иқтисодчи, яхшигина ташкилотларда обрў билан ишлашади. Иш жойларида ҳам, маҳаллада ҳам катта-кичик уларни иззат-ҳурмат қилишади.

Лекин бири кам дунё, деган гапда катта маъно бор экан. Биров унга, биров бунга зор. Буларнинг оиласи эса тирноққа!..

Оила тинч. Аммо хонадон сокин. Бу ерда хандон кулгудан кўра, сукунат ҳукмрон. Бу хонадонда сукунатни ўзининг шўх қий-чуви билан бузадиган болажон йўқ, болажонлар йўқ!

Шу пайтгача бу ҳол оилада тил ёриб эсланмаган. Бугунгидай дилларини изтиробга солувчи аччиқ ҳиссиётлар гаёён қилмаган.

Мана ҳозир ҳам бу хонадондагилар ўз ишлари билан ўзлари овора. Тиллари ҳали бу мавзуда ўз кучини ишга солганича ҳам йўқ.

Ҳамон уларнинг дилларида ва қулоқларида ўтиришда айтилган «Адажоним... Ойижоним... Болажоним!» деган нақадар сеҳрдор, оҳангдор ва жарангдор сўзлар дунёдаги энг гўзал қўшиқдай тенгсиз жаранглайди.

Шуларнинг орасида уларнинг фарзандлариям бўлганида эди нақадар бахтиёр бўлишарди-я?! Бироқ, нима қилишсин? Минг афсуски, бундай бахтга эга бўлиш насиб қилмаган экан... Энди чидашади. Чидамаганда, нима, дунёга ўт қўйишармиди?! Осмон — олис, ер — қаттиқ!.. Яхшиям қўшнининг ўғли ғанишер келиб бир чеккада етимчалардай ажралиб қолган эр-хотинни ўйинга таклиф этди. Барибир бу нарса ҳам уларга ботмади, ғамга чўкаётган кўнгилларини кўтара олмади.

Ҳозир иккаласиям шу хил ўй ва кечинмалар билан банд эдилар.

Садоқатли, меҳр-оқибатли бу эр-хотин «Нима азоб бўлса, ўзим кўрай», дея бир-бирларини қаттиқ аяшар ва дилларидаги барча ғам-аламларини мардона туришиб ичларига ютишарди.

Улар бир-бирларини энг меҳрибон ота-оналар ўз фарзандларини аяганидай аяшарди.

Ортиқали ўйлай-ўйлай, ниҳоят бир фикрга келгандай бўлди: «Болалар уйидан ҳали ёшига етмаган бирорта бола олиб, уни ўз боламиздай меҳр-муҳаббат билан тарбияласак, балки оиламиздаги бу кемтиклик ўрни тўлиб кетармиди?! — Сўнг яна хаёлга берилди: — Бунга Лобархон кўнармикан. Ахир бунақа пайтлари кўпроқ оғирлик аёл кишининг гарданига тушади-ку... Бу фикримга у нима деркан? Бу гапларни айтиб, унинг дилини оғритиб қўймасмиканман?!»

Шу топда Лобархоннинг дилида ҳам шунга ўхшаш айқаш-уйқаш фикрлар ғалаён қилаётган, жумладан, болалар уйидан бола асраб олиш нияти ўтмоқда эди.

Шунда бирдан жувон бундан икки-уч ой бурун шаҳар болалар уйида энага бўлиб ишлайдиган Роҳила опа исмли таниш аёлнинг гапини эслаб қолди. Ўшанда Роҳила опа: «Лобархон, ҳаётда нималар бўлмайди дейсиз. Яқинда бир ёш аёлмиди, қизмиди, билмадим, оппоққина ўғлини бизнинг болалар уйи ҳовлисига ташлаб кетди. Шу болага ўзим энагалик қилаяпман. Ширингина бола. Соғлиғиям яхши!» деган эди. Шуларни эслаб Лобархоннинг дили равшанлашиб кетди: кечадан бери қалбини бир тутам қилиб кемириб ёт-

ган ғам ва алам дардлари тарқагандай бўлди-да, шу болани фарзандликка олиш тўғрисидаги ширин хаёлларга чўмилди. Кўнглида: «Ортиқали акам кўнармикан?! Бўпти деса-ку, бошим осмонга етарди-ку-я!.. Бу тўғрида сўз очиб, Ортиқали акамнинг дилини оғритиб қўймасам бўлгани!.. Бировнинг боласи бола бўлармиди, деса неча пуллик одам бўламан?! «Ўз пушти камарингдан бўлмаган бола болалик қилармиди?!» деса-чи?! Демас-ов!.. Тағинам, билмадим! Орзуларим яна армон бўлиб қолмаса эди, ишқилиб!..»

Иккаласиям ғамнинг қафасида тилкаланган диллари билан кўнгилларининг мунозара алангасида ҳарорат ва куч олган орзу-умидлари ила бўлишиб куннинг туш бўлганини ҳам сезмасдан қолишдилар.

Лобархон ювилган кийимларни дорга тез-тез осиб чиқди-да, тушки овқатга уннаб кетди. Ортиқали гулзорнинг ўқариғида ётган кетмонини ва сабзи пайкали четидаги учи лойга ботган ўроғини челақдаги сув билан ювди-да, занглаб қолмаслиги учун керосинлаб, ҳар донмги ўрнига саранжомлаб қўйди. Сўнг бурчакдаги устма-уст қўйилган иккита столдеккина чорхона симтўр катакда қақақлаётган товукларининг сувини янгилаб, дон сепди. Томорқа четига уюб қўйилган хашакларни қопларга жойлаб айвоннинг бир бурчига тахлаб қўйди.

Ортиқали устига илашган хас-чўпларни бармоқлари билан қоқиб тушираётганида, ҳавоза остидаги салқин ва баҳаво чорпояга иштиёқ билан дастурхон тузаётган хотини унга қараб:

— Ювиниб кела қолинг, ошни сузаяпман, — деб қолди.

Ортиқали хотинининг ҳамиша саранжом-сариншталигидан ғурурланар ва шундай аёлга эр бўлганидан фахрланиб юрарди. Ҳозир ҳам шу туйғу унинг қалбидан ўтди. Ошхонага кириб бораётган хотинининг ортидан суқланиб қараб кўнгли товланиб кетди-да, «Хотингинам чиғаноқ ичидаги дурдай покиза!» деб қўйди ичида.

Шундай гўзал табиатли хотинига бир нима деб бўлади-ми? Ҳеч нима демади. Ош устидан аччиқ чой ичишди. Ундан-бундан гурунглашиб ўтиришди.

Бирон соатлардан сўнг Ортиқали бироз ётиб дам олгани уйга кирди.

Идиш-товоқларни ювиштирган Лобархон ҳам секин эри ётган хонага ўтди.

— Ухлаб қолмадингизми? — деди Лобархон эри ётган диваннинг бир бурчига нйманибгина келиб ўтираркан.

Ортиқали ёйилиб кулди ва:

— Ошдан кўпроқ еб қўйдимми, чанқаяпман, — деб ўрнидан турди-да, стол устидаги совуқ чой қуйилган чойнакни бошига кўтариб қултиллаб ичди.

Уй ним қоронғи бўлса ҳам Ортиқали рафиқасининг ўй тўла чарос кўзлари чақнаётганини илғаб, Лобархоннинг ёнига ўтирди.

Лобархон шу дамда қаттиқ ҳаяжонда эди. Юрагини безовта қилаётган хаёлларини ифода қилишнинг йўлини тополмай эрига жовдираб боққанча ахийри дилидагини тилига кўчиришга журъат этди:

— Ортиқали ака, аввало узр, — домласига имтиҳон топираётган нўноқ талабадай гап бошлади у, — агар кўнглингизга оғир олмасликка сўз берсангиз, сизга айтадиган бир оғизгина гапим бор эди.

Ортиқали хотинининг нима ҳақида гапирмоқчи бўлаётганини озми-кўп сезиб турган бўлса ҳам, ҳар эҳтимолга қарши буни билдиргиси келмади ва кулимсираб қўйди:

— Лобархон, мени хафа қиладиган гап айтмаслигингизни биламан. Шунинг учун сиз ҳозир айтадиган гапни кўнглимга оғир олмайман деб сўз бераман.

«Бир оғизгина» гапини айтишга чоғланаётган Лобархоннинг ўйчан кўзларидан ширин бир орзу ва энтикувчан табассум ўйнади. Жувон шу топда юзининг ловиллаб ёнаётганини ҳам ҳис этарди. Юрагини эса эриган қўрғошиндай қайноқ дард ўярди.

— Ортиқали ака, биламан, сиз жуда меҳрибон, ҳаётнинг пасту баландини яхши биладиган, ҳалол одамсиз. Сиз, айниқса, мен учун энг қадрдон, энг севимли, энг садоқатли инсонсиз, бегим!.. Бу дунёга ҳар бир киши бир марта келади. Умримизнинг бўлса анчагина қисмини яшаб ҳам қўйгандай-

миз. Яратганга шукур, туриш-турмушимиздан камчилигимиз йўқ. Фақат... фақат... бир кемтиклик...

Лобархоннинг томоғига бир нарса келиб тиқилгандай гапини давом эттиролмай қолдию, ўпкаси тўлган жувон ўзини эрининг бағрига отди.

Ортиқали елкалари силкиниб-силкиниб, пиқ-пиқ йиғлаётган хотинини бағридан бўшатгиси келмай, қалби эзилган бир ҳолатда, анча пайтгача бесўз, бегап ўтириб қолди.

Лобархон ўзининггина эмас, эрининг ҳам қўйлақларини кўз ёшлари билан ҳўл қилганини англаган заҳоти аста бошини кўтарди ва рўмолининг бир учига кўз ёшларини артиб-артиб қўйди.

Ортиқалининг ҳам шу топдаги ҳолати Лобархонникидан кам эмасди. Бироқ у ўзини тутиб турарди. Шунинг учун Ортиқали хотинига қараб беозор кулиб қўйишга ўзида куч тополди:

— Лобархон, азизим, ўзингизни қўлга олинг. Тушунаётгандайман... Чўчиманг. Агар оқилона ўйлашиб олсак, ҳаммаси яхши бўлади.

Лобархон ўзига нисбатан ҳаммиша шундай ўта меҳрибонлиги ва ғамхўрлиги учун ҳам эрини қаттиқ севарди, ҳурмат қиларди, ўрни келса бошига кўтаргиси келарди.

Ҳозир ҳам Лобархон дилидаги бор гапини эрига тўлиқ айтмасдан бурун кўнгли бўшаб кетди. Бошини эрининг кўксига қўйгани ҳолда:

— Ортиқали ака, сиз мендан яширманг, — деди энтикиб. — Кечаги ўтиришдан бери сиз нима бўлсангиз бўлиб юрибсиз. Фақат кўнглингиздагини менга айтолмаяпсиз. Буни мен ҳам тушунаман!.. Сиз мени аяйсиз, мен эса сизни!.. Барибир, бугун бўлмаса бошқа куни бу гап айтилиши керак эди. Сиз эр одамсиз! Бардошингиз, иродангиз жуда кучли, мустаҳкам. Мен ҳам ўзимни шундай тутаман деб кўп уриниб кўрдим. Эпполмадим... Мана, охири дилимдагини Сизга тўкиб солаяпман. Бунинг учун, бегим, мени кечиринг....

Шундай дея Лобархон эрини маҳкам қучиб олди.

Улар бир-бирларини маҳкам қучганлари кўйи бир муддат жим қолишди. Ниҳоят яна ҳиқиллай бошлаган Лобархон узилиб қолган гапини давом эттирди:

— Ортиқали ака, сиз билан менинг олдимда иккита йўл турганга ўхшайди, назаримда. Биринчиси, бир-биримизга бўлган ҳурматимиз ва садоқатимиз ҳаққи болалар уйидан бир ёшга тўлмаган бола олишимиз керак!.. Иккинчиси... иккинчи-си... Йўқ!.. Йўқ!.. Буни айтишга юрагим дов бермайди... — деди-да, яна томоғига нимадир келиб тиқилгандай бўлиб, ортиқ сўзлай олмай қолди.

Ортиқали хотинининг «иккинчиси» деганида ажралишни назарда тутаётганлигини сезди-да, Лобархонни ўзининг бағрига янада қаттиқроқ босди:

— Лобархон, жоним айлансин сиздан! Иккинчисини айтмай қўя қолинг! Бу йўл менгаям маъқулмас. Биринчиси...

Эрининг ҳаяжонли эътирофи Лобархоннинг дардли дилига шифо бергандай бўлди. Жувоннинг кўнгли ёришиб, бутун вужудига ёқимли илиқлик югурди.

Гулсаранинг қарори

Кейинги пайтлари Гулсаранинг бутун фикри-зикри, ўй-хаёли Шамсиддинда бўлиб қолди. Ўзининг шу кўйларга тушишига эса ёлғиз ўша айбдор деган тўхтама келди. Йигитга нисбатан нафрати ошди. Гоҳо-гоҳо Шамсиддинни ғажиб ташлағудай ҳолатларгаям тушиб турди. Шундай кунлардан бирида у эскириб, ранги кета бошлаган қизил чамадонини каравотининг тагидан тортқилаб олди-да, унинг ичидаги альбомни апил-тапил титкилаб Шамсиддиннинг бундан бир ярим йилча бурун эсдалик учун берган рангли фотосуратини топди. Сўнг суратни кўлига олганча, унга узоқ тикилиб хаёлга чўмди. Айни дамда Гулсара бундан бир ярим йилча аввал Шамсиддин билан Сирдарё вилояти пахта далаларида бўлган иккинчи учрашувини эслаётганди.

Унутмаса, севги ўғриси Шамсиддиннинг унинг гулдай нозик қалбига муҳаббатнинг ўчмас оловини ёққан кун 3 декабр эди.

Ўша кунни молия институти талабалари туришган каттакон дала шийпонида «Кулгу ва рақс кечаси» ўтказилган эди.

Ерда олачалпоқ қор бўлса-да, осмон очиқ, тўлишаётган ой кўкда балқиб турарди.

Кечага турли институтлардан қизиқчилик ва рақс тушишга салоҳияти бор талабалар ҳам таклиф этилган эди. Шу-

лар қаторида маданият институти гуруҳи билан Гулсара ҳам қатнашганди. Кечамисан кеча бўлганди ўшанда. Кулгиям, рақс ҳам роса авжга чиққанди.

Уч соатга мўлжалланган кеча тонг отгунча давом этди.

Эсида, кеча айна қизиган пайтда Шамсиддин «Бир оғизгина гапим бор!» деб қизлар билан берилиб рақсга тушаётган Гулсарани қўярда-қўймай бир чеккага олиб чиқди. Шамсиддин қизга аввал тилла сирға совға қилди, кейин ширингина суҳбатлашиб туришганларида аввал Гулсаранинг юзидан ўпди, сўнг лабларидан устма-уст бўса олди. Буям етмагандай анча пайтгача бағрига босиб қайноқ қучоғидан чиқармай энтикиб-энтикиб тураверди, севги изҳор қилди, қоп-қоп ваъдаларга кўмиб ташлади... Сўнг иккаласи ҳам бирдек ширин-ширин орзу-умидлар дарёсига шўнғишди... ўша орзулар қанотида учишди...

Йиғим-терим тугаб, шаҳарга қайтишганидан сўнг ҳам Шамсиддин Гулсарани тез-тез йўқлаб турадиган, Гулсараям унинг келишини интизорлик билан кутадиган бўлиб қолди. Бора-бора улар ўртасидаги севги-муҳаббат чўғи аланга олди. Бора-бора улар Лайли ва Мажнунга айланишиб қолишди гўё.

Шундай эҳтиросли кунларнинг бирида Шамсиддин Гулсарасиз яшолмаслигини айтиб, унинг ақлини олди. Оила қуришга ваъда берди. Гулсаранинг соддалигидан, ишонувчанлигидан, мулойим табиатлилигидан фойдаланиб уни бутунлай ўзига ром қилиб олди.

Охир-оқибат ана шу фазилатлари Гулсаранинг ўзига қаттиқ панд берди. Билиб-билмай ордан, номусидан ва бутун борлигидан ажралганлигини сезмай қолди. Ҳам дили, ҳам тили кесилди. Кўнгли чил-чил синди. Юраги қонга тўлди.

Хотиралар эзиб ташлаган Гулсаранинг қон талашган кўзлари чўғдек қизарди, сомондек сарғайган юзи янада сарғайиб кетди. У мажолсиз ҳолда ўрнидан туриб, дераза тоқчасидаги гугурт қутисидай кичкина кўзгучага қарадию, ўз кўринишидан ўзининг хўрлиги келиб кетди.

Қизлик иффати топталганидан кейинги ўзининг бошидан кечирган изтиробли кечмишлари Гулсаранинг вайрон

бўлаётган дилини борган сари бетиним кемирар, куя тушган ҳаётини изга солиш ҳақидаги орзу-умидлари болалигида бувиларидан эшитган сеҳрли эртактарига ўхшаб кетарди. «Қанийди ўша эртақ қаҳрамонларига ўхшаб сеҳргар бўлсам ва сеҳримни ишга солиб, ҳозироқ бахтиёр қизлик давримга қайтиб олсам, ўша ифлос ўтмишимни йўқ қилиб ташласам?! Шундай қилолсам эди, кейин ҳечам адашмасдим, ўзимнинг бахтга элгувчи энг тўғри йўлимни топиб олган бўлардим!..»

Гулсара шу кунни ҳам дардчил хаёллари билан бўлиб ўзини ёмон ҳис этди. Кечасиям ухлай олмай, оғир ўйлар уммонида суза-суза ҳориб-чарчаб тонг оттирди.

Гулсара эрталаб қуш уйқусидай бир мизғиб уйғонганида Насиба аллақачон чой дамлаб, дастурхон тузаб, дугонасининг туришини кутиб ўтирарди.

Гулсара ўзини қавчалик дадил тутишга уринмасин, бутун умиди пуч чиққан одам каби лоҳас, бўшашган эди. Насиба унинг қизарган кўзларига ва шипшиқираган қовоқларига қараб тураркан, дугонасининг кўнглини кўтариш учун бир ҳазиллашгиси келиб, қошларини чимирди:

— Қовоқларинг осилиб, кўзларинг қонталашиб кетибди. Нима бало: мени ухлатиб қўйиб, кечаси билан китоб титкилаб илмий иш қилиб чиқдингми?

Гулсара гапирришга ям мажоли йўқ одамдай қовоғини очмасдан чуқур «ух!» тортиб қўйди-да, каравотини тартибга келтира бошлади. Унга шу топда дугонасининг ҳазили ҳам ботмаётган эди.

— Гул, — деди Насиба чой қайтараркан, — ўй-хаёл ёмон нарса. Унга кўпам берилaversанг, ичингни кемириб, адоий тамом қилади. Уҳ тортаверишдан, туну кун ётиб ўйланаверишдан энди фойда йўқ! Аввал шундай ўйлашинг керак эди. Энди бошга тушганини кўз кўрар. Ўзингни қўлга ол. Бўшашма, лаллайма! Нима бўлгандаям, Шамсиддин сенга бегона эмас. Болангининг отаси. Шундай бўлгач, олма пиш, оғзимга туш, деб ўтирмагин. Қандай бўлмасин, сен уни излаб топ, галлаш. Кўз очиб кўрганинг-ку, ахир. Яхши гапирсанг кўкрагингдан итариб, кўчага улоқтириб ташламас. Дардингни ётиги билан айт. Бирдан олов бўлиб ёниб

кетма. Сен аёлсан, у эрак. Эраклар мағрур бўлади. Тил топиб ярашиб олсанг, марра сеники!..

Ерга тикилганча мунғайиб ўтирган Гулсара бу гапларни эшитиб, қаддини ростлади. Руҳан тетикланди. Бироқ ҳали ҳам унда жасорат ва дадиллик этишмасди.

Шунинг учун у:

— Бунга кўзим етмай турибди, — деди хаёлини бир жойга тўплай олмай.

— Нега?

— Узун қулоқ гапларга қараганда, унинг қишлоқда унаштириб қўйилган қизи бор эмиш.

— Йўғ-а, ростданми?

— Ҳа, дугон, бу гап ростга ўхшаб қолди.

— Буни аввалроқ билмаганмидинг?

— Оҳ, куйган юрагимни куйдирасан-а... Билсам унга яқинлашармидим, шу аҳволда шумшайиб ўтирармидим?

— Балки ёлғондир..

— Ёлғонмас. Бу ишончли одамнинг гапи.

Насибанинг жиғи-бийрони чиқди. Ўтирган жойидан ирғиб туриб кетди. Дағ-дағ титраб, жаҳл билан:

— Шунчалик ҳам содда, шунчалик ҳам лақма, анқов, латта бўласанми, дугонажон! Мен сени тушунолмай қолдим. Сўраб-суриштирай ҳам демаган экансан-да, а?! — деди қизига танбеҳ бераётган онага ўхшаб.

Гулсара каравотга ўзини ташлаб, пешонасига қўшқўллаб муштлай кетди:

— Тақдиримга шу ёзилган бўлса нима қилай? Кимга дод дей?!

Насиба жон ҳолатда телбавор ҳолатдаги Гулсаранинг бошига етиб келиб, унинг қўлларидан ушлаганча ўзига тортиди ва маҳкам бағрига босди. Насиба дугонасининг тўзғиган ва битта-ярим оқ тушган майин сочларини силаб, кўз ёшларини бармоқлари билан оҳиста артганча далда бера бошлади:

— Тентаклик қилма, Гул. Менинг гапларимни ҳам кўнглингга оғир олма. Яқин дугонангман. Ачитиб айтишга ҳаққим бор. Кеч бўлса-да, кўзинг очилаяпти. Ўз хатойингни ўзинг англаяпсан. Бу яхши...

Гулсара асабий равишда дағ-дағ титраган кўйи ўрнидан туриб кетди:

— Нимаси яхши? Ёнгиндан сўнг сув кўтариб юрганимми? Гирдобга тушиб қолиб, чиқолмай ётганимми?.. Кўзи очиқ кўр эканман. Муҳаббатнинг кўзи кўр деганиям рост гап экан. Севги-муҳаббат деганлари шунақа бўларкан-да, деб лаллайиб, ўзимни-ўзим аҳмоқ қилиб юраверган эканман. Охири ёлғон ваъдалар-у, шайтоний ҳирсининг қурбони бўлдим...

— Бу гапларни қўй. Ҳадеб ўтган кунингни кавлаштираверма. Энди нима қилмоқчисан, шундан гапир.

— Билмадим... Дилим доғлик, қўлим боғлик, йўлим тоғлик!..

Гулсара «уҳ» торта-торта кўзларидан қуйилиб келаётган кўз ёшларини кафтларининг олди-орти билан артди. Ўйчан кўзларида билинар-билинемас чақнаётган чўғ унинг нимагадир азму қарор қила бошлаганидан шоҳидлик берарди. Шу куч таъсирида ўзининг ўнглаётган Гулсара юз-кўзларини ювди, кийинди ва ботинида илдиз отаётган кўз илгамас жасоратини қалбан ҳис этган кўйи нонушта қилишга ўтирди. Иштаҳаси бўлмаса-да, дугонасининг қистови билан у-бу нарса еган бўлди.

Насибанинг аччиқ сўзлари қаттиқ таъсир қилгани Гулсаранинг дадиллаша бошлаган ҳаракатларидан ҳам билиниб турарди.

«Энди бахтим учун ўзим курашишим керак!..» Шу сўзлар, шу аҳд Гулсаранинг дилида жанговар шиордай янгради. Гулсара Шамсиддин билан юзма-юз гаплашиб олмоқ қасдида уни излаб йўлга тушди.

Учрашув

Шамсиддин кечаси кўрган ёмон тушидан чўчиб уйғониб кетди-ю, шундан кейин уйқуси қочди.

Тушидан чўчиб уйғониши ҳаётида биринчи марта бўлаётгани учунми, анча маҳалгача ҳадиксираб ўтирди. Ахир, тушиям сал ғалатироқ эди-да. Умрида ўғирлик қилишни ха-

ёлига ҳам келтирмаган одам, тушида ажабтовур ўғирлик қилиб ўтирса-я?! Қандайдир ўғри болаларга қўшилиб, бировнинг йўл четида қолдирган қизил олмадай ялтираб турган қип-қизил янги «Волга»сини олиб қочганмиш. Буни қарангки, машинаниям ўзи ҳайдармиш. Юриб-юриб бир қишлоқ йўлидан ўтишаётганида, уларнинг йўлини бир қора мушук кесиб ўтганмиш. Бунинг касофати ёмон бўлади, деган ирим эсига тушиб, машинани шиддат билан орқасига олса, йўқ ердан ўнқир-чўнқир ва балчиқ пайдо бўлибди, ўтаман деса машинасиам, ўзиям қоп-қора балчиқли лойга чапланиб ботиб қолибди. «Машинани итаринглар!..» деб орқасига қараса, ўғри болаларнинг ўртасида қизил кўйлак, қизил лозим кийган, сочлари тўзғиган, кўзлари чақнаган Гулсара хандон отиб кулармиш. Ёнидагилар машинани олдинга итарса, Гулсара орқага тортармиш. Шамсиддин газабланиб машинадан тушмоқчи бўлса, йўл ўртасидаги қора балчиқда усти-боши лойга беланган тўрт-беш ойлик бир гўдак лойли қўлчаларини чўзганча «А-да-жо-он!.. О-йи-жо-он!» деб типирчилаб чинқирармиш. Шунда Шамсиддин Гулсарага қараб «Болангга қарасанг-чи!..» деб қаттиқ бақирган эди, ўз товушидан ўзи чўчиб уйғониб кетди...

Шамсиддин кўрган тушини ўзича қайта-қайта таъбирлаб кўргани сайин юрагига тушган гўлғуласи орта борди. Ўрнидан туриб атай муздайроқ сувга ювинди. Ташқарига чиқиб, у ер-бу ерга айланиб келди. Устма-уст сигарета тутатиб, дилини ёзишга уринди. Барибир бетоқат бўлаверди: Гулсаранинг ёмон йигитлар ўртасида хо-холаб кулганча машинани олдинга эмас, орқага тортиб тургани, балчиқда ётган боласининг типирчилаб «Ада-жо-он... О-йи-жо-он» деб чинқиргани унинг кўз олдида гавдаланаверди.

Самаджон бундан икки кун бурун имтиҳонларини топшириб уйига кетган, Шамсиддин эса касалхонадан тузалиб чиқаётган уй эгаси — кекса кампирни уйига обкелиб қўйгач, эртага кечки поездда уйига жўнамоқчи эди. Бунинг устига диплом ишини топширишга ҳам улгуриши керак.

Шамсиддин аччиқ кўк чой ичгиси келиб электр чойнакни ювиб тозалади, янги сув қўйиб, токка улади. Столга да-

стурхон ёзди. Унгача биқирлаб қайнаган сувни чойнакка қуйди. Чойни қайтариб бир-икки пиёла ичди. Аччиқ чой таъсирида кўнгли бироз ёришгандай ҳам бўлиб, хонани тартибга келтираётган эди, бехосдан эшикнинг қўнғироғи жиринглаб қолди. Шамсиддин йиғиштираётган кийимларини апил-тапил шкафга итқитиб ташлади-да, «Ким?» деганча эшикка йўналди. Ташқаридан жавоб бўлмади. Қўшни уйда ўзи билан гоҳо-гоҳо шошқол ўйнашга келиб турадиган бир қулоғи оғир татар таниши яшар эди. Шамсиддин ўша келгандир деб ўйлаб индамай эшикни очди-ю, ҳайратланиб, илон авраган бақадай қотиб қолди.

Гулсара эса каптар боласидай ўйнаётган юрагини чап кафти билан босиб, ўнг қўлини ўзига қараб бақрайиб қолган Шамсиддинга чўзаркан, иложи борича хушқол кайфиятда:

— Салом, Шамсиддин ака, -- деди. — Қўрқманг, еб қўймайман. Чақирмасангиз ҳам келавердим сизни соғиниб. Қабулингизга кирсак бўладими?

Гулсара «ака»синнинг уни хушламай турганини ва келишини кутмаганини сезса ҳам ўзини ҳеч нарсани сезмаганликка олди.

Шамсиддин Гулсарага бошдан-оёқ разм солиб тураркан, нигоҳи унинг синиққан юзларига, салқинган қовоқларига ва киртайган кўзларига тушди. Гулсара бу вақтда устидаги ранги бироз униққан қизил кўйлаги ва оёғидаги пошнаси ейилган пойабзалида бечораҳол бўлиб турарди.

Шамсиддин ўзини қўлга олиб, орқага тисарилди-да:

— Хуш келибдилар, хоним! Қани, ичкарига марҳамат қилсинлар, — деди.

Қўл бериб кўришиб, стулга ўтиришга чоғланаётган Гулсараям бўш келмай:

— Хушвақт бўлинг, бегим! — деди назокат билан. — Ўзим изламасам, сиз излайин ҳам демайсиз. Жудаям жонингизга тегиб кетган эканмизда-а, Шамси ака! Суқсурдай ўғлимизга сиз ота бўлдингиз, мен она бўлдим. — Жувон ўпка-гина қилишга ўтди. — Сиз эса ота бўлиб табриклаш ўрнига, ақалли бирор марта бориб ҳолимиздан хабар ҳам олай демадингиз-а! Насибадан неча марта хабар юбордим бўлмаса...

Шамсиддинда Гулсаранинг дарди-дунёсини эшитиш истаги йўқ эди. Шунинг учун дарҳол унинг сўзини бўлди:

— Вақтида сўзимга кирмаганингдан кейин... Бунинг устига қишлоқда унаштириб қўйилганим бўлгани учун, — атайлаб сирини очиб қўйгандай талмовсиради у, — ишлар ўз-ўзидан тескари қараб кетди.

Гулсара бир чўчиб тушди, араз-гина билан лабларини асабий қимтиб, бошини беўхшов ликиллатди. Эр бўлмишига қаттиқ ўқрайиб қаради. Вужудини титроқ қоплади.

— Аввал-бошда нега шундай демадингиз? Сизга кўзим учиб тургани йўқ эди-ку. Мени нега алдадингиз? «Ишонинг, сизни севаман, сизга уйланаман! Сизсиз бирон кун ҳам яшолмайман», деб ортимдан қолмаган, соядай эргашиб, ақл-қушимни олган сиз эмасмидингиз?! Мен сизга нима ёмонлик қилувдим? Менинг гуноҳим нима? Сизга кун-тун парвона бўлиб, борлигимдан айрилганимми? Сўзларингизга ишониб, сизга пойи-патак бўлганимми? Менда нима қасдингиз бор эди ўзи? Мен энди қандай яшайман?!

Гулсара кўзларидан тирқираб чиқаётган кўз ёшларини бармоқлари билан сидириб, кафтлари билан артиб тугатолмасди.

Шу топда Шамсиддиннинг Гулсарага раҳми келиб, уни юпатишни, дардига малҳам бўлишни истаса-да, паст кетгиси келмади: «Ҳозир унга ширин гапирсам, кетмай туриб олади. Қолаверса «Ярашамиз, тўй қиламиз! Боланиям обкелиб бирга яшаймиз!» деб бошимни қотиради. Йўқ! Бунга йўл қўядиган аҳмоқ йўқ! Яхшиси, ҳамма айбни унинг ўзига тўнкаб қутулишим керак...»

— Йигит киши қизга сизни севаман, сизга уйланаман, сизсиз яшолмайман, деб ҳар хил илмоқли гапларни айтaveraди. Бу гаплар, билсанг, йигит кишининг қўлидаги қармоғи!.. Бироқ бу қармоққа ҳамма қизларниям илинтириб бўлмайди. Гап орасида бўлсаям, маълумот учун айтиб қўяй: сен билан юра бошлаганимизда бу гаплар йўқ эди. Унаштириш тадбири яқинда бўлди, бор-йўғи уч-тўрт ой... Ўзинг ҳам яхши биласанки, мен сени бу қармоққа зўрлаб илинтирганим йўқ. Сен қармоқнинг учигади совғаларга маҳлиё

бўлиб, бошқа нарсаларга эътибор ҳам берганинг йўқ. Бунинг учун мендан эмас, аввало ўзингдан ўпкала, тузукми? Барибир ҳам шу феъл-атворинг билан мен бўлмасам бошқа бир йигитнинг қармоғига сўзсиз илинардинг. Мен бунга юз фоиз кафолат бераман! Чунки сенда қатъият, жасорат, матонат, ирода ва фақат қизларгагина хос бўлган бошқа хислатлар етишмасди ўшанда. — Бир нима ёдига тушгандай ногоҳ ўрнидан учиб тура-сола эшикни қулфлаб келган Шамсиддин қўшиб қўйди: — Энди сен қандайсан, билмадим.

Шамсиддиннинг эшикни қулфлаб келганлиги Гулсарани сергаклантирди, лекин у буни билдирмади. Жувоннинг ҳозир ғазаби юқори чўққисига етган бўлса-да, дугонасининг «Бирдан олов бўлиб ёниб кетма!» деган сўзларини эслаб, босиқлик билан гапиришга уриниш асносида аччиқ кулди:

— Бек ака, кўпам ерга ураверманг мен бечорани. Мен сизга ўхшаб бу соҳада тажриба орттирган эмасман-ку, ахир! Ёшлик қилиб шу кўйга тушганимни ўлганни тепган қилгандай юзимга солаверманг. Билсангиз, сиз менинг одамларга ишонувчан, содда, оққўнгил эканлигимдан фойдаландингиз. Ё йўқми? Билсангиз, биз онлада шундай тарбия олганмиз. Агар дунёдаги ҳамма йигитлар ҳам сизга ўхшаб бевафо, алдоқчи, бахт ўғриси ва ишратпараст бўлганларида эди, дунёда биронта бахтли аёл топилмасди. Яхшиямки сизга ўхшаганлар мингтадан битта, балки юз мингтадан биттадир! Истардимки, сизга ўхшаганларнинг уруғига қирон келсин!.. Ундан кейин, сизга ким айтди содда, оққўнгил, ишонувчан қизларнинг бахтини ўғирласа, ўзларини истаганча поймол қилса бўлаверади деб?..

Шамсиддин Гулсаранинг олдида ўзининг қадрини ва ҳурмати буткул тушиб кетаётганини, қизга нисбатан номардлик қилаётганини дилдан сезиб, ҳис этиб турса-да, буни тан олгиси келмади. Шамсиддин учун шу топда Гулсаранинг ўзиям, унинг кўтариб келган муаммосиям, дарди-дунёсиам бир пулдек бўлиб туюлди. Зеро йигитнинг хаёлига қишлоқдаги унаштирилган қизи, тўй тараддудида юрган ота-онаси келганди.

Шамсиддин таҳқиромуз кулди-да, нописандлик билан Гулсарага юзланди:

— Гапни арқон қилма, хонимча. Бас қил бўлмағур сафсаталарингни! Бўладиган гапдан, асл мақсаддан гапир! — Йигит устунликни қўлдан чиқармаслик учун янада кескинроқ ҳужумга ўтди: — Вақтим зиқ. Сенданам муҳимроқ ишларим кўп. Бир жойга ҳозир кетишим керак.

Гулсара анчадан бери шу учрашувга тайёрланиб, бор гапини юрагига тугиб юрган эди. Бафуржа гаплашиш, Шамсиддинни яна ўзига оғдириб олиш ниятида эди. Бироқ вазиятнинг бирданига ўзгача тус олиб кетгани Гулсарани бутунлай шошириб қўйди. Шамсиддиннинг ҳақоратлари эса уни тамомила карахт аҳволга солиб қўйди. Шунинг учунми, Гулсара ўйлаган ўйларидан адашди. Қанча тиришсаям, ёнаётган юрагини очиб кўрсата олмади. Йиғилиб қолган дарду аламини тўкиб сололмади.

Гулсара ўзига нисбатан номардларча муносабатда бўлаётгани учун Шамсиддинни, бўшанглиги, кўрқоқлиги, сўзга нўноқлиги учун ўзини ичида қаттиқ койиди. Борган сари чил-чил бўлаётган кўнгли янада баттар синди. «Дадил бўламан!.. Ўктам бўламан!..» деган қарорлари иш бермади.

Бунинг устига бир кўнгли «Қаттиқ гапириб, Шамсиддин акамни ўзимдан баттар совутиб қўймайин! Уни имкон қадар ўзимга илтиб олайин. Нима бўлсаям боламга оталик қилсин. Кеч бўлсаям, тўй қилиб эл қатори яшайлик!..» дерди.

Шамсиддиннинг ҳозирги важоҳатини кўриб, дилига тошдай оғир ботаётган зил-замбил сўзларини эшитиб, шўрлик аёлнинг ҳилвираб турган юраги туб-тубидан зирқираб кетди. Шундай бўлса-да, Гулсара барбод бўлаётган оила ришталарини сақлаб қолишнинг сўнгги чораларини кўраётгани учун ўзини янада босиқ ва жиддий тутишга ҳаракат қила бошлади. Мағлублик кишани нозик билакларини сиқиб қўяётгандай, юзи ҳам бўғриқиб кетди.

— Мақсаддан гапир, дедингиз. Эшитинг, мақсадимни айттайин!.. Мақсадим: Меҳриддинжонни тирик етим қилмаслик! Сиз билан ростакам оила қуриш ва эл қатори яшаш!

Боласининг исмини эшитган Шамсиддиннинг беихтиёр эти жимирлаб, юрагининг аллақасери жизиллаб кетди. Осилган ҳовоқлари очилгандай бўлди.

— Исмини ким қўйди? — деди у шаштидан биров тушиб.

— Ким бўларди? Сиздан нажот бўлмагач, ҳолим танг бўлди. Ҳайлаб-ҳайлаб, шу исми маъқул кўрдим-да, қўя қолдим. Ёмон исм эмас-а? — деди Гулсара ним табассум билан.

— Исмини толиб қўйибсан. Бир марта бўлсаям калланг зўр ишлабди!

Шамсиддиннинг сал бўлса-да юмшаётганини кўрган Гулсаранинг қалбига илиқлик кирди.

— Ўғлимиз бизга ўхшаб тошбағир эмас, меҳрли инсон бўлсин, деб яхши ниятлар билан шу исми қўйдим.

— Меҳриддин ҳозир қаерда?

— Қаерда бўларди?! Шаҳардаги болалар уйида. Сизнинг ўшандаги «Болағни олдирмасанг уния, ўзингния ўлди-раман» деб ўшқирганингиздан қўрқиб, болагинамни не азоблар билан болалар уйига... қўйиб келдим, — деди «ташлаб қочдим» дея олмаган Гулсара ҳазин бир овозда.

Орага оғир сукунат чўкди.

Шамсиддиннинг асаблари таранг тортила бошлади. Чой қуйилган пиёлани ва чойнакни ўнг кафтининг орқаси билан дастурхон ўртасига итариб қўйди. Дастурхон четидаги сочиқни юлқиб олиб, бармоқлари билан эзгилаб ўтирганча Гулсарага ер остидан кўз ташларкан, бирдан жаҳли қўзиди:

— Шунақа де. Демак, бола беҳавотир жойда. Яхши бўпти. Давлатнинг ўзи боқиб олади!.. Энди сен менинг бошимни қотирма. Менинг муҳимдан-муҳим ишларим кўп. Мени йўлдан қолдирма. Мана, дастурхон очиқ, нон е, чой ич. Ҳурматингни бил!..

Гулсаранинг Шамсиддинга умидвор тикилган кўзлари бирданига чақнаб кетди:

— Шамси ака, сиз муҳим ишим бор деб мени шошилтирмасангиз ҳам ётиб қолмайман, ҳозир кетаман! Бироқ, тушунсангиз-чи ахир, мен сиздан туз ёки қалампир, нон ёки пул сўраб келганим йўқ! Сиздан нафрат тўла қаҳрингизни эмас, балки шафқат тўла меҳрингизни сўраб келдим! Билсангиз, мен сиздан бегонага эмас, ўз ўғлингизга оталик қилишингизни, барбод бўлаётган оиламизни сақ-

лаб қолишингизни сўраб келдим!.. Сиз бўлса, менинг дардларимга шерик бўлиш ўрнига, муаммоларимизни бир-галлашиб ҳал қилиш ўрнига, нуқул муҳим ишларим кўп деб гапни бурасиз! Сиз билан менга, билсангиз, жар ёқасига келиб қолган оиламизни сақлаб қолишдан ҳам кўра муҳимроқ иш борми ўзи ҳозир?! Мен-ку аёлман. Сизга нима бўлди? Қачонгача бибурд, номард қочоқ бўлиб юрмоқчимиз? Сиздаям юрак, виждон, оталик меҳри, менга нисбатан озгина севги-муҳаббатингиз, ҳеч бўлмаса оқибатингиз борми ўзи?!. Сизда инсоф, дуёнат ва иймон деган нарсалар борми ўзи?! Мен, яхшими-ёмонми, сизнинг хотинингизман-ку ахир!

Кўзлари жикқа ёшга тўлган Гулсаранинг чинқириб йиғлаб юборгиси келди. Бироқ қандайдир куч уни бундай қилишга йўл қўймади.

Гулсаранинг чин юрагидан чиққан гаплар Шамсиддинга ҳақоратдай туюлди. Шунинг учун у Гулсарага юзландида, баттарроқ бақира кетди:

— Йўқ! Йўқ!.. Ҳамма нарса сенда бор! Менда эса ҳеч вақо йўқ!.. Агар шунчалик ақлли бўлсанг йўлингни топиб юр эди! Менинг сендай хотиним йўқ! Ундан кейин, мен ҳали ҳеч ким билан қонуний никоҳдан ўтиб, тўй қилганим йўқ! Билмасанг — билиб, тушунмасанг — тушуниб ол! Мен бор-йўғи бўйдоқман. Бўйдоқларнинг эса хотиниям, фарзандиям бўлмайди. Эшитдингми? Энди обрўйингнинг борида иссиқ жойингни топ! Менинг йўлимга тўсиқ бўлишни хаёлингга ҳам келтирма, жиғимга тегсанг, оқибати ёмон бўлади!..

Шамсиддиннинг дағдағали сўзлари Гулсарага тошдай оғир ботди. Юзи ловиллаб ёнаётган, қулоқлари шанғиллаётган Гулсаранинг фиғони фалакка чиқди. Йиғидан шишган кўзлари олайди, юзи ғазабга, дили азобга, ситамкор қалби туғёнга тўлди; юраги қонга, кўнгли хуфтоғга айланди. Кимдир келиб унинг ғулаётган бошига аввал совуқ, кейин қайноқ сув қуйгандек бўлди. Кўз олди қорайиб, боши гувуллаб айланиб кетди, сўнг ўзини тутолмай, бир қўли билан рўпарасида жаҳлини босолмай ўтирган Шамсиддиннинг ёқасидан тутиб юлқиларкан:

— Қувмасанг ҳам кетаман! Сенинг ҳақиқий башарангни энди кўрдим! Кимлигингни билдим! Сен одаммас экансан! Э, садқан хотин кет, садқан бола кет, садқан одам кет! — дея бақриб йиғлаганча иккинчи қўлида Шамсиддиннинг юзига устма-уст шапалоқ тортиб юборди.

Гулсарадан буни ҳсчам кутмаган Шамсиддин юзига қиздирилган ёғ сачрагандек нафаси тиқилиб, гапиролмай қолди. Сўнг беихтиёр жон ҳалпида Гулсарани елкасидан итариб юборган эди, жувон тисарилиб бора-бора орқаси билан каравотга йиқилдию, «оҳ» дея белини ушлади. Сўнг Шамсиддинни астойдил қарғай бошлади: ётган жойида қарғади, ўтириб қарғади, туриб қарғади, юриб қарғади, ер мушглаб қарғади.

Гулсаранинг чидаб бўлмас қарғишига жавобан Шамсиддиннинг чидаб бўлмас нафрати кучта кирди. Йигит тутоққанча шкафдан эски бўйинбоғини шартта юлқиб олди-да, ҳалқа шаклига келтириб, ҳамон тинмай йиғлаб қарғанаётган Гулсаранинг тўзғиган сочлари билан қўшиб бўйнига солди. Бундай бўлишини кутмаган Гулсара ҳам шошиб, ҳам қўрқиб қолди. Шамсиддиннинг бақувват қўллари билан таранг тортилаётган бўйинбоғ эса аллақачон жувоннинг бўйнини қисиб бормоқда эди. Гулсара курашда енгилган полвонга ўхшаб жон ҳолатда қўлларини ётган жойида каравотга устма-уст ура кетди. Юзлари қизариб, кўзлари қиннидан чиқиб кетаёзди.

Шамсиддин Гулсарани бу ҳолатда кўргандан кейингина сал ўзига келдию, дарҳол бўйинбоғни бўшатди. «Ўлиб қолмадимми?» деган ваҳимали ўйда аёлнинг юз-кўзларига тикилиб қаради. Йўқ, сал ўтмай Гулсара ўзига келиб, кўзларини очди. Ўрнидан туриб, каравотга ўтирди. Чуқур нафас олди. Бўйинларини уқалади, оғриқ азобига чидай олмай ингради, сўнг деразадан ташқарига қараб турган Шамсиддинга бир ҳолатда тикилди.

Шамсиддин қўл соатига бир қараб қўйди.

Гулсара Шамсиддинга қараб турди-да, қалтираб-титраб:

— Қотилликдан ҳам хабарингиз борга ўхшайди, — деди ўлкасини босолмай ҳиқиллаб. — Менинг икки шапалоғим

шунчалик ҳам ўтиб кетдими сизга? Бўғиб ўлдириб қўяй дедингиз-ку! Ярашмасангиз ярашманг! Лекин билиб қўйинг, танамда жоним бўлса, боламни ўзим толиб, ўзим тарбия қиламан. Садқайи бола кет, аблаҳ!..

Шамсиддиннинг юрагида ловиллаган ғазаби кучайиб, ранги қув ўчди, юзи қиличнинг тигидек ингичка тортди.

Улар ўртасидаги вазият тамоман танглашди. Гулсара ўтирган жойида йиғлаб-йиғлаб ўйга толаркан, Шамсиддиннинг тамоман ўзгариб-айниб кетганига, у билан энди муро-са қилиб бўлмаслигига кўзи етди. У чуқур «уҳ» тортганча кутилмаган олишув пайтида оғриб қолган бўйнини уқалай-уқалай оғир бир кайфиятда ўрнидан турди. Гулсара ҳалиям жаҳлидан тушмай, хона тўридаги каравотда асабийлашиб, хўмрайиб ўтирган Шамсиддинга кўз остидан бир назар солиб қўйди-да, ювиниш хонасига кирди. Жўмракни бураб илиқ сувга юз-кўзларини ва бўйнини ювди. Кир-чир сочиқларга бир ижирғаниб қараб қўйгач, ўзининг рўмолчасига артинди. Сочларини тараб, уст-бошини қоқди ва хонадан чиқди.

Шамсиддин аллақачон эшикнинг қулфини очган ва тор йўлакчани аччиқ тутунга тўлдириб, тажанг ҳолда серрайиб турарди. Бутун орзу-умидлари чилпарчин бўлган Гулсара йигитга бир кўз ташлади-да, мунғайганича ўзини ташқарига олди.

Гулсара то ётоқхонасига етиб келгунча ўтган ярим соатлик вақт мобайнида бутун ҳаётини алғов-далғов қилиб юборган йигит билан бўлган учрашув тафсилотларини ўзича таҳлил қилишга кўп уриниб кўрди-ю, бироқ қалбини титратган, фарёдлар чектирган, гирдобларга чўктирган, изтироблар орттирган бу масалада ким ҳақ-у, ким ноҳақ деган саволга жўяли жавоб тополмади.

Гулсара қоровул аёлдан хонасининг калитини сўраб:

— Дугонангиз шу ерда, — деган жавобни эшитди.

Гулсаранинг юрагига яна ғулғула тушди: «Насибага нима дейман? Дугон, ҳаммаси тамом! Расво бўлдим! дейманми?..»

Гулсара яна оғир ўйлар оғушида хонасига келиб қолганини ҳам сезмади. Эшикни очиб ичкарига кирди. Насиба уни кутиб ўтирган эди.

Насиба Гулсарани кўриб қанчалик қувонган бўлса, ҳам-хонасининг ёш тўла кўзларини кўриб шунчалик хафа бўлди.

Гулсара:

— Бўлмади-и! — деганча ўпкасини ёсолмай, изиллаб ўзини дугонасининг бағрига ташлади.

Насиба дугонасининг кўз ёшларини кўрибоқ аҳволни тушунган бўлса, унинг бўйнидаги қизил, кўкиш изларни кўриб кўрқиб кетди.

— Еўйнингта нима қилди, тегажоқлик қилдими? — деб сўради Насиба ҳайратланиб.

Гулсара «бўғди» деб айтишдан тийди-да:

— Нима бўлса бўлди, дугон, — деди аламазадалик билан.

Насиба уни ҳоли-жонига қўймай сўрайвергач, Гулсара бор гапни айтишга мажбур бўлди. У бўлиб ўтган олишув тафсилотини айтаятганида Насиба «Наҳотки... Наҳотки...» деганча дугонасига ачиниб, дили ўртаниб ўтирди.

Гулсара бирдан гапини тўхтатди-да, каравотининг остига эгилиб ўша эски қизил чамадонини олиб очди. Альбомни апил-тап:.. титкилаб Шамсиддин эсдалик учун берган рангли фотосуратни қўлига олди ва суратга ижирганиб, нафратланиб тикилди.

— Мараз!

Гулсара суратни бош томонидан ушлаб аввал қоқ иккига бўлди, кейин тўртга, кейин саккизга, кейин бурдалаб-бурдалаб хона бурчагидаги кичкина ахлат челақчасига бор кучи билан итқитди. Гўё шу билан Гулсара суратига қўшиб Шамсиддиннинг ўзиниям юрагидан бутунлай суғуриб юлиб ташлагандай бўлди.

Гулсаранинг таранг тортилган асаблари бўшашди: унинг бор овозда ўкириб-ўкириб узоқ йиғлагиси, дод солиб дунёни бошига кўтаргиси келди.

Шундай оғир пайтда дугонаси шўрлик Гулсаранинг жонига оро кирди. Насиба кўзига ҳеч нарса кўринмаётган ҳам-хонасининг қалб ярасига малҳам бўлишга уринди. Уни тушкунликка тушишдан, эҳтимолки алам ичида ўз жонига қасд қилишдан асраб қолди.

Тараддуд

Кузнинг ўртасига келиб кунлар анча салқинлашиб қолди. Октябрнинг тафти сусайди, дарахтларнинг эртанги япроқлари яшил рангини ўзгартириб тўқ қизил тусга кира бошлади.

Бугун дам олиш куни бўлгани учун эрталабданоқ болалар уйи ҳовлиси ҳар доимгидан ҳам болаларнинг шовқин-суронига, ўйин-кулгуларига тўлган.

Роҳила опа митти қўлчаларининг бирини нягига, иккинчисини ёнбошига қўйиб, ярим очиқ кўзларини узун киприкчалари билан тўсганича чамбаракли каравотчада беозор ухлаётган Меҳриддинни бир зум кузатиб тургач, четга бироз сурилиб қолган оқ чойшаб қопланган одеялчани унинг устига астагина ёпиб қўйди. Худди шу маҳал опанинг ёнига оёқ учида юриб келган тарбиячи директор чақираётганини шивирлаб айтди.

Қабулхонада пича ўтиришганидан сўнг Лобархон эрига:

— Сиз ўтира туринг, мен ҳозир келаман, — дея залга чиқди.

Жувоннинг нияти директор ҳузурига киришдан олдин шу ерда ишлайдиган эски таниши – Роҳила опани топиб, имкони бўлса ўзи айтган ўғил болани фарзандликка олиш бўйича маслаҳатлашиш эди. Нияти холис экан. У залга чиқиши билан, янги хонатлас кўйлаги устидан оқ халат кийган Роҳила опанинг шу томонга секин қадам ташлаб келаётганини кўрди.

Лобархон ўз нажоткорини кўргандай қувониб кетди. Дарҳол опага пешвоз чиқиб саломлашди, қучоқ очиб, ўпишиб кўришди. Ҳол-аҳвол сўрашиб бўлгандан сўнг Лобархон дарҳол маҳсадга кўчди:

— Опажон, сизга ўша масалада келувдик. Ишқилиб, сиз айтган боланинг изидан ҳеч ким келмадимми?

— Келмади... Ўзингиз ким билан келдингиз?

— Хўжайиним билан. У киши қабулхонада ўтирибдилар. Ўзингиздан қолар гап йўқ. Ўзингиз ёрдам берарсиз деган умидда, шуни сизга бир шипшитиб қўйгани чиқувдим. Ўзин-

гиз энди бир қўллаб юборсангиз директор опаям йўқ демаса керак, деб ўйлаб...

Роҳила опа жилмайиб қўйди. Лобархоннинг бу ерга чин дилдан, ихлос билан келгани кўриниб турарди.

— Сизлардек фарзандталаб одамларнинг раъйини ким ҳам қайтарарди, синглим! Асло ўйланманг. Худо хоҳласа, ҳаммаси яхши бўлади.

Лобархоннинг кўнгли тоғдек кўтарилди.

Роҳила опа жувонни қабулхонага бошлади.

Қабулхонада эшикдан ким кирса, кўз тикиб ўтирган Ортиқали Лобархоннинг оқ халатли аёл билан очилиб-сочилиб кириб келаётганини кўрдию: «Айтган таниш опаси шу бўлса керак,— деган тахминга борди. — Кайфиятига қараганда, иш ҳал бўладиганга ўхшайди». Бу ўй ўзичинг ҳам умидвор кўнглига илиқлик югуртирди.

Ортиқали ўрнидан тура-сола опага салом берди. Опа бир қарашдаёқ Лобархоннинг эрини таниб, «Яхшимисиз, ука!» деб қўйди-да, котиба қизнинг ишораси билан директор кабинетига кирди.

Телефонда ким биландир жиддий гаплашаётган Гулрухсор Самадовна гўшакни қўйиб, Роҳила опага савол назари билан юзланди.

— Шуларми?

— Ҳа, шулар.

— Бу кишиларни яхши танийсизми?

— Хотинини яхши танийман. Яхши аёл. Эриниям сиртдан эшитганман. Яхши инсон, дейишади. Иккаласиям олий маълумотли, иқтисодчи-ҳисобчи. Молия институтининг иқтисодчи-ҳисобчи факультетида ўқишганида севишиб турмуш қуришган экан.

— Фарзандлари йўқ эканми?

— Ўн саккиз йилча бўпти турмуш қуришганларига. Лекин шу пайтгача фарзанд кўришмапти бечоралар...

— Ҳа-а, оллоҳ бермаса, инсоннинг қўлидан нима келарди, — деб қўйди Гулрухсор Самадовна. — Буларнинг келганига бирон соатча бўлди. Ўзимам анча гаплашиб кўрдим. Дардларини эшитиб эриб кетай дедим. Жудаям фарзандта-

лаб одамлар экан! Булар сиз энагалик қилаётган Меҳридинжонни фарзандликка олишмоқчимиз. Бунга сиз нима дейсиз?

Роҳила опа қўлларини икки ёнга ёйди:

— Нимаям дердим, Меҳридинжоннинг бахти бор экан. Яхши бола яхши оилага тушса янада яхши бўлади-да! Меҳридинжон, худо хоҳласа, ўз ота-онасининг бағрида ўсгандай ўсади, менимча. Бунга асос шуки, она бўлаётган аёл ҳам, ота бўлаётган эркак ҳам обдон фарзандсизлик азобини кўрган, ёши бир жойга борган, оқ-қорани таниган, ўқимишли ва зиёли одамлар. Буларга беҳадик ишонса бўлади.

— Демак, сиз рози, — дея Гулрухсор Самадовна қўнғироқ тугмачасини босди.

Қиз очилган эшикдан котиба қиз мўралади.

— Ҳалиги кишиларга айтинг, киришсин, — деди директор опа.

Хонага оқ кўйлақ, қора костюм-шим кийган, тўлиқ гавдали, ўрта бўйли, думалоқ юзли Ортиқали билан қора вилюр кўйлаги устидан оқ-қорамтир жемпер кийган кўркам чеҳрали Лобархон яна бир бор салом бериб кириб келишди.

Роҳила опанинг ишораси билан улар хона ўртасидаги узун столнинг икки четаридаги стулларга ўтириши билан, директор уларга юзланди:

— Демак, қарорларингиз қатъий. Фарзандликка ўғил бола олмоқчисизлар, шундайми?

— «Тухум ширин, лекин у туз билан таъмли», деган экан бир донишманд, — ҳаяжонланаётгани шундоққина сезилиб турган Ортиқали иложи борича хотиржам гапиришга уринди. — Мен бу гапнинг маъносини энди тушунаётганга ўхшайман. Менимча ўша донишманд бу гапи билан «Ҳаёт ширин, лекин у фарзанд билан янада ширин», деган бўлиши керак.

— Бу гапдан кейин бошқа гапга ўрин йўқ, — деди Гулрухсор Самадовна вазминлик билан. — Ҳаммаси тушунарли. Сизлар аризаларингизда Меҳридинжонни сўрабсизлар. Майли. Биз рози. Фақат бунинг битта нозик жойи бор,

холос. Нозик жойи шуки, бу боланинг онаси бизга ёзиб қолдирган хатида боласининг исмини ва фамилиясини ўзгартирмасликни ўтиниб илтимос қилган. Шунга нима дейсизлар? Биз ҳам буни вақтида ҳисобга олган эдик. Яхшими, ёмонми уям она, ахир. Тўққиз ой, тўққиз кун бағрида кўтариб дунёга келтирган боласини.

Бу гапларни бутун вужудини қулоққа айлантириб тинглаб ўтирган Ортиқали шошиб сўради:

— Меҳриддин — чиройли исм! Бизларга ҳам жуда ёқди. Фамилияси қанақа экан?

— Фамилияси Тешабоев, — дея Гулрухсор Самадовна Роҳила опага қаради: — Тўғри айтдимми, опа?

— Тўппа-тўғри. Сизга қойилман...

— Раҳмат. Энди асосий масалага ўтсак. Ҳар бир ишнинг қонуний бўлгани яхши. Қонун талаб қилган ҳуқуқий ҳужжатларни тайёрлаб келган кунингиздан бошлаб Меҳриддинжонни олиб кетишларингиз мумкин.

— Меҳриддинжонга қаттиқ меҳр қўйган эканман, — деди Роҳила опа эр-хотинга жовдираб қараб. — Бир томондан сизларга бергим ҳам келмаяпти. Бироқ сизларниям қиймаяпман. Сизларга ишонаман! Сизлар уни албатта яхши одам қилиб тарбиялайсизлар...

— Албатта, албатта, — шоша-пиша маъқуллади кўзлари жиққа ёшга тўлган Лобархон, — бор меҳримизни берамиз!

— Яхши! Биз сизларга қаттиқ ишонганимиз учун ҳам шу қарорга келиб турибмиз-да, — деди Гулрухсор Самадовна мамнун бўлиб. — Энди боланинг исми, фамилиясини нима қилмоқчисизлар? Шуниям билсак яхши бўларди.

Лобархон «Сиз нима дейсиз? Ҳамма гап сизда», дегандай эрига ўгирилди.

— Бу тасодифни, бу бахтни қаранглар! — деб юборди беихтиёр Ортиқали ёш боладай қувнаб. — Ахир менинг ҳам фамилиям Тешабоев-ку!

Директор билан Роҳила опа енгил нафас олишди.

— Онасиям сизлардан бир умр рози бўладиган бўлди, — деди Роҳила опа дилидагини тилига чиқазиб.

Эр-хотин болалар уйдан чексиз қувонч ва ҳаяжонга тўлиб чиқишди...

Ортиқали Лобархонни уйга ташладию, дарҳол Меҳридинни фарзандликка олишга доир ҳужжатлар масаласида маслаҳатлашгани юрист дўстининг уйига жўнади. Лобархон эса тўйга ҳозирлик кўраётган уй бекасидек ҳаяжонли ҳис-туйғулар оғушида ҳовлини супуриб-сидиришга киришди.

Айни чоғда жувоннинг ўт чақнаган кўзларига барглари сарғая бошлаган мевали дарахтлар ҳам, ҳосилини кўтаролмай шохлари эгилиб турган хурмо ва кечки олмалар ҳам, уруғлари пишиб тўкилаётган турфа ранг гуллар ҳам, ҳатто чорпоя биқинидаги кичкина супачада чўзилиб ётганча икки ойлик болаларини эмизаётган мушукдан тортиб гаражнинг дарвозаси олдида чўнқайиб ўтирган Олапар кучугигача беҳиёс гўзал ва ёқимли кўринарди. Лобархоннинг шу топда кўзига хуш кўринаётган ҳар бир нарсани қучоқлаб бағрига босгиси, эркалаб, силаб-сийпаб қўйгиси келарди.

Кўпдан бери боланинг шўх-шодон товушига зор бўлган ана шу қадрдон ҳовлисига бугундан бошлаб ўзгача шукуҳ ва ўзгача файз кириб келаётганини ўйлаб энтикиб кетаётган Лобархон ғайрат билан шундоқ ҳам тоза қип-қизил гиламларни, қараган кўзни қамаштиргудек асл хорижий мебелларини ҳам наинки тозалади, супуриб-сидирди, балки ялаб-юлқади. Авваллари бундай ишларга хушлаб-хушламай, беҳафсала киришадиган Лобархон бугун ҳамма ишни ўзгача ишгиёқ билан, илҳомланиб бажарарди.

Жувон кўча томонга қараган деразаларни артаётганида, қўшнилариининг йўлда қий-чув кўтариб футбол ўйнаётган етти-саккиз ёшлардаги беш-олтита болаларига кўзи тушди-ю, хаёлига дафъатан ғалати фикр келди: «Бир кун келиб булар Меҳридинжон бизнинг фарзандимиз эмаслигини билиб қолишса, буни унинг юзига солишмасмикан, ишқилиб? Шундай қилишса-чи? Сен асранди боласан деб камситишса-чи? Унда Меҳридинжоннинг ҳоли нима кечади?..»

Лобархоннинг хаёлини машинанинг таниш гуриллаган овози ва сигнали бузди. Жувон қўлидаги гижимланган эски

газета бўлакларини дераза рахида қолдирганча эрини кутиб олгани шошди.

Лобархон апил-тапил дарвозани очди. Ортиқали машинани ҳайдаб ҳовлига киритди-да, дарвозани ёпиб келаётган Лобархонни юмлаб ёнига чақирди.

— Ҳа, дадаси, яхши келдингизми? — деди Лобархон эрига эрка табассум билан қараркан.

«Дадаси» деган ўзига хос оҳанграболи сўзни умрида биринчи марта иштиёқ билан айтаётганидан жувоннинг жон томирлари жунбушга келиб, энг жўшқин, энг азиз қўшиғини илк бора куйлаётган санъаткордек энтикиб кетди.

Ортиқали ҳам бу сўздан ҳаяжонга тушди. У рафиқасига меҳр-муҳаббат билан тикилганча:

— Онаси, бугун сизга айтмай бир иш қилиб қўйдим, — деди машинанинг орқа эшигини очиб, ичидаги нарсларга ишора қиларкан. — Болалар уйига қуруқ қўл билан бормайлик деб анча-мунча ўйинчоқ, юзтача китоб ола келдим. Ҳозирча машинадан тушириб қўямиз-да, эртага борганимизда ола кетамиз. Нима дедингиз?

«Онаси» деган сўздан мойдек эриб кетаётган Лобархон ўзини эрта-индин фарзандли бўлаётгандек ҳис этиб, бўшашди.

— Яхши ўйлаб, яхши иш қилибсиз, дадаси, — дея олди ахийри жувон товуши тиграб. — Болалар хурсанд бўлишадди... Дадаси, сиз ҳориб келдингиз. Буёғини менга қўя беринг. Сиз кийимингизни алмаштириб, ювиниб бироз дам олинг. Аччиқ кўк чой ҳам дамлаб қўйганман. Ош ҳам тайёр. Буларни ўзим ҳозир жой-жойига қўяман-у, ошни сузаман.

Қолбуки, Ортиқали бугун қанча югуриб-елса ҳам чарчаш нималигини билимаётганди. Ҳозир ҳам у болалар китобларидан катта дастасини кўтариб оларкан:

— Ҳали чарчагим келмаяпти, онаси, — дея жилмайиб қўйди.

Фарзанд қувончи

Ортиқали елиб-югуриб, бир ҳафта деганда Меҳридинжонни фарзандликка олишлари бўйича зарур бўлган барча ҳужжатларни тайёрлатиб олди-ю, кўнгли сал тинчигандек бўлди,

Қувончи ташвишлар билан бўлиб Ортиқали ҳам, Лобархон ҳам бир ҳафтанинг қандай тез ўтиб кетганини сезмай қолишди.

Лобархоннинг душанба куни саҳардан уйқуси қочди. Бироз ширин хаёллар оғушида ётгач, жувон аста ўрнидан турди ва оёқ учида юриб ўзи элбурутдан тайёрлаб қўйган болалар хонасига ўтди.

Лобархон ишни Меҳридинжоннинг кийимларини ҳозирлаб қўйишдан бошлади. У боласига атаб олинган ҳар бир кийимни алоҳида меҳр билан силаб-сийпаб бағрига босгач, қизлик вақтида бўлғуси турмуш ўртоғига атаб ўз қўли билан тиккан шоҳи белбоққа туғиб қўярди.

Бу юмушини тугатгач, жувон ошхонага ўтди. Камдан-кам ишлатилгани учунми, болалар хонасининг эшиги Лобархон ёпаётганида «ғийқ» этиб товуш чиқарди. Жувоннинг назарида бу чақалоқнинг «Инга-а» деб йиғлашига ўхшаб кетди. Қанча чарчаса ҳам, қанча кеч ётса ҳам ҳаммиша эрта туришга одатланган Ортиқали эшикнинг ғийқиллашидан уйғониб кетди. У аввал ён-верига, кейин болалар хонасининг эшигига қаради. Хотинининг аллақачон туриб кетганини, болалар хонасигаям бир кириб чиққанини сезгандай бўлди-да, ўрнидан туриб деразани очди. Сўнг кийиниб, ташқарига чиқди.

Бу вақтда Лобархон газ плитасига чой ва тўртта тухум солинган алюмин кастрюлни қўйиб, ошхонадан чиқиб келаётган эди.

— Қаттиқ ухлаб қопман, шекилли, туриб кетганингизниям сезмай қопман. Уйғотай ҳам демабсиз-а? — деди Ортиқали хотинига жилмайиб қараб. — Соат неччи бўлдийкин?

Лобархон ошхонасидаги девор соатга қараб олди.

— Энди олти бўпти. Ширин уйқунгизни кўзим қиймади. Болалар уйига соат саккиздан кеч қолмай етиб борсак бўлди.

Кеча телефонда гаплашганимизда опанинг ўзи шундай деди. Ҳамма нарса тахт. Олиб борадиган нарсаларни, хўп десангиз, ҳозир машинага юклаб қўямиз. Чой ҳам тайёр. Нонушта қиламиз-у, бораверамиз.

— Ундоқ бўлса, жуда яхши!.. Мен ҳозир.

Ортиқали илдам бориб машинаси эшигини очиб қўйди.

Шундан сўнг иккаласи ўйинчоқлар билан китобларни машинага юклаб бўлишгач, нонуштага ўтиришди.

Эр-хотин нонуштани тугатганларида соат энди ўн бешта кам етти бўлаётган эди.

Ортиқали оқ кўйлак ва қора костюм-шим, қора ялтироқ туфлисини кийгач, бўйнига қизил бўйинбоғини тақди-да, дарвозани очдию, рулга ўтирди.

Хонатлас кўйлак ва қизғиш жемперда, оқ туфлида уйдан чиқиб келган Лобархон эшикларни қулфлади.

Ортиқали машинани йўлга олиб чиқиб, хотинини кутиб турди. Лобархон тезликда дарвозани қулфлади ва келиб, эрининг ёнига ўтирди.

Машина бир силкинди-ю, ғизиллаб юриб кетди.

Ортиқалининг қўллари рулда, кўзлари йўлда, хаёллари эса болалар уйда эди. Шу маҳал кутилмаганда уни галати ҳиссиёт чирмаб олди. Гўё шу топда Ортиқали ой-куни яқинлашган умр йўлдошини шошилигич равишда туғруқхонага олиб бораётгандек, бориши билан рафиқаси ўғил туғиб берадигандек... Ортиқалининг юраги ҳаприқиб кетди...

Ҳафта-ўн кундан бери булоқ сувидек тиниқ, тоғ чўққисидек юксак орзу-умидлари қучоғида сеҳрланиб яшаётган Лобархон ҳам гўё ҳозир ҳаётида илк бор «қомиласи пишиб», тўлғоғи тутгану, туғруқхонага не-не умидлар билан бораётган аёлдек ширин саросима, ажиб талваса ичида қолган эди.

Жувоннинг назарида эри машинани секин ҳайдаётгандек; агар тезлик ошмаса, йўлдаёқ кўзи ёриб қоладигандек...

Ортиқалининг назарида эса кўзлаб бораётган манзили негадир бугун анча узоқлашиб қолгандек...

Ўтирган жойида тилирчилаб, бетоқатланиб келаётган Лобархон болалар уйининг таниш дарвозаси кўринган маҳал севиниб кетди:

— Хайрият-ей, етиб келдик.

Машина дарвоза ёнида тўхтади.

Лобархон машинадан қизиқ мультфильмни кўришга ошиқаётган боладек ҳовлиқиб, илдамлик билан тушаркан:

— Дадаси, сиз ўтира тулинг, аввал мен бир хабар олиб келай-чи, — деди.

Ортиқали машинасини сал чеккароққа олгач, унинг салонига тахланган ўйинчоқлар ва китобларни тушириб, деворга суяб қўя бошлади.

Иккинчи қаватдаги деразадан ташқарига кўз ташлаётган маҳал Ортиқалини бу иш устида кўриб қолган Гулрухсор Самадовна ёнига иккита ёш тарбиячи қизни олиб пастга тушди.

Уларнинг изидан чиройли кийинтирилган Меҳриддинни кўтариб олган Роҳила опа билан боласини тезроқ бағрига олишга интилаётган, бсихтиёр иккала қўлини интиқлик билан чақалоқ томон чўзиб-чўзиб қўяётган Лобархон келишарди.

— Кам бўлсаям, кўп ўрнида кўрасизлар-да, — деди саломлашиб, сўрашиб бўлишганидан сўнг Ортиқали нарсаларга ишора қиларкан. — Қўлимиз қуруқ бўлмасин деб...

— Асло кам деманг, — дея жилмайиб қўйди Гулрухсор Самадовна. — Ҳимматларингизга балли!

— Болаларбоп совға бўпти, — деди Роҳила опа ниҳоят Лобархонга Меҳриддинни авайлаб тутқазаркан.

Лобархон... ўзининг бутун меҳр-муҳаббати билан чақалоқни бағрига маҳкам босганча, унинг юз-кўзларидан энтикиб-энтикиб ўпди. Жувоннинг шу пайтгача болага зор қалби титраб, жунбушга келди, вулқондай портлади; кўзларидан қуйилиб келаётган қувонч ёшлари юзини қоплади. Лобархон гўё шу дамда минг хил ширин азоблардан сўнг кўзи ёригандек енгил тортмоқда эди. Жувоннинг нигоҳида бутунлай ўзгача нур порларди. Соғинч ёшлари эса унинг юз-кўзларига бошқача, таъбир жоиз бўлса ҳақиқий оналик чиройини бахш этарди.

Лобархонни диққат билан кузатиб турган Гулрухсор Самадовна Роҳила опага қараб мамнунлигини изҳор этаётгандай маънодор бош ирғаб қўйди.

Қўлдан-қўлга ўтган Меҳриддиннинг ҳечам ётсирамай Лобархоннинг бағрида эмин-эркин ётиб, кулимсираб туриши қаттиқ ҳаяжонланиб турган Ортиқалининг баҳри-дилини очиб юборди.

Ўз табассумига ғарқ бўлган Лобархон эса энг ширин сўзларни пичирлаб боласини эркалар, ўпар экан, гўё биров уни қайтиб олиб қўядигандек бағрига тобора маҳкамроқ босарди.

Гулрухсор Самадовнанинг қўл соатига қараб қўйганини кўриб қолган Ортиқали хайрлашишга шошди.

Роҳила опанинг Меҳриддин билан хайрлашуви анча оғир бўлди. Болани қўлига яна бир бор олиб, юзидан ўпиб қўйгач, қайтариб Лобархонга бераётганида опанинг кўзларида ёш филтиллади.

Болалар уйдан узоқлашиб боришаркан, оғзининг таноби қочган ҳолда машинани бошқариб бораётган Ортиқали ҳам ҳар замон-ҳар замонда ортига қараб:

— Меҳриддинжо-он! — деб қўярди.

Бола эса гўё дадасига қараб бир нима демоқчи бўлаётгандек типирчилар ва «А-а-а!» деганга ўхшаш товуш чиқариб, жилмайиб қўярди.

Буни кўрган Лобархон сира ўзини босиб ололмас, юм-юм йиғлар ва айни пайтда илк фарзандини дунёга келтирган бахтиёр онадек ҳис этарди ўзини...

Изтироблар юки

Давлат имтиҳонларини Насибанинг ёрдамида судрадиб юриб зўрға топширган Гулсара эртаси куниеқ аламли изтироблар ва ўй-хаёлларнинг қақшатқич зарбаларига дош беролмасдан ётиб қолди.

Яхшиям бахтига шу дугонаси бор экан, у яна жонига оро кирди: елиб-югуриб Гулсарани шаҳар касалхонасига элди; дўхтирларнинг кўрсатмасига кўра уни асаб касалликлари бўлимига жойлаштирди; аҳволининг оғирлиги учун кундуз кунлари ёнида бўлди.

Дўхтирларнинг айтишича, бу касалликка Гулсаранинг узоқ вақт мобайнида қаттиқ сиқилиши ва қўрқиб, ваҳимага тушиши асосий сабаб бўлган экан.

Чиндан ҳам кейинги пайтда Гулсара ўзича ниманидир ўйлаб ўтириб, бирданига йиғлаб ёки кулиб юборадиган, сўзлаётган сўздан тез-тез адашадиган, бир фикрини айтиб тугатмай туриб, иккинчисига ўтиб кетадиган одат чиқара бошлаган эди.

Насиба Гулсаранинг ота-онасига қизларининг бетоб бўлиб ётиб қолганини хабар қилиб ҳамда касалхонанинг аниқ манзилини кўрсатиб телеграмма юборди.

Эртаси куни эрталаб Насиба:

— Дугон, сени ётиб қолди деб уйингга телеграмма юбордим, — деди.

Бунга жавобан Гулсара индамасдан одеялига ўраниб олган эди.

Тушки овқат пайтида келиб эса Гулсаранинг жини кўзи-ди. Аввалига овқатниям емай тўрсайиб ўтириб олди, кейин:

— Нега уйимга хабар юбординг? Энди акам мени ўлдиради, ўл-ди-ра-ди! — дея ёнига ўтирган Насибага ёпишиб, юмма талай кетди.

Буни кутмаган Насиба довдираб қолди. Шовқинни эшитиб югуриб келишган ҳамширалар ёрдамида у ўзини зўрға дугонасининг чангалидан ажратиб олди-да, залга чиқиб, ғамгин бир ҳолатда эзилиб ўтирди.

Гулсара ўзини зўрлаб каравотга ётқизаётган ҳамшираларга хўмрайиб қараб, кўзларини чақчайтирганча ғазаб билан:

— Болагинамни топиб берингла-ар! Мен касал-пасал эмасман!.. Менинг касалим — бо-ла! Бу гапларни уйимдагилар эшитмаси-ин! Акам ўлдиради! — дея телбаларча бақириб-чақира бошлади.

Гулсаранинг ориқ ва нимжон жуссаси япроқдай титрарди.

Насиба дугонасининг биринчи марта шундай телбанамо ҳолга тушганини кўргани боис жуда кўрқиб кетганди. Шу дамда азбаройи дугонасига ачинганидан у ўпкаси тўлиб, пиқ-ллаб йиғлаб юборди.

Бу вақтда эса телба беморларни кўравериб кўзи пишиб, дийдаси қотиб кетган ҳамширалар Гулсаранинг елкасидан

қаттиқ босиб, ёнбошидан устма-уст тинчлангирувчи укол қилишарди.

Ўн дақиқалар ўтар-ўтмас Гулсара қўйдайд кювош бўлиб уйқуга кетди.

Гулсарани тинчлантириб чиқаётган ҳамшираларнинг узун бўйлиси елкаси оша юзига тушиб қолган сариқ сочларини қайта турмаклаб олди-да, индамай залга ўтиб кетди. Ўрта бўйли, тўладан келган жингалак сочлиси эса маъюс ўтирган Насибани саволларга кўмиб ташлади:

— Дугонангизнинг боласи йўқолганми? Боласи неча ёшда эди? Акаси шундай ёмон одамми? Дугонангизга нима бўлган ўзи? Соғ бўлиб соғ эмас, телба бўлиб телба эмас. Сиз дугонангизни яхши биласизми ўзи?..

Гулсаранинг аччиқ қисматини ўйлаб кўнглига шу онда савол тугул, қил ҳам сиғмаётган Насиба ҳамширага ўқрайиброқ қараб оларкан, паст товушда деди:

— Ҳа, бу шундай жабрдийда қиз. Уни қанчалар тезроқ даволаб ўзига келтирсангизлар, шунчалик катта савобга қоласизлар.

— Ота-онасига хабар бердингизми?

— Кеча зрталаб телеграмма юборганман. Бугун биронтаси кеп қолар... Дугонам тузалиб кетармикан? Мен шундан қўрқаяпман.

— Қўрқманг. Дугонангизнинг дарди ўткинчи. У жуда қаттиқ сиқилган ва қўрққан. Бундайларнинг кўпини кўрганмиз. Тўрт-беш ҳафтада тузалиб кетади. Бироқ айтиб қўйинг, келган одам албатта даволовчи врачга учрашсин.

— Бўпти, келса албатта айтаман.

— Сиз ёнида бўлиб туринг, мен ҳозир келаман, — деди-да, ҳамшира тез-тез юриб кетди.

Насиба безовталаниб ўтирганида залнинг у бошидан йўгон гавдали эркак кишининг қораси кўринди.

Одми кийинган бу киши 30-35 ёшларда бўлиб, ичига убу солинган оддий рўзгор сумкасини кўтариб олганди. Эркак хавотирга тўла кўзларини катта-катта очганча жингалак сочли ҳамшира билан ёнма-ён келарди.

Жингалак сочли ҳамшира Гулсара ётган хонага икки-уч қадам қолганида ёнидаги кишига:

— Сиз шу ерда тура тулинг, ака, — деб эркакни тўхтатди-да, ўзи палатага кириб кетди.

Бу кишига кўзи тушиши биланоқ Насиба қаршисида Гулсаранинг акаси турганини пайқади.

Насиба дарров салом берди.

Жингалак сочли ҳамшира хонадан чиқиб келди:

— Танишинглар, бу киши Гулсара беморимизнинг акаси Нормўмин ака. Бу қиз эса синглингизнинг меҳрибон дугонаси Насибахон бўладилар. Насибахон уч кундан бери Гулсарага қараб ўтирибдилар.

— Раҳмат, — деб гўлдиради Нормўмин. — Яхшимисиз, синглим.

Ҳамшира синглисини кўришга шошаётган Нормўминни палатага бошлади.

Улар хонага киришганида Гулсара ғужанак ҳолида девор томонга қараганча ҳамон ухлаб ётарди.

Нормўмин илдам бориб, эгилганча Гулсаранинг юзи кўзига диққат билан назар соларкан:

— Ҳали кўп ухлайдими? Уйғотсак бўлмасмикан? — деди бир ҳамширага, бир Насибага илтижоли боқаркан. — Гулсарага нима бўлган ўзи? Рангида ранг йўқ-ку?

Жингалак сочли ҳамшира Насибанинг жон ҳолатда қилган имо-ишораларини тушунмадими ёки тушунсаям барибир ўзининг билганидан қолмадими, ишқилиб, ҳеч иккиланиб ўтирмасдан:

— Синглингизнинг асаби анча толиққанга ўхшайди, — деди. — Баъзан ўзининг нима айтиб, нима қўйганиниям яхши билмайди. Боламини топиб беринглар, дейди-ей. Эсимдан чиқибди. Шунга ўхшаш яна бир нималар дейди.

Бидирлаб гапирётган ҳамширанинг сўзларидан Нормўминнинг кўзлари қинидан чиқиб кетар даражада олайиб, юзи қизарди, пешонаси тиришиб, ғазаби жўшиб кетди:

— Бу нима деганингиз, тушунмадим? Қанақа бола? Бунда бола нима қилсин? Ўзи бола-ку ҳали бунинг. Куёвга чиқмаган бўлса. Бола қаёқдан бўлади?

Насиба қўрқиб кетиб ўзини четга олди. У ҳозир Гулсаранинг уйғониб кетишидан, жанжал чиқишидан чўчимоқда эди. Хайрият, ҳамшира хатосини тушунди шекилли, бирдан бошқача оҳангга ўтди:

— Ўзингизни босиб олинг, акажон! Бақир-чақир қилсангиз синглингизга жабр қиласиз. У қўрқиб уйғонса, аҳволи баттар оғирлашади. Сиз бунинг истамасангиз керак. албатта. Бу бир оғир ётган касал одам бўлса. Қўраяпсизми, ўзиям нозик, касалиям нозик. Асаб билан асло ўйнашиб бўлмайди. Бунинг устига бу бечора ухлаётган бўлса. Бу ерда билиб-билмай шовқин кўтаришингиз ноўрин. Асаб касалига йўлиққанлар нималар демайди. Буларнинг ҳар бир сўзини таҳлил қилиб ўтириш шарт эмас. Касал одам айтса айтибди-да. Бунга хафа бўлиб, жаҳлингизни чиқариб ўтирманг, ака.

— Тўхтанг, дўхтир, сизам гапимни эшитинг-да, ахир. Касал одам айтса-айтибди, деганингиз тўғри. Бироқ касал одамнинг алаҳсираб айтган гапини нега менга айтасиз? Бу гапларни эшитиш менга енгил деб ўйлайсизми? Менимча бу ишингиз тўғри эмас, — деди Нормўмин бироз ҳовуридан тушиб.

— Гулсара сизгаям шунга ўхшаш бир нима деб қўйса, жаҳлингиз чиқиб юрмасин дедим-да, — дея жилмайиб қўйди ҳамшира.

— Жанжалнинг олдини олаяпман денг. Ундоқ бўлса сиздан узр сўрайман, — деди Нормўмин бирдан паст тушиб.

Шу пайтгача уларни жим кузатиб турган Насиба гапирини учун қулай фурсат келганини сезиб, Нормўминга юзланди:

— Ака, келганингиз жуда яхши бўлди. Гулсара билан дугонаман. Ётоқхонада бирга турамыз. Гулсара имтиҳонларга қаттиқ тайёрланиб юриб-юриб бирдан шундай бўлиб қолди. Имтиҳонлар тутагандан сўнг иккимиз ҳам уйларимизга кетамиз деб юрүдик. Режамиз бузилди. Дугонам ётиб қолгач, уни дўхтирларга кўрсатдим. Дўхтирлар текшириб кўриб, уни шу ерга ётқизишди. Шундан сўнг сизларга телеграмма юбордим. Гулсаранинг асаби чарчаганини ўзингизам эшитдингиз. У тез-тез алаҳсираб турадиган бўлган. Худо хоҳласа, тузалиб кетади.

Ҳамшира қўл соатига бир қараб олгач, Нормўминга юзланди:

— Акахон, узр, менинг беморларга укол киладиган вақтим бўлди. Гулсара ҳали бирон соат ухласа керак. Олиб келган нарсаларингизни синглингизнинг тумбочкасига қўйишингиз мумкин. Сизга Насиба ёрдам беради. Ҳали кетмасиз, учрашамиз. Даволовчи врачга учрашиб, гаплашиб олинг.

Нормўмин сумкасини очиб ичидан бир банка асал, бир банка сариеғ, тўртта нон ва икки кило чамасидаги олмани олиб Насибага узатиб турди. Насиба уларни тумбочкага жойлади.

Гулсара ётган жойида тишларини гижирлатиб, секин инграб қўйди.

Нормўмин жон ҳолатда ўгирилиб, синглисининг бетартиб ёйилиб ётган сочларига, майда қизил доначалар қоплаган юзига тикилиб қараркан, юрагининг аллақасери «қилт» этиб узилиб кетгандай бўлди.

Ака шу топда синглисининг кейинги уч-тўрт ой ичида қандай қилиб бунчалик дардманд аҳволга тушиб қолганига ҳайрон бўлар, бунинг сабабини ўйлаб тополмасди: «Нега энди Гулсара ҳе йўқ-бе йўқ бирданига бунақа дардга чалинди? Нега дугонаси соппа-соғу, бу касал? Имтиҳонларни биринчи топшириши эмас-ку! Тўртта китоб ўқиган одамнинг ҳам асаби чарчайдими? Бўлмаган гап. Бу ерда бошқа гап борга ўхшайди. Нега ҳамшираям, дугонасиям ич ёриб бир нима демаяпти менга. Тўхта, тўхта!.. Гулсара «Боламни топиб беринглар!» дептими? Ҳамшира шунини айтди шекилли... Бари гап шу ерда бўлмасин тағин? Э, нима деяпман ўзи? Сўзимни шамол учирсин менинг. Ўйлайверсанг хаёлингга ҳар бало келаверар экан-да. Бўлди! Энди ўйламайман!.. Яхшиси Худодан синглимнинг соғлиғи ва умрини тилайин. Эсон-омон соғайиб кетса бор гапни ўзи айтиб беради, ҳа...».

Шу куни хабар олиб туришни ваъда қилган Насиба ётоқхонасига кетди.

Нормўмин синглисининг уйғонишини кутиб касалхонада қолди.

Тўй

— Шундай қилиб, — деди ўқитувчиликдан нафақага чиқиб, анчадан бери Чорбоғчи маҳалласи оқсоқоллигини қилаётган Бозорбой ота икки қатор қўйилган узунчоқ темир столлар атрофида кичкина давра қуриб ўтирган йигирма беш-ўттиз чоғли маҳалладошларига диққат билан кўз югуртириб чиққач, — менимча, чақирилган кишилар келиб бўлганга ўхшайди. Биласизлар, бизлар бугун бу ерда, маҳалламизнинг табаррук отахонларидан бири бўлган Маматқул бобонинг хонадонида яхши ния билан тўпланишиб ўтирибмиз Биласизлар, Маматқул бобо билан Эргаш бобо худо қўшган қуда бўлишмаяптилар. Маматқул бобонинг ўғли Шамсиддинжон Эргаш бобонинг қизи Ойсарахонга уйланаёпти. Демак, биз тўй олди маслаҳатига йиғилишганмиз. Биласизлар, бугун-эрта пахта терими кампанияси бошланай деб турибди. Далада иш қизгин. Тўйга кундуз куни рухсат йўқ. Шунинг учун мана ҳатто маслаҳатниям кечаси ўтказаямиз. Демак, бугун 2 сентябрь, жума. Эртага, 3 сентябрь — шанба кечқурун Эргаш бобонинг уйида қиз узатиш тўйи бўлади. Индинига, якшанба — 4 сентябрь куни кечки соат тўққизда Маматқул бобонинг хонадонида, яъни мана шу жойда ёшларнинг никоҳ тўйи ўтади, худо хоҳласа... Яна яхши биласизларки, ҳар қандай тўй-маъраканинг яхши ўтиши ўша ерда хизмат қилаётган азаматларга боғлиқ. Шундай экан, келинлар, тўйнинг барча хизматини маслаҳатлашиб, бўлишиб олайлик!.. Аввало тўйнинг тартибли ўтиши учун, унинг раисини белгилаб олишимиз керак. Хўп десанглар, — оқсоқол қўлидаги дафтарига бир қараб олди, — менда бир таклиф бор. Ҳар доимгидек бу тўйгаём совхўзимиз директори Жалил Халиловични раисликка белгилаб олсак дедим. Шунга нима дейсизлар?

Даврадагилардан кимдир ўтирган жойида луқма ташлади:

— У кишининг ўзлари йўқ-ку?

Яна кимдир қўққисдан:

— Ўтган ҳафта Лочин тракторчининг тўйигаям директор бобо раис эдилар. Раислик қилиш тугул, ақалли тўйигаям бормадилар-у, — деб қолди.

Четроқда ўтирган ёшлардан бири:

— Шу ялтоқиликдан қачон кутуламиз ўзи, Бозорбой ота, — деди масхаромуз илжайиб.

— Ҳай, ҳай, ундоқ деманглар-ов, уят бўлади-я. Директор бобонинг ишлари кўп-да. Бўлмаса, у кишиям тўйни яхши кўрадилар. Елкасидаги юки оғир бўлгани учун нима қилсин, бечора. Иннанкейин директор бобомиз Маматқул бобо билан анча йил бирга ишлашган, ахир. Бунисиниям унутманглар.

Супада ўтирган чоллардан бири гапга аралашди:

— Майли, Бозорбой ука, сазангиз ўлмасин. Директор бобо тўйга фахрий раис бўла қолсин. Сиз ўзингиз эса унинг ёрдамчиси бўлиб ишни зиммангизга олинг-қўйинг-да, нима қиласиз гапни оч ичакдек чўзавериб.

Ўтирганлар ёппасига «Маъқул гап... Бу бошқа гап» деб қўйишди. Изза бўлишига бир баҳя қолган Бозорбой ота дарҳол ташаббусни қўлига олиб, гапни келган жойидан давом эттирди:

— Сулаймон бобонинг гапи гап! Такрорлаб ўтирмайман. Жим!.. Эшитинглар, энди гап бундай. Буёғини овозга қўйиш шарт эмас, деб ўйлайман. Диққат қилинглр. Ўқийман. Тўйда ким нима иш қилишини билиб олишимиз керак. Демак бошладим: омбор мудирини Нажмиддин бўлади, хазиначи — Нуриддин, ошпаз — Бўрибой, ёрдамчиси Эшқул, қассоб — Нурали, чойхоначи — Қўзибой куёв, дарвозабон — Қудратилла, ГАИ, яъни автоқоровул — Ҳусанбой... Тўйда ўзимизнинг Бердиёр Келдиёров бошчилигидаги артистлар хизмат қилади. Артистларни обкелишни, тўйда чой-пойига қараб туришни, тўйдан сўнг эса яна уйларига элтиб қўйишни Ҳасан шопирга топширамиз, тузукми. Давра мана шу ҳовлидаги анави жўхориюяда бўлади. Жойни ҳозирлашни Шамсиддиннинг жўралари зиммаларига олишди. Демак, энди тўйхабар масаласига ўтсак ҳам бўлади. Узоққа хабарлар берилган. Таклифномалар жўнатилган. Фақат ўзимизнинг Чорбоғчи маҳалласига, Баландте-

па ҳамда Шўртепа қишлоқларига биттадан хабарчи қўйшимиз керак. Талабгорлар бўлса, қўл кўтарсин. Демак, Отабек Чорбоғчига, Олимбек Баланд тепага, Зиёдбек Шўртепага хабарчи. Маъқулми?.. Э, раҳмат...

Бозорбой оқсоқол супада ўтирган чолларнинг ёши улуғига юзланди:

— Қани, Саксонбой ака, тўйимизнинг яхши ўтиши учун ўзингиз бир яхшилаб дуо беринг-чи.

Супанинг тўрида савлат тўкиб ўтирган саксон-саксон беш ёшлардаги оқ саллали, оппоқ яктакли ва оппоқ узун соқолли нуруний чол — Саксонбой бобо:

— Илоҳи омин! — дея дуога қўл очди: — Элу юртимиз омон бўлсин, жамики нисоннинг йиққан-тергани тўйларига ва яхши кунларига буюрсин, не-не орзу-умидлар билан фарзандларини уйлантиришаётган Маматқул бобо билан Рисолат бувилар ва қанчадан-қанча орзу-давас билан қизларини турмушга чиқаришаётган Эргаш бобо билан Матлуба бувилар ҳар доим болагиналарнинг дуосида бўлишсин, роҳатларини кўришсин, қудалар бир-бирларига ниҳоятда меҳр-оқибатли бўлишсин, оила қуришаётган ўғлимиз Шамсиддин билан келинимиз Ойсарахонларнинг эртанги тўйлари яхши ўтсин, ҳамиша аҳил-тотув турмуш қуришсин, бир-бирига бир умр меҳр-муҳаббатли бўлишсин, серфарзанд, сердавлат бўлишсин, қўшганлари билан қўша қаришсин, увави-жували бўлишсин!.. Ҳаммамизни ҳамиша яратган эгамнинг ўзи сув балосидан, ўт балосидан, тухмат-у ноҳақдикдан, бемазгил ўлимдан; хавф-хатардан, бало-қазодан офат-кулфатдан, ёмон кўздан ва ёмон сўздан асрасин. О-омин, оллоҳу акбар!..

Фотиҳадан сўнг дастурхонга иссиқ патёр билан қайноқ нўхат шўрва тортилди. Гурунг қизиди.

Одамлар маслаҳатдан уйларига қайтишаётганларида тун ярим бўлган, жўжаўрозлар бир ухлаб туриб, узун-қисқа қичқиришни бошлаб юборган эди.

Бозорбой оқсоқол — раҳбарларга бирозгина хушомад-ўйлигини айтмаса — элнинг тўй-маъракасини ўтказишда

суяги йўқ одам. Уйига қарамасаям, маҳалладошларининг мавлуд-маъракаси, тўю-томошаси деса ўзини томдан ташлайди. Каттаман деб керилиб, манманликка берилиб ўтирмайди. Худди ёш йигитдек югуриб, елади. Тиниб-тинчимайди. Учоғидан кириб чўмичидан чиқади.

Бозорбой оқсоқол 2 сентябрда маслаҳатни ўтказиб, 3 сентябрда Эргаш бобонинг тўйида хизматда бўлди. Ярим кечада уйига ҳориб-толиб келиб ётган бўлса-да, буни ҳеч кимга, ҳатто хотинигаям билдиргиси келмади. 4 сентябр куни эрталаб ўрнидан тура солиб кампирига, бугун кун бўйи Маматқул бобонинг тўйида бўлишини айтди-да, тўйхонага жўнади.

Дарвозадан кириши билан оқсоқол ҳавоза остидаги супада тўрт-бешта қариндошлари билан ҳангомалашиб ўтиришган тўй эгалари Маматқул бобо билан Рисолат бувини, эшик олдидаги узун темир стуллардан бирида беш-олтита жўраси билан ўроқ эғовлаётган Шамсиддинни табриклади, атаб олган тўёнасини берди.

Йигитларнинг ишга шайланишаётганларини кўриб, ўзининг ҳам авжи келдими, Бозорбой оқсоқол:

— Қани, азаматлар, ишга! — дея ўроқ ушлаган йигитларни жўхориюяга бошлади.

Оқсоқол одам ғайратланиб турганда, йигитлар бўш келишармиди. Ана-мана дегунча олти сотих ердаги маккажўхори пояси ўрилиб, жойи текисланди. Супуриб-сидирилиб, яхшигина майдонга айлантирилди.

Кечаси келтирилган узун темир стол-стуллар Бозорбой оқсоқолнинг кўрсатмаси билан «П» шаклида жойлаштириб қўйилди.

Қўшвиларнинг уйларидан бўлсаям, битта-иккитадан гилам олдирилиб, стол-стуллар атрофидаги пахса деворларга қоқилди.

Кўрксизгина бўлиб турган ҳовли уч-тўрт соат ичида ҳашамдор бўлди-қолди.

Шомга яқин Бозорбой оқсоқол келин олиб келишга борадиганларни чоллар гурунглашиб ўтирган ҳавоза остидаги супа теварагига йиғди.

Шамсиддиннинг аммаси чаққонлик билан ҳозиргина тугилган каттагина тугунни келтириб қўйди.

Бозорбой оқсоқол тугунга яқин борди-да, Шамсиддинни ёнига чақирди. Сўнг оқсоқол чолларга юзланди:

— Сизларнинг борларингга шукур! Сизлар бор, кўнглимиз тинч!.. Умр дегани тезоб дарё экан. Кечагина тол хивични от қилиб миниб, кўча чангитиб юрган жажжигина Шамсибой ҳам мана бугун балоғатга етиб уйланай деб турибди. Бугун Шамсиддинжон учун унутилмас кун. У бугун куёвлик либосини кийиб оила қуради. Катта ҳаёт йўлига дадил қадам ташлайди. Шундай ҳаяжонли дамларда ёшларнинг кексалардан дуо олиши ҳам катта бир бахтдир. Шунинг учун келинг, Саксонбой ака Шамсиддинжонга қудалар томонидан юборилган қутлуғ куёвлик сарпосини кийдириб, ўзингиз бир дуо беринг энди.

Шу сўзларни айтгач, оқсоқол жўшқин бир кайфиятда университетга кириш имтиҳонини топширишга шайланаётган абитуриентдек ёнида қизариб-бўзариб турган Шамсиддиннинг елкасига қоқиб қўйди.

Саксонбой бобо гиламга ўтди. Бозорбой оқсоқол тугунни ечиб, ундаги кийимларни Саксонбой бобога узатиб турди. Бобо «Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим!» дея Шамсиддиннинг устига оқ шойи кўйлак, жигарранг костюм-шим, беқасам чопон, оёғига қора туфли кийдириб, бўйнига тилларанг бўйинбоғ тақиб, белига Ойсара келин ўз қўллари билан тиккан четлари зар мунчоқли белбоғини боғлади. Бошига чувт дўппи кийдириб, заррин салла ўраркан, бир зумда шаҳзодага айланиб қолган Шамсиддиннинг пешонасидан ўпиб:

— Бобонгдан табаррук, — деди-да, йигитнинг қўйнига иккита беш сўмлик суқиб қўйди.

Куёвлик либослари Шамсиддинга шунақаям ярашиб қадди-қоматини, бўй-бастини янада очиб юборган эдики, уни кузатиб турганларнинг кўпи беихтиёр кўз тегмасин дегандай «туф-туф!» деб қўйишди.

Саксонбой бобо меҳнатда қотган чайир қўлларини ёзганча:

— Шамсиддинжон, келин билан қўша қаринглари! Бир умр бахтли-саодатли бўлинглар!.. Куёвлик сарупонг мубо-

рак бўлсин! Ўзларингдан кўпайишиб, ҳаётда ўз ўринларингизни топиб юринглар! Омин, оллоҳу акбар! — дея дуо берди.

Атрофдагилар гуриллаб омин қилишди.

Кўзларида севинч ёшлари порлаб, ўзларини зўрға тутиб туришган Рисолат буви билан Маматқул бобо шу заҳотиёқ бирин-кетин Шамсиддинни бағирларига босишиб, юз-кўзларидан ўпишди, унинг устидан ҳар хил ширинлик ва танга пуллар сочишди. Шундан сўнг навбат қариндошуруғларига ўтди-ю, Шамсиддиннинг қўйни-қўнжи совға-саломга, пулга тўлиб кетди.

Бозорбой оқсоқол тўй эгаларининг илтимосига кўра Саксонбой бобонинг эғнига тўн ёпгач, ўзини кутиб турган йигитларга ўтиришди:

— Энди гап бундай, азаматлар. Ҳозир қудаларникига борамиз. Ораям узоқ эмас. Бор-йўти бир километрча йўл. Келиннинг сепи учун бортовой машина бирон соатдан кейин боради. — Оқсоқол атрофга аланглади: — Артистлар шу ердами? Ҳа, сизлар менга қаранглар. Гапнинг зўри сизларда! Яқинлашганда, келишганимиздай, «Хўй бале»ни бошлаворасизлар. Бизлар қўшилишиб турамыз. Сафнинг олдида сизлар юрасизлар. Изларингиздан машғала кўтаришган йигитлар боришади. Улардан бироз орқада Шамсиддинни ўртага олиб бизлар юрамыз, келишдикми? Қани, йигитлар, бўлмаса, ҳар ким ўз жойини эгалласин!.. Ҳой, болажонлар, сизлар четга ўтинглар. Катталарга йўл беринглар... Қани, Бердиёржон, енгил, шўх музика билан олға!..

Сафга тизилишганлар ҳазил-ҳузил қилишиб, ҳовлидан чиқишаётганларида, уларнинг изидан бир қоп гуручни қайта-қайта ювиб оқлаётган ошпазлар, узун темир стулларга кўрпачалар тўшаётган болалар, столларга дастурхон тузётган аёллар, самоварларга пешма-пеш ўтин қалаштираётган чойхоначилар, ҳавоза остидаги катта супада гурунглашаётган оксоқоллар, ҳовли саҳнидаги ёғоч каравотда чақчақлашиб ўтиришган момолар, тарвақайлаб ўсган ўрик дарахтининг кесилган шохларига ортки оёғидан илиб қўйилган қўйларнинг терисини шилаётган қассоблар, йўлнинг нариги четидаги катта ариқдан челақлаб сув ташиётган қизлар ҳавасланиб қараб қолишди.

Келиннинг уйига етишга юз қадамлар қолганида ёқилган машъала қоронғилашаётган йўлни ёритиб юборди. Созандаларнинг шўх ва жарангдор овози кўкни тутди. Мусиқа оҳанглари сал пасайиши билан Бердиёр мақомига етказиб «Хуй бале»ни бошлади. Қолганлар унга «Хуй бале!» деган жойида, жўр бўлиб турдилар:

Ярашадир кўшиқ айтсак,
Борган сайин жўшиб айтсак.
Хуй бале!.. Хуй бале!..
Жўр бўлинглар, жўражонлар,
Улуғ бахтдир ушбу онлар.
Хуй бале!.. Хуй бале!..
Ўйламанглар алланелар,
Қувнаб, яйраб куёв келар.
Хуй бале!.. Хуй бале!..
Дўстлар, келинг, рақсга тушинг,
Шу ёшларнинг бахти учун.
Хуй бале!.. Хуй бале!..
Ҳар бир гўша гулга тўлсин,
Келин-куёв бахтли бўлсин.
Хуй бале!.. Хуй бале!..

Мусиқа садоларининг қалбларни жунбушга келтирувчи сеҳрли овози кечки салқинда ҳамма ёқни тутиб кетган ва янгалари ҳамда дугоналари қуршовида бир ҳуснига ўн ҳусн қўшилиб, куёв томонидан юборилган келинлик либосларига тўлиб-тошиб бурканаётган, ўзи шундоқ ҳам ойдек сулув бўлган Ойсаранинг сергаҳ қулоқларига аллақачон етиб борган эди. Оҳангдор товушлар яқинлашгани сайин, Ойсаранинг қалби ҳам тобора кучлироқ ҳаприқарди.

Шу билан бирга унинг юрагида аёлларга хос аллақандай қўрқув ҳам бор эди. Дугоналари «Куёв келди!.. Куёв келди!..» деб бақир-чақир қилишганларида вужуди бир қалқиб тушган Ойсара айбдорона қиёфада кулимсираб қўйди.

Мусиқа оҳангларига мос рақсга тушаётган қиз-келинчаклар, ёш болалар ва жўралари изидан бироз ийманиб кириб келаётган Шамсиддиннинг севинчи бир олам эди. Айни пай-

тда у негадир шу онда туш кўраётгандек ўзигаям, кўзигаям ишонгиси келмасди. Зеро, йигит юрагининг аллақасерида пинҳон дард алланима деб шивирлаётгандек бўлаверарди.

Авжга чиққан ўйин-кулги ярим соатларда ниҳоясига етгандай бўлди. Меэбонлар меҳмонларни кутиб олишга, кайвонилар урф-одатлару ирим-сиримларни бажаришга киришиб кетишди. Бу ишлар ҳам узоққа чўзилмади.

Бозорбой оқсоқол қудаларни пиёда олиб кетишни ноқулай деб ўйладими, кеча келин билан куёвни ЗАГСга олиб борган машиналардан биринчисига келин билан куёвни, иккинчисига қудаларни, учинчисига келиннинг дугонасию янгаларини ўтказди. Шундан кейин тўртинчи машинага оқсоқолнинг ўзи билан санъаткорлар жойлашишди. Қолганлар пиёда қайтишди.

Уларнинг изидан «Газ-53» автомашинасига келиннинг сепларини ортиб келинди.

Одатга кўра, «Келин салом» билан бошланган ва қўшиқлару рақсларга, табрик сўзларию совға топширишларга улашиб кетган тўй куёв хонадонида ярим оқшомгача давом этди.

«...Болажоним»

Олов теккан новдадек қовжираб қолган Гулсара бир ой деганда зўрға ўзига келгандек бўлди. Бу орада уни кўргани Нормўмин акаси уч марта келиб кетди. Насиба-ку, кунда шу ерда ҳисоби.

Бугун эрталаб акаси яна ҳориб-толиб, автобусда ўтиргани жой йўқлиги боис беш юз километр йўлни тик оёқда ўтказиб келганида Гулсара: «Мениям уйга олиб кетинг», деб ялиниб туриб олди.

Нормўмин синглисининг кўнглига қараб «Хўп» деди-да, пайт топиб даволовчи врачнинг қабулига кирди.

Ҳар доим совға-салом билан келиб тургани учун узунчоқ юзли, қирра бурунли, кўнғиз мўйловли, юзлари оқ-сарик рангли, ёши эликларни қоралаган врач Шермат Тошматович бу сафар ҳам Нормўминни эски қадрдонлардек мулозамат билан кутиб олди.

— Хўш, хизмат, ука. Қулоғим сизда.

— Хизмат йўқ, дўхтиржон ака, илтимосим бор, — деди гаплашавериб врачнинг феъл-атворига анча тушуниб қолган Нормўмин бирдан мақсадга ўтиб. — Синглим анча тузалиб қопти. Бунинг учун сизга катта раҳмат!.. Фидойи хизматингиз учун оз бўлса-да кўп ўрнида кўрарсиз, деб озгина совға олиб келувдим. — Нормўмин қўйин чўнтагидан қоғозга ўралган бир пачка пулни олиб врачнинг халати чўнтагига солиб қўйди. — Энди рухсат берсангиз синглимни олиб кетсам, девдим. Ўзиям жуда зерикканга ўхшайди. Шунга олдингизга бирров кирувдим.

Врач доимгидан ҳам бошқача бийронлашиб кетди:

— Донишларнинг айтишларича, қиммат беҳикмат эмас, арзон беиллат. Яна билишимча, буям ақлли одамларнинг гапи, бахтнинг бешта илдизи бўлар экан. Шундан биринчи илдизи яхшилик бўлса, иккинчиси — меҳр, учинчиси — садоқат, тўртинчиси — оқибат, бешинчиси — саломатлик экан. Билдингизми, ука!.. Бундоқ ўйлаб қараганда, инсон учун соғ.. қдан азиз, соғлиқдан қиммат нима бор ўзи?! Бизнинг эса ишимиз шу: беморларни оёққа тургазиб, туққантуғишганларини хурсанд қилиш! Шунинг учун эрта-ю кеч жонимизни жабборга бериб юрибмиз-да, ука, савоб оламизми деб!..

Синглингиз тузалишга-тузалди-ку, бироқ бу хил касалликларнинг асорати қолса қўзувчан бўлади. Баҳорги замбуруғдек ўйламаган пайтда, ўйламаган жойда қўзиб қолиши мумкин. Шундан жуда эҳтиёт бўлиш керак.

Шунинг учун ҳар эҳтимолга қарши уч-тўрт ой ёки бирон йил уни қаттиқ хафа қилмайсизлар. Нима десаям кўнглига қарайсизлар. Бўлмаса, яна шу ҳолатига тушиб қолиши ҳеч гапмас!

Нормўминнинг вужуди титраб кетди, сабаби бугуноқ у синглисини сўроққа тутмоқчи эди. «Наҳотки синглим шунчалик оғир дардга чалинган бўлса?! Унинг сандирақлаб айтган ўша маза-бемаза гапларининг тагига қачон етамиз ўзи?! Дарахтнинг учи бекорга қимирламаса керак. Насиба дугонасиям сир бой бермайди. Бу ерда чигал бир

гап борга ўхшайди. Ўшанда отам билан онам ҳам бекор-га шубҳаланмаган-ов менимча.

Ишқилиб, охири бахайр бўлсин-да!..»

Шермат Тошматович ҳам Гулсаранинг хаёл-беҳаёл «Боламни топиб беринглар!..» деганини бир-икки марта эшитган, лекин бу ердаги беморларнинг аксарияти шунга ўхшаш ҳар хил бўлар-бўлмас гап-сўзларни бемалол айтиб юришларини ўйлаб, унга деярли аҳамият бермаган эди.

Нормўминнинг туйқус чуқур ўйга толиб қолганини кўрган врач унинг кўнглини кўтаришга уринди:

— Иродасиз одам озгина машаққатгаям бардош бера олмай довдираб қолади. Сиз эса иродали бўлинг, ўзингизни тутинг, ука. Тузалмайдиган бемор, сув оқмайдиган анҳор бўлмайди, ука. Фақат шуни билингки, бундай дардга йўлиққан одамлар кўп ҳолларда кимга нима деб қўйганини ўзлариям билишавермайди. Ҳали кўрасиз, бутунлай тузалганидан кейин юрагидаги бор гапни ўзиёқ сизларга айтиб беради. Бироқ унга анча вақт керак.

Бу гапларни эшитган Нормўминнинг кўнгли сал жойига тушгандай бўлди.

— Айтганингиз келсин, дўхтиржон ака!.. Ишқилиб, ҳеч нарса кўрмагандек соғайиб кетсин-да шу муштипаргина сингилжоним, — деди Нормўмин хайрлашиш учун қадоқ қўлларини врачга чўзаркан. — Майли, акажон, омон бўлинг.

Нормўмин синглиси билан шоҳбекатга етиб келганида улар кетмоқчи бўлган «Тошкент – Бухоро» автобусига чипта сотишаётган экан. Нормўмин қўлидаги қора сумкасини Гулсаранинг қўлига тутқазди-да, навбатга турди.

Нормўмин чипталарини олиб, синглисининг ёнига борганида автобуснинг жўнашига ҳали йигирма дақиқача вақт бор эди. Нормўмин Гулсарани овқатланишга кўндиргач шоҳбекат олдидаги ошхонага ўтишди.

Улар тамадди қилиб келишганларида мотори гувиллаб турган автобус жўнашга шай эди. Нормўмин синглиси билан ўринларига ўтиришлари билан автобус силкина-силкина катта йўлга чиқиб олди.

Нормўмин кечадан бери йўл юриб анча толиққани боис дарров уйқуга кетди.

Кўзларини бир нуқтага тикиб кетаётган Гулсара эса шу пайтгача ўзининг бошидан кечирганларини тўлиқ эслашга ҳаракат қилар, лекин бунинг уддасидан чиқа олмай, асабийлашиб муштрларини тугар, нимадандир гижиниб қўярди.

Унинг хотирасида бори: Шамсиддин билан юргани, туғруқхонага боргани, туққан боласини қаергадир ташлаб кетгани... Бошқа ҳеч нарсани эслай олмасди.

Охирги имтиҳонини зўрға топшириб ётиб қолганиниям, касалхонага дугонасининг ёрдамида келганиниям, ундан кейинги воқеаларниям чала-чулпа кўрган тушдай ғира-шира хотирларди.

Бунинг устига йўловчиларнинг ғала-ғовури, автобус моторининг гувиллаган овози ҳам асабига тегди: қулоқлари битиб, бошига оғриқ кирди. Оғриққа бардоши етмай ёнидаги сумкасини титкилаб, икки дона уйқу дорисини топиб олди-да, ҳаялламай оғзига солди. Ўн дақиқа ўтар-ўтмас Гулсара акасининг елкасига бошини қўйганича ухлаб қолди.

Автобус Кармана бекатига келгандагина Нормўмин кўзларини очди. Елкасига суяниб ухлаётган синглисининг ширин уйқусини бузгиси келмагани учун қимирламай ўтираверди.

Автобус қишлоққа борадиган тош йўлга якинлашгандагина Нормўмин синглисини секин туртиб уйғотди:

— Келдик...

Гулсаранинг кўзлари очилса-да, қалби ҳамон ухлаётгандай ҳолатда эди.

У автобусдан тушишга ҳозирланаётган акасига ҳам, атрофида гангур-гунгур гаплашиб ўтиришган йўловчиларга ҳам бефарқ боққанча, чуқур ўйга толганди. Зум ўтмай автобус «ғийқ» этиб тўхтади.

Ўзларининг қишлоғига борадиган ўйдим-чуқур тош йўлга чиққанларидагина Гулсаранинг хаёли жойига келгандай бўлди. Бу вақтда қуёш эринибгина ётоғига бош қўймоқда, дарахтларнинг соялари чўзилгандан-чўзилган, даладан қайтаётган болалар қўй-қўзи ва сигир-бузоқларини олдиларига солиб ҳайдаб келишмоқда эди.

Йўл четидаги таниш манзаралар: шохлари ҳар йили кесиллавериб мушти тугилган одамнинг қўлидай тўмтайиб, гўласифат бўлиб қолган узун-қисқа, йўғон-ингичка тутлар; мевалари пишиб, тўкилиб ётган хурмо ва олма дарахтлари; уфқларга туташган пахта далалари; қамишзорга айланиб кетганидан ичидаги суви кўринмай қолган зовур; юқори-роқдаги майдонда бўлим идораси ва саккиз йиллик мактаб биноси; теварак-атрофида пала-партиш солинган пахсали лойсувоқ уйлар... Ҳамма-ҳаммаси ўша-ўша, ҳечам ўзгарishi йўқдек.

Акасининг изидан теварак-атрофга кўз ташлаб бораётган Гулсаранинг ёдига ногоҳ шу ерларда ўтган ўзининг болалиги тушиб кетди: дугоналари билан келиб шўрхок ерларда сизир боққанлари, синфдошлари билан ана шу далаларда пахта терганлари, ҳув анави пастқам тепалик этагидаги полиздан қовун ўғирлаб еганлари, қоровул чол қувганида қочамиз деб қамишзорли зовурга тушиб кетганлари, балиқ деб зовурдан илон ушлаганлари, илондан қўрқиб бақириб-чақирганлари... Бу хотиралардан завқланиб кетган Гулсара беихтиёр қиқирлаб кулиб юборди.

Синглисининг кутилмаган бу қилиғидан Нормўминнинг юраги бирдан «шув» этиб кетди. У тўхтаб, Гулсарага хавотирланиб қаради:

— Ўзингдан-ўзинг нимага куласан? Бирорта кулгули нарсани кўриб қолдингми?

— Кулмай бўладими, ака, — деди Гулсара ҳамон ўзини кулгидан тутата олмай, — болалигимизда шу жойларда дугоналарим билан қанчадан-қанча қилган шўхликларимиз тўсатдан эсимга тушиб кетса нима қилай?

Бу гапни эшитиб кўнгли бироз жойига тушган Нормўмин:

— Ҳа, синглим, — деб қўйди. — Нимасини айтасан. Болалик жуда ажойиб давр. Афсуски, энди у давр қайтиб келмайди-да.

— Шунинг учун ҳам эслаётгандирман-да...

Мулойимгина оҳангда гапириб бораётган Гулсара тўсатдан қаршисидан келаётган 10-11 ёшлардаги, шу ёшига яраш-

маган ҳолда чақалоқ кўтариб олган сариқ кўйлакли қизчани кўриб анграйиб туриб қолди.

Қизча оқ йўргакка ўралган икки ёшлар чамасидаги укачасини бағрига босганича «Ов-ов»лаб, уни йиғидан тўхта-тишга тинмай ҳаракат қилар, бола эса аксига олиб баттар чинқирарди.

Шунда қизча чақалоқни овунтирмоқ қасдида баланд овозда қўшиқ айта бошлади:

У-ка-жо-ним Ме-ҳр-жон,
Йиғ-ла-ма-гин ҳеч қачон!..
Ҳо-зир се-ни о-йим-га,
Ет-ка-за-ман, Ме-ҳр-жон...

Қизча ашуласини айта-айта ёнидан ўтаётганида Гулсара чидаб туролмади. У сувга талпинган чанқоқ одамдек жон ҳолатда қизчанинг қўлидаги болага ёпишди. Қўрқиб кетган қизчанинг додлаб юборишига сал қолди:

— Н-ни-ма қилаяпсиз, опа? Қўлингизни тортинг. Бу менинг укачам! Беринг деяпман сизга!..

Бироз олдинроққа ўтиб кетган Нормўмин то ортга қайтиб келгунича Гулсара қўлига олишга улгурган чақалоқнинг юз-кўзларини ютоқиб-чўпиллатиб ўпаётган эди.

Нормўмин ваҳимага тушиб йиғлаётган қизчага юзланди:

— Қўрқма, қизим. Укачанг йиғлагани учун юпатай деб олди-да. Ҳозир беради. Исминг ким, қизим?

— Латофат.

— Кимнинг қизисан?

— Шодивой аканинг.

— Ҳа, танийман. Уйларинг қаерда эди?

— Оқтепада.

— Ҳа, яқин экан-ку. Қаёқдан келаяпсан кеч бўлганда?

— Эшпўлат бобоникидан.

— Укангни кўтариб тўйга келгандингми?

— Ҳа.

— Қўрқмайсанми?

— Йўқ! Укачам бор-ку. Нимадан қўрқаман?

— Шунақа де, довиюррак қизим.

— Амаки, опачага айтинг, Меҳриддинни берсин. Кеч қолаяпмиз. Ойим билан дадам хавотирланадилар. Бунинг устига укачамнинг қорни очди. Йиғлаб кўнмаяпти.

Нормўмин Гулсарага ўгирилиб:

— Укачасини опажонига бер, — деди.

Бироқ Гулсара «ҳозир» деб қўйган бўлса-да, нимагадир ҳечам бергиси келмаётгани кўриниб турарди.

Бола йиғисини бироз тўхтатди, шундай бўлсаям хархашасини давом эттирди. Шунда қизалоқ чидаб туролмади:

— Укачамни бера қолинг, — деди йиғламсираб чақалоққа ёпишаркан. — Барибир сиз уни юпатолмайсиз. Уни фақат ойижонимгина кўндирадилар.

Гулсара болани акасининг қистови билан зўрға бағридан бўшатаркан, ўзиям сезмаган ҳолда «Меҳриддинжон, болажоним...» деб шивирлаб қўйди. Бола билан қўшилиб қалбиям суғурилиб кетгандай жувоннинг кўзларида «ғилт-ғилт» ёш пайдо бўлди. Аммо буни ака пайқамади.

Зеро Гулсаранинг «Меҳриддинжон, болажоним» дегани сал қулоғига чалиниб қолган Нормўминнинг кўнглига ғулгула тушганди.

Қалби ўртаниб бораётган Гулсара эса укачасини маҳкам босганча пилдираб кетаётган қизчанинг ортидан мўлтираб қараб қолди.

Ошкор бўлган сир

Ҳалима холага иш топилди-қолди: Гулсара ётсаям-турсаям, қаттиқроқ кулиб, қаттиқроқ йўталсаям хавотиришиб, қизининг атрофида парвона бўлади. Кўчага чиқаргиси, кўзидан олислатгиси келмайди. Кўнглига қарайди.

Айниқса Нормўминнинг овлоқроқда минг истиҳола ила айтган дудмоллари онани қаттиқ эсанкиратиб қўйган эди. Ҳалима хола ўйлаб ўйига етолмайди: «Ўзи турмушга чиқмаган қиз бўлса-ю, «Боламини топиб беринглар», дегани нимаси? Ё қизи тушмагур биронта ёмон йигит би-

лан юриб қўйдимикин? Ҳов у сафар юзларига доғ-дуғ тушиб келганим бекорга эмас экан-да. Ундоқ бўлса нега Санобар дўхтир бу тўғрисида менга ҳеч нима демади? Аксига олиб, уям уч ойлик ўқишга кетибди. Бошим қотиб қолди. Бу гапни бировга айтиб бўлмас. Бошимизда ҳали не кўргиликлар бор, худо билади. Нима қилсам экан?..»

Орадан уч ҳафталар чамаси вақт ўтибгина Гулсаранинг юзига қон югурди. Юриш-туришиям ўзгарди. Тажанглиги, арзимаган нарсагаям жиғибийрон бўлавериши йўқолиб, анча босиқ ва жиддий бўлиб қолди. Уйдагилар билан ширин муомала қиладиган, ҳар бир сўзини ўйлаб гапирадиган, дугоналари билан гурунглашадиган, уйдаги супир-сидир ва қозон-товоқ ишларига аралашадиган бўлди. Буларни кўриб Ҳалима холанинг юзи ёришди, енгил нафас олди, қизиниям қадам-бақадам кузатмай қўйди. Чолининг «Чортоқ» санаториясига кетганиям бир томондан яхши бўлди. Ота қизининг боласини сўроқлаб айтган гаплари ҳақида эшитганида қон босими ошиб, мазаси қочиб қолармиди? Энди Ҳалима хола қўрқмайди. Қизи тузалиб қолди. Чоли келса келаверсин. Лекин бир муаммо ҳамон онанинг юрагини тирнайди. Аслида нима бўлган? Нормўминиям пайт топди дегунча онасига шунни аниқлаш лозимлигини шипшитиб қўядиган бўлиб қолган.

Ҳалима хола кечаси билан дилгир аҳволда ухлай олмай чиқиб, охири шундай фикрга келди: ўғли билан келини ишга, неваралари ўқишга кетгач дарвозани ичкаридан қулфлаб олади-да, Гулсара билан ёлғиз ўзи би-ир бафуржа дардлашиб олади. Шундай қилса, қизи ҳам қисинмай юрагидаги бор дардини айтади, ҳам ёмон касали қайта хуруж қилмайди. Акс ҳолда ҳаммаси аралаш-қуралаш бўлиб кетади. Ахир, бўйи етиб турган қиз бўлса. Қиплоқ кичкина, ҳамма бир-бирининг уйида нима бўлаётганидан бохабар...

Ҳалима хола соат тўққизларга борганда режасини амалга оширишга киришди. Кўкда куз офтоби чарақлаб турарди. Она дарвозани ичкарисидан илдиргач, ошхонада ивирсиб юрган қизини чақирди:

— Юр, қизим, бироз дам олайлик.

Ҳалима хола ичкариги хонага ўтди, онанинг изидан Гулсара кирди.

— Қизим, — деди Ҳалима хола қизи тахмондан олиб тўшаган қизил бахмал кўрпачага ўтиргач, — шукур, анча тузалиб, ўзингга келиб қолдинг. Билсанг, қизим, ҳаётнинг йўли бир хил эмас: гоҳо чаманзор бўлса, гоҳо чангалзор. Бунни ҳаёт дейдилар! Девордан бир гишт кўчса, унинг ёнидагилари ҳам қимирлаб қолади. Сезаяпсанми-йўқми, сен касал бўлгандан бери тинчимиз йўқолган. Энди қандайсан, бошингнинг оғригани бироз босилдими? Қизим, билсанг, ота-она фарзандининг товонига кирган тиканни кўзимизга кирсин деб юради. Бор гапни мендан яширма, қизим. Бу касалга қачон, қандай қилиб йўлиқдинг ўзи? Отанг билан бизнинг авлодимизда бунақа касаллик йўқ эди. Ўша келиб кетганингдаям биб-бинойи эдинг-ку. Санобар дўхтирам айтарли ҳеч нима демаган эди. Эшитимча, бу касалга ановманов одаммас, фақат қаттиқ кўрққан, ҳаддан зиёд кўп ўйлашиб, азоб чеккан одамларгина йўлиқар экан... Қизим, сен нимадан қаттиқ кўрқдинг-у, сени ким бунчалик ўйлашга, қийналишга мажбур қилди? Ўйлаб ўйимга етолмайман. Хўп, десанг ҳозир, ҳеч ким йўғида гаплашиб олайлик.

Онаси бу гапларни жуда эҳтиёткорлик билан айтаётган бўлса-да, Гулсара бирдан довдираб қолди.

Соғайиб ўзига келгандан бери дилини ўртаётган нарса-ям аслида шу эди. Дардини узоқ вақт пинҳона сақлаб яшай олмаслигини, ёпиғлик қозон ёпиғлигича абадий қолиб кетмаслигини, барибир бир куни бўлмаса, бир куни қилган қилгиликларининг ошкора бўлишини сезиб, сезган сайин ўзини-ўзи шунга беихтиёр тайёрлаб келаётганига қарамай, аини пайтда аввал ҳиқиллаб, кейин ўкраб йиғлаб юборди.

Бунни кўрган онанинг қалбига ўткир тиг санчилгандай бўлди. Ҳалима хола ранглари униққан қизғиш палос устида кўкракларини муштлаб фарёд чекаётган қизининг олди-га қандай учиб борганини ўзиям сезмай қолди. Ҳалима хола касали тағин хуруж қилиб қолмасин, деган ваҳимада Гулсарани юпатишга астойдил уринди:

— Қўй, йиғлама, ўзингни бос, қизим. Йиғи ҳеч нарсани ҳал қилмайди. Ундан кўра ўзингни қийнаётган дардингни айт менга. Сенинг бирдан-бир сирдошинг мен-ку, қизим. Менга айтмаганингда, кимга айтасан? Дардингни олай, она қизим! Эгилишни билганнинг тикланиши осон бўлади дейишади. Ҳаёт доимо кемтик. Бири кам дунё бу! Ҳасратнинг товуши кўздан чиқармиш. Кўраяпман. Тушунгандай ҳам бўлаяпман. Қизим, сенинг ҳасратинг жудаям кўпга ўхшайди. Юрагим эзилиб кетаяпти...

Гулсаранинг аччиқ кўз ёшлари онанинг ажин тўла юзини бир пасда ҳўл қилди. Ҳалима хола жимиб қолди.

Гулсара эса йиғлаётиб ҳам тинимсиз ўйлар эди: онаизорининг гапи тўғри. Санобар дўхтирга айтди, Насиба дугонасига айтди. Нима бўлди? Очилиб йиғлай олмади, улардан дардига малҳам бўладиган дуруст бир фикр ҳам ололмади. Қайгага изтиробларининг қопқоғи очилди, ўйлай-ўйлай жинни бўлди. Онаси ийиб, меҳри жўшиб турганида бор гапни айтиб олишни маъқул кўраётган бўлса-да, юраги негадир така-пука эди. Ҳадемай кунам туш бўлади. Ишдан ҳориб акаси билан янгаси, мактабдан жияни билан синглиси келиб қолади. Бугун-эрта отасиям санаториясидан қайтиши мумкин. Гап очилди. Ҳозир айтмаса, қачон айтади? Ўлдирсаям шу онаси ўлдирсин, нима деб қарағасаям шу онаси қарғасин! Ота қарғишидан худонинг ўзи асрасин.

Гулсара шу фикрга келди-да, юзига тушган сочларини орқасига қайириб ташлаб, йиғидан шишган, қизарган кўзларини онасига тикди.

— Онажо-он, — дея Гулсара энди гап бошламоқчи бўлган маҳали яна ҳўнграб йиглаб юборди.

Қизига кўшилиб Ҳалима холанинг ҳам йиғлагиси келиб кетди, аммо бир амаллаб ўзини қўлга олди ва қизига саволмуз боқиб тураверди.

Ниҳоят ўзига келган Гулсара онасига тик қарай олмай, бошини қуйи эгди:

— Онажо-он, мени кечиринг!.. Мен.. мен.. мен аҳмоқ бўлиб қолдим. Бахтиқаро бўлиб қолдим. Мени бало урди-и, онажо-он!.. Мен бутун борлиғимдан айрилдим, мени

Ўлдилинг!.. Мени қарғанг!.. Мени ер ютсин!.. Мени йўқ қилинг!.. Мен сизларнинг юзларингизга оёқ босдим. Мен кўрнамакман!.. Мени чавақлаб ташланг. Мен сизларнинг тирноқларингизга арзимайман. Кечиролсангиз мен нокасни кечиринг, онажо-он!..

Бу фиғонли сўзларни эшитган Ҳалима холанинг бошига биров гурзи билан ураётгандек бўлса-да, шўрлик она минг бир азоб ичида ўзини босишга жон-жаҳди билан ҳаракат қилди.

Қизининг аянчли нолалари ва илтижолари юрак-юрагини ситиб юбораётган Ҳалима хола бутун бардошини, сабру тоқатини ишга солди ва бир амалаб ўзини йўқотиб қўймади. Қизининг оғир дарддан бутунлай фориг бўлмаганини ўйлаб, касали яна хуруж қилиб қолишидан чўчиган она иложи борича мулойим оҳангда гапиришга уринди:

— Бўлар-бўлмас гапларни валдирайверма, қизим! Ўзингни бос! Биласан-ку, сенга ўхшаган йиғлоқиларни ҳаёт ҳечам аяб ўтирмайди, шундайгина ғижимлаб ташлайди! Ҳа, ғижимлаб ташлайди!.. Ўлдилинг дейсан, чавақланг дейсан, қарғанг дейсан. Нима, биз сени шунинг учун дунёга келтирдикми? Шунинг учун сени ўстириб, ундириб, вояга етказдикми? Шунинг учун сени ўқитдикми? Нималар деяпсан ўзи? Ундан кўра ётиги билан айт. Ким сени бу аҳволга солди? Ким сенинг бахтингга чанг солди? Биз ҳали сени катта ўқишларни битириб, одам бўлиб келади, бизларга бир рўшнолик кўрсатади, ҳаётда ўз ўрнини топиб олади, деб гердайиб юрсак... Сен у ёқда нима ҳунарлар кўрсатиб юрибсан?!

Гулсара онасига илтижоли термулди:

— Оловни чўнтакда, илонни қўйинда сақлаб бўлмаганидек, билиб-билмай қилган хатоликларнинг юракда сақлаб бўлмас экан, онажон! Айтаман! Барини айтаман, онажон! Юрагим портлаб кетай деяпти. Фақат мен нокасни, мен аҳмоқни иложи бўлса кечиринг. Шу пайтгача дардимни ичимда сақлайвериб адои тамом бўлдим, онажон!.. Йиғлайвериб кўзларимда ёш қолмади, ўйлайвериб бошимда бош қолмади. Ўша келишимдаёқ менинг бўларим бўлган эди. Юракларим қон-зардобга тўлган эди.

...Бундан икки йилча бурун молия институтида ўқийдиган Шамсиддин деган бир йигит билан тасодифан танишиб қолдим. Буни сизларга айтмаган эдим. Аввал кам-кам, кейинроқ тез-тез учрашиб юрдик. Шамсиддин танишганимизда, учрашганларимизда, бирга юрганларимизда, аҳду паймон қилганларимизда жуда яхши йигит бўлиб кўринган эди кўзимга. Ҳар доим сўзларидан бол, юз-кўзларидан нур томарди. Ёқтириб қолдим. Уям мени ўлардай яхши кўрарди, назаримда.

Гулсаранинг бўғзига нимадир қадалгандай бўлиб, жимиб қолди.

Ҳалима хола чидаб туrolмасдан:

— Кейин-чи, кейин нима бўлди? — деди ҳовлиқиб.

Гулсара бўйида бўлиб қолганини айтишдан иймана-иймана устма-уст бир-икки марта қаттиқ-қаттиқ йўталиб ҳам олди, сўнг қизариб-бўзарган кўйи сўзларини давом эттира бошлади:

— Кейин... нимагадир шўр нарсаларни егим кеп қолди. Кейин ҳомилали бўлиб қолганимни билдим-да, жудаям қўрқиб кетдим. Шамсиддинга бу ҳақда айтдим. У: «Олдириб ташла. Ўзимиз ҳали боламиз-ку, болани нима қиламиз?» деди жиғибийрон бўлиб.

Олдирсам олдирай деб дўхтирга бордим. У ердагилар ҳомилангни олдирсанг, бир умр фарзандсиз бўлиб қоласан, дейишди. Шу галдан қўрқиб олдирмадим. Ҳомилам ўсиб етилгач, ноилож роддомга бордим. Эсон-омон кўзим ёриди. Ўғил экан. Исмини Меҳриддин қўйдим.

Ҳалима хола ўзини қанчалик босиқ тутишга ҳаракат қилаётган бўлса-да, нафрати қўзиб, ўзини тутолмай қолди ва:

— Нега ҳеч гапдан-ҳеч гап йўқ йигитга яқинлашдинг!.. Шундай бўлишини ўйлаб кўрмадингми ер ютгур, галварс, шўр пешона, аҳмоқ! — дея қизининг икки юзига устма-уст шапалоқ тортди.

— Мунчалик бўлишини билмабман, — деди сочлари тўзиб кетган Гулсара.

— Нега билмайсан? Наҳотки сенларнинг ўқиган китобларингнинг биронтасида бу гаплар ёзилмаган бўлса?! Лал-

лайиб юраверган экансан-да, бўйингининг ўсганига маст бўлиб, юз-кўзларининг аллабало бўёқларга чаплаб, безаниб-тараниб. Қиз боланинг бутун бойлиги-ю, ор-номуси унинг иффати, ҳаёси, ибоси эканиниям бир пулга олмабсан-да, а, иймонсиз ҳайвон!.. Бунинг нақадар оғир иснод эканлигини биласанми ўзи, нонкўр!

— Мен унинг алдовига учдим. Қон қусгур йигит, албатта, эртага уйингга совчи юбораман, бир-икки ойнинг ичида тўйимиз бўлади, қўрқма, деганига ишонибман мен аҳмоқ. Қўйнимни пуч ёнғоққа тўлғазганлигини кейин билдим. Фафлатда қолиб, шу аҳволга тушдим, — деди Гулсара титраб-қақшаб. — Мени ўлдиригинг!

— Эринг билан ЗАГС дан ўтганмидинглар?

— Йўқ.

— Нимага?

— Кейин ўтмоқчи эдик.

— Муллага никоҳ ўқитдиларингми?

— Ҳа.

— Эринг қаерлик эди?

— Навоийлик.

— У ҳозир қаерда?

— Ўқишини битириб уйига кетган бўлса керак.

— Энди нима қилмоқчисан? Эрингдан совчи келадими?

Гулсара ўзини тутолмай яна ҳиқиллаб йиғлашга тушди:

— Бошқа қизга уйланган одам менга совчи юборармиди?

— Нима дединг, жувонмарг? Буёғи неча пулдан тушди?!

Ҳалима холанинг аччиқ фарёидан хона деразалари ҳам зириллаб кетди. Яхшиямки, улар ўтирган хонанинг деразалари ҳовли томонга қараган эди. Бўлмаса онасининг бу аянчли чинқириғи кўчага ҳам эшитилиши аниқ эди.

Гулсара қўрқиб, довдираб қолди.

Орага чўккан оғир сукунатни яна юраги қонга тўлаётган Ҳалима хола бузди:

— Шундоқ дегин-а. У ер ютгур қачон, кимга уйлана қолибди?

— Ўзининг қишлоғидаги бир қиз билан яқинда тўйлари бўлиб ўтибди. Кеча Насиба дугонамдан хат олган эдим. У

хатида шундай деб ёзибди. Шамсиддиннинг бир курсдоши Насибанинг қишлоғидан экан. Тўйига борибди. Мана, Шамсиддиннинг адресиниям ёзиб юборибди.

Ҳалима хола тумтайиб олди:

— Шу хатни олиб қўй. Керак бўлади.

— Адресини алоҳида ён дафтарчамга ёзиб қўйдим. Йўқотмайман.

— Сен роддомдалигингда, ҳалиги, оти нима эди? Оти курсин, Шамсимиди? Ортингдан излаб бордимми у?

— Йўқ.

— Негалиги маълум. У сен билан шунчаки кўнгилхушлик учун вақтинча юрган, тўғрими? Сен чинданам аҳмоқсан!.. Ақлинг бўлса келиб-келиб ўқишни битирай деб турганинда шундай бетамиз, бемаза, бетавфиқ, бебурд хотинбозга йўлиқасанми? Унинг алдов-найрангига учиб нима орттирдинг? Орттирганинг — ЗАГСданам ўтмай туққан болангми! Айтгандай, бола қани?

— Тошкентдаги болалар уйида.

— У ерга ким топширди? Дўхтирларми, ўзингми?

— Ўзим.

— Қачон оборган эдинг?

— Роддомдан чиққан куним.

— Вақтинча қараб туринглар. Кейин ўзим келиб олиб кетаман деб, биронтасига илтимос қилиб тайинлаганидинг?

— Йўқ.

— Шунчалик ҳам аҳмоқ бўласанми? Ҳеч кимга ҳеч нарса демай, эшигидан кирар-кирмас остонасига ташлаб келавердингми?

— Ҳа, онажон, шунга ўхшаш.

— Сени бало урган экан ўзи! Юрагингнинг қонидан пайдо бўлган сут эмма гўдагингни қандайгина кўзинг қийиб гап-сўзсиз ташлаб келасан-у, яна ҳеч нарса кўрмагандек индамасдан юрасан?

— Отаси оталик қилмаган болани саришта қилишнинг йўлини топмадим. Бу ерга кўтариб келишга эса юзим чидамади. Бўладиган гап-сўзлардан қўрқдим. Болани ётоқхонадаям сақлаб туrolмасдим. Шуларни ўйлаб, ноилож қолга-

нимдан кейин, шундай қилишга мажбур бўлдим. Бошқа биронта чорам йўқ эди. Бўлиб ўтган шу воқеани деб, шу боламни деб ич-этимни еб, кун-тун ўйланавериб адойи тамом бўлдим!.. Касаллигим сабабиям шу, онажо-он!..

Ҳалима хола қанчалик ғам-аламга чулғанаётган бўлсада, кўнглидаги сўроқларга адашган қизидан жавоб олишни истар эди. Шу мақсадда борган сайин кўзига ёмон кўринаётган Гулсарага қараб ўшқирди:

— Роддомдан чиққанингдан сўнг ўша қон қусгур йигитинг билан бирон марта бўлсаям одамга ўхшаб гаплашиб кўрмадингми?

— Кўрдим... кўнмади. Заҳримни сочгандим... урди, бўғди. Гап қилсанг ўлдираман деб қўрқитди.

— Ҳимм!.. Демак, сен ўшанда қаттиқ қўрққан экансан-да-а?..

— Ҳа, — деди ҳамон йиғидан ўзини босолмаётган Гулсара гоҳ пешонасига, гоҳ кўкрагига шапатилаб уриб, — ичим куйиб, ёниб бораяпти. Бу бошим қурғур ҳам бошлик қилмади. Мен тамом бўлган одамман. Ўз бошимни ўзим едим. Пешонам мунчаям шўр бўлмаса, онажон!

— Онанг ўлсин, болам! Сенга ҳамма тарбияни берибману, шу масалага келганда негадир оқсаган эканман-да ўзим ҳам. Сенга шу ҳақда қаттиқроқ тайинласам ўлармидим!.. Аҳ, хом сут эмган банда-я дейин десам, барча дугоналаринг бибинойи турмушга чиқиб, бола-чақали бўлиб кетишаяпти. Сен бўлсанг, йўқ ердан гап чиқариб, ўз бошингни ўзинг еб ўтирибсан!.. Ҳайф-е сендай фарзандга...

Онасининг гаплари юрагига ўқдай санчилган Гулсара биқинидан устма-уст тепки еган одамдай букчайиб-тиришиб қолди.

Маслаҳатли иш

Куз иссиқ келди. Кунлар кундузи тугул кечасиям дим.

Тонг отаётган бўлишига қарамай қилт этган шамол йўқ.

Онасининг ёнида ётган Гулсара дарвозанинг бир меъёрда тақиллашидан уйғониб кетди. Ўрнидан туриб, хонаси-

дан чиқаетган эди, ётоғи тарафдан чопонини елкасига ташлаганча шошиб келаётган Нормўмин:

— Гулсара, ўзим, — деди-да, дарвоза томон юрди.

Гулсара жойида туриб қолди.

Бир зумдан сўнг аввал отаси билан акасининг овозлари эшитилди, кейин ўзлари ёнма-ён ҳовлига кириб келишди. Гулсара отилиб бориб отасининг бўйнига осилиб олди.

Шовқинга ичкаридан чиқиб келган Ҳалима холаям чолнинг ҳурматини қилиб салом бераркан, ортидан:

— Дадажониси, яхши келдингизми, — деб қўйди мулойим овозда.

Шовқин ўз хоналарида ётган болаларни ҳам уйғотиб юборди. Улар чопиб чиқиб соғиниб қолган бобожонларини қучоқлай кетишди.

Гулсара билан янгаси апил-тапил ишга киришиб кетишди: катта хонага жой солишди, ўчоққа ўтин ёқишди, сигирларни соғишди, чой дамлашди, сут пиширишди, ширчай тайёрлашди.

Дастурхон тузашиб, аввал оталари «мозор босди» деб олиб келган ширмой нонларни, қанду новвотларни, майизу туршакларини, ноку олмаларини, кейин эса кўк чой билан ширчайни келтириб қўйишди. Нонушта бошланди.

Бу вақтда тонг отиб, қуёшнинг заррин нурлари осмоннинг уфқларига туташган ҳолда қизариб таралаётган эди.

Орадан икки кун ўтиб эса... бу хонадонда гап қозони қайнади: гоҳ тошди, гоҳ пасайди, гоҳ оқ-қора кўпиклари ёнаётган оловга сачраб тўкилиб, унинг даҳшатли кучини бироз сусайтиргандай бўлди. Шундан сўнггина хонадон соҳиблари қозоннинг қопқоғини зичлаб ёпиб қўйишди. Қопқоқнинг синган, куйган жойларидан қора тутун, ачимсиқ дуд аҳён-аҳёнда кўтарилиб, димоғларини ачитиб турса ҳам кўникишга мажбур эдилар.

Шу кун ичкариси кечки овқатдан сўнг Тешабой ота кампири билан ўғлини ичкари уйга бошлаб кирди. Ўтиришлари билан гапни авзойи бузуқ отанинг ўзи бошлади:

— Ўғлим, бизнинг бу юришимиз бўлмайти. Ақлни ишга солишимиз керак, ақлни. Ақлнинг эса кўз, қулоқ ва

тил деган хизматкорлари бор. Биз онанг билан иккимиз, билсанг, анча қариб қолдик, узоқ йўлга ярамаймиз. Гулсара билан анови қочиб юрган куёв бўлмишнинг орасидаги можарони ҳал қилиб олмасак бўлмайдиганга ўхшайди. Гулсара оғир дардга чалинмаганда-ку, ҳар қандай жазога лойиқ эди. Бургага аччиқ қилиб кўрпани куйдириш ҳам аҳмоқлик. Бироқ қизимизни қон йиғлатиб ҳам ўтиролмаймиз-ку, ахир. Қилмиш-қидирмиш деган гаплар бор. Ҳақиқатни бидайлик: гуноҳкор у йигитми ёки қизимизми? Шу масалани бир маслаҳатлашиб олсак девдим.

— Гапларингиз тўғри, ота, — деди Нормўмин ўйчан қиёфада. — Менам ич-этимни еб юрибман. Келганингиз яхши бўлди. Ўйланавериб онамнинг ҳам, менинг ҳам бошимиз қотиб қолди. Гулсаранинг бахтиқора бўлиб қолаётганига сира ишонгим келмайди. Бундай ўйлаб қарасам, одамнинг ҳаётини кўпинча хатонинг ўқи яралар экан. Заҳри эса етмиш икки томирига таралар экан. Гулсаранинг катта хатога йўл қўйгани аниқ. Бироқ барибир ўша йигит билан, керак бўлса унинг ота-онаси билан гаплашиб олишимиз шарт деб ўйлайман.

Ҳалима хола ҳам дилидаги гапларни айтишга шошилди:

— Атиргул гулини асраш учун очилмай туриб тиканини чиқараркан. Бу айнан қиз болага тааллуқли гап. Қизимдан бор гапни эшитгандан бери минг хил хаёлда юрибман. Гоҳ қизимни айблайман, гоҳ у номард йигитни. Нима бўлгандаям буни бир ёқли қилмасак кўнглимиз тинчимайди.

— Гапинг тўғри, лекин, менимча, қиз бола чўянга ўхшаса керак. Чўян дегани қалин бўлса-да, мўрт бўлади, пўлат эса юпқа бўлса-да кескирдир, кампир, — деди Тешабой ота салмоқланиб. — Гулсара қизимиз пўлат бўлганида шундай оғир аҳволга тушиб қолиб, ўзиниям, бизларниям мулзам, юзимизни шувит қилиб ўтирармиди?.. Донишмандлар бекорга яхши фарзанд оилани обод қилади, ёмони эса барбод қилади, дейишмаган. Шунинг учун гапни чўзмайлик. Гапни эшитинглар. Биламан, Гулсараям фикримизга қарши чиқмайди. Ўғлим, ўзинг бош бўлиб келин билан Гулсарани ол-да, эрталабки салқинда барвақт йўлга тушинглар. Гап-

ни чувалаштирмай асосий айбдорни аниқланглар. Йигит билан ҳам, унинг ота-онаси билан ҳам юзма-юз очиқчасига гаплашинглар. Ким ҳақ, ким ноҳақ?! Бари гап шунда. Адресини олволинглар. Машинанг янги-ку, йўлга яраса керак... Иснод ёмон нарса, ўғлим. Ишқилиб охири бахайр бўлсин.

Тешабой отанинг бу фикри кампиригаям, ўғлигаям маъқул бўлди. Ота қизини йўлга солишни кампирига тайинлади. Иш пишди. Маслаҳат яқунига етди.

Айтилган гаплар Гулсарага чинданам ёқиб тушган бўлса-да, айти пайтда уни ваҳима босди: «Шамсиддин тағин ҳамма айбни менга тўнкаса, нима қиламан? Акам билан янганнинг олдида шарманда бўлмасам гўрга эди? Оиламдагиларни қийнаб қўйганим устига, у аблаҳ, у номард аҳмоқлик қилиб акам билан ёқалашиб кетса нима деган одам бўламан?.. Ўзим ҳам ҳушёр бўлишим керак. Ҳар бир гапни ўйлаб айтмасам, у гапга чилги солишданам тоймайди. Ахир оёқда қоқинишдан тилда қоқиниш хавфлироқ-ку. Қочган ҳам худо дейди, қувган ҳам!.. Ишқилиб юзма-юз учрашганимизда эсанкираб қолмайин-да, художон!.. Агар у ҳақиқатан ҳам уйланган бўлса, хотинчасининг олдида бир таъзирини берай, бир таъзирини берай! Бир умр эслаб юрсин!.. Мен аламу изтироблар ичида бахтиқаро бўлиб, юзимни элдан яшириб яшасам-у, у бўлса қувончу шодликлар ичида, роҳат-фароғатда яшаса!.. Йўқ, бу ҳечам адолатдан эмас!.. Менам инсонман!.. Менинг ҳам бахтли яшашга ҳаққим бор, ахир!..»

Эртаси куни тонг саҳарда Нормўмин, унинг рафиқаси ва Гулсара минган сариқ «Москвич» тош йўлни чангита-чангита йўлга тушди.

Ғалва

Маматқул отанинг хонадонига келин билан бирга ўзгача файз ҳам кериб келди.

Кенг ҳовли ҳар куни эрталаб сув сепиб супуриладиган бўлди, ҳовлидаги керак-нокерак нарсалар жой-жойига қўйиладиган бўлди. Ҳар куни артилмаган эшиклару деразалар қолмайдиган бўлди.

Бу орасталик бошқа оила аъзоларигаям юқди. Хоналару даҳлизлар ҳам, ошхона-ю молхона ҳам, айвонлар-у сўрилар ҳам тозаланиб, оқланди.

Ҳовлидаги ўзгаришларни кўриб хўжалик бухгалтериясига ишга кириш учун қатнаб юрган Шамсиддиннинг завқи келди. У ҳовлидаги деворларни гир айлантириб оқлаб чиқди. Ҳовли ўртасидаги тўй столлари қўйилган жойни белкурак билан ағдариб текислади-да, пиёз, шолғом, турп экиб қўйди. Бунгаям қаноат ҳосил қилмасдан, бедани ўриб ғарамлади, ҳашар қилиб, ҳаммом қурди.

Мана шундай кунларнинг бирида уйга кутилмаган меҳмонлар бостириб келишди-ю, хонадондагиларнинг етти ухлаб тушларига кирмаган жанжал ва келишмовчиликлар содир бўла бошлади.

Тушки пайт эди.

Ҳавоза остидаги сўрида энди овқатланиб бўлишганди. Ойсара фотиҳадан сўнг дастурхонни йиғиштиришни бошлаганди. Тўйдан бери бу ердан кетгиси келмай, бувисининг эртақларини эшитиб юрган олти-етти ёшлардаги Бахтиёржон уч оёқли велосипедчасини миниб «катайса» қилаётганди. Маматқул ота билан Рисолат ая ниманидир гаплашиб ўтиришганди. Шамсиддин эса эрталаб почтальоннинг боласи ташлаб кетган янги газеталарни кўздан кечираётган эди.

Ичкаридан зулфини илдирилмаган бўлса-да, тўсатдан дарвоза тақиллаб қолди. Ҳовлида ўйнаб юрган Бахтиёржон чопқиллаб бориб дарвозани очди ва келганларга салом берди.

Дарвоза олдида 30-35 ёшлардаги новча эркак, унинг ёнбошида хонатлас кўйлаги устидан яшил нимча кийган дума-лоқ юзли аёл, сал чеккароқда эса ёши йигирмалар атрофидаги яна бир аёл.

Эркак боланинг саломига алик олгач, уни аста саволга тутди:

- Бу кимнинг уйи?
- Бобомнинг уйи.
- Бобонгнинг оти ким?

- Маматқул бобо.
- Сенинг исминг ким?
- Бахтиёржон.
- Исминг жуда чиройли экан. Бахтиёржон, бобонгнинг Шамсиддин деган институтни битирган ўғлиям борми?
- Тоғамни қаёқдан танийсиз?
- Танийман-да. Шамсиддин деган тоғанг борми ўзи?
- Бор, ана ўзиям сўрида газета ўқиб ўтирибди. Тоғам яқинда менга янгача обкелдилар. Янгачам бирам яхши. Менга ҳар куни иккитадан шакалат берадилар. Янгачамнинг исмлари жуда чиройли – Ой-са-ра! Сизнинг исмингиз ким, амакижон?
- Нормўмин.
- Нор-мў-мин. Нор дегани нима дегани?
- Нор дегани — хол дегани.
- Энди тушундим. Демак, сиз холи бор одам экансиз. Тўғри-ми?

— Тўғри.

Нормўмин болани яна гапиртиргиси ва ҳақиқатан ҳам тўйнинг бўлган-бўлмаганини билгиси келди:

— Э-э, баракалла. Жуда ақлли бола экансан. Тоғангнинг тўйлари қандай ўтди?

— Сиз тўйга келмадингизми? Келганингизда маз-за қилардингиз-да. Зўр тўй бўлди!.. Ҳалигача ҳамма мақтайди. Тўйда ўйнамаган бола қолмади. Менам ўйнадим... Киринг, амаки. Меҳмон келса бобожоним жуда хурсанд бўладилар!..

Сўзамол болакайнинг бири-биридан ширин гапларининг кўз илғамас ўткир тиглари ҳаммадан ҳам кўра кўпроқ Гулсаранинг юрагига ханжардек қадалаётган ва кўнглини қон қилаётган эди. Жувоннинг юзи оқариб, вужуди қалтираб-титраб кетди. Гулсаранинг ҳолатини сезган Нормўмин ҳовлига киришга шошилди.

— Итинг йўқми, жиян? Кираверсак бўладими?

Бола ўзини четга оларкан, яна илжайганча:

— Ит-пит йўқ, кираверинглар, — дея ичкарига таклиф қилди. Сўнг ғурур билан велосипедчасига миниш асносида

ҳовли ичкарисига қараб бақирди: — Бо-бо-жо-он, меҳ-мон-ла-ар ке-ли-шиб-ди, олиб бо-ра-яп-ма-ан!

Сўрида бамайлихотир ўтирганлар Бахтиёржоннинг сўзларини эшитиб ғимирлаб қолишди.

Шамсиддин эса... ғамгин бир ҳолатда бир эркак ва аёлнинг орқасида келаётган Гулсарага кўзи тушиши билан ўрнидан қандай сакраб турганини ўзиям сезмай қолди. Унинг қўлидаги газеталар сирғалиб ерга тушди.

Шу топда Гулсаранинг ўрнига дарвозадан икки бошли афсонавий аждарҳо кириб келсаям, балки Шамсиддин бунчалик қўрқиб кетмасди. У ўзини қўярга жой тополмай, жуда ваҳимали ҳолатга тушиб қолди. Чақирилмаган «меҳмон»ларнинг нима мақсадда бу хонадонга келишаётганини унинг юраги сезиб турарди: қилмиш — қидирмиш!..

Шамсиддиннинг аъзойи бадани терак баргидай титрарди. Бир хаёли учаласиниям ҳе йўқ-бе йўқ, тилга келмасларидан бурун дарвозадан ташқарига итқитиб ташла, деса; яна бир хаёли барзанги акаси ҳўкиздай бақувватга ўхшайди, кучим етармикан, бунинг устига жанжал кучайиб кетса, бутун қишлоқ олдида уятга қолмасмиканман, дерди. Яна бир хаёли эса ҳали уларнинг нима мақсадда келишганлариниям аниқ билмайманку, дея ўзини ўзи юпатишга уринишдан иборат эди.

Шамсиддин яқинлашиб келаётган меҳмонларга пешвоз чиқишниям, индамайгина уйга қочиб кириб кетишниям билмай гарангсиб қолган, ҳозир бўладиган юзма-юз учрашув, унинг даҳшатли оқибатларини тасаввур этиб эса аъзойи баданини совуқ тер қоплаганди. У беихтиёр сўридан тушди ва рўпарасига келиб қолган басавлат эркак меҳмон билан қўл бериб кўришган заҳоти ўзини четга олди.

Идиш-товоқларни кўтариб ошхона томон бораётган Ой-сара меҳмонлар тўйга келиша олмаган қариндошлар бўлса керак деб ўйлади ва қўлидагиларни аста ерга қўйиб, уларга келин салом қилди.

Ҳаммасини тушунган Нормўмин келинчакнинг саломига алик олиб, секингина:

— Кўп яшанг, — деди-да, сўридагиларга қаради: — Ас-салому алайкум! Кечирасизлар, сўраб-суриштириб келаяп-миз, Шамсиддин Маматқуловнинг уйлари шуми?

Бу саволни эшитган Шамсиддин жойида миҳлангандай қотиб қолди.

— Ҳа, ҳа, — деди ҳеч нарсадан хабари бўлмаган Маматқул ота меҳмонларнинг ҳурмати учун ўрнидан тураётиб. — Тўғри топиб кепсизлар, қани, сўрига чиқинглар. — Ота кампирига ўгирилди: — Ё аёлларни ичкарига оласизларми?

Рисолат ая шоша-пиша:

— Майли, унда бизлар ичкарига бора қолайлик, юринглар, қизларим, — деди меҳмоннавозлик билан.

Маматқул ота билан кўшқўллаб кўришаётган Нормўмин Рисолат аяга ўгирилди:

— Йўқ, онажон, ҳечам ташвиш қилманг. Шу ер жуда яхши жой экан. Аёллар ҳам шу ерда ўтираверишсин.

Маматқул ота бўзрайиб турган ўғлига ажабланиб қараб қўйди-да:

— Шамсиддин, меҳмонхонага жой ҳозирланглар, дастурхон тузанглар, — дея кўрсатма берди.

Кетишга баҳона тополмай турган Шамсиддинга отасининг топшириғи қўл келди. У ўчоққа чойдишни қўйиб, энди овқатга уннамоқчи бўлаётган хотинини имлаб чақирди. Иккаласи изма-из меҳмонхонага ўтиб кетишди.

Дарвоза олдидаёқ болакайнинг гапларидан гангиб қолган Гулсара дилида хуруж қилаётган ғазабини зўрға ичига ютар, тишини-тишига қўйиб, қуриган янтоқнинг устида қолгандек азобланиб ўтирарди. Дақиқалар ўтган сайин унинг жароҳатланган нозик қалби ҳадемай портлайдиган вулқонга айланиб борарди.

Гулсаранинг авзойи ўзгараётганини сезаётган янгаси бошқаларга сездирмайгина бир-икки марта «ҳовлиқманг» маъносида ишора қилиб қўйди.

Вазиятга қараб гап очишга чоғланаётган Нормўмин меҳмонхонага таклиф этишларини кутиб «Яхшимисиз... Бардам-бақувватмисизлар»дан нарига ўтолмади.

Меҳмонхонага кириб кетганлардан эса ҳа деганда дарак бўлавермади. Бундан меҳмонлар тугул, Маматқул ота билан Рисолат аяларнинг ҳам юраклари сиқилиб кетди.

Ниҳоят Бахтиёржон хабар олиб келганидан кейин Маматқул отанинг қистови билан ҳаммалари ўринларидан туриб, меҳмонхонага ўтишди.

Ғам-аламлар гирдобидан чиқолмай, фиғони кўкка ўрлаб бо-раётган бўлса-да, Гулсара янғасининг ортидан меҳмонхонага қадам босаркан, остонадан тортиб то катта хонанинг тўригача уй эгаларига сездирмасдан оч назар билан қараб чиқди. Ярим полланган даҳлизда ғирллаб ишлаб турган «Саратов» музлат-гичи, унинг ёнида ялтираб турган мис офтоба мис дастшуй; меҳмонлар кутиладиган катта хонанинг шифти ва деворларида ранг-баранг нақшлар ва табиат манзаралари тасвирланган рас-млар; қизғиш полга тўшалган патли гиламлар; пахта гулли чой-нак-пиёлалар қаторлаштирилиб териб қўйилган яп-янги гулдор шкаф; хона бурчагидаги столга алоҳида-алоҳида қўйилган те-левизор ва магнитофон; серқашам материалдан усталик билан тикилган қўш дераза ва эшик пардалари; хона ўртасида энли хонтахта, нозу неъматларга тўлдирилган дастурхон: нақшлан-ган шифтнинг икки жойида осилиб турган бир хил ўлчамдаги биллур қандиллар... Буларга кўзи тушганида негадир Гулсарани-нинг кўзларига қайноқ ёш келди.

Хайриятки, ташқарига интилаётган Шамсиддин билан Ойсара Гулсаранинг орқа томонида туриб қолишгани учун унинг бу ҳолатини кўришмади.

Шамсиддин қайтиб қорасини кўрсатмади.

Ойсара эса тез-тез чойдан хабар олиб, у-бу нарса келти-риб турди.

Кўзларида ғурур, юзларида нур порлаган Ойсарага оқ ҳарир кўйлагини устидан кийган қизил бахмал нимчаси, тил-лоранг гулли дўпписи беқиёс ярашганини, қўша-қўша тил-ла узуклари, тилла сирғалари бир ҳуснига ўн ҳусн қўшгани-ни кўрган Гулсаранинг эси оғиб қолай деди. Дили зардобга тўлди: «Шу келинлик либоси нега менга насиб қилмади? Нега бу қиз бахтли бўлиши керак-у, мен бахтсиз бўлишим керак? Нега?.. Нега?.. Нега Шамсиддин ҳеч нарса кўрмаган-дек, оппоққина қизга уйланиб олиб ширин ва тотли бахт оғушида сармаст юриши керак-у, мен унинг биринчи кўз очиб кўрган ёри бўла туриб, бахтиқаро бўлиб қолишим ке-

рак? Нега?.. Нега бу кенг ҳовли-жой менга насиб этмади? Нега ана шу нуроний қариялар менга қайнота ва қайнона, мен эса буларга келин бўлолмадим?!»

Ўксиниш ва ғазаб ҳислари гангитиб қўяётган бўлса-да, Гулсара акаси билан янгасининг юзидан ўтолмай, гап очи-лишини сабрсизлик билан кутарди. Ҳолбуки, аламзадалиқ туйғулари унинг ғамгин кўзларига нафрат найзасини, қал-бига эса ҳасрат тигини санчиб-санчиб олаётгандек эди. Кўз олдиям бироз қоронғилашиб, рўпарасида ўтирган одамлар учта-тўрттадан бўлиб кўриниб кетди.

Нормўмин маънодор тарзда қўл соатига бир қараб ол-гач, Маматқул отага юзланди:

— Бизлардан гап сўранг, отахон, дардимизни айтайлик.

Ниҳоят акасининг мақсадга ўтаётганини сезган Гулса-ранинг хаёли жойига келди.

— Меҳмонжон, эшитамиз, — деди Маматқул ота қўли-даги пиёлани дастурхон четига қўйиб. — Бир кўрган таниш, икки кўрган билиш дейдилар. Хотирам сал панд бергандай...

— Отахон, — деди Нормўмин босиқ оҳангда, — алданган асир тушади, деган гап бор. Бизлар ҳам ҳозир шу ҳолатда-миз.

Гапнинг бунақа оҳангда ва мазмунда бошланишини кут-маган ота меҳмонга ажабланиб тикилди:

— Тушунтириброқ гапиринг, укажон.

— Гап бундай. Бизлар Бухородан келиб ўтирибмиз. Ме-нинг отим Нормўмин, бу эса менинг аёлим, исми — Ано-ра, униси синглим, исми – Гулсара. Отахон, рухсат бер-сангиз, ўрни келди, бир нарсани аниқлаштириб олсам. Ҳалиги йигит ўғлингизми?

— Ҳа.

— Исми Шамсиддинми?

— Ҳа.

— Сиз Шамсиддиннинг оталари, бу киши оналари, шун-дайми?

— Худди шундай, ука, — деди Маматқул ота безовтала-ниб. — Нима, менинг ўғлим бирор ёмон иш қилибдими?

— Отахон, менинг ҳозир сизларга айтадиган гапларим жуда нозик ва ўта жиддий. Сиздан бир илтимос, Шамсид-

дин ўглингизни чақиртирсангиз. Чунки унинг бу ерда бўлиши жуда муҳим.

Маматқул отанинг ҳам, Рисолат аянинг ҳам юракларига гулгула тушди.

— Нима деяпсиз, меҳмонжон, бизнинг Шамсиддин ўғлимиз бировнинг мушугига пишт дейдиган бола эмас, — деди гапнинг авзои оғирлашаётганидан хавотирлана бошлаган Рисолат ая.

— Типратикон ҳам боласини юмшоғим дейди, онажон, — деди Нормўмин ўзини янада оғир тутиб.

Бу орада Маматқул ота деразанинг бир томонини очдида, ўғлини чақирди:

— Шамсиддин, меҳмонхонага ўт!

Шамсиддин кириб келгунча ҳеч кимдан садо чиқмади.

Ниҳоят у келиб пойгакка, шкаф олдидаги кўрпачага ўтириши билан ота сўроқни бошлади:

— Ўғлим, меҳмонларнинг қайси бирини танийсан?

Шамсиддиндан ун чиқмади.

Ота бу сафар сал баландроқ овозда сўради:

— Ҳеч бирини танимайсанми?

Шамсиддин учун ҳозир ер ёрилса-ю, ичига кириб кетса.

У отасининг феълини жуда яхши билади. Ота ёлғонни ёмон кўради. Ёлғон сўзлаганни кечирмайди. Маматқул ота доим болаларига «Тўғри сўзли бўлинглар. Ҳеч кимни, ҳеч қачон алдаманглар», деб насиҳат бериб келган. Ҳозир эса вазият жуда қалтис. Ўқишини ўқиб, жимгина юрганида-ку, бунақа оғир вазиятга тушиб, мулзам бўлиб ўтирмасди. Ўзиниям, ота-онасиниям уятга қолдирмасди. Лекин бўлари бўлди, бўёғи сингди. Поезд кетиб бўлди. Энди пушаймондан наф йўқ. Билиб ўтирибди: рост айтсаям, ёлғон айтсаям жазо олиши муқаррар. Шунинг учун, яхшиси, шарманда бўлса ҳам, рост айтиб бўлгани маъқул.

Шу қарорга келган Шамсиддин Гулсара томонга ияк қоқди ва гўлдираб:

— Шу қизни танийман, — деди.

Маматқул отанинг вужуди музлаб кетди.

Ошга уннаётган Ойсара эрини қайнотаси ногаҳон ҳар доимгидан бошқача овозда чақирганини эшитгандаёқ

аллақандай хавотирга тушган эди. Шунинг учун у қўлидаги дастаси узун супургисини секин судраб келиб, ичкаридаларнинг овози эшитиладиган жойда, деворга суяниб туриб қолди.

— Гапнинг лўндасини айтаман, — деди Нормўмин Маматқул отадан кўз узмай. — Бундан икки йилча бурун молия институтида ўқийдиган ўғлингиз Шамсиддин маданият институтида ўқийдиган синглимиз Гулсара билан танишиб, бир-бирини яхши кўриб юриб, охири фарзандли бўлишгача боришибди. Синглимиз ўзининг ҳомилали бўлиб қолганини Шамсиддинга айтганида, у болани олдириб ташла деб дўқлабди. Синглимиз дўхтиргга борса, у ердагилар болангни олдиранг, кейин бир умрга бефарзанд бўлиб қоласан, дейишибди.

Бу гапдан кўрқиб кетган Гулсара ҳомиласини олдирмабди. Вақт-соати етгач синглим ўғил кўрибди. Аввал ота-онангга совчи юбораман, оила қурамиз, тўй қиламиз, яхши яшаймиз, деб қоп-қоп ваъда бериб юрган ўғлингиз Гулсара роддомда қийналиб ётганидаям орқасидан бирон марта сўраб бормапти.

Ноилож қолган Гулсара боласини Тошкентдаги болалар уйига ташлаб кетибди.

Гулсара сал ўзини ўнглаб олгандан сўнг, Шамсиддиннинг ижарадаги уйига бориб, ваъдаларингиз нима бўлди, уйимга совчи юбормайсизми, деса ўғлингиз менинг қишлоқда унаштирилган қизим бор, мен ўшанга уйланаман, деб туриб олибди. Гулсара яна у-бу деган экан, Шамсиддин уни урибди, бўғибди. Кейин гинг десанг ўлдираман деб, синглимни қаттиқ кўрқитибди...

Шуям умид билан бир ёстиққа бош қўйган эркакнинг ишими?

Хўш, бу ёғи энди нима бўлади?..

Нормўминнинг гаплари ҳар кимга ҳар хил таъсир этди.

Бирдан қон босими ошиб кетган Рисолат ая қалтираб-қақшаб Нормўминга юзланди ва жаҳл билан кескин-кескин гапириб юборди:

— Ёлгониям эви билан айт, болам. Ўғлимнинг шунчаликка боришига сираям ишонмайман. Бизларнинг уруғимизда бунақа бузуқи одамлар бўлмаган, бўлмайдиам.

Шундан сўнг ая башараси борган сайин беўхшов тиришаётган ўғлига қаттиқ тикилиб сўради:

— Шу гаплар ростми, ўғлим?

Шу топда ичини ўткир тишлари билан бўри ғажиётган Шамсиддиннинг тили боғланиб, дили доғланиб қолган эди. Ўйлана-ўйлана охири эгилган бошни қилич кесмайди, деган нақлга амал қилишдан ўзга жўяли чора тополмай қолгани учун унинг алами ичида эди.

Шу боисдан Шамсиддин онасининг саволига нима деб жавоб беришини билмай каловланиб туриб қолган эди.

Айни дамда аянчли изтироблари яна бир бор янгиланган Гулсаранинг аҳволи жуда танг эди.

Барча гапларни бутун вужуди қулоқ бўлиб, нафасини ичига ютиб тинглаган, эри тўғрисидаги бор ҳақиқатни билиб олган Ойсара эса турган жойида ўзини ёмон сезди ва мажолсиз ҳолда ўтириб қолди. Бутун орзу-умидлари бир зумда саробга айланган келинчакнинг шашқатор бўлиб оқиб тушаётган кўз ёшларини артишгаям мажоли етмади.

Нормўминни диққат билан тинглаб ўтирган Маматқул отанинг эхонаси чиқиб кетди. Ота бош эгиб ўтирган ўғлига қараб ўшқриб берди:

— Падарингга лаънат, Шамси, қачон одам бўласан? Шунча ўқиб ҳам ақлинг кирмадими сенинг?! Сен бунчалар ҳам аҳмоқ эмас эдинг-ку! Нима бўлди сенга? Кимдан ўргандинг бунақа номаъқулчиликни?

Нега бу қиз келгандан бери қон йиғлаб ўтирибди десам гап буёқда экан-да! Унга гинг десанг, ўлдираман деганинг ҳам ростга ўхшаб қолди. Нима, сен қотилмисан одам ўлдирадиган?.. Булар ҳақ эканки, сен билан бизни юзма-юз суҳбатга чорлаб, сенинг қилмишларингни юзимизга солиб маслаҳатлашиб ўтирибди. Ё бу одам сенга тухмат қилаётибди-ми? Гап очилди, бизга айт бор ҳақиқатни!

Қадимгиларнинг аҳмоққа ишониб бошингга кўтарсанг, тепадан туриб кўзингга қум сепеди деганлари рост экан. Биз

сени ёлғиз ўғил деб бошимизга кўтардик, уйда юрганингда топганимизни оғзингга, институтда ўқиганингда қўлингга тутдик. Сени яхши одам бўлсин деб шу ишларни қилдик. Сен эса кўзимизга қум сепаиб ўтирибсан, кўрнамак, аҳмоқ!..

Отасидан бу ҳақоратларни эшитган Шамсиддин ўзини ортиқ ушлаб туролмади.

— Отажон, онажон, мени кечирингизлар, — деди у изтироб билан. — Ўтиниб сўрайман, ёшлик қилиб, аҳмоқлик қилиб катта хатоликка йўл қўйган ўғлингизни бир мартагина кечирингизлар!.. Ўйлаб кўрдим. Тўғриси айтиладиган бўлсам, хатолик мендан ҳам, Гулсарадан ҳам ўтди. Мен истасаму, у истамаса ҳеч нарса бўлмас эди. Ҳеч қачон қарс бир қўлдан чиқмайди. Мен бутун айбни ўзимнинг бўйнимга ҳам, унинг бўйнига ҳам қўймоқчи эмасман. Агар Гулсара мендан кўра ақлли бўлса, нега у ўз йўлини ўзи топиб кетолмади. Тўғри, Гулсарага нисбатан менинг айбим кўп. Буни тан оламан. Пушаймоним ичимда. Алдамоқчи эмасдим. Ҳазил-ҳузил қилиб юриб, шундай бўлиб қолди. Бари ёшликнинг, бебошликнинг балоси. Тушунмаслик! Гўллик! Аҳмоқлик! Оқибатини ўйламаслик!

Нима қилиб бўлса ҳам сувдан қуруқ чиқмоқчи бўлаётган Шамсиддиннинг гаплари шусиз ҳам эзилиб ўтирган Нормўминнинг газабини қўзитди.

— Давлатини йўқотган бир йил йиғласа, — деди у Шамсиддинга ўқрайиб қараб, — қадрини йўқотган ўлаўлгунча йиғлайди. Сизни, Шамсиддин, ота-онангиз балки кечирар, балки кечирмас, буни ўзлари билишади. Бироқ шуни билингки, қиз дегани дўкондаги дўппи ёки бозордаги чопон эмас, кийиб кўриб ёқмади деб эгасига отиб ташлаб кетаверадиган, тузукми?! Нима, ота-онангиздан кечирим сўраш билан синглимнинг топталган ор-номуси масаласи ёддан чиқиб кетади деб ўйлайсизми? Мана гап қаерда? Сиз шу тўғрисида астойдил ўйлаб кўрдингизми? Йўқ!.. Ишончим комилки, сиз бу ҳақда ўйлаб кўришни ўзингизга эп ҳам кўрмагансиз. Нима, сиз одам бўлганингизда бу одаммасми? Сиздан синглимнинг қаери кам? Айби қиз бўлиб дунёга келганими? Сиз институтни би-

тирган бўлсангиз, буям институтни битирди. Ота-онасига совчи юбормай, уларнинг розилигини олмай, тўй қилмай, никоҳдан ўтмай, оила қурмай, гўшангага элтмай синглимнинг номусига текканингиз, ҳомилали бўлганда ташлаб кетганингиз, фарзандингиз дунёга келганида ҳолидан хабар олмаганингиз, фақат сизни деган, сизга ўзига ишонгандай ишонган соддадил қизни бахтиқаро қилиб, алдаб кетганингиз эмасми?!

Яна сиз уялмай-нетмай, алдамоқчи эмасдим дейсиз. Дунёда бундан ортиқ алдаш бўладими?

Нега буёқда унаштирилган қизингиз бўла туриб шу номақбул ишга қўл урдингиз? Сизда виждон, иймондан заррача бўлсаям борми ўзи?

Синглимизни хотинликка олмас экансиз, бу билан турмуш қурмас экансиз, нега бахтига чанг солдингиз? Бу аёл зотига нисбатан ҳайвоний муносабатда бўлганлигингизнинг ўзгинаси эмасми?

Мана, ота-онангиз қандай яхши одамлар экан!.. Бу кишилар сизнинг жабрингизга қолиб, изза бўлиб ўтиришпти. Ота-онангизга кўрсатган роҳат-фароғатингиз, мукофотингиз шуми?

Сиз синглимдан тўрт-беш ёш катта бўла туриб, нега барча айбни ёшликка тўнкайсиз. Синглимниям бутунлай оқламоқчи эмасман. Бундан ҳам, албатта, катта хатолик ўтган. Сиз тортмасангиз ҳам мана у жабрини тортаяпти... Гулсара жуда содда, дили пок, ишонувчан ва ўта раҳмдил қиз. Қиз болага бу хислатлар сираям тўғри келмас экан. Кеч бўлсаям буни билдик. Синглимнинг кўрган азоб-уқубатларини, тортган изтиробларини унинг турқи-тароватига қараб ҳам сезаётгандирсиз. Бундан бир йил бурун у қандай эди, ҳозир қандай?

Ўғирланган бахтини, тирик етим қолган боласини, кўз очиб кўргани учун ҳозиргача кўнгил узмай келаётган сиздек алдамчи эрини, келгуси ҳаётини, эл олдида шармисор бўлган юзини, бахтиқаро бўлган шум тақдирини ўйлайвериб, изтиробга тушавериб адои тамом бўлди-ку бечора синглим. Билсангиз, бу тугул бизлар ҳам элнинг олдида бош кўтариб юра олмай қолдик!

Сиз шулар тўғрисида бирон марта бўлсаям ўйлаб кўрдингизми, эркатой бола?!

Билсангиз, шу муштипар қиз изтироблар гирдобидан чиқолмай қанча вақт қаттиқ бетоб ётди, ўлим оғзидан зўрға қайтди. Сиз бўлсангиз биргина кечирим сўраш билан ҳамма нарсани бир зумда ҳал қилмоқчи бўласиз!..

Қаттиқ асабийлашиб, ҳар бир сўзини болғалаб-таъкидлаб айтган, юраги қаҳру ғазабдан жунбушга келган Нормўмин ачиётган томоғини қирганича ўхчиб-ўхчиб йўталиб қолди. Эрининг бу ҳолатини кўрган Анора олдидаги совуқ чойни унга узатди ва мезбонларга юзланди:

— Кечирасизлар, биз сизлар билан жанжаллашгани ёки ўғлингизни суд қилгани келганимиз йўқ. Синглимизнинг кундан-кунга қийналиб, озиб-тўзиб кетаётганини кўриб, унинг дардини эшитиб чидаб туролмадик. Қани, куёв бўлмиш ва унинг ота-оналари қанақа одамлар экан, танишайлик, билайлик, дардларимизни биргалашиб айтайлик. Ахир улар ҳам мусулмон-ку, юзма-юз суҳбатлашиб бир қарорга келармиз, деган мақсадда сўраб-суриштириб келдик.

Бор гапни эшитдингизлар. Сизларнинг ҳам сингилларингиз, қизларингиз бордир. Адолат қилинглар! Ўзларингизни бир зумгина бизларнинг ўрнимизга қўйиб кўринглар-чи қани, ҳолингиз нима кечаркан? Бу ҳеч кимга раво кўргулик эмас аслида, лекин...

Шу лекини қийнайди бизни. Чунки бошимизга тушгани шу экан деб, ёрилган бошимизнинг қонини чивинларга талатиб ҳам ўтира олмаймиз ахир!..

Гапнинг қисқаси, буёғи сизларнинг виждонларингизга ҳавола.

Гулсара изтироблар кўчасида, бегуноҳ бола етимхонада додини худога айтиб юраверадими ё бунинг бошқа бир йўли борми?

Гапнинг индаллоси, Шамсиддин ўз пуштикамаридан бўлган боласига ота, Гулсарага эр бўладими, йўқми? Чунки эр оталигини, хотин оналигини қилолмаса, боланинг шўрига шўрва тўкилгани шу!..

Аноранинг гаплари Шамсиддиннинг суяк-суягидан ўтиб кетди. Тирноқларигача музлаб кетган йигитнинг патагига қурт тушди. У тухумни тешиб чиқишга уринаётган жўжадай тўлғониб-тўлғониб олди-да, меҳмонларга қараб деди:

— Сизлар ҳам мени кечирингизлар. Ёшлиқ қилиб, аҳмоқлик қилиб қўйдим. Минг бора узр. Бироқ илтимос, тинч келдингизлар, тинч кетингизлар. Қанча бақир-чақир қилсангизлар ҳам барибир ҳеч нарса ўзгармайди. Мен Гулсарани хотинликка, болани фарзандликка олмайман эмас, ололмайман. Бунга ҳеч қандай иложим ҳам, заруратим ҳам йўқ. Оилам бор!.. Ҳаётда, муҳаббатда адашганлар фақат бизлар эмас. Бизга ўхшаганлар сон мингта. Шундай экан, мениям тушунинглар, ахир.

Фамгин хаёллардан юраги гижимланган Гулсара нажоткоридан бу сўзларни эшитибоқ дами чиққан пуфакдай шалвираб қолди. Унинг қалбидаги энг нозик сўнги тор узилиб кетгандай бўлди. Гулсара Шамсиддинга тик қараганча, ғазабдан лаблари пир-пир учиб аранг гапира олди:

— Ота-онангиз ҳурмати учун мен сизни ер муштлаб қаргамайман. Фақат эсиз сизни деб ўтган шунча умрим, эсиз сизга бўлган муҳаббатим, эсиз шунча айтилган яхши-ёмон гаплар! Майли, бахтли бўлинг! Лекин мен сиздан у дунё-бу дунё розимасман! Шунинг бир умр ёдингиздан чиқарманг!

Гулсара ногоҳ кўксини гижимлаган даҳшатли оғриқни кўтаролмай чинқириб юборди. Изтиробли чинқириқ ҳовлини тутди.

Нормўмин гапиришгаям ҳоллари келмай, бир томондан янги тушган келинининг бу ерда бўлаётган гапларни эшитиб қолишидан қўрқиб ич-этларини еяётган Маматқул ота билан Рисолат аяга мурожаат қилди:

— Сизлар билан қуда бўлиш насиб этмаган экан. Иложимиз қанча. Нимаям қила оламиз? Зоримиз бор, зўримиз йўқ. Жанжал билан иш битмайди. Ўзларингиз бир нима денглар. Бизлар турайлик...

Ичкаридагиларнинг гапларини тинглаб, дили борган сари вайрон бўлаётган Ойсаранинг сабри тугади. Айниқса Гулсаранинг аянчли чинқириғи келинчакка ёмон таъсир

қилганди. Ойсара аста ўрнидан турди. Йиғлаган кўйи дарвозадан чиқиб кетди. Йўлда ўйнаб юрган Бахтиёржон янғасининг йиғлаб кетаётганини кўриб қолди-ю, уйга югурди.

Меҳмонхонадагилар эса ҳамон бир-бирларига ўпка-гинали гаплардан айтишарди.

— Ерга қараган кўзга чанг тушмайди, болам, — деди Маматқул ота дағ-дағ титраган ҳолда Нормўминга гап уқдирришга ҳаракат қиларкан. — Хатолик иккаласидан ҳам ўтган. Буни эртароқ билганимизда-ку, гап бошқача бўлиши аниқ эди. Ҳар бир киши муҳаббатнинг ўлжаси ҳам, қурбони ҳам, эгаси ҳам бўлиши мумкин. Мана сизларга яққол мисол шу... Ингичка ип узилувчан бўлади. Булар ўртасидаги ип ҳам, англашимча, ингичка бўлган экан.

— Гапларингизда жон бор, отахон, — деди Нормўмин. — Азалдан қўйга ўхшаганлар бўрига ўхшаганларнинг қўлига тушса...

Худди шу маҳал Бахтиёржон хонага отилиб кирди-ю, Нормўминнинг гапи чала қолди.

— О-о-о... Ой-са-ра ян-га-чам, — деди қаттиқ ҳаяжонланганидан дудуқланиб қолган болакай, — йиғлаб кетиб бораёпти.

— А-а-а, вой-й, ни-ма-а? — деганча Рисолат ая ўтирган жойида чўзилиб қолди.

— Шамси, тур, ортидан югур, келини тез уйга қайтар! — деди ранги бўздай оқариб кетган Маматқул ота жон ҳолатда юрагини чангалларкан.

Шамсиддин ташқарига отилди.

Хижолатга тушган Нормўмин билан хотини ўринларидан туришлариниям, ўтиришлариниям билишмай, бир-бирларига кўз уриштирганларича ҳайрон бўлиб қолишди.

Ахийри меҳмонлар индамай ўринларидан туришди. Улар машинасига ўтириб катта йўлга тушганларида Шамсиддин Ойсарани уйига қайтаролмай ора йўлда гарангсиб турганини кўришди.

Бу манзарага кўзи тушган Гулсара нафрат билан юзини бошқа томонга бурди...

«Чурқ-чурқ»лаган очофат чумчуқлар галаси эрта тонгдан емиш излаб ҳар томонга учишади. Бу сафар уларнинг бир тўдаси Ортиқалининг серҳавоза ҳовлисига қўниб, ширага тўлган узум бошларини чўқилай кетишдилар.

Ҳовлига чиқаётган Лобархон ҳавозаси остидан ўтаётгани маҳал тойфи узумларни тинмай чўқиладган чумчуқлар томон қўлларини кўтариб «Ҳайт!» дейиши билан, улар патирашиб дувва кўкка кўтарилишди.

Бу вақтда Ортиқали водопровод жўмрагини очиб, помидорларга сув тараётган эди.

— Узумларга ёмон уюр бўлибди-да бу қушлар, — деди Лобархон эрига кўзи тушиши билан, — бир амал қилмасак бўлмайди-ёв чоғимда. Кечагина бу томонидаги узумлар осилибгина турувди, эсизгина, пуччайиб қопти-я!..

— Қўяверинг, — деди Ортиқали кулиб, — улар ҳам насибасини ейди. Бизга қолганиям етади.

— Қизғанаётганим йўқ. Бу қурғурлар бир четидан тозалаб есаям майли эди. Қаранг, чўқиланмаган бош қолмабди. Яна денг еб-емаган, расво қилган!

— Хафа бўлманг, шу узумда қушларнинг ҳам, ҳашаротларнинг ҳам ўзларига яраша озми-кўпми буюрган насибаси бор. Бировнинг насибасини биров еёлмайди. Еса есин — савоби тегар ахир. Деҳқонларни бекорга биринчи бўлиб жаннатга тушади, дейишмайди машойихлар.

— Жа-а, оласизда гапниям, — очилиб кулди Лобархон.

Ортиқали ҳам мамнун жилмайиб қўйди. Улар нонуштага ўтиришганларида, шундай ёнгиналарида бешикда ухлаётган Меҳриддин бир-икки марта енгил йўталди-да, кўзларини очди. Сўнг тиришиб тортқилай-тортқилай ўнг қўлини қўлбоддан суғуриб олди-да, кўзларини устма-уст уқалаганча хархашага ўтди. Ўғилчасининг қорни очганини сезган Лобархон ошхонага ўтиб пиёлачада қаймоқ олиб келди.

Унгача бешикни секин тебратаётган Ортиқали ўғилчасини эркалашга тушди.

— Турдийизми, полвон!.. Қорнимиз очдимиз? Ҳозир, ҳозир ойижон қаймоқ об келади!

Лобархон кела солиб пиёлачадаги илиқ қаймоқни кичкина кумуш қошиқча билан ўғилчасининг оғзига тута бошлади.

Қорни тўйган Меҳриддин тамшаниб-тамшаниб яна уйқуга кетди.

Ана шундан кейингина Лобархон кейинги бир ҳафтадан бери ўзига тинчлик бермай ўйлантириб келаётган фикрни секин ўртага ташлади.

— Дераза узоқ очиқ қолса, тоза ҳаво билан бирга чанг ҳам, ғубор ҳам киради, деган гап бор. Ўзимизга ўзимиз пишиқ бўлсак, ўзимизни ўзимиз асрасак, чанг ҳам, ғубор ҳам юқмасмиди... Шу ҳақда сизга гапим бор эди.

— Қанақа гап экан?

— Худо ёш берса, ҳадемай ўғилчамиз кўчага чиқиб ўйнайдиган бўп қолади. Шунда, дейман, болалар ўртасида гапдан гап чиқиб, Меҳриддинимизнинг бизнинг фарзандимиз эмаслиги тилга олинса, улардан биронтаси билиб-билмай боламизни «Сен асрандисан» деб ҳақорат қилса... Унда ўғлимизнинг ҳам, ўзимизнинг ҳам ҳолимиз не кечади?

Ортиқалининг авзойи бузилди. Оғзидаги чайнаётган луқмасини бир пиёла чой билан зўрға ютди. Дарҳақиқат, Лобархон ҳақ, бу ёғини жиддий ўйлаб кўрмаган экан.

Барибир ам ёл – она-да! Онанинг қалби, онанинг меҳри бутунлай бошқача экан. Оналарнинг кўнгли серҳадик ва сезувчан бўлади, деганларича борга ўхшайди. Бундоқ ўйлаб кўрганда, ҳар нарса бўлиши мумкин. Хотинининг гапида бир эмас, мингта жон бор. Кўчиш керак!..

Ортиқали ўзига мўлтираб қараб ўтирган хотинига тикилди:

— Кўчамизми?

— Яхши бўларди! – деб юборди Лобархон кўзлари порлаб. — Бироқ қаёққа борамиз?

— Жуда узоққамас. Шаҳардан чиқмаймиз. Эшитишимча, Чилонзорда янги кооператив уйлар қурилаяпти экан. Бу гапни яқинда Ҳалим Эшбоевичнинг наҳор ошига борганимда эшитувдим. Шундан бир хабар олсаммикан?

— Қанийди бизларгаям биронтаси тегиб қолса. Буни сотардик-да, уни олардик.

Ортиқали дастурхонга фотиҳа ўқиди ва ўрнидан турди. Шу кунидеъ Ортиқали бошлиғидан икки соатга рухсат олиб, Чилонзорга ўтди. Таниш-билишчилик қилди. Югурди, елди, ишқилиб амаллади.

Бир ой деганда эр-хотиннинг яна бир орзулари ушалди. Улар уйни қўш келин туширган қўшнига сотишди-да, ўзларига Чилонзордан янги уч хонали уй олишди.

Можаро

Шамсиддин шошиб қолганидан эски калишда ташқарига чопиб чиқиб кетаверибди. Бунинг устига дарвозадан югуриб чиқаётиб ўнг оёғининг икки панжасини йўл четидаги каттагина тошга уриб олдию, йиқилиб тушди. Йигит оёқларининг оғришигаям, панжаларининг қонашигаям парво қилмай ўрнидан тура сола ҳаллослаган кўйи икки юз метрлар чамаси олдинда зипиллаб кетаётган хотини эшитгулик овозда бақирди:

— Тўх-та-а, Ой-са-ра-а-а!

Ойсара эрининг овозини эшитсаям, эшитмагандек қадамларини тобора тезлатиб олдинга интилди.

Вазиятнинг чигаллашиб кетаётганидан баттар ваҳимага тушган Шамсиддин ичида Гулсараниям, ўзиниям гўрдан олиб гўрга солиб сўкканча янада тезроқ чопа кетди.

Бахтига йўлда ҳам, атрофда ҳам ҳеч йўқ эди.

Шамсиддин Ойсарани зўрға тўхтатиб олди.

Ойсара эса юзини шартта четга бурди-да, қўлини тортиб олишга жон-жаҳди билан тиришди. Шамсиддиннинг бақувват қўли Ойсаранинг нозик билагини омбурдек маҳкам қисиб турарди. Уларнинг шу топдаги кўринишлари ҳам кўрқинчли ва айни пайтда аянчли эди.

— Қўйворинг қўлимни! Мен кетишим керак! Сиз хонимчангизга боринг! Мени тинч қўйинг! — дея зарда билан заҳрини сочди Ойсара. — Сиз билан яшаб бўлдим!..

Шамсиддин меҳмонхонада содир бўлган ғалвани хотини ташқарида пойлаб туриб тўлиқ эшитганига ишонч ҳосил қиларкан, Ойсарани зўрлик билан орқага қайтаришга ўзи-

да куч топмади. Кетсанг кетавер, дейишгаям юраги дов бермади. Ноилож ялинишга ўтди:

— Ойсара, илтимос. йўқ дема, изингга қайт. Уйга борайлик. Хўп де!.. Барча гапни ўзим ётиги билан тушунтираман. Худо ҳаққи, айб мендамас.

— Худони ўртага қўшманг. Сиз худони биласизми? Худони билган одам бунчалар паст кетмайди. Бунчалар номардлик қилмайди. Аёлларга бунчалар азоб бермайди, хўрламайди, оёқ ости қилмайди. Ҳалигиларнинг тушунтирганлариям менга етиб ортаяпти. Ўзингизни оқламоқчимисиз? Оқлаб бўпсиз! Мен сизга умуман ишонмайман.

Яна пиқиллаб йиғлаб юборган Ойсара қўлини бир юлқиб тортиб олди.

Шамсиддин бутунлай доврираб қолди.

Ойсара шаҳд билан олдинга интилди.

Йиғламоқдан бери бўлган Шамсиддин жон ҳолатда яна югуриб бориб Ойсаранинг қўлидан тутди-да, майин ва мулойим гапиришга урина бошлади:

— Айланайин, Ойсара! Мен сени қаттиқ севаман. Сенсиз яшолмайман! Бир марта гуноҳимдан ўт. Уни қўй!.. У сенинг тирноғингаям арзимамайди. Шунинг учун уни тан олмадим. У кетди. Сен кетма. Мен сени деганман. Умрбод сен билан бўламан. Кўрасан, биз бахтли яшаймиз!.. Ўткинчи гапларни қўй!.. Уйга қайт. Кўчада бу ҳолатда туришимиз уят бўлади. Кўрганлар нима дейди? Юр, илтимос, уйимизга борайлик!.. Ҳалиям кеч эмас, мени кечир!

— Кўлимни қўйиб юборинг, — деди асабий равишда қалтираётган Ойсара. — Сиз уятни биласизми? Уятни билган одам шу ишларни қиладими? Сиз ўзи неча кишини севасиз? Менга айтган чиройли сўзларингизни унгаям айтгандирсиз? Бир бечоранинг боласини қон йиғлатиб қўйиб, мен билан бахтли яшамоқчимисиз? Бўлди, бас! Ҳаммасидан тўйдим! Сизнинг сўзингизгаям, ўзингизгаям ишонмайман!

Ойсара шу пайтгача эрига бундай оғир ва аччиқ гапларни айтмагани учунми, Шамсиддин доврираб қолди: у рафиқасини жуда ювош, содда ва меҳрибон деб юрарди. «Бундаям бор эканда анча. Энди нима қиламан? Буни кўндир-

гунча она сутим оғзимдан келади-ёв чамаси! Бундан чиқди, ҳамма хотинларнинг тилиям, дилиям бир хил экан-да... Э, худо, ўзинг асра мендек оила қуришда, аёл танлашда адашган гофил бандаларингни!.. Соддагина десам, Гулсараям бошимда данак чақди. Оғзимдан қонимни келтирди. Гулсара акаси билан янгасини олдига солиб уйимга олиб келиб ғалва кўтармаганида, Ойсара ҳечам бундай номаъқулчилик қилмасди. Менам бунчалик абгор бўлиб хотинимнинг ортидан ялангоёқ чопиб юрмасдим. Аслини олганда ҳамма айб ўзимда... Гуноҳимни бўйнимга олсам тинчирмиканман? Ҳали отам билан онамнинг ҳоли не кечди экан? Нима қилсам экан? Ўзимни ўзим ўлдириб қўя қолсаммикан? Одамлар нима дейди?!»

Орадаги сукунатни Ойсара бузди:

— Қўйинг, Шамсиддин ака, барибир ошимиз пишмайдиганга ўхшайди. Яхшиси, мени тинч қўйинг-да, болангизни етим қилманг. Уларга эгалик қилинг.

Шамсиддиннинг жони ҳалқумига келди. Шундай бўлса ҳам бир амаллаб ўзини босди:

— Бу гапни қаердан олдинг?

— Шу пайтгача яшириб келганингиз етади. Энди ҳеч кимни алдай олмайсиз...

Шу пайт уларнинг ёнгинасидан мотоциклини тариллатиб чўпон йигит ўтиб қолди-ю, эр-хотин бирдан жим бўлиб қолишди.

Йўлда пайдо бўлган, афтидан, тушликка чиқиб уйларига келишаётган одамларга кўзлари тушиши билан Ойсара яқингинада кўриниб турган отасининг уйига қараб юрди, ноёлож қолган Шамсиддин эса беруҳ ҳолда изига қайтди.

«Жанжал билан иш битармиди?...»

Ойсаранинг ҳовлига кўз ёшларига кўмилган кўйи шалвирабгина кириб келаётганини биринчи бўлиб дарвозанинг чап томонидаги супачада кир ювиб ўтирган янгаси кўриб қолди-ю, қўрқиб кетди. У сиқаётган кийимни тоғорага ташлаганча чопиб Ойсарага пешвоз чиқди.

Салима янга қайсинглисини бағрига босиб, ёш тўла юзларидан ўпаркан, хуноб бўлди. Бир зумда минг хил хаёлга борди: «Бу нега йиғлаб юрибди? Уйда қанақа кўнгижизлик бўлдийкин? Наҳотки эри билан жанжаллашиб қолган бўлса? Эрталаб бориб келганимда, биб-бинойи кулиб-ўйнаб ўтиришувди-ку? Кўз тегдими буларга?!»

Ойсаранинг гап-сўзсиз қон бўлиб йиғлайвергани янгасининг юрагини эзиб юборди. Охири:

— Тинчликми? — деди Салима қайсинглисини бағридан бўшатиб. — Ким хафа қилди сизни? Ё бирон жойингиз оғрияптими? Нима бўлди сизга? Тезроқ айта қолинг, юрагим увишиб кетди-ку?

Ўз ёғига ўзи қоврилиб, гапни нимадан бошлашни билмаётган Ойсара аламли кўз ёшларини енги билан артаётиб, баттар ҳўнграб юборди.

— Худо урди, янгажо-о-он, худо урди бизни, — дея пичирлади у янгасининг кўксига бошини қўйиб.

Салиманинг ичидан қиринди ўтди.

— Бу нима деганингиз? Сизларга нима қилди? Бошингизга қандай ташвиш тушди? Очиқроқ айтсангиз-чи!

Ойсара «Айтолмайман!» дегандай бош чайқайди.

Ойсаранинг аҳволини тушунгандай бўлган Салима су-пачадаги сув тўла челақни олиб унинг олдига қўйди:

— Ювиниб олинг, уйда гаплашамиз.

Салима бориб очиқ қолган дарвозани ёпиб келди.

— Уйда ким бор? — деб сўради энди сал ўзига келган Ойсара юз-кўзларини артаётиб.

— Мендан бошқа ҳеч ким йўқ. Акангиз ишда. Онам билан отам бир жойга чиқувдилар. Ҳали-замон келиб қолсалар керак.

Улар изма-из уйга киришди.

Анча ҳовуридан туша бошлаган Ойсара бугун уйда содир бўлган барча воқеани янгасига гоҳ куйиниб, гоҳ йиғламсираб, гоҳ фигони фалакка чиқиб сўзлаб берди.

Салима Ойсаранинг сўзларини диққат билан тингларкан, гоҳида «Йўғ-е!.. Ия! Шунақа денг!.. Наҳотки!.. Шунчаликка борибдими?! Тавба, тавба. Туппа-тузук йигит десам, ҳали

шунақа писмиқ экан денг!.. Вой, ярамас-ей!.. Хафа бўлманг, акангиз унинг кўзини мошдек очиб қўяди ҳали!..» қабилдаги хитоблар билан ўз муносабатларини билдириб турди.

Ойсара бутун дардини янгасига айтиб бўлгандан кейингина сал енгил тортгандек бўлди.

Шу орада Салима Ойсарани қайнатилган тўртта тухум, аччиқ кўк чой ва эрталаб ёпган иссиқ нони билан меҳмон қилди.

Ойсара янгасининг қистови билан, иштаҳаси бўлмаса-да, битта тухум билан бир парча нон еди, икки пиёла аччиқ кўк чой ичди. Ойсаранинг кўнглида ҳамон ваҳима ҳукмрон эди: «Ота-онамга нима дейман?.. Акамга-чи?.. Бу машмашани уларга қандай тушунтираман? Ишқилиб отажонимнинг давлениyasi кўтарилиб ётиб қолмаса бўлгани эди?..»

Янга насиҳат оҳангида:

— Дунёда ҳар хил одамлар бор. Уларнинг яхши-ёмонлигини юзига қараб билиб бўлмайди, — деб куйиниб гапираётгани маҳал дарвоза «ғийқ» этиб очилди.

Ҳадиксираб ўтирган Ойсара сакраб ўрнидан тура сола деразадан ташқарига кўз солди. Олдинда устига камзул, бошига янги дўппи кийган отаси, ортида яшил гулли кўйлаги устидан тўқсариқ бахмал нимча кийган онаси изма-из кириб келишарди. Отаси қизиқ бир ҳангома айтиб кампири-ни кулдириб келаётганга ўхшарди.

Уларни кўриб Ойсара ҳам, Салима ҳам шошиб қолди.

Салима Ойсарага тикилиб қаради:

— Кўз ёшингизни артинг. Бунинг устига, биласиз, отамизнинг давлениyasi бор. Тағин, худо кўрсатмасин... Кейин бу гапларни ётиғи билан айтамин, тузукми?

Ойсара маъқул дегандек бошини силкиди ва дарҳол кўз ёшларини артди.

Эргаш ота бир-икки йўталиб қўйгач, кавушини даҳлизга ечиб, кампири билан секин ичкарига – келини билан қизи ўтирган хонага қараб юрди. Отанинг яхши бир одати бор эди: ўзининг уйигаям, бошқаларнинг уйигаям аввал бир-икки марта йўталиб, кейин кирарди.

Ойсара ҳам, Салима ҳам уларни ўринларидан туриб кутиб олишди.

Ойсара ота-онаси билан кўришаркан, ўзининг ғамгинлигини билдирмасликка ҳаракат қилди.

Кўрпачаларга ўтирганларидан кейин Эргаш ота фотиҳа қилди, қизидан ҳол-аҳвол сўрашга ўтди. Салима чала қолган кирини ювиш баҳонасида ҳовлига чиқди.

Ойсара ўзини хурсанд кўрсатиб, ота-онаси билан ҳол-аҳвол сўрашгач, ундан-бундан гаплашиб ўтирди.

Кутилмаганда ташқарида — уларнинг дарвозаси олдида содир бўлган шовқин-сурон ва ғалати ур-сур товушлари хонага кириб келди-ю, ўтирганларни саросимага солиб қўйди.

Бунинг нима эканлигини эса Ойсаранинг юраги сезди. Ойсара ҳаммадан бурун ўзини ташқарига олди.

Эргаш ота:

— Тинчликми, кампир, нима бўлаяпти ўзи? — дея деразадан товуш чиқаётган томонга аланглаб қаради.

Бироқ нима гаплигини тушунмади. Ўғли билан Шамсиддин куёвини вағир-вуғир овозларидан таниди-да, ҳовлига ҳовлиқиб чиқаётган кампирининг изидан ўзиям турди.

Ойсара акаси билан эрининг олишаётганини, янгасининг эса уларни ажратолмай турганини кўриб қолиб қўрқув ичида оёқлари бўшашиб, ҳавоза устунига суяниб қолди.

Ур-сурни ҳаммадан бурун кўриб қолган Салима Олимжон билан Шамсиддиннинг ўртасига тушиб уларни бири-биридан ажратишга уринар, лекин бунинг уддасидан чиқолмасдан куйиб-пишиб бақирарди:

— Жанжал билан иш битармиди, қўйинглар энди!

Шамсиддиннинг туриш-турмушидан унинг ўз айбига иқрорлиги билиниб турарди. У: «Акажон, узр!» дейишдан бўлак ҳеч нарса демасди. Олимжон эса Шамсиддиннинг ёқасидан маҳкам тутган ҳолда дарғазаб бўлиб судрар ва:

— Ҳали сенми бизнинг кўзимизга чўп соладиган? Гапир, номард! — дея дағдаға қиларди.

Салима қайнотаси билан қайнонасининг шу томон шошиб келаётганини кўриб қолди-да, эрига қараб қаттиқ шивирлади:

— Бас қилинг, ота-онамиз келишяпти.

Шошиб қолган Олимжон куёвига ўшқирди:

— Мард бўлсанг уйиңгда бўл. Мен ҳозир синглимни олиб сизларниңкига бораман-да, масалани ўша ерда разбор қиламан!..

Шамсиддин қақшаган жисмини зўрға кўтариб, маҳзун кайфиятда уйига қайтди.

Ҳамон жаҳлидан тушолмаётган Олимжон дарвозани ич-каридан ёпиб, ҳовлига кириб келаркан, ўзига савол назари билан қараб туришган ота-онасига қараб:

— Қўрқманглар, тинчлик, илтимос уйга кириңгизлар, — деди.

Сўнг Олимжон синглисини олиб ошхонага ўтди. Салима тоғорадаги кийимларни ювишни давом эттирди.

Эргаш ота билан Матлуба аянинг юракларига аллақачон ваҳима тушиб улгурди. Уларнинг уйга киришгаям мадорлари етмай, икки-уч қадам наридаги супага бориб ўтиришди.

Олимжон беш-олти дақиқа ичида синглисига қисқа-қисқа саволлар бериб, бор гапни билиб олди. Нафрати баттар ошди.

Шундан кейин Олимжон ўзини бесабрлик билан кутаётган ота-онасини ўйлаб, тезда ҳовлига чиқди ва уларни меҳмонхонага бошлади.

Уларнинг изларидан ёш тўла кўзларини пирпиратган Ойсара билан довдираган аҳволдаги Салима киришди.

Ҳаммалари жамулжам бўлишгач Эргаш ота ҳамон ғазабнок аҳволдаги ўғлидан босиқ оҳангда сўради:

— Нима гап, улим? Шамсиддин куёвга ҳам кўзим тушгандай бўлди. Тинчликми ўзи? Ким билан, нимани бўлишолмай юрибсан, улим?

Олимжон ўзинг айта қол, демоқчи бўлгандай Ойсарага қаради-ю, лекин унинг шу онда бунга кучи етмаслигини сездди. Синглисига раҳми келди. Ойсара гап орасида бу гапларни янгамга ҳам айтган эдим, дегани эсига тушиб қолиб, хотинини сўроққа тутди:

— Ойсаранинг уйида бўлиб ўтган воқеадан сенинг хабаринг бормиди?

Эрининг важоҳатидан қўрқиб кетган Салима довдираган алфозда жавоб берди:

— Ётиғи билан айтмоқчи...

— Бу нима деганинг? — хотинининг гапини кесди Олимжон. — Отам билан онам қачон келди?

— Ҳозир келиб турувдилар. Нафасларини ростлагандан сўнг ётиғи билан айтмоқчи эдик. Бу ёқда сизлар бу ҳолатда келиб қолдингизлар.

— Фурсат бўлмади де.

— Ҳа, фурсатимиз бўлмади, кечиринг.

— Ундоқ бўлса, гап бундоқ. — Олимжон отаси томон ўтирилди. — Бугун тракторимнинг балони тешилиб қолди. Механикни излаб юриб йўлда Ёрмат аканинг кичкина ўғилчасини кўриб қолдим. У мени кўриши билан олдимга чопиб келиб Ойсара опам уйингизга йиғлаб кетди. Шамсиддин поччанинг уйида ёмон шов-шув бўлди, деди. Ишонмай Ойсараларнинг уйига қарасам, дарвозасининг олдида Шамсиддин шумшайиб турган экан. Чақирдим. Келди. Юзига қарасам, чиндан ҳам кайфияти йўқ. Гапирсам индамайди.

Тортқилаб уйга олиб келаётиб, яна гапга солсам, гапининг тайини йўқ. Минғир-минғир қилади. Куёв бола роса ичидан пишган экан. Хуллас, институтда ўқиб юрганида бухоролик бир қиз билан илашиб қопти. У аёлнинг Шамсиддиндан боласиям бор экан. Бугун шу аёл акаси билан янғасини олиб келибди-да, яхшигина жанжал кўтарибди. Ойсара меҳмонхона деразаси олдида туриб, уларнинг гапсўзларини тўлиқ эшитибди. Қон йиғлаб бу ёққа жўнабди...

Гап ўзани қайга қараб бораётганини сезган Матлуба ая ўтирган жойида мунғайиб қолди. Эргаш ота эса хира тортаётган хўзлари билан атрофдагиларга галати нигоҳ ташлади-да, тутила-тутила:

— Шу-на-қа де, на-ҳот-ки... — деганча ногоҳ ёнига «шилқ» этиб қулади.

Отасининг бундай ҳолга тушганини кўрган Олимжоннинг бўлари бўлди. У хотинига қараб:

— Дарров отамнинг оёқ-қўлларини уқалаб массаж қилиб тур, мен ҳозир дўхтир олиб келаман, — деганча ҳолига чопиб чиқди ва уч оёқли «Урал» мотоциклни ўт олдириб сола йўлга тушди.

Ойсара ўзи туфайли отасининг шундай аҳволга тушиб қолганини кўриб қўрқиб кетганидан кўзларидан ёш тирқираб оққанича отасининг гоҳ қўлларини, гоҳ оёқларини жонжаҳди билан уқалай кетди.

Орадан ярим соатлар ўтгандан кейин дарвоза олдига келиб тўхтаган мотоциклнинг овози эшитилди.

Салима деразадан қараб:

— Ана, дўхтир ҳам келди, — деди хурсанд бўлиб.

Олимжон билан бирга қишлоқ ҳамшираси — 35-40 ёшлардаги аёл кириб келди.

Ҳамшира Матлуба аяга салом бергач:

— Отахонга нима бўлди? Яна давлениями? — деганча Эргаш отанинг ёнидаги кўрпачага ўтирди.

Ҳамшира дастлаб беморнинг қон босимини ўлчаб кўрди.

— Отахоннинг қон босими анчагина ошибди. Район шифохонасига ётқизиш керак. Бўлмаса.. — деди ҳамшира дераза ёнида ўйлашиб турган Олимжонга қараб.

— Бўлмаса деганингиз нимаси? — ҳам қўрқиб, ҳам шошиб сўради Олимжон.

— Бўлмаса оғирлашиб қолишлари мумкин, демоқчиман. Ҳар эҳтимолга қарши уч-тўрт кун ётиб даволанганлари яхши. Қари кишига ҳар қандай дард оғирлик қилади... Бир енгил машина топсангиз. Ўзим ҳам сизлар билан бирга боришим мумкин.

— Бўпти, — деди ҳамширанинг гапидан ваҳимага тушган Олимжон, — сиз дори-пори бериб тулинг, мен ҳозир машина топиб келаман.

Олимжон шом пайтида «Урал» мотоциклни учуриб у танишига борди, бу танишига борди. Бўлмади. Охири катта йўлга чиқиб, дуч келган енгил машинага қўл кўтара-қўл кўтара битта эски «Жигули»ни ушлаб келди. Бу вақтда Матлуба ая ўзини анча яхши ҳис этаётган бўлса-да, Эргаш отанинг қон босими тушайин демасди. Ота ҳамон кўзларини юмган кўйи жим ётарди.

Қуёш уфққа ботаётган, уйларга чироқлар ёқилаётган пайтда Олимжон отасини «Жигули»нинг орқа ўриндиғига кўрпача ва ёстиқ солиб ётқизди, пойига ўзи бир

амаллаб жойлашди, шофёрнинг ёнига ҳамширани ўтиргизиб йўлга тушишди.

Боягина бешик тўйдан кулиб-яйраб келишган ота-онасининг бир зумда шу кўйга тушиб қолишига ўзини асосий айбдор деб билаётган Ойсара тош йўлни тўзғитиб кетаётган машина ортидан юраги чок-чокидан эзилган ҳолда қараб қолди.

«Думни кўпайтиргунча...»

Рисолат аянинг ҳам, Маматқул отанинг ҳам кутилмаган меҳмонлар билан хайрлашишгаям мадорлари етмай, бир аҳволда ётиб қолишган эди.

Улар бирон соатлардан сўнггина сал ўзларига келгандай бўлишди. Айниқса, Маматқул ота бугун ўз хонадониди, ҳеч кутилмаганда содир бўлган бу воқеа зарбидан қаттиқ эсанкираб қолганди. Вужудига аллақандай ёқимсиз титроқ кирган ота бир қадам босса ҳам боши айланиб, кўзи тиниб, гандираклаб кетаверди.

Ҳарчанд уринса ҳам, бўлиб ўтган воқеани ҳазм қилолмай, дили вайрон бўлган Маматқул ота изтиробли ўйларга толди: «Наҳотки менинг ўғлим шу ишларни қилган бўлса?! Нима жин урди уни? Эсли-ҳушли, ақлли деб юрсам, қипқизил аҳмоқ экан-ку! Ақлли бўлса, шунақа аҳмоқона ишлар билан шуғулланармиди? Ўзингдан чиққан балога, қайга борасан давога, дегани шу бўлса керак. Институтда ўқиб юрганида тез-тез изидан бориб, ҳолидан хабар олиб турганида, балки бу машмашаларнинг олдини олган бўлармидим? Пулдан қисган бўлмасам. Яхши ўқисин, қийналмасин деб ижарага уй олиб берган бўлсам? Мендан нима хатолик ўтди? Ёлғиз ўғил деб жудаям талтайтириб ортиқча эркалатиб юбордимми ё?!»

Отанинг маҳзун хаёлларини дарвозанинг очилиб-ёпилган товуши бузди.

Маматқул ота деразадан бўйлаб қаради ва ранг-қути ўчганча ёлғиз ўзи келаётган ўғлини кўрди.

Шамсиддин ота-онаси ўтирган хонага ноилож кираркан:

— Яхши ўтирибсизларми, тузукмисизлар? — деб қўйди ҳадиксираб.

— Ёнимга келиб ўтир, — деди Маматқул ота қаҳр билан. — Бизлар-ку ҳозир зўрга ўзимизга келдик. Ўзингдан гапир. Мунча ҳаяллаб қолдинг? Келин қани? Кўндиролмадингми? Ё унинг ҳам баҳридан ўтиб келдингми?

— Баҳридан ўтиб бўладими? Кўндиролмадим.

— Ялиниб, илтимос қилиб, кечирим сўраб кўрмадингми?

— Кўрдим. Бўлмади.

— Нега бўлмайди? Бўлдиролмасанг, нега бунақа номаъқул ишларни қилиб юрибсан? Изқуварлар билан думни кўпайтиргунча, оилани мустаҳкам қилишни ўргансанг бўлмайдим, аҳмоқ!.. Энди нима қилмоқчисан?

— Билмайман.

— Нега билмайсан, жувонмарг!

Асаби қўзиган ота ёнида ерга тикилиб ўтирган ўғлининг билагидан тортиб ўзига қаратди-да, икки юзига икки тарсаки тортиб юборди.

Рисолат ая чўчиб тушди ва йиғламоқдан бери бўлиб:

— Ҳой, отажониси, астароқ-да, бўлди, бўлди-ей, — деди.

Ҳам уятдан, ҳам тарсаки таъсиридан Шамсиддиннинг юзи ёнарди. Маматқул ота эса ўғлини ҳаётида биринчи марта уришга урди-ю, аммо ўзининг юраги ёмон эзилиб кетди. «Жаҳлим қурсин менинг, қўлим қаттиқ тегмадимикан, иш-қилиб», деб қўйди ичида.

Шамсиддиннинг ўрнидан турмоқчи бўлаётганини кўрган ота:

— Гапимиз чала қолмасин, — деди бироз жаҳлидан тушиб. — Билмасанг билиб қўй. Ойсара келинниям хафа қилдиган бўлсанг, бола, ўзингдан кўр. Мендан яхшилик кўраман дема!.. Билсанг, улим, сендан орзу, умидимиз жуда катта. Бизнинг орқамизда қолиб, чироғимизни ёқадиган сенсан, ахир! Сўқирам ҳассасини бир марта йўқотади. Сен сўқир эмассан-ку! Тўрт мучалинг соғ. Ақлинг бутун. Эсингни йиғ. Қачонгача бола бўласан?

— Бола тойса, — деди ўғлининг мунғайиб қолганини кўрган Рисолат ая меҳр билан, — ота-она йиқилади, улим. Бизлар ҳозир шундай ҳолатдамиз, агар билсанг.

— Ҳамма айб ўзимда, мени кечиринглар. Пушаймоним ичимда. Бунчалар бўлади, деб ҳечам ўйламаган эканман. Юрагим ёнапти, нима қилай, отажон, онажон...

Шамсиддин шу сўзларни айтиш асносида секин ўрнидан турди ва ҳовлига чиқиб юз-қўлини, оёқларини қайтадан ювди. Сўнг ўзининг хонасига кирди. Хотинининг стол устида ётган расмига термулиб турди-турди-да, ўзини диванга ташлади. Беш-ўн дақиқа ётди. Юраги қисилди. Сакраб туриб аввал ҳовлига, кейин дарвозадан ташқарига чиқди.

Дарвозаси олдида хаёл суриб турганида, уни қаёқдандир келаётган қайноғаси Олимжон чақириб қолди.

Азиз ўқувчининг Олимжон билан Шамсиддиннинг ўрта-сида бўлиб ўтган олишув тафсилотларидан хабари бор. Шу сабабли бу борада батафсил тўхталиб ўтирмаймиз.

Қайноғасидан яхшигина дакки еган Шамсиддин айна шом пайтида ҳовлисига етиб келди-да, дарвозани секин очиб, ичкарига кирди. Атрофига аланглаб, айвонда данак чақиб еб ўтирган жиянчаси Бахтиёржонга кўзи тушдию, унинг ёнига борди.

Бахтиёржон тоғасини кўриши билан лаби-лабига тегмай бидиллаб кетди:

— Қаёқларда юрибсиз, тоға? Бувижоним сизни мендан сўрадилар. Хоналарни бирма-бир кўриб чиқдим топмадим. Кейин кўчага чиқиб анча айландим. Йўқсиз. Қуда бобоникига бораётган эдим. Бегмат чўпоннинг тишлагич итини йўлда кўриб қолдим-у, қочдим.

— Шунақа де, бобонглар қани?

— Улар ҳозир ўзларининг хонасида ниманингдир мас-лаҳатини қилиб ўтиришибди. Сизни келдилар деб айтайми?

— Ўзим ҳозир олдиларига ўтаман.

— Данак ейсизми, жа ширин экан.

— Йўқ, ўзинг еявер, жиян.

Шамсиддиннинг кўзига ҳар куни файзли кўринадиган ҳовлисининг ҳар бир қаричи шу топда жуда ғариб ва кўрим-

сиз бўлиб туюлди. Ҳовлисининг бутун кўрки-чиروي, таровати-ҳусни Ойсараси билан бирга қўшилиб кетиб қолгандай туюлди йигитга.

Қовоғи солиқ, хаёли паришон Шамсиддинга Ойсара билан яшаган дамлари қанчалик қувончли кўринса, ўзининг ҳозирги ҳолати шунчалик жирканч туюлиб кетди. «Нима қилиб қўйдим? Гулсарани бир ёқлик қилмай Ойсарага уйланганим яна бир катта хатойим бўлди? Эҳ! Негаям шошқалоқлик қилдим-а! Ўйламасдан қилган ишларим учун яна ўзим айбдорман, ўзим! Энди бошим ғавғодан чиқмайди?»

Шамсиддин оғир хаёллар оғушида хонага кирганида отаси билан онаси баҳслашиб, тажанг ҳолда ўтиришарди.

Маматқул ота аламини ўғлидан олди:

— Қаёқларда юрибсан?

— Ҳозир келдим ўзи... — пўнғиллади Шамсиддин кўрпача солинмаган палоснинг четига ўтираркан.

Маматқул отанинг дишига тугиб қўйган сўзлари аччиқ ва оғир эди. Бироқ ўғлининг синиққан ранг-рўйига тикилиб, унга бироз ачингандай бўлди. Шундай бўлса ҳам отанинг бўш келгиси келмади. Ота ўғлининг юзига иддао ила боқаркан, қалбида қаҳри ҳам, меҳри ҳам бирдек жўш урди.

— Бугун келиб кетган аёл билан ЗАГСдан ўтганмидинг?

— Йўқ.

— Яхшиям ўтмаган экансан. Акс ҳолда унинг қариндошлари сени судга беришарди. Мулла топиб, никоҳ ўқитганмидинглар, ишқилиб?

— Бир амаллаб ўқитган эдик.

— Болани детдомда дедими?

— Ҳа.

— Бечора бегуноҳ бола, — ота афсусланиб бош чайқайди. — Дунёга келганиданоқ тирик етим бўлиб яшайдиган бўпти-да. Ҳа, падарқусурлар-а! Икковларинг ҳам бирдек гўдакинанинг уволига қобсизлар!.. Ё болангни уйга обкеласанми?

Шамсиддин ўтирган жойида бир сапчиб тушди:

— Йўғ-е, отажон, қандай обкеламан? Ойсара келинингиз эшитганининг ўзидаёқ тўнини тескари кийиб олди-ку!

— Ҳа-а, баракалла!.. Энди тизинглама. Аввал ақлинг, кўзинг қаяқда эди? Наҳотки ҳар бир қилинган гуноҳнинг сўроғи борлигини фаҳмламаган бўлсанг? Нега бизлар билан бу ҳақда ўз вақтида маслаҳатлашмадинг? Нима, бизлар сенга ёмонлик тилаймизми ё нотўғри маслаҳат берамизми? Ота-онам қишлоқда, мен шаҳарда юриб нима номаъқулчилик қилсам қилавераман, буни ким ҳам биларди, деб ўйладингми? Кечагина не-не умидлар билан бир ёстиққа бош қўйган Ойсара келиннинг ҳоли не кечади энди? Энди қудаларимизнинг олдида, маҳалла-кўй, эл-юртнинг олдида неча пуллик одам бўлдик, кўрнамак?!

Қулоқлари шанғиллаб, юзи мисдай қизариб кетса-да, Шамсиддин отасининг жаҳл устида айтаётган барча гап-сўзларини гуноҳкорларча тинглашга, бу азобларга чидашга мажбур эди.

Маматқул ота ўғлини роса уришди, сўқди, лекин қарғамади. Сўнг ҳорғин кўзларини кампирига тикди.

Чолининг гапи тугашини кутиб ўтирган Рисолат ая тилга кирди:

— Чол, энди бўлар иш бўлди. Минг уришсангиз ҳам, минг куйиб-пишсангиз ҳам пушаймондан наф йўқ. Қайтага зиён кўрамиз. Яхшиси, энди бу ёғини ўйлашимиз керак. Нима қиламиз? Ойсара келиннинг ўзи кетди, ўзи келади, деб ўтираверамизми? У бечоранинг қон бўлиб йиғлаб кетганини кўрмаган бўлсак ҳам яхшигина ҳис этиб турибмиз. Ўғлимиз кўндиролмаган бўлса, демак келинимиз ўғлимиздан қаттиқ аразлаган кўринади. Тўғриси айтганда, аразлашга тўлиғича ҳаққиям бор!.. Бизлар бу аҳволда ўмганимизни кўтаролмай ўтирганимизда, қудаларимизнинг ҳоли не кечдийкан? Ишқилиб омон-эсон ўтиришган бўлишсинлар-да. Эргаш қуданинг давленияси бор деб эшитган эдим. Шунга хавотирланиб ҳам ўтирибман.

Маматқул ота кампирининг гапини маъқуллади:

— Тўғри айтасан, кампир. Кун ҳам кеч бўлиб қолди. Бир олдиларидан ўтиб, узр сўраб қўйганимиз яхши.

— Шамсиям бормаса бўлмас-ов?

— Бўлади! Бўлмаса, буни одам юбориб чақирармиз, — деди-да, ота ўғлига юзланди: — Сен нима дейсан?

— Билмадим, ота, сиз нима десангиз шу. Бироқ келинингиз кўнмайди-ёв.

— Ўзинг ҳам яхши иш қилмагансан-да, улим. Бундай ўйлаганда, бизлар ҳам қайси юз билан борамиз? Улар нима десалар ҳам ҳақ, бизлар эса ноҳақ. Бироқ на илож. Боришимиз керак. Онанг айтгандай, ҳали билмаймиз, уларнинг кайфияти қандай, ҳоли не кечди? Ўзим ҳам қўрқиб ўтирибман, қудалар билан сўзларимиз келишадими-йўқми деб. Сенинг бу қилган ишинг эшитар қулоққа яхши гап бўлмади. Нима қиламиз, бўйнимизни эгиб борамиз-да. Бошқа чорамиз йўқ. Уларнинг ўрнида ўзимиз бўлсак нима қилар эдик?

Рисолат ая бир чўчиб тушди ва:

— Ҳа-я, бошқа чорамиз йўқ, — деб қўйди аста.

Маматқул ота кампири билан ўғлига мурожаат қилди:

— Ҳис этдингларми, қандай бўларкан? Аввал пичоқни ўзингга ур, оғримаса бировга! Ҳа, бугун шу кўйга тушиб туришган қудаларимизга осон деб ўйламанглар.

Отасининг чуқур мулоҳазали сўзлари Шамсиддинга қаттиқ таъсир этди. Юрагининг аллақарерига устма-уст игна санчилаётгандек бўлди.

Маматқул ота ўғлининг чўкиб бораётган гавдасига разм солди-да, гапида давом этди:

— Қилғиликни қилдингми? Энди унинг зарбаларини ҳам кўтаришинг керак. Сен-ку сен, бизлар ҳам кўтаришимиз керак. Аммо бу осон эмас. Сенинг «кароматинг» туфайли тўрдаги ўрнимиз пойгакка тушадиган бўлди. Қудалар юзимизга туфламаса бўлгани, ишқилиб.

Ота чуқур тин олди.

Орага жимлик чўқди.

Сукунатни Рисолат ая бузди:

— Қудалар сени урсаям, ҳақоратласаям ҳақли, улим. Негаки, айбинг катта. Улар аччиқ устида ҳар нареа дейиши мумкин. Биз оғир ва босиқ бўлишимиз шарт. Улар кўтарилганда, бизлар пасайишимиз, жаҳлимизни ичимизга ютишимиз лозим. Ҳар қандай ҳолатда ҳам жабрини ўзимиз торта-

миз. Салгина хатога йўл қўйсак ҳам келиндан, ҳам обрўдан, ҳам бор-йўгимиздан ажраламиз. Нарса-ку топилади. Обрў топилмайди, улим, обрў! Ор-номусни айтмайсанми?!

Тўсатдан Рисолат ая уввос тортиб йиглаб юборди:

— Ёшинг йигирма учга кирсаям одам бўлмаган, эси кирмаган аҳмоққина болажоним-а!

Шамсиддин онасини юпата оладиган сўз тополмай, ичидан зил кетиб ўтирарди.

— Менинг назаримдаям қил устида тургандаймиз, — дея оғир «уҳ» тортди Маматқул ота. — Нима қиламиз, бошга тушганни кўз кўрар! Осмон баланд, ер қаттиқ.

Ота билан ая кечирим сўрагани қудаларникига бориш учун йўлга тушишди. Шамсиддин ҳовлида қолди. У сигирларга хашак бераётиб, уфқни ёндирганча сўниб бораётган қуёшга тикилди. Қуёш ҳам гўё Шамсиддинни кўришни истамаётгандек тезликда уфқ ортига ўтиб кўздан ғойиб бўлди. Уфқ анча пайтгача бўзариб турди. Шу топда йигит ўзини ботиб бораётган офтобга менгзади... «Қуёш-ку қизариб ботсаям, бўзариб ботсаям, албатта, эртага эрталаб яна чарақлаб чиқади. Аввалгидек нур сочади. Мен-чи, менинг эртанги куним қандай бўлади? Менинг ҳам ҳаётим аввалгидай изга тушиб кетармикан?»

Шамсиддин шу хаёллар оғушида Ойсара ҳар кун ишлиб-югуриб бири-биридан мазали таомлар тайёрлаб берадиган ошхонага ўтди. Кўзига ювиқсиз қозон-товоқлар ва олови ўчган ўчоқ жуда кўримсиз кўришиб кетди. Кейинги пайтлари мудом саранжом-саришта турадиган ошхона шу топда анча ғарибона аҳволда эди унинг назарида. «Бир кундаёқ Ойсаранинг қадри ўта бошлади», деб қўйди Шамсиддин ичида. Сўнг ошхона бўсағасига ўтириб, қалби каби тундлашиб бораётган кўкка тикилди. Осмоннинг узоқ бир бурчида ярим ой кўзга ташланди. Шамсиддин шу ярим ойни Ойсарасига ўхшатди-ю, унга тикилиб ўтираверди. Зум ўтмай қаердан бир парча қора булут сузиб чиқди-да, ярим ойнинг юзини қоплади. Қора булут парчаси унча катта бўлмаса-да, ойни бутунлай тўсиб олди. Шу онда Шамсиддиннинг қалбини ҳам

қора булут дафъатан келиб босгандай бўлди. Юраги санчиб-санчиб оғриди.

Шамсиддиннинг қалби шу топда ёришмаган осмонга жуда-жуда ўхшаб кетар эди.

— Қорним очди, тоға, — деди дарвоза томондан чопқиллаб келаётган Бахтиёржон.

Ўчакишгандай худди шу пайт ҳовли этагидаги сигир-бузоқлар ҳам бирин-кетин «мў-ў»лаб қўя беришди.

— Бузоқчанинг ҳам қорни очибди. Сигирни ким соғади? — деб сўради Бахтиёржон.

Жиянининг сўзлари, молларнинг «мў-ў»лашлари Шамсиддиннинг хаёлини жойига келтирди.

— Юр, аввал бузоқчасини эмиздирамиз, кейин... кейин сигирниям бир амаллармиз, — деди Шамсиддин кўнгли баттар вайрон бўлган ҳолда.

Эгилган бошлар

Маматқул ота билан Рисолат ая қудаларининг дарвозасига минг хил ўй-андиша билан, бир аҳволда етиб боришганларида Эргаш отанинг калта шимли, қизил майкачали ўн-ўн бир ёшлардаги невараси Зафаржон иккита бўш челақни кўтариб олганча ҳовлидан чиқаётган экан.

— Ассалому алайкум, қуда бобо, қуда момо, — дея Зафаржон челақчаларини апил-тапил ерга қўйиб, улар билан икки қўллаб кўриша кетди.

— Яхшимисан, улим!.. Э, баракалло!.. Катта йигит бўла-япсанми? Уйларингда ким бор? — деди Маматқул ота боланинг елкасига бир қўлини қўйиб.

— Момом, ойим ва Ойсара аммам борлар, — деди Зафаржон ерга қўйган челақчаларини қайтиб оларкан.

— Қолганлар қайда, улим?

— Ҳали хабарингиз йўқми? Бундан уч-тўрт соат бурун Ойсара аммам Шамсиддин поччамдан аразлаб, кўз ёши қилиб уйга келувдилар. Бу ойимнинг гапи. Кейин орадан бир соатлар ўтганда нима бўлди, нима қўйди, дадам билан Шамсиддин поччам дарвозанинг олдида қизишиб

қолишди. Улар салгина жанжаллашгандай ҳам бўлишди. Озгина бақир-чақир ҳам қилишди. Ойим уларнинг орасига тушиб ажрим қилиб қўйдилар. Бўмаса, билмадим нима бўларди?! Кейин яхши тушунмай қолдим, қуда бобо! Бир гап бўлдим дейман. Бирдан Эргаш бобомнинг давленияси ошиб қолсалар бўладими? Ҳаммамиз роса шошиб қолдик. Дадам «Урал» мотоциклига миниб бориб қишлоқ ҳамширасини олиб келдилар. Ҳамшира опа район касалхонасига олиб бориб, ётқизиб даъолатмасангиз бўлмайди, деб туриб олдилар. Кейин дадам қаердандир бир оқ «Жигули»ни топиб келдилар-да, машинанинг орқа ўриндигига солинган кўрпача ва ёстиқ устига бобомни ётқизиб олиб кетдилар. Айтишларича, камида тўрт-беш кун ётмаса, бобом оғирлашиб қолар эмишлар. Ҳамшира опа куйиб-пишиб шунақа дедилар.

— Қачон олиб кетишди?

— Ҳали кўп бўлгани йўқ.

— Бувинг яхшимилар?

— Бувим ҳам бир сира мазаси қочиб қолувдилар. Ҳамшира опа берган дориларни ичиб анча ўзига келдилар. Ҳа, айтгандай, ҳамшира опаям йўлда бобомга қараб бораман деб, дадам билан бирга кетдилар. Ҳализамон дадам келиб қолсалар керак. Уйга кирингизлар. Ойим билан Ойсара аммам ошхонада товуқ шўрва пишираяптилар, — деди-да, Зафаржон челақларини тарақлатганча йўлнинг қуйи томонидаги ҳовузга қараб чопиб кетди.

Маматқул ота билан Рисолат аяни ваҳима босди.

— Энди нима қиламиз, чол? — деди Рисолат ая чолининг кўздарига қўрқув ва ҳадик аралаш тикилиб.

— Бу аҳволда буларникига нима деб кирамиз, яхшиси район касалхонасига бориб Эргаш қуданинг ҳолидан хабар олиб келайлик.

— Тўғри айтасиз, кетдик бўлмаса.

Олимжон у-бу деб норози бўлсаям, Шамсиддин ҳар куни қайнотасидан хабар олиб турди.

Эргаш ота икки кун деганда ўзига келиб, кўзини очди. Қон босимиям анча пасайгандай бўлди. Аммо-лекин врач-

лар яна уч-тўрт кун даволанмаса бўлмайди, деб муолажани давом эттиришди. Маматқул ота қудасини кўргани бир кун ўғлига қўшилиб ўзи борса, иккинчи куни кампири билан ўғлини юбориб турди.

Врачлар Эргаш отага ўн биринчи куни эрталаб жавоб беришди.

Шу куни аксига олиб, совхозда пахта териш машиналари ёппасига ишлаётгани учун Олимжон отасини кўргани касалхонага боролмаганди.

Ҳалиям ишга ўрнашолмай бўш юрган Шамсиддин эса худди шу вақтда отаси билан бирга қайнотасини кўргани касалхонага етиб келган эди.

Эргаш ота «Улим келиб қолса керак», деб ярим соатча кутди. Келавермагач, қудасининг қистови билан улар борган енгил машинада уйига қайтди.

Эргаш ота қудалари билан куёвини ҳар кўрганида хуноби ошиб, жаҳли қўзиб ўпка-гина айтишга чоғланар, бироқ ўзи бир аҳволда касалхонада ётгани ва бегона жойда сирларини ошкор қилишни истамагани учун улар билан хушламайгина сўрашиб қўйиш билан кифояланарди.

Қудалар ва куёви ҳар куни ҳолидан хабар олишиб туришгани эса Эргаш отанинг яраланган қалбига бироз малҳам бўлгандек, совиб бораётган кўнглини салгина илитгандек бўлди.

Шунинг учун ҳам Эргаш ота дарвозасининг олдида машинадан тушаётиб, ўн кундан бери биринчи марта улар билан илиқроқ муомала қилди.

— Тушинглар, чой қиламиз, — деди у сал жилмайиб.

— Хайрлашмаймиз, қуда, худо хоҳласа кечқурун келамиз, — деди Маматқул ота қудасининг юмшаётганидан бениҳоя мамнун бўлиб.

Шу ўтган ўн кун ичида иккала хонадондан ҳам файзу барака кетди. Онаси ош-сувга ва куйдир-пиширга ярамагани учун Шамсиддин қўшни қишлоқда яшайдиган опасининг ўн беш-ўн олти ёшлардаги қизи Севарани уйига олиб келди.

Шу ўтган ўн кун ичида Шамсиддин Ойсара билан — уни ташқарида кута-кута — зўрға икки марта учрашиб.

дардлашган бўлди. Икки сафар ҳам Ойсара рўйхушлик бермади. Ўша айтган сўзида қаттиқ туриб олди. Барибир Шамсиддин ундан кўнгил узолмади. Орада қайно-тасининг касалхонадан соғайиб чиқишини кутди. Мана, бугун шундай кун келди.

Гап Ойсарани нима қилиб бўлсаям уйга қайтариб олиб келишда қолди. Бу эса Шамсиддин учун жуда катта муаммо эди.

Ўтган ўн кун Шамсиддин учун осон кечмади. Ўн куннинг ўтиши ўн йилдан ҳам оғир бўлди. Ўзи ҳақидаги ҳар хил мишмишлар, одамларнинг қўшиб-чатиб айтишаётган бачкана гап-сўзлари ҳам Шамсиддинни обдон эзиб ташлади.

Шу кунларда йигит ҳамма нарсага тайёр эди.

У баъзан тушкунликка тушган кезларида Гулсарани излаб топиб, бир ёқлик қилмоқчи ҳам бўлар, баъзан эса ўзини-ўзи жазолашнинг дилидан ўтказиб қўярди.

Бир сўз билан айтганда унинг сирти бутун, ичи тутун эди.

Шамсиддин минг хил хаёллар гирдобида юриб кунни кеч қилди.

У ўйлай-ўйлай, қайноғасининг феълени яхши билиб олгани учун яна қизишиб қолмайин, деган ҳадикда ота-онам борса бўлди-да, менинг бормаганим дурустроқ деган тўхтамга келди.

Отасининг ҳам шу фикрда эканлиги унга янада қўл келди.

— Улим, — деди отаси уйдан чиқаётиб, — онанг билан бориб ўзимиз аввал бир қудаларнинг оғзини искаб кўрайлик. Зарур бўлсанг, ўзлари сенга хабар юборишар. Ҳеч қаерга кетма, уйда бўл. Чақиришса, гап сўрашса, узрдан бошқа сўз айтма, оғир бўл. Эгилган бошни қилич кесмайди, улим.

Маматқул ота билан Рисолат ая Эргаш отанинг уйига бошлари эгилган ҳолда секин кириб боришганларида, ота бошчилигидаги оила аъзолари дастурхон атрофида кечки овқатни тамадди қилиб ўтиришарди. Меҳмонларни кўриб Эргаш отадан бошқа ҳаммалари ўринларидан туришди.

Эргаш ота ўзининг ёнидан Маматқул қудасига жой берди. Рисолат ая Матлуба қудасининг ёнига ўтди. Авваллари қачон келишса, кўрпача устига кўрпача солишарди. Бу са-

фар бундай бўлмади. Бироқ ўринларидан туришиб ҳурмат кўрсатишганининг ўзи Маматқул ота билан Рисолат аянинг кўнглига анча таскин бўлди.

Ҳаммалари ўтиришганларидан сўнг Маматқул ота «Тинчлик, хотиржамлик бўлсин, фарзандларимиз бахтли-саодатли бўлишсин, қўшганлари билан қўша қаришсин», деб фотиҳа қилди. Аввалгидек қуюқ бўлмаса-да, Эргаш ота билан Матлуба ая қудалари билан сўрашишди.

Ўзлари учун тайёрланган маставадан икки коса келтирилиб, меҳмонларнинг олдиларига қўйилди. Шундан кейин нимагадир ҳеч ким ҳеч нарса демади, ҳар ким ўз олдидаги таомни еб-ичиб ўтирди. Дастурхонга фотиҳа ўқилиб, нарсалар йиғиштириб олингунча ҳеч кимдан садо чиқмади.

Салима билан Ойсара коса-чойнакларни олиб кетишгандан сўнггина хонада озгина жонланиш пайдо бўлди. Эргаш ота устма-уст йўталиб, ғалати қақириниб қўйди. Олимжон ўрнидан туриб отаси билан қуда бобосининг ёнбошига иккитадан ёстиқ келтириб қўйгач, қайтиб ўзининг жойинга ўтирди-да, ёнидаги сочиқни иккала қўли билан эзгилаган ҳолда Маматқул отага мурожаат қилди:

— Одам оласи ичида дегани шу экан-да, қуда бобо. Мен тушунмай қолдим сизларга.

Маматқул ота гапни биринчи бўлиб ўзи бошламоқчи бўлиб турганида, қудасининг ўғлидан бу гапни эшитиб, ўйлаган ўйидан ҳам адашиб қолди. «Бу ёш йигит бўлса!.. Қони қайнаб турибди. Ёунга бас келиш қийин-ов», деб қўйди ичида. Сўнг босиқлик билан:

— Ўзимиз ҳам доғда қолдик, Олимжон қуда, — деди.

Хаёл суриб ўтирган Эргаш отага қудасининг бу гапи бироз эриш туюлди:

— Бу гапни сиз эмас, биз айтсак тўғри бўлармиди, қуда!.. Ўз улингизнинг нима иш қилиб юрганини сиз билмасангиз ким билади?

— Ўпка-гиналарингиз жуда ўринли, қудажон. Сизнинг ўрнингизда бошқа киши бўлганидаям шундай деган бўларди. Тушуниб турибман. Нима қилай? Бу аҳмоқ боламиз

шунча иш қилиб, бизга ҳам бир оғиз бир нима айтмаган бўлса...

Олимжон қуда бобосининг бу сўзларига ишонмадими, гапини бўлди:

— Бундай бўлиши мумкин эмас. Бола бир кунлик бўлиб туғилмайди-ку ахир... Эшитишимча, боланинг дунёга келганига орти ойдан ошибди, шундайми? Ундан олдинги тўққиз ой-чи? Шунча пайтдан бери наҳотки ўғлингиз сизларга бир нима демаган бўлса ёки ўзларингиз ҳеч нарса сезмаган бўлсаларингиз?

Ўғлининг жўяли сўзларини эшитиб ўтирган Эргаш ота ўйчан ҳолда қудаларига юзланди ва ранжиган оҳангда гапирди:

— Ўғил сизларники! Унинг нима иш қилиб юргани сизларгаки қоронғи бўлса? Сизлар билан бу тўғрида гаплашиб ўтиришнинг ҳам ҳожати йўққа ўхшаб қолди, назаримда.

Маматқул ота билан Рисолат аяга Эргаш отанинг бу гинаси жуда қаттиқ таъсир қилди. Иккаласининг ҳам юраклари зирқираб, анчагина шошиб ҳам қолишди. То Маматқул ота фикрини жамлаб олгунча Рисолат ая гапга тушди:

— Айланай сиздан, қудажон!.. Ишонмасангиз, — ярми ўраб қўйилган дастурхонга ишора қилди ая, — мана, дастурхонда нонингиз турибди. Нон ушлаб айтнинг, десангиз нон ушлаб айтайин. Ёлғон айтсак, шу нон урсин бизларни. Шамси тушкурнинг шаҳарда хотини билан боласи борлигини сирагина билганимиз йўқ. Бўлмаса, сизлардан ололмай юрган қасдимиз бормиди?!

Шу сўзларни айтаётган маҳал Рисолат аянинг ўпкаси тўлиб, кўзларига ёш келди. Бўғзига нимадир қадалгандай бўлди. Гапиролмай ҳиқиллаб қолди.

Яна орага жимлик чўкди.

Маматқул ота чуқур «уҳ» тортди-да, Эргаш қудасига қаради:

— Ҳеч ўйламаган уятли иш бўлди. Бизнинг ўзимиз ҳам сизларнинг олдиларингизда қаттиқ хижолатдамиз. Бундай бўлишини билиб, шу ишларни қилган бўлсак, худонинг бизларга ҳам атаган бир жазоси бордир. Ўлимдан хабаримиз

бор, аммо-лекин бундан хабаримиз йўқ эди, улар келиб айтгунча.

Қони қизиб, ўзини зўрға босиб ўтирган Олимжон яна орага қўшилди:

— Қилғиликни қилиб, баримизга панд берган уддабурондан сўрайлик аниқ гапни. Унинг ўзи айтсин. Хўп десанглар, чақиртирайин уни.

Олимжоннинг бу гапи ҳаммага маъқул бўлгандек бўлди.

Дадасининг топшириғи билан Зафаржон Шамсиддин поччасини чақириб келгани чопқиллаб кетди.

Яна меҳмонлар ўтирган хонани сукунат босди.

Салима билан Ойсара ҳавоза остидаги сўрида ичкаридагиларнинг сўзларини тинглаб ўтиришарди.

Шамсиддиннинг чақирилаётганини эшитиб, иккаласиям ошхонага ўтишди.

Маматқул ота билан Рисолат ая «Энди нима бўлади?» дегандек бир-бирига маънодор қараб олишди.

Олимжон деворда илувли турган костюмининг чўнтагидан бир дона сигарет олиб ўт олдирди-да, уни сўриб-сўриб торта бошлади. Маматқул ота билан Эргаш ота нос отишди. Олимжон ичига қум солинган ярим литрлик шиша банкани даҳлиздан олиб келиб, қуда бобосининг ёнига суриб қўйди.

Қудалар носларини банкага туфлашиб бўлишганида очиқ эшикдан салом берганча Шамсиддин кириб келди. У ўтирганларнинг оғир кайфиятда эканликларини сезса-да, ўзини сезмаганликка олиб аввал қайнонаси, кейин қайноғаси билан қўшқўллаб кўришди. Эргаш ота элга тинчлик, омонлик тилаб фотиҳа ўқиди. Шамсиддин яхши ўтирибсизларми, деб сўрашиб ҳам олди. Бироқ Олимжон у билан очилиб сўрашмади. Фақат қайнонаси «Яхшимисиз, куёв» деб қўйди.

Олимжон Шамсиддинга еб қўйгудек важоҳатда тикилиб:

— Қилғиликни қилган сен-у, азобини ота-онанг тортсинми? Нима учун биқиниб ўтирибсан уйингда? Мақсадингни айт, куёв бола, — деди газаб билан.

Ҳадеганда Шамсиддиндан садо чиқавермади. У эгилган бошни қилич кесмас, дегандай бошини эгганича жим ўти-

рарди. Маматқул ота билан Рисолат ая эса ич-этларини еб, «Ишқилиб ўғлимиз жўяли бир гап айтсин-да!» деб куйиниб ўтиришарди.

Эргаш ота билан Матлуба ая ҳам «Куёвнимиз нима дер экан!» дегандай Шамсиддинга қараб-қараб қўйишарди.

Шамсиддиннинг пешонасини муздек совуқ тер қоплади. Эрталабдан буён безовталанаётган юраги «гуп-гуп» ура бошлади. У Гулсара билан танишганида, фавворалару сайрибоғларда кайфу сафо қилиб юрганида ва ҳатто у билан сан-манга боришганида ҳам бир кун келиб қайнотам, қайнонам, қайноғам ва ўз ота-онам олдида Гулсара туфайли шундай оғир вазиятга тушиб қоламан деб сира ўйламаганди.

Шамсиддин не-не профессорлар, не-не фан номзодлари олдида қийин-қийин фанлардан турли имтиҳонлар топширганида ҳам бунчалик оғир ва танг аҳволга тушиб, берилган саволларга жавоб беролмай довдираб, мулзам бўлиб қолмаган эди.

Шамсиддин шу топда қайнакаси Олимжоннинг саволига дангал жавоб беришга жон-жаҳди билан ҳаракат қиларди-ю, бироқ ҳаммага маъқул бир гапни айтиб, уларни қониқтиришга қурби етмасди. Шунинг учун у эгилган бошини ердан кўтаролмай, ниҳоятда оғир вазиятда, тушкун кайфиятда ўтирарди. Бироқ гунг ва соқов одамдек индамай ўтиришнинг ҳам чегараси бор. Шамсиддин эгилган бошини бироз кўтарди ва пешонасига тошган совуқ терни бармоқлари билан сидириб ташлаб, аста тилга кирди:

— Мени кечиринглар... Айб менда... Тўғриси айтсам, у билан никоҳдан ҳам ўтмаганман. Тўй-пўй ҳам қилмаганмиз. Булар бари шунчаки бир гап...

Куёвнинг бу гаплари ҳақоратдай туюлган Олимжоннинг кўзларида нафрат олови ёнди:

— Нарвонни қўл ушламас, оёқ чиқа олмайди. Тузукми? Нима деб валдираяпсан, куёвжон?! Шунчаки бир гап бўлса, нега у аёл йиғлаб-сиқтаб, изингдан келиб, сўроқлаб юрибди. Бу биринчидан. Иккинчидан, менинг саволимга аниқ жавоб бермадинг-ку ҳали. Ҳар бир одам нима иш қилса,

албатта, бирон бир мақсад билан қилади, тузукми? Ўша аёл билан нима мақсадда юрувдинг-у, нима мақсадда Ойсарага уйландинг? Бизларга иснод келтириш учунми?

Шамсиддиннинг боши қотди. Ўзини қаерга қўйишни билмай қолди. Бутун вужудини янада кучли совуқ тер босди. Саволга жавоб бўлгулик тўғри фикр излади. Лабини тишлаб-тишлаб излади. Лекин, нима қилсин, минг уринсаям, минг ўйлансаям, тўғри жавоб тополмади. Қисматининг қисгани шу бўлса керак! Боши эгилганича яна ўйга толди: Гулсара билан шунчаки ҳавасакка танишди. Озми-кўп юрди. Болали бўлди. Ташлаб кетди. Бироқ ҳеч қачон ўз олдига жўяли мақсад қўйгани йўқ. Гулсара билан танишгиси келди, танишди. Юргиси келди, юрди. Бироқ бола кўргиси келмаса-да, болали бўлди. Кейин шошиб қолди. Кейин ҳаммасига тупурди! Демак, Гулсара билан бемақсад танишган, бемақсад юрган ва ҳоказо.

Ойсаранинг эса йўли бошқа. Йўриғи бошқа. Мақсади ҳам аниқ — тўй қилиш, оила қуриш, бахтли яшаш, униб-ўсиш. Фарзандли бўлиш. Уларни камолга етказиш. Ували-жували бўлиш. Яна нима? Шу-да! Бир оила учун нима керак бўлса, ҳаммасига эришиш!..

Шамсиддин хаёлига келган шунча гапни қайнакасига қандай айтади? Ундан қўрқиб турган бўлса... Шу боис Шамсиддин иложи борича жўялироқ ва қисқароқ гапиришга уринди:

— Гулсара билан танишганимда ҳам, у билан юрганимда ҳам олдимга ҳеч қандай мақсад қўймаганман... Шунинг учун ҳам уни ташлаб кетганман. Ойсарага уйланишимдан, у билан яшашимдан эса мақсадим жуда катта. Аввало аҳил-тотув турмуш қуриш. Бахтли яшаш!.. Қолаверса, бири-биридан ширин фарзандлар кўриш!.. Қилиб қўйган хатойим учун ҳар қандай жазога лойиқлигимни ҳис этаяпман... Ҳаммаларингиздан ўтиниб сўрайман. Мени кечирингизлар...

Шамсиддиннинг зорли узри хонани бироз илтиб юборгандек, вазиятни юмшатгандай бўлди.

Ўтирганларнинг турқи-таровати бироз ўзгарди.

Мезбонларнинг тошдек зил-замбил қовоқлари сал очил-гандек бўлди. Темирни қизигида босмоқчи бўлгандек, Маматқул ота ҳам гапни топиб айтди:

— Биримизнинг айбимизни биримиз кечирмасак, унда бегоналардан фарқимиз қолмайди. Бизлар эса эт билан тирноқмиз энди, Олимжон!

— Сўзларингиз жуда тўғри, қуда бобо! Сассиқ экан, деб бурнимизни кесиб ташлолмаслигимизни ҳам тушуниб турибман. Бироқ гулдай синглимнинг бошига ўйнашни бошлаб келган бу йигит эртага бундан баттар аблаҳлик қилмаслигига ким кафолат беради? Ким? Лойқаланган сув тиниши мумкин, бироқ сийган қалб шишасини аввалги ҳолатига келтириб бўлмайди-ку, қуда бобожон!

— Ўғлимизнинг тарафини олиб, уни бутунлай оқламоқчи эмасман, — деди босиқлик билан Маматқул ота. — Шамсиддин ақлли, фаросатли, узоқни ўйлаб иш қиладиган бўлганида биз ҳозир бундай оғир вазиятга тушиб ўтирмаган бўлардик. Той суринмай от бўлмас, деган гап бор. Мана, ўзиям суринганидан пешонасидан юрагигача қашқа қилиб ўтирибди-ку! Ёшлик — бебошлик, дегани шу-да!

Азалдан оғир табиатли, гапиришдан кўра тинглашни хуш кўрадиган Эргаш ота қудасининг ҳам, ўғлининг ҳам сўзларини диққат билан эшитиб, бош ирғаб маъқуллаб ўтирарди. Қудасининг «Ёшлик – бебошлик!» деган сўзини эшитиб эса энсаси қотганини яшириб ўтирмади:

— Бебошлик — кўп ёмон нарса! Бебошлик ёшликни хароб қилади. Одам умрининг эгови ҳам шу бебошлик! Бебошлик кўпроқ ота-онасиз, яъни тарбиясиз қолган ёшларда бўлгувчи эди. Шамсиддиннинг эса сизлардек эсли-ҳушли ота-оналари бўла туриб, шу ҳолатга тушиб қолганига тушунолмай турибман. Ёлгон сўзлаш, иккиюзламачи бўлиш, саёқ юриб-таёқ ейиш ҳам бебошликнинг оқибати эмасми? Бебошлик — бир кун келиб бошга етадиган нарса! Ҳаммамиз ҳам ёш бўлганмиз, лекин сиз билан биз бундай номаъқулчилик қилмаганмиз, қуда!

Шу гапдан кейин суҳбатга жон кирди. Қудалар бири кўйиб, бири олиб анча пайтгача гурунглашиб ўтиришди.

Гапга аёллар ҳам қўшилишди. Гина-кудуратлар айтилиб бўлингач, гап Ойсарада қолди; агар у рози бўлса, музокара яхшилик билан тутаган бўларди.

Ойсара онасининг ёнига ийманибгина келиб ўтирди.

Эргаш ота сўради:

— Мана қайнотанг, қайнонанг, эринг келиб кечирим сўраб ўтирибди. Шунга сен нима дейсан? Буларни, тўғрироғи эрингни кечирасанми? Гап сенда қолди, қизим.

Шунда Ойсара индамай бош эгди ва бир муддатдан сўнг «йўқ» дегандай бош чайқади.

Қайнотаям, қайнонаям ёлвориб кўришди. Ойсара юшмади. Сўзида қаттиқ туриб олди.

— Кўра-била туриб кўзимга чанг солган одам билан бирга яшай олмайман, — деди у аламли кўз ёшларини рўмолининг учи билан артаркан.

Ойсарадан нажот кутиб ўтирган Шамсиддинга бу гаплар ўлганнинг устига чиқиб тепгандек таъсир қилди. У пайт пойлаб Ойсаранинг кўзига мўлтираб, жовдираб қаради. Шамсиддин хотинининг бунчалик қаҳри қаттиқлигини билмаган экан. Бутун вужудини кўзига сингдириб, шунчалар илтижоли боқса ҳам ҳаракатлари зое кетди.

Ойсара эрининг уйида эшитган даҳшатли гап-сўзларни эслаб қолди шекилли, сесканиб кетди:

— Биринчи кўз очиб кўрган хотинини қон қақшатган, ўзининг биринчи фарзандидан воз кечиб, унинг етимхонага ташлаб кетилишига сабабчи бўлган одам билан энди яхши яшаб кетишимга ишаноолмай турибман, отажон! — Шу гапдан сўнг у қайнотаси билан қайнонасига қаради: — Сизлардан мингдан-минг розиман. Сизлардан ўтиниб сўрайман, мени кечирингизлар. Мени оёқости қилган одамдан нафратланаман, холос. Ор-номус, уят бу кишида бўлмасаям, менда бор!..

Ойсара қуйилиб келаётган кўз ёшларини рўмоли учига арта-арта ўрнидан сапчиб турди ва хонадан югуриб чиқиб кетди.

Маматқул ота, Рисолат ая ва Шамсиддиннинг кўнгилларига, улар ўтирган хонага кириб келаётган илинж ва илиқ-

лик, таскин ва умид учқунларини Ойсара ўзи билан бирга олиб кетгандек бўлди. Хонага таранг сукунат чўкди. Шамсиддиннинг юрагига дунёдаги энг ўткир тиг келиб ғарчча санчилгандай, ўтирган ерида ўзига келолмас, мутлақо тушкунликка тушиб қолганди.

Оғир сукунатни Эргаш ота бузди. У чуқур «уҳ» тортиб қудаларига юзланди. Улар ҳам бир аҳволда Эргаш отага термулишди. Эргаш ота:

— Қизимиз жудаям қаттиқ аразлаганга ўхшайди, — деди маҳзун оҳангда.

Ортиқча гап-сўзга ҳожат қолмаганини сезишган меҳмонлар мезбонлардан кетишга изн сўрашиб ўринларидан туришди. Бу пайтга келиб бир ухлаб уйқуси қочган эринчоқ хўрозлар қисқа-қисқа қичқиришаётган, қўшни ҳовлилардаги кўппак итлар акиллаб ҳуришаётган, ёқимсиз шамол туриб, ёмғир томчилари дераза ойналарига шитирлаб урилаётган эди.

Меҳмонлар мезбонлар билан дарвоза олдида хайрлашишди.

Ярим кечада, тунд осмон остида, асфальт кўрмаган қишлоқ кўчасида кўнгиллари шу осмон каби қоп-қора бўлиб бораётган учовлон — ота-она ва ўғил табиатнинг бу ҳолатини пайқамагандай ўз ўй-хаёллари билан банд бўлишиб, оёқларига илашаётган лойга ҳам парво қилмасдан гоҳ кўлмак сувли, гоҳ тақир ерни босишганча жим қадам ташлаб боришарди.

Шамсиддин ўзини бўтана сувли чорасизлик дарёсида ғарқ бўлаётгандек нохуш сезар, бутунги бехосият воқеа тафсилоти ва якуни унинг юрагини аёвсиз эзар, миясида ва дилида ғужғон ўйнаётган хаёллари эса яхшилик ва ёмонликнинг, ёруғлик ва қоронғиликнинг минг бир кўчаларида сарсон-саргардон кезар эди.

Шу топда йигитнинг ҳамма нарсадан, ҳатто яшашдан ҳам буткул кўнгли совиб, ўзига ўзи шафқатсиз жазо беришнинг энг мақбул ва ишончли воситаларини излаб борарди.

Фалокат

Ўйламаган иш бўлди.

Шамсиддиннинг уйи куйди.

Шунча кундан бери орзиқиб, энтикиб, юрагини ховуч-
лаб кутгани бир зумда саробга айланди-қолди.

Қалби ёнди.

Юраги ўртанди.

Кўнгли синди.

Дили ғашланди.

Сабри тугади. Ютоқиб сигарета чекди. Ўзини қўярга жой
тополмай баттар эзилди.

Ўўлдаям, уйига келганидан кейин ҳам ҳеч кимга ҳеч нар-
са демади. Дегисиям келмади.

Ёлғизликни хушлаб қолди.

Ўзи билан ўзи бўлди.

Юраги қонга тўлди.

Кўнглига қил сиғмай қолди.

Маҳзун кайфият яқин йўлдоши бўлди. У ҳаётида бирин-
чи марта бундай оғир, кўнгилсиз ва мутлақо умидсиз аҳвол-
га тушиб қолган эди.

«Уҳ» тортиб хонасига кирди.

«Уҳ» тортиб чироқни ёқди.

«Уҳ» тортиб ўзини диванга ташлади.

«Уҳ» тортиб кўкрагини ерга бериб ётди.

«Уҳ» тортиб шипга тикилиб ётди.

Ўнг ёнига бурилиб ётди.

Чап ёнига бурилиб ётди.

Қани, уйқуси кела қолса!

Қани, дили равшанлашса!

Қайда?!

Сигаретини сўриб-сўриб атрофига боқди. Қайтага хона-
сидаги ҳар бир нарса — дивандан телевизоргача кўзига со-
вуқдан-совуқ, ғарибдан-ғариб кўриниб кетди.

Хонасининг тўрт бурчаги тўрт томондан қисди. Ҳар бири
оғзини очиб, ютаман дейди.

Жони ҳалқумига келди.

Ўридан сапчиб турди. Чироқни ўчириб, ўзини бахмали гижимланган диванга отди.

Кўзларини юмди. Ўзини ухлаётганга солди.

Бир соат ётди. Икки соат ётди. Юраги ҳар қанча зиқ бўлса бўлди, лекин кўзи илинай демади. Боши ғувиллади. Юраги санчди. Яна сигарета бурқситди. Бутун жаҳлини сигаретдан олмоқчи бўлди.

Киприкларини жуфтлаштирди дегунча Ойсаранинг «Ор, номус, уят бу кишида бўлмасаям, менда бор!» дея йиғлай-йиғлай хонадан чопиб чиқиб кетаётгани шундоққина кўз олдида қайта-қайта жонланаверди.

Туриб ўтирди.

Устма-уст сигарета тутатди.

Сигарета тутунига кўмилиб дераза олдига борди. Ташқарига карахт аҳволда қаради. Бетийиқ шамол дераза ойналарига, дарахтлар таналарига урилиб ёқимсиз увилларди.

Шамсиддиннинг бўм-бўш юраги ҳам шу топда дарбадар шамолга монанд аянчли ҳувилларди.

У буларни ҳис этган сайин ҳушидан адашаверди.

Ақли шошаверди.

Ҳувиллаб қолган юраги ҳувиллаб қолган хонада ортиқ туришни истамади.

Чироқни ёқиб талабалик пайтидаги қора чарм пальто-сининг қора қайишини илгакдан юлқиб олди-да, тортиб-тортқилаб кўрди. Маҳкамлигига ишовч ҳосил қилгач, чироқни ўчирди ва зим-зиё зулматда хона деворларини пайпаслаб ушлай-ушлай ҳовлига чиқди.

Изиллаган шамол, майдалаб ёғаётган ёмғир, зим-зиё осмон, зим-зиё ҳовли зимистон кўнглини баттар чўктириб юборди.

Тойиниб-тойиниб айвондаги тўртта стулдан биттасини олиб келди ва ўтхонага ўтди. Сўнг кундуз куни ўзи ҳар эҳтимолга қарши шипда белгилаб қўйган тўсиннинг остига стулни қўйиб, устига чиқди. Қора чарм қайишни тўсиндан қийнала-қийнала ўтказиб ҳалқа ясади-да, кўзларини шартта юмиб, бошини ҳалқага суқди. Кейин оёғининг остидаги стулни тепиб юборди... Шамсиддиннинг оғир гавдаси бир

лаҳза ҳавода осилиб қолди. «Энди тамом, барчасидан қутулдим!» Йўқ, йигит бу ўйини ўйлаганча ҳам бўлмади ҳиқилдоғи қисилди. Нафас олиши қийинлашди. Худди шу пайт Шамсиддин жон ҳолатда қайишни бир силтаб тортган эди, мўъжиза рўй берди: маҳкам деган қайиш узилиб кетди. Шамсиддин «тўп» этиб ерга орқаси билан тушди ва мувоzanатини сақлай олмай ёнбошига қулади.

Йигит анча муддат ўзига келолмай, шу ҳолида ётиб қолди.

Ахийри Шамсиддин ўрнидан туриб ҳовлига чиққанида юлдузлар сўнаётган, теварак-атроф оқараётган, хўрозлар бетиним қичқираётган, чўпонлар молларини даштга ҳайдаб кетаётган, эшаклар ҳанграётган, қўй-қўзилар маъраётган, ёмғир тинган, шамол эса ҳамон гоҳ секин, гоҳ кучли увиллаётган эди.

У беш-ўн дақиқа серрайиб турди-да, шошиб ўтхонага кирди. Узилган қора камарининг бўлақларини йиғиштириб чўнтагига солди. Стулни жойига олиб бориб қўйди. Айвонда турган мотоциклига бир муддат қараб тургач хонасига кириб кетди. Камарни улаб жойига қўйди. Мотоциклининг калитини шкафдан олиб, костюмини кийди ва «Урал» мотоцикли турган айвонига ўтди. Калитини бураб, тепкини босган эди, мотоциклининг мотори гуриллаб ўт олди.

— Тонг саҳардан қаёққа отландинг, улим? — деди елкасига чопонини ташлаб, таҳорат олиш учун уйдан чиқаётган Маматқул ота ҳайрон бўлиб.

Шамсиддин қаёққа, нима мақсадда боришиниям ҳеч кимга билдирмай, тонг оқарар-оқармас мотоциклини миниб йўлга чиқмоқчи эди. Шу сабаб отасининг саволини эшитиб шошиб қолди.

Шамсиддин бир зум иккиланиб турди, сўнг бундан уч-тўрт кун бурун отаси айтган гапни эслаб қолиб, дарҳол ўзини ўнглаб олди.

— Ассалому алайкум, ота, — деди у ўзини бамайлихотир тутишга ҳаракат қилиб, — юқори қишлоққа ўтиб, ўзингиз айтган машинани гаплашиб келмоқчи эдим.

— Чой ичиб, кейин борарсан, ҳали барвақт эмасми, улим?

— Эртароқ бориб келсамми девдим. Бугун соат тўққизда мени директор бува кабинетига чақирган. Ихтиёр эко-

номист пенсияга чиқаётганга ўхшайди. Ўрнига ўтиб олмасам, кейин ишсиз қоламан-да, ота.

— Ундоқ бўлса борақол, улим. Аммо-лекин ҳушёр бўл. Кечаси ёмғир ёққан. Йўл тойинчоқ бўлса керак. Секин ҳайдаб бориб келгин.

— Қўрқманг, у томонларга биринчи боришим эмас-ку.

— Барибирам, ҳушёрлик яхши-да, улим.

— Хавотир олманг, тезда бориб келаман.

Шамсиддин отасининг кўнглини тинчлантириб йўлга ташаркан, буям бир ҳисобда тўғри бўлди, деб қўйди ичида.

Бирон километр юрар-юрмас кечадан бери Шамсиддиннинг қалбини банд этган хаёли яна шиддат билан кучга кирди-да, уни ўз гирдобига тортиб кетди.

Қўллари рулда, кўзлари йўлда, хаёллари эса изтироблар кўчасида сарсон-саргардон кезарди.

Бора-бора хаёллар тўфони тўзғигандан-тўзғиди; гоҳ Ойсараси, гоҳ Гулсараси, гоҳ нораства бегуноҳ боласи унинг кўз олдидан кетмай гавдаланаверди, гавдаланаверди.

Шамсиддин торгина қишлоқ йўлида мотоциклини шитоб билан лой сачратиб бораркан, сигир-бузоқларини, эчки-улоқларини, қўй-қўзиларини «чув-чув»лашиб ҳайдаб боришаётган чўпонлар молларини зўрға йўл четига ҳайдаб улгуришарди.

Ўзининг ва қайнотасининг уйида бўлиб ўтган бири-биридан кўнглисиз гап-сўзлар, маҳалласидаги одамларнинг миш-мишларини эслаб, хуноби ошиб бораётган Шамсиддиннинг хаёли чувалашгандан-чувалашарди. Ҳаммасидан ҳам Ойсарасининг сўнгги гапи дилини ўртаб, юрагини жунбушга келтирарди.

У бетизгин хаёллари билан бўлиб, нима учун тезликни борган сари бунчалик ошираётганиниям, ким уни шунчалик билиб-билмай қистовга олиб, шошираётганиниям фарқламай қўйди.

Қишлоқдан шиддат билан ўтиб, катта сойнинг илма-тешик кўпригига етганида кутилмаган фалокат юз берди: мотоциклининг олдинги ғилдираги беҳосдан бир ўйиққа кириб қолдию, тўзғиган хаёлини йиғолмай бораётган

Шамсиддин учиб бориб чап ёнбоши билан кўприк четидаги ёғоч ходага зарб билан урилди. Мотоцикл тўнқарилиб тушди. Зарба таъсирида Шамсиддин бир муддат ҳушини йўқотди.

Тасодифий қаранг, Маматқул отага «Москвич»ини сотмоқчи бўлиб юрган Ҳамроқул чавандоз ҳам шу бугун, айнан шу масалада отаникига келаётган экан.

Чавандоз фалокатни икки-уч километр наридан кўриб қолгани учун машинасининг тезлигини ошириб бир зумда етиб келди.

Шу орада қишлоқдан мол ҳайдаб келишаётган чўпонлар ҳам бир-бирини чақиритиб ёрдамга югуришди.

Шамсиддиннинг ёнига биринчи бўлиб етиб келган Ҳамроқул чавандоз машинасидан туша солиб, унга ёрдам беришга шошилди. Юрагини эшитиб кўргач:

— Кунинг бор экан, умринг узоқ бўлсин, ука, — деб қўйди.

Шундан сўнг чавандоз Шамсиддинни авайлаб кўтариб олиб бориб текис жойга аста ётқизиб қўйди. Унгача икки чўпон йигит ҳаллослаб келишиб:

— Тирикми? Жони омонми? — дея сўрай бошлашди.

— Йигитлар, — деди Ҳамроқул чавандоз инграётган Шамсиддиннинг тирсагидан шалвираб қолган чап қўлини ушлаб кўриб, — шошилмасак бўлмайди, укамизнинг қўля мана бу еридан кетибди, қаранглар, қони тўхтамаяпти. Машинани кўринглар, латта бўлса тез олиб келинглар, боғлаб қўяйлик.

Омон чўпов шартта белидаги белбоғини ечиб Ҳамроқул чавандознинг ёнига чўқди ва:

— Қаеридан боғлай, ака? — деди у бир аҳволда чўзилиб ётган Шамсиддиннинг қонга бўялган кийимларидан кўз узмай. — Мана, тозагина белбоғим, бўладими?

— Мана бу еридан, — деди чавандоз Шамсиддиннинг қон сизиб чиқаётган тирсагининг юқорисини кўрсатиб. — Бўлганда қандоқ. Худди шу еридан маҳкам боғланг, ука, ишқилиб қонсираб қолмасин. Шундоқ ҳам анчагина қон йўқотганга ўхшайди болавақир!..

— Бошқа ери омонми? — деди Омон чўпон.

— Оёқлариям лат еган-ов, — деди Шамсиддиннинг оёқларини ушлаб-ушлаб, шимини тиззасидан юқорига кўтариб кўраётган Эргаш чўпон, — бироқ синмаган.

— Икки қовурғаси эса синганга ўхшайди, — деди Шамсиддиннинг бошини ва кўкракларини қайта-қайта ушлаб кўраётган Ҳамроқул чавандоз. — Мен машинанинг орқа ўриндиғига жой ҳозирлай, сизлар Шамсиддинни аста кўтариб ётқизинглар.

Омон чўпон билан Эргаш чўпон авайлаб кўтаришаётганда, Шамсиддин кўзларини очди.

— Пойгага чиқувдингизми, Шамсиддин ака? — дея ҳазиллашди Эргаш чўпон уни машина ичига ётқизаётиб.

Шамсиддин бир жилмайиб қўйди-да, кўзларини юмди.

— Сизни худонинг ўзи етказибди, — деди Омон чўпон мотоциклни Эргаш чўпон билан ўйиқдан чиқариб олиб, йўл четига суриб қўяркан. — Бўлмаса бундай пайтда, бундай жойда кўлик деган жонивор, ҳадеганда топилармиди? Катта савобга қолдингиз-да, ака!

Ҳамроқул чавандоз машинасини аста ҳайдаб кетди.

— Мотоциклни ўзим ет-ка-за-ма-а-ан, — деб машинанинг ортидан бақириб қолди Омон чўпон. — Айтиб қўйинг, отанаси хавотир ол-ма-син!

Чўпоннинг гапини чавандоз эшитди шекилли, сигнал чалиб қўйди.

Ранги хиралаша бошлаган яшил «Москвич» Маматқул отанинг икки тавақали ёғоч дарвозаси олдига келиб тўхтар-тўхтамас устма-уст «би-би-ип»лайверди.

Бобоси билан ҳовлисидаги олма кўчатларига ишлов бераётган Бахтиёржон сигнал товушини эшитиши ҳамано машинанинг олдига югуриб чиқиб, унинг ичига тикилган эди, безовталаниб ўтирган полвонсифат ҳайдовчи:

— Улим, уйда ким бор? — деди дўрилдоқ овозда.

— Ассалому алайкум, амаки, — деди Бахтиёржон ҳайдовчини танитайроқ тургани учун синчиклаб қараркан. — Сиз кимсиз?

— Ҳамроқул чавандозман, энди айтақол, уйларингда ким бор, бобонг борми?

— Уйда бобом, момомлар борлар, — деяётган боланинг кўзи бирдан машинанинг орқа ўриндиғида бир ҳолда, усти лой ва қонга беланиб ётган Шамсиддин тоғасига тушдию, ранги қув ўчиб кетди: — Иби, тоғажонимга нима бўлди, амакижон?

— Қўрқма, улим!.. Тоғажонинг мотоциклидан йиқилибди. У ер-бу ери лат еганга ўхшайди. Тезда тоғангни дўхтир-га оборишимиз керак. Югур, бобонгни чақир.

Бахтиёржон чопиб ҳовлига кириб кетди.

Шамсиддин сал инграган эди, чавандоз у томонга ўгирилди. Шамсиддин синган қўлини у ёқ-бу ёққа қимирлатаётган ва оғриқ азобига чидай олмай безовталанаётган эди. Ҳовлидан эса Бахтиёржоннинг ҳаяжонланиб қичқираётгани эшитиларди:

— Бо-бо!.. Бо-бо-жо-он!.. Шамсиддин тоғам мотоциклдан анақа бўпти, йиқилибди!.. Машинадаги одам сизни чақирапти. Тез борар-кансиз!..

Кетмонига суяниб турган Маматқул ота довдираб-шошиб:

— Нима, нима дединг, болам? Тоғанг мотоциклдан... Нега йиқилади? Жони омонмикан? — деганча кетмонини отиб юборганча дарвоза томон чопди.

Чопон тикиб ўтирган Рисолат ая невараси билан чолининг бири-биридан қўрқинчли сўзларини чала-чулпа эшитиб қолдию, учиб ўрнидан туриб кетди:

— Ба-а-ах... Бахтиёржон! Бобонгга нима дединг? Тинчликми?

Шу сўзларни айтarkan, ая невараси билан чолининг изидан йиқилиб-суриниб чопарди.

— Ассалому алайкум, Маматқул ака, ассалому алайкум, Рисолат опа, — дея Ҳамроқул чавандоз изма-из ҳаллослаб чиқиб келган чол-кампир билан кўришаркан, уларнинг кўнглини чўхтирмасликка уринди. — Қўрқманглар, кўрқманглар, Шамсиддиннинг жони омон. Бор-йўғи мотоциклдан йиқилибди. Фалокат оёқ остида, дегани шу-да!.. Ҳечқиси йўқ, бир-икки кун ётса соғайиб кетади.

Маматқул ота билан Рисолат ая машинанинг орқа ўриндиғида кўзини очмай бир ҳолатда ётган Шамсиддинга кўзла-

ри тушиши билан «Вой болажоним, сенга нима бўлди?» дея фарёд қилишга тушишди.

Чол-кампири тинчитгунча Ҳамроқул чавандознинг эси кетди. Бунинг учун чавандоз ҳатто Маматқул отага Шамсиддиннинг қўл томирини ушлатиб кўришга ҳам мажбур бўлди. Шундан кейин чавандознинг таклифи билан Маматқул ота олдинги ўриндиққа, Рисолат ая эса ўглининг ёнига ўтиришди.

Маматқул ота машина эшигини ёпаётиб, дарвоза олдида ўзларига мунғайиб қараб турган неварасига тайинлади:

— Улим, менга қара, бир ўзинг қўрқмайсан-а? Довжорак боласан-ку ўзинг! Узоққа кетиб қолма. Ҳали-замон опанг пахтадан келади. Бизлар тоғанни дўхтирга олиб кетаяпмиз, болам, уқдингми?

Машина шиддат билан олдинга интилди.

Ҳамроқул чавандоз машинани бошқариб кетаётиб йўл-йўлакай бугун ўз кўзи билан кўрган нохуш воқеани чол-кампирга ётиғи билан гапириб борди.

Маматқул ота билан Рисолат ая кўзларида ёш билан чавандозга миннатдорчилик билдириб, уни алқай кетишди...

Муҳаббатнинг кучи

Салима шом маҳали ёвондан келди ва Шамсиддин куёви ҳақида эшитган нохуш хабарни кечки овқатга уннаётган Ойсарага айтиш учун ошхонага кирди.

Ошни бостириб, помидор тўграётган Ойсара ялт этиб янгасига қаради ва кулимсираб сўради:

— Янгажон, чарчамай келдингизми? Бугун қанча бўлди?

— Бугун иккинчи теримга ўтганимиз учунми, зўрға қирқ икки кило бўлди, — деди Салима истамайгина.

— Мазангиз йўқми? Нега хафа кўринасиз, янгажон? — деди Ойсара безовталаниб.

— Йўқ, яхшиман. Нима десам экан, — каловланди Салима, — бир нохушроқ хабар эшитиб эдим. Шунга сал мазам қочгандай бўлиб турибди.

Ойсара ҳам қўрқув, ҳам ҳадик билан янгасига юзланди:

— Қанақа нохуш хабар? Кимдан, қасрдан?

— Сингилжоним, кўрқманг. Эшитишимча, бугун эрта-
лаб Шамсиддин куёв катта сойнинг кўпригидан ўтаётиб мо-
тоциклдан йиқилибди.

— Йўғ-е?! Қандай қилиб? Нима деяпсиз, янгажон?! Ёмон
йиқилмаптими? Жони омонмикан, ишқилиб?

— Жони-ку, омон экан-а, бироқ чап қўл тирсагидан ва
икки чап қовурғаси синган дейишяпти.

Ойсаранинг юзи оқариб кетди.

— Шунақа денг... жуда ёмон бўпти-ку унда, — деди у
кўзлари жиққа ёшга тўлиб. — Энди нима қиламиз? Дўхтир-
га олиб боришдимикан? Янгажон, эшитиб ҳам индамай ўти-
раверамизми? Жони қаттиқ оғриётгандир-а? Юрагига зиён
қилмадимикан, ишқилиб?..

— Шамсиддин куёвнинг умри бор экан. Худди йиқил-
ган пайтда довон қишлоқдан Ҳамроқул чавандоз маши-
наси билан келиб қопти-да, куёвни машинасига минди-
риб, уйига олиб борибди. Қуда бобо билан қуда момо
уйларида экан, чавандоз уларниям машинасига солиб рай-
он касалхонасига оборибди.

— Чавандоз ака барака топсин!.. У киши келмаганида
Шамсиддин акам қонсираб, ҳолсизланиб қолишям мумкин
экан-да? Худонинг ўзи бир асрабди. Ҳамиша асрагани
бўлсин-да. Назаримда, янга, Шамсиддин акам менинг кас-
римга қолди-ёв. Нима дейсиз? Агар кеча менам кўп қатори
Шамсиддин акамнинг гуноҳидан ўтганимда, балки бундай
фалокат юз бермасмиди, янгажон... Нима дейсиз? Агар шун-
дан Шамсиддин акамга бир нима бўлса, мен ўзимни ҳечам
кечира олмайман!.. Бундан ташқари, энди қайнотам билан
қайнонамларнинг юзларига қандай қарайман?.. Юрагим се-
зиб турибди. Шамсиддин акам изза қилганимга, кечирма-
ганимга чидай олмай шу йўлни тутган. Менинг билишим-
ча, Шамсиддин акам унчалик ёмон одаммас. Менам қаттиқ
рашкчиман-да ўзи. Менинг рашким ҳам, аччиғим ҳам қур-
син, янгажон!.. Йўл кўрсатинг, нима қилай?..

Мен бор гапни аччиқ устида айтгандим. Тўғрисини айт-
сам, мен Шамсиддин акамни жуда яхши кўраман. Аразлаб
кўрдим, ўйлаб кўрдим, мен у кишисиз яшолмас эканман.

Аслида мен етти ухлаб тушимга кирмаган гапларга дуч келганим учун Шамсиддин акамнинг кўзи очилсин, тавбасига таянсин, иккинчи марта бундай номаъқулчилик қилмасин деб аразлаган эдим, холос. Бунчалик бўлишини билганимда, бундай қилмас эдим...

— Сигир ҳалиям соғилмадим, келин? — деди ошхонага кириб келган Матлуба ая уларнинг нима ҳақида гаплашаётганларини билмаган ҳолда, — бузоқча одамни безор қилиб юборди-ку.

Ойсара кўз ёшларини артиб жимиб қолди. Салима эса қайнонаси билан маслаҳатлашиб кўришга қарор қилди.

— Онажон, — деди у изига қайтмоқчи бўлаётган қайнонасига қараб, — ичкарига киринг, муҳим маслаҳатли гап бор.

— Ҳа, қизим, — деди Матлуба ая уларнинг ёнига келиб ўтираркан, — тинчликми ишқилиб.

Салима қайнонасига барча гапни ётиғи билан айтиб берди-да, сўзининг охирида:

— Нима қиламиз, онажон? Ҳозир бу гапларни отамга, ўғлингизга ўзингиз айтсангиз, агар улар хўп дейишса, Ойсарани олиб, куёвни кўргани бориб келсак-чи? — деди.

Бу таклиф Матлуба аяга ҳам маъқул тушганини кўрган Ойсаранинг юзига қон югурди.

— Келин, — деди ая ўрнидан секин белини ушлаб тураркан, — сен вақтни олмай сигирни соғ. Ойсара қизим, сен ошни кўр. Мен ҳозир бу гапларни отангга айтиб, маслаҳатлашиб кўраман. Унгача Олимжон ҳам ишдан келиб қолар. Бўла қолинглар. Шу бугуноқ бориб куёвнинг ҳолидан хабар олмасак уят бўлади-я!..

Ҳамма иш ая режалаштирганидек бўлди. Бироқ сузилган ош қанчалик ширин ва хуштаъм бўлмасин, ҳеч кимнинг томоғидан ўтмади.

Бир чўқим-бир чўқимдан олишгач, ҳаммаларининг кўнгилларига қил ҳам сиғмай ўринларидан туришди.

Борадиганлар йўлга тайёр бўлгунча, Олимжон сўраб-суриштириб бир енгил машина топиб келди.

Уйда Салима қолди.

Қолганлар Эргаш ота бошчилигида йўлга тушишди.

Тунни уйғотган алла

Кўз очиб кўрганининг уйидан дили хуфтон бўлиб чиққанидан кейин Гулсаранинг дардига дард, гуссасига гусса қўшилди. У ўша кунидеъ ҳужрасига қамалиб олди-да, эшик-деразани ичкаридан ёпиб олди, дераза пардаларини зичлаб ёлди. Шундан кейин ерга ётиб олиб, ўз ўй-хаёллари гирдобига шўнғиди. Бир эмас, ўн марта дунёнинг у бошидан кириб, бу бошидан чиқди. Қанча уринсаям ўзини азоблаётган ўйлар қаъридан чиқолмади. Чиқмоқчи бўлганида, нимадир уни сиқувса олиб, гирибонидан тутди. Қўл-оёғини ипсиз боғлаб, ўзига тутқин қилди-қўйди.

Шўрлик жувон алам-фиғонлар исканжасида узоқ йиғлади. Йиғисидан бир иш чиқмагач, икки кун гум-гурс ётди: на чойга чиқди, на ҳовлига. Янгаси чақирсаям, онаси чақирсаям:

— Мени тинч қўйинглар! Мен билан ишларинг бўлма-син! — деб жеркиб бераверди.

Гулсара Шамсиддиннинг қилғиликларини ўйлаган сайин нафрати аёвсиз жўшар, жини кўзигандан кўзир эди. Айниқса, сўнгги умиди ҳам чилпарчин бўлганини ўйлаб, ўзини-ўзи аёвсиз ер эди.

Бу азоблар етмагандай, дамо-дам чириллаб йиғлаётган боласи кўзига кўринавериб жувонни буткул адойи тамом қиларди.

Бу ҳис-туйғулар, бу азобли ўй-хаёллар, бу чексиз-чегарасиз изтироблар охир-оқибат Гулсаранинг руҳиятига таъсир кўрсатмасдан қолмади. Бора-бора у ўзи билан ўзи гап-лашадиган ва ҳеч кимнинг хаёлига келмаган ишларни қиладиган бўлиб қолди.

Ўша куни Нормўмин ярим тунда бир жўрасининг туғилган кунидан ширакайф ҳолда келди ва Гулсаранинг деразани катта очиб қўйган кўйи минғирлаб ашула айтаётганини эшитиб қолди. Туйқус ҳушёр тортган ака деразадан аста ичкарига мўралади. Не кўз билан кўрсинки, Гулсара болалигидан қолган эски қўғирчоғини бағрига маҳкам босганча, кўзларини юмиб олган ҳолда алла айтарди:

Она кўрмаган болам, алла-ё, алла,
Ота кўрмаган болам, алла-ё, алла,
Отанг ўлсин-а, болам, алла-ё, алла,
Онанг ўлсин-а, болам, алла-ё, алла...

Нормўмин деворга суянган жойида қотиб қолди. Гулсара эса қўғирчоқ билан ростаканига гаплаша кетди:

— Соғ-омон юрибсанми, болажоним? Уст-бошинг бунча абгор. Кўринишинг бунча ғариб. «Мазам йўқ, ойи-жон», дейсанми? Қаеринг оғрияпти, болам? Болалар уйдан қачон келдинг? У ердаги дўхтирлар сенга қарашмаяптими? «Сизнинг оқ сутингизга зориқдим», дейсанми! «Сизни жуда-жуда соғиндим», дейсанми! «Соғиндим» деган тилларингдан айланай, улим! Менам сени жуда-жуда соғиндим, болам... Сени ташлаб кетганим учун мени кечир, болам! Нима қилай, чорасизман! Уйдагилардан қўрқиб, элу юртдан уялиб сени излаб боролмадим. «Нега?» дейсанми? Сабабини, афсуски, болам, яна айтолмайман-да! Менга бундай оғир савол берма, болам. Барибир саволинг жавобсиз қолади. «У шунчалик ҳам ёмон сўз эканми?» дейсанми улим! Ҳа, топдинг, болам! Ўзинг бирам ақллисан-ки, ишқилиб, умринг узоқ бўлсин-да, болам. Қандай меҳрибонсан, болам! Бекорга сенга Меҳридинжон деб исм қўймаган эканман-а, болам. «Отам борми? Униям соғиндим», дейсанми болам. Қўй, яхшиси бу ҳақда гаплашмайлик, болам. Барибир у сенга оталик қилгулик эмас. Унинг орзу-нияти бутунлай бошқа. «Демак, мен ота етим эканман-да?» дейсанми болам. Йўқ, болам, сен ота етим эмассан! Сенинг отанг бор. У тирик. Яшаяпти, бироқ... «Нима бироқ?» дейсанми, улим. Бироғи шуки, у тош меҳр, қаҳри қаттиқ одам. «Сизам», дейсанми. Йўқ! Мен сени жуда-жуда яхши кўраман, болам. Доим сени ўйлайман, сениз яшаш мен учун қанчалар азоб эканлигини биласанми болам? Биласанми, болам, сенинг иккита бобонг, иккита момонг ҳам бор. Бироқ улар ҳам сени кўп хушлашмайди. «Нега?» деб сўрама, болам, барибир бу саволингга жавоб беролмайман. «Дунёда жавоби йўқ

саволлар ҳам бўларканда-а, ойижон», дейсанми? Бўлганда қандоқ!.. Бунақа сирли саволлар жуда кўп. Катта бўлсанг, балки ўзинг бу саволларга жавоб топарсан. «Қачон учрашамиз?» дейсанми, болам. Мана учрашиб турибмиз-ку, болам... — Шундай дея Гулсара қўғирчоқнинг дуч келган жойидан ютоқиб ўпа бошлади. Сўнг ёнбошлаб ётди ва чап кўкрагини очиб «бола»сининг оғзига тутди: — Очиққандирсан, она сутига зориққан болагинам, тўйиб-тўйиб эмиб ол. Сутим мўл. Мириқибгина эм! Ахир сен шунини соғингансан-ку, болам!..

Кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетган Нормўмин чуқур изтироб оғушида ўзини деразадан четга олди.

Синглисининг касали яна хуруж қилаётганини сезган аканинг баданини совуқ тер қоплади. Кайфи тарқаб, атрофга чорасиз аланглади: зим-зиё тунда ҳамма нарса қора рангга бўялгандек, қоронғиликка сингиб кетгандек...

Дарбадар шамол тинимсиз гувиллайди. Қўшнининг ити чўзиб-чўзиб увиллайди. Теракларнинг тўлишган япроқлари шувиллайди. Нормўминнинг эса жигари тўкилиб, бўм-бўш юраги ҳувиллайди. Деразалардан тушаётган олақуроқ ёруғликда хазонлар ҳовлининг у четидан бу четига чирпирак бўлиб учади.

Шу дамда Нормўминнинг кўнглиям ана шундай тунд ва қоп-қора эди.

Нормўмин секин ётоғи томон бораркан, изидан синглисининг нолакор оҳангдаги алла овози етиб келди:

Она кўрмаган болам, алла-ё, алла,
Ота кўрмаган болам, алла-ё, алла...

Аканинг елкасидан зил-замбил ғам юки босди. Юрагининг аллақарелари бўлакраниб, нимта-нимта бўлди.

Нормўмин бахтсиз синглисининг келгуси тақдирини ўйлай-ўйлай кечаси билан мижжа қоқмай чиқди.

Оқибат

Туман марказий касалхонаси биноси ёнига етиб келишгач, Олимжон машина эгасига:

— Сиз шу ерда кута туринг, биз ҳозир чиқамиз, — деб тайинлаб кўйди.

Сўнг отаси билан синглисини жарроҳлик бўлими жойлашган икки қаватли бинога бошлади.

Кеч кириб, қоронғи тушмоқда эди. Кузнинг охириги ойи тугаётганига қарамай, кун анча илиқ эди. Тарқоқ жойлашган шифохона бинолари теварагидаги катта-кичик боғлар, уларнинг орасидаги энли-энсиз, узун-қисқа йўл ва йўлакларни ҳар жой-ҳар жойга ўрнатилган неон чироқлари хира ёришиб турарди.

Жарроҳлик бўлими биноси олдидаги ўриндиқлар ёшқари, эркак-аёл беморлар ва уларни кўргани келганлар билан гавжум эди.

Улар иккинчи қаватга кўтарилишди. Эшикдан ўтган жойдаги кутиш бўлмасида мунғайиб ўтирган қайнонаси билан қайнотасига кўзи тушган Ойсаранинг юраги бир қалқиб тушди.

Уларни кўрган Маматқул ота билан Рисолат аянинг чеҳралари сал ёришди. Ўтиравериб оёқлари увишган Маматқул ота эса ўрнидан тураётиб чайқалиб кетди.

Олимжон югуриб бориб «Ҳушёр бўлинг, қуда бобо» деганча Маматқул отанинг қўлтиғидан тутиб қолди.

Қудалар кўришиб бўлишгач, Ойсара қайнонаси билан қайнотасига салом бериб, таъзим бажо келтирди.

Маматқул ота сўрашиб бўлгандан сўнг ўзига савол назари билан тикилиб қолган қудаларига ва келинига юз берган фалокат тафсилотини қисқагина айтиб берди. Сўнг ҳозиргина жарроҳлар ўғлининг синган қўлини операция қилишганини, лекин Шамсиддин наркоздан кейин ўзига келмаётганини, синган икки қовурғаси эса эртага операция қилинишини гапираркан, ота беихтиёр кўзларига ёш олди.

Шу маҳал Шамсиддин ётган хонадан чиққан даволовчи врач:

— Маматқул ота, — деб чақириб қолди.

Ўтирганлар ҳаммаси шу томонга «ялт» этиб қарашди.

Яқин келган дўхтир:

— Ўғлингизга зудлик билан қон қуйишимиз керак, — деди. — Қон керак.

Ўтирганлар ажабланиб-хавотирланиб бир-бирига қарашди. Гап нимадалигини дарҳол англаган Олимжон сакраб ўрнидан турди ва:

— Қанча қон керак бўлса, мана биздан олинг, дўхтир ака, — деди курашга тушаётган полвондек енгларини шимариб.

— Ука, — дўхтир Олимжонга синчков назар ташлади, — қон гуруҳингиз неччи, биласизми?

— Билганда қандоқ, ака! Қонимиз иккинчи гуруҳ. Қандай, бўладими?

— Қандай яхши! — деди қувониб кетган дўхтир. — Сиз ҳойнаҳой беморимизнинг акаси бўлсангиз керак-ов?

— Йўқ, нимаиди?

— Қон гуруҳингиз бир экан. Қўрқмайсизми?

— Аввал бермасам ҳам энди бераман-да, ака. Биз тайёр, дўхтир ака.

— Ундоқ бўлса юринг. Сизни бизга худонинг ўзи етказди.

Ойсаранинг кўзлари севинч ёшларига тўлди. Кўнглининг бир чеккасида эса «Шамсиддин акам биз туфайли шундай фалокатга учраган бўлса, қанийди энди яна биз туфайли оёққа туриб кетса!» деган илинж ҳам йўқ эмасди.

Рисолат ая пиқиллаб йиғлаганча Олимжонни дуо қила кетди.

Орадан ярим соатлар вақт ўтгач, бряги дўхтир Олимжонни бошлаб чиқиб келди.

— Яхши қариндош яхши-да, — деди шифокор кулимсираб Маматқул отага мурожаат қиларкан. — Асло хавотир олманг. Кўпи билан яна икки-уч соатларда ўғлингиз ўзига келади. Агар имкони бўлса, бир косагина иссиқ қайнатма шўрва олиб келсангизлар.

— Ўзиям икки кундан бери туз тотгани йўқ, болагинам, — деди Рисолат ая кўзлари жовдираб.

— Бемор кейинги операцияга ҳам куч тўплаши керак. Акс ҳолда операция ҳам кечикади.

— Ундай бўлса мен уйга бориб, шўрва тайёрлаб келақолай, — деб юборди бехосдан зрига жони ачиган Ойсара.

Ойсара бу гапни айтишга айтди-ю, бирдан уялиб, қипқизариб кетди.

Синглисининг аҳволини тушунган Олимжон дарров гап қўшди:

— Сен чиқавер, биз ҳозир...

Ойсара илдам юриб пастга тушиб кетди.

Олимжон отаси билан онасини олиб, синглисининг изидан ташқарига чиқди.

Кўргилик

Чарчоқ ва уйқусизликдан, азобли ўйлардан қовоқлари салқинган Нормўмин эрталаб барвақт туриб ишга бордию, хўжалик бош инженеридан бир кунга рухсат олиши билан шоша-пиша уйига қайтди. У машинасини дарвозаси олдига қолдириб ҳовлига кирганида қовоқларидан қор ёғаётган ота-онаси айтишиб ўтиришарди.

Нормўмин уларга яқинлашиб, салом бергач, дарров гапни синглисига бурди.

— Ота, — деди у кечаси кўрган-эшитганларини қисқача айтиб бергач, — Гулсарани жиддий даволатмасак бўлмай-диганга ўхшаб қолди. Акс ҳолда у бугун-эрта тентак бўлади-қолади. Тошкентдаги дўхтирлар ҳақ гапни айтишган экан. Гулсара куёв бўлмишникига бориб келганимиздан бери хонасидан чиқмайди. Дам олиб ётсаям майли эди. Эски касали яна хуруж қилаётганга ўхшайди.

Бу гапларни эшитган Тешабой отанинг баттар кайфи учди.

— Бошимизга битган бало бўлди, жувонмарг! Бу фалокат тузалиб тузалмади, ўлиб ўлмади!

Ҳалима ая чолига жўр бўлди:

— Тугилганидаёқ ер ютса бўлмасмиди! Тозаям жонга тегиб кетди-ку бу алвасти!

Худди шу пайт... ая айтган алвасти ҳаммаларининг кўз олдига ростакамига пайдо бўлди-қолди.

Шарақа-шуруқ қилиб дераза очилди ва ундан қўғирчоғи-ни эски кўйлагига наридан-бери йўргаклаб олган Гулсара бес-ўнақай ҳиринглаб кулганича ялангоёқ ҳолда отилиб тушди.

Бунақа бўлиши етти уклаб тушларига кирмаганиданми, ўтирганлар ақли шошиб, ҳангу манг бўлиб, серрайиб қолишди.

Гулсаранинг башарасигаям, уст-бошигаям қараб бўлмасди. Шу туришида у ҳақиқий алвастининг ўзгинаси эди. Тўзгиган сочи юз-кўзни олақуроқ ёпган, қўл-оёқларининг ҳар жой-ҳар жойидан қон сизиб чиққан. Уч-тўрт еридан йиртилган қизил кўйлаги жувоннинг баданини тўла яширолмасди. Гулсара эса ҳеч нарсага эътибор бермасдан, йўргакланган «бола»сини гоҳ бағрига босар, гоҳ қўлларидан баланд кўтарганча ашула айтарди:

Она кўрмаган болам, алла-ё, алла,
Ота кўрмаган болам, алла-ё, алла...

Тешабой ота билан Ҳалима ая қизларини бу ҳолатда кўриб эслари оғиб қолай дейишди.

— Вой шўрим!.. Вой алвасти! — дея жон ҳолатда чинқириб юборди Ҳалима ая. — Сенгинани бу ҳолатда кўргандан кўзларим тешилсин-а!

— Ҳой Нормўмин, бу алвастини кўзимдан йўқот! — деди Тешабой ота юзини тескари буриб.

Эрталабки нонуштани тайёрлаётган Анора ошхонадан ўқдай отилиб чиқиб:

— Ҳой, сингилжоним, сизга нима бўлди, уят бўлади-я. Уйга киринг-а, устингизни алмаштиринг-а, — деганча Гулсарани бағрига босиб, ичкарига тортқилай кетди.

Гулсара эса оёғини ерга тираган кўйи телбаларча валдирарди:

— Болагинамни эркалашимгаям қўймайсизлар-а! Қанақа одамсизлар ўзи?! Ундан кўра суюнчи беринглар. Мен бу кеча Меҳридинжонимни не азобда топиб келсам-у, сизлар бўлса... Э қўйинглар-е. Нега ахир қувонмайсизлар, нега ахир кулмайсизлар?! Бунга ахир тўй қилиб нишонлашимиз керак-ку! Шундай эмасми, янгажон?..

— Арқонни обке! — хотинига қараб ўшқирди жони ҳалқумига келган Нормўмин.

Шундан кейин Нормўмин синглизининг қўлларидан маҳкам ушлаб олиб, уни хонасига судраб олиб кириб кетди.

Анора қўлига тушган арқонни тутганча уларнинг изидан чопди.

Нормўмин энди додлашга ўтган Гулсарани хотини ёрдамида темир каравотга ётқизди-да, жун арқон билан чандиб боғлаб ташлади.

Гулсара балки бутунлай ақлдан озмагандир, аммо шу топда нима қилиб, нима қўяётганини аниқ фаҳмлай олмасди. Фақат ўзининг сўзини маъқуллар, ҳеч кимнинг айтганини қилгиси келмасди. Қўл-оёғини боғлаётганлари маҳал эса худди бўғизланаётгандай дод солди.

Тешабой ота билан Ҳалима аянинг юраклари тутдай тўкилди.

Нормўмин Гулсаранинг овози қўшниларга эшитилмасин деб эшик, деразаларни ёпиб келди-да, «бола»ни қўлига олиб, Гулсарага дўқ қилди:

— Яна гинг десанг, мана шу болангни қайтиб кўрмайсан.

— Боламни берсангиз оғзимни очмайман, — деди Гулсара бўш келмай.

Нормўмин «бола»ни «она» сининг ёнига ётқизди. Шундан сўнггина Гулсаранинг чакаги ўчди.

Анора оғир хўрсиниб қўйди.

Нормўмин шу куни машинасида хотини билан Гулсарани Бухорога олиб борди ва анча давом этган сарсон-саргардончиликлардан кейин ниҳоят бир амаллаб уни асаб касалликлари шифохонасига жойлаб келди.

«Кечирдим, бироқ...»

Шамсиддин ўзига келиб кўзларини очган заҳоти тева-рак-атрофга боқди. Ҳаммаёқ оппоқ: деворлар ҳам, шифт ҳам, пардалар ҳам. Хона ёп-ёруғ. Дераза ёнида стулда мудрабгина ўтирган калта сочли, узунчоқ юзли бошдан-оёқ оқ

кийимдаги ҳамшира қиз. Шундагина Шамсиддин ўзининг қаерда ётганлигини англади. У увишиб қолган оёқ-қўллари ни ҳаракатлантиришга уринган эди, аъзойи бадани зирқараб оғриб кетди. Айниқса, боғланган қўли ва кўкрак қафаси санчиб оғриганида сал бўлмаса додлаб юборай деди.

Оғриққа чидай олмай интраган эди, ҳамшира уйғониб кетди-ю, ҳушёр тортиб, шоша-пиша Шамсиддиндан ҳолаҳвол сўрай кетди:

— Қалайсиз, акажон? Ўзингизга келиб қолдингизми? Ҳеч еригиз оғримаяптими? Жа дўрқитвордингиз-ку одамми. Нима бўлгандаям, жонингиз тошдан экан. Бир операциядан эсон-омон ўтиб олдингиз...

Шамсиддин танасидаги оғриқлар бироз пасайиши билан ҳамширанинг сўзини бўлди:

— Яхши қиз, мени бу ерга ким обкелди? Қачон?

— Ҳамроқул чавандозни танийсизми? Мотоциклдан йиқилиб, ўзингизни билмай ётганингизда ўша одам кеча зрглаб ўз машинасида, ота-онангизниям қўшиб бирга олиб келди... Биласизми, ҳозир кечаси соат икки бўлаётибди. Шунинг учун ҳам кеча деяпман-да... Ҳа, айтгандай дадангиз билан ойингиздан суяюнчи олай. У бечоралар сизнинг ўзингизга келишингизни кўзлари тўрт бўлиб кутиб ўтиришибди кечадан бери.

— Йўғ-е?

— «Йўғ-е» деганингиз нимаси? Ёлғизгина ўғилгинамиз деб жигарлари тўкилиб, туз тотмай, мижжа қоқмай дуойи жонингизни қилиб ўтиришибди. Ҳа, айтгандай, эсим қурсин! Соат ўнларда Ойсара кеннойим ҳам келиб кетдилар. Ҳозир у киши қайнакангиз билан бирга сизга деб тайёрлаган қайнатма шўрвани олиб келишаётган бўлсалар керак.

Шамсиддиннинг юраги ҳаприқиб кетди:

— Нима дедингиз, улар ҳам келиб кетишдими? Наҳотки?

— Нима, келишса арзимапсизми? Бири хотинингиз, бири қайнакангиз бўлгач, келади-да. Улар шундай кунда ёнингизда бўлмаса, қачон бўлишади?! Улар сизга бирам меҳрибон эканларки! Кўриб жа ҳавасим келиб кетди. Яна қайнотангиз билан қайнонанингиз ҳам, улар билан бирга келиб,

анчагина ўтириб кетишди... Э, кечирасиз, ака, сизга урадиган бир-иккита уколларим бор эди. Шунга тайёрлаб келай... Ҳали сиз билан кўп гаплашамиз. Зерикмайгина ўтиринг. Ҳозир ёнингизга ота-онангизни бошлаб келаман!..

Ҳамшира бидиллаганича хонадан чиқди.

Ойсаранинг келиб кетганини, ҳозир яна тун ярмида шунча йўлдан ўзига атаб қайнатма шўрва тайёрлаб келётганини эшитган Шамсиддиннинг қалби қувончга тўлди. Дили яйраганиданми, танасидаги оғриқлариниям сезмай қўйди.

Зум ўтмай у ётган хонага отаси билан онаси ҳамшира етовида ҳовлиқиб кириб келишди.

Шамсиддин ота-онасининг бир кундаёқ сўлиб қолишганини кўриб уларга ичи ачиди. Салом бераркан, туришга мажоли бўлмаса-да, турмоққа шайланаётгандек бир қимирлаб қўйди. Ҳамшира дарров:

— Сизга туриш мумкинмас, ака. Мен ҳозир, — деганча чол-кампирга қаердандир иккита стул келтириб қўйди.

Маматқул ота энгашиб ўглининг пешонасидан ўпиб қўйди.

Рисолат ая ўглининг юз-кўзларидан ўпиркан:

— Ҳеч жойинг оғримаяптими, болажоним? — дея ўзини тутолмай кўз ёши қилиб олди.

Улар бирин-кетин стулга ўтишгач, Маматқул ота:

— Қўрққанамиз қут бўлсин, болам, — деб қўйди.

Рисолат ая куйиб-пишиб гапирарди:

— Яратган эгамга шукур, ўзингга келдинг, болам!.. Бундан кейин матасекл ҳайдайман дема-я, улим. Уям шайтоннинг аравасидай бир нарса экан-да!.. Энди тузукмисан, улим? Отангмиан мен нима бўлсак бўлдиҳ сени ўйлайвериб... Олимжон аканг барака топсин-да! Шунинг берган қони жонингга ора кирди-ёв, улим.

Ҳайрон бўлган Шамсиддин:

— Қайнакам менга қон бердимми? — деб сўради нимагадир кўнгли бўшаб.

— Олимжоннинг отасига раҳмат!.. Дўхтир сенга қон қуйиш кераклигини айтиши билан ўрнадан сакраб туриб «қанча қон керак бўлса, мана мендан олинг!» деганида юрагим

қувончдан сел бўлди, улим!.. Ҳаммаям бу ишни қилавермайди, болам. Мана қариндошлик, мана одамгарчилик! Сен буларнинг қадрини бил, улим!..

Уларнинг суҳбати қизиганини кўрган ҳамшира хонадан аста чиқиб кетди.

Шамсиддин хижолатомуз боқди:

— Қарийб бир ярим кундан бери шу ерда экансизлар. Убу нарса еб ўтирибсизларми, ишқилиб. Роса қийналибсизлар-да мени деб. Ҳам чарчаб, ҳам очқаб, ҳам уйқудан қолиб. Мен туфайли сизлар ҳам шунча кўп азият чекаясизлар.

— Сен ажал билан олишиб, қийналиб ётганингда бизнинг томоғимиздан нарса ўтиб, кўзимизга уйқу келармиди, болажоним, — деди Рисолат ая кўз ёшларини тиёлмай.

— Балиқнинг тириклиги сув билан, улим, — вазмин оҳангда гапиришга уринди Маматқул ота гавдасини бироз тиклаб олгач. — Сенсиз бизнинг яшашимиз мушкул. Илоё, умринг узоқ бўлсин, улим!..

Шамсиддиннинг етмиш икки томири бирдай зирқираб кетди. У ўзиданам кўра кексайган ота-онасини қаттиқ қийнаб қўйганини фаҳмлади.

— Шамсиддин ака, — деди хонага шошилиб кирган ҳамшира, — иштаҳангиз қалай? Кеннойим билан қайнакангиз сизга қайнатма шўрва билан иссиққина патир обкептилар. Нима дейсиз, улар обкираверишсинми? Ўзингиз ҳам очликдан нима бўлса бўлгандирсиз-а?

Бу меҳр-оқибатни кўришиб, Маматқул ота билан Рисолат аянинг юраклари тўлқинланиб кетди.

Шамсиддиннинг-ку бўлари бўлди.

Хонага уялинқираб кириб келаётган Ойсаранинг оппоқ, лўппи юзида, чақнаётган кўзларида тилсиммонанд бир жозибарқ уриб турарди.

Шамсиддин ўзининг шу аҳволда ётганидан уялиб, шопашпиша:

— Салом. Яхши юрибсизми, Ойсара? — деб юборганини ўзиям сезмай қолди.

— Салом, Шамсиддин ака. Тан-жонингиз соғми?.. — деди Ойсара ерга тикилиб.

— Қон учун, меҳрибонлигингиз учун сизга минг раҳмат, ака, — деди Шамсиддин ўзидан ҳол-аҳвол сўраётган Олимжонга.

— Врач келаяпти, — деб қолди эшик остонасида турган ҳамшира. — Мана, кўрдингизлар. Шамсиддин аканинг соғлиғи яхши. Энди сизлардан илтимос, залга чиқиб турсангизлар. Палатага бир кишидан ортиқ кириш мумкин эмас. Бўла қолинглар, бўлмаса врач жонимни олади. У кишининг жаҳли ёмон!

Ҳамма чиқаётгани маҳал Шамсиддин Ойсарага «Сен кетма» дегандай илтижоли боқди.

Буни сезган ҳамшира Ойсарага:

— Сиз қолиб, беморни овқатлантира қолинг, — деди ва энг орқада чиқаётиб, эшикни зичлаб ёпди.

— Шамсиддин ака, — деди Ойсара термосдаги шўрвани чинни косага сузаркан, — мендан ўтган бўлса узр!..

Дастлаб шошиб қолганидан Ойсарани «сиз»лаб юборган Шамсиддин яна хотинини «сен»лашга ўтди:

— Сендан бир умр миннатдорман. Сен ҳечам қисинмагин. Айбдор сен эмас, мен-ку! Аслида мен сендан узр сўрашим керак. Мени кечир, Ойсара!.. Кечирдим десанг бошим осмонга етарди... Бир борагина кечирдим де! Сендан шу сўзни кутиб яшаяпман, Ойсара!..

Ойсара шўрвани тумбочка устига қўяркан:

— Кечирдим, бироқ... — дея ўйланиб қолди.

— Нима бироқ?

— Бошқа қайтарилмаслик шарти билан!

— Мен ҳаммасига розиман.

Шу пайт эшик тақиллади. Ойсара шошиб ўзини четга олди. Шамсиддин ётган жойида:

— Ким у? — деди норози оҳангда.

— Бу мен, — деди хонага кириб келган шифокор. — Яхши бўлиб қолдингизми? Шикоятлар йўқми?

— Раҳмат, дўхтир, яхшиман. Шикоят йўқ.

Дўхтир дераза олдида ийманиб турган Ойсарага ўтирилди-да:

— Келинойи, қўрқманг, эрингиз ҳадемай отдай бўлиб кетади, — деб қўйди кулимсираб.

— Келинг, овқатланамиз, — таклиф қилди Шамсиддин, сўнг хотинига ўгирилди: — Дўхтир акагаям бир коса қўй. Жа хуштаъм экан.

— Раҳмат, — деди врач, — сиз бемалол овқатланиб олаверинг. Менинг зарур ишларим бор. Кейин яна хабар олгани кираман.

Шу кеча Шамсиддиннинг илтимоси билан Ойсара палатада қолди.

Олимжон қуда бобоси билан қуда момосини олиб йўлга чиққанида тонг ёришиб қолган эди.

Гусса

Орадан етти йил ўтди.

Бу йиллар ичида ҳар ким ўз тақдирида борини кўрди.

Гулсара умрининг бу даврини шифохоналарда ўтказди. Аввалига сурункасига беш йил Бухородаги асаб ва руҳий касалликлари шифохонасида даволанган бўлса, кейинги икки йилини камқонлик ва қанд касалликлари шифохоналарига бахшида этди. Бу муддат ичида жувон озиб-тўзиб кетди.

Гулсара ўзи билан ўзи бўлиб, шифохонама-шифохона юрганида Нормўмин акасининг уни даволатаман деб борбудиан айрилганиниям, эрта демай-кеч демай ўз машинасида қатнаб юрган кунларининг бирида фалокат босиб аварияга учраганинию, иккала оёғиниям синдириб олиб, оғир аҳволда туман шифохонасида узоқ вақт ётиб қолганиниям билмасди.

Устма-уст содир бўлган кўргиликларга ва эл орасида қизлари ҳақида урчиган миш-мишларга дош беролмаган касалманд ота-она баттар хасталаниб, аввал шифохонада, кейин уйларида тўшакка михланиб ётиб қолишди. Довдираб қолган Анора қайнсинглисига бўлсинми, қайнотақайнонасигами, эригами? Қолаверса, даладаги иши-ю, ҳовлисидаги мол-ҳолига ким қарайди? Тўрт томонга чопавериб обдон тинкаси қуриб, ҳолдан тойган Анора ҳам дардмандлик ёқасига келиб қолганди.

Гулсара фақатгина Меҳриддини ташвиши, ғам-қайғуси ва соғинчи билан яшарди, холос.

Ниҳоят жувон етти йил деганда соғайиб, минг хил орзу-умидлар оғушида уйига қайтиб келганида осмондан ерга тушгандек ҳушёр тортди. Янгаси шу давр ичида бўлиб ўтган воқеаларни нола-фигон билан айтиб берганида Гулсаранинг нафаси ичига тушиб кетди. Бу кўргиликларнинг асосий сабабчиси ўзи эканлигини англаб етганда-ку, гижимланган қоғоздай бир сиқим бўлиб букчайди-қолди.

Ададсиз изтироб ва пушаймонларининг кўз очирмас қуюну тўфонлари унинг дардчил туйғуларини армонлар қозонида беаёв қовурди. Сўнг тўрт томонга шиддаткорона совурди. Орзулари тиркалган ушоққина карвони эса бундай кўргиликларга бардош беролмай саробга айланган йўлларда кеза-кеза бенажот бўлаб қолди.

Гулсара бутун идрокини, кучу қувватини йиғиб, юрагини ҳовучлаганча отаси билан онаси ётган хонага кирди.

Жувон аввал тўрдаги мўъжазгина темир каравотда қунишибгина ётган, серажин юзи сарғайган, нурсизлана бошлаган кўзлар, ич-ичига ботган, ғариб ва музтар ҳолатдаги отасини кўрди. Кейин оппоқ сочлари дока рўмолининг ичидан тўзғиб елкаларига тушган, юзи оқарган, мўлтирабгина ётган онасига кўзи тушди-ю, бехтиёр «Отажо-он! Онажо-он!» деб чинқириб юборганини ўзиям сезмай қолди.

Гулсаранинг аччиқ фарёди кичкинагина стулчасига омонатгина ўтириб олганча ҳовлининг бир бурчидаги кечки сабзини баҳоли-қудрат ўтоқ қилаётган Нормўминнинг қулоғига етиб борди. У синглисининг овозини таниди-ю, ангайиб қолди. «Ишқилиб, Гулсара соғайиб келдимикан? Соғайган бўлса, нега қичқираяпти?»

Хавотири ошган Нормўмин уй томонга аланглади. Сўнг қўлидаги ўроқчани уюлган хашаклар устига итқитди-да, ҳасасига суяниб зўрға ўрнидан турди.

Шу маҳал ошхонадан челақ кўтарган Анора чиқиб қолди.

— Нима гап, тинчликми? — деди Нормўмин ҳовлиқиб.

— Синглингиз ҳозир келиб, отам билан онамларни кўргани кирувди. Уларнинг аҳволини кўриб кўрқиб кетди, шекалли.

— Ҳа-я! Шунақа де? Ўзининг соғлиги дурустмикан?

— Бироз яхшига ўхшайди.

Ночор ётганига қарамай, Тешабой ота қизини кўриши билан қовоғини уюб, оғзини каппа-каппа очди, нимжон бармоқларини асабий силжитди, гўё шу билан «Кўзимдан йўқол, касофат!» деяётгандек бўларди.

Ҳалима ая эса нуқул ҳиқиллаб йиғларди.

Бундай қарши олишларини кутмаган Гулсара ваҳимага тушганча ҳовлига отилиб чиқди. Шу ерда у ҳассасига таяниб турган акасини кўриб қолдию, чопиб борганча унинг елкасига бошини қўяркан:

— Сизларга нима бўлди, акажон-он? — дея ўксиб-ўксиб йиғлади.

Нормўмин синглисига «Барчасига ўзинг айбдорсан-ку!» демоқчи бўлди-ю, бироқ «Шундоқ ҳам шўрпешона-ку!.. Бунга ўзи гап қилармиди?» деган мулоҳазада тилини зўрға тийди. Фақат чуқур «ух» тортиб қўяр экан, ўкинч ва армон билан гапирди:

— Ойнинг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ. Муҳими — сен ўзингта келибсан-ку. Шунгаям шукур деймиз-да энди. Бошқа илож ҳам қанча. Энди ота-онамиз ҳам оёққа туриб кетишса эди!

Гулсара ҳамма гапни янгасидан эшитган бўлса-да, сўрамасдан туролмади:

— Сизга нима бўлди, акажон?

— Э-э, сўрама, синглим. Кутилмаган ишлардан яна биттаси содир бўлди. Бундан олти ойча олдин кечаси сенинг дўхтирларингта у-бу нарса элтиб бериб, уйга қайтаётганимда тутзор орасидаги йўлдан ўтаётсам де, йўлнинг ўртасида бир эшак қурғур куррачасини эмизиб турган экан. Шунча сигнал берсам ҳам, касофат ўрнидан жилмади. Куррачасини аяб, машинамни четга бурганимни биламан талур-тупур бўлди-қолди. Кўзимни очсам, касалхонада ётган эканман.

— Энди яхшимисиз, ака?

— Тузук. Бироқ ҳассасиз юролмаяман-да.

— Отам билан онамларга нима бўлди? Мен кетганда соппа-соғ эдилар-ку! Чақирсам индашмайди. Тилдан ҳам

қолишганми дейман? Ўзлариям бир аҳволда экан, кўриб кўрқиб кетдим.

Нормўмин энди ўзини ушлаб туролмади — газаби ғалаён қилди:

— Ҳаммасини тушуниб туриб, яна нега сўрайверасан? Нега тилимни қичитасан? Улар кимни деб шу аҳволга тушишди? Буни сен тугул маҳалланинг бешикдаги боласига-ча сезиб-билиб, миш-миш гап қилиб юрганида сен билмай қолдингми? Сен нега ўзингни гўлликка олаверасан? Сен ўз йўлингни ўзинг топиб, эл қатори юрганинга-ку, бу кўргиликлар бошимизга тушмасмиди, касофат!

— Дадаси, — шоша-пиша ошхонадан чиқиб келиб орага тушди Анора, — шўрва тайёр бўлувди, сузаверайми?

— Шўрвани қўятур!.. Аввал отам билан онамдан бир хабар олайлик. Негадир кўнглим жуда гаш. Ишқилиб тинчлик бўлсин-да. Дўхтирлар қарамай қўйганидан бери юрагим алағда. Айниқса, отамнинг аҳволини кўрсам юраги ззилиб кетаверади...

Анора қайнотаси билан қайнонаси ётган хонага шоша-пиша кирди кетди.

Гулсара ўқ еган одамдай букчайиб-тиришиб деворга суниб қолганди.

Нормўмин хонага кирган заҳоти отасининг бир нуқтага қараб қотиб қолган нурсиз кўзларини кўрди. Тешабой отанинг ёнида эса Анора куймаланиб, ваҳима ичида қариянинг қон томирини ушлаб кўришга ҳаракат қиларди.

Ҳаммасини тушунган Нормўмин ўкраб йиғлаб юборди: — Айтмадимми... Вой отажонгинам...

Нормўмин ўзини отасининг каравотига ташлади.

Ҳалима ая ётган жойида:

— Вой, болаларимнинг дуоғўйи, уйимнинг устунн.. — дея бошига муштлаганча фарёд чека бошлади.

Нима бўлаётганини энди-энди англаб етган Гулсара додлаб, сочларини юлиб ичкарига отилиб кирди ва жон-жаҳди билан отасининг музлаб қолган оёқ-қўлларини уқалай кетди.

Кейинги пайтлари ташвиш аримай қолган бу хонадонда айни дамда қиёмат кўпгандай эди.

Қора доғлар

Етти йилдан бери қанд касалидан қутулолмаётган Маматқул ота ҳар йили кузда туман марказий шифохонасида бир-икки ой ётиб даволанса, анча ўзига келиб, оёққа туриб кетар эди. Бу йил эса касали ҳар йилдагидан оғир бўлди. Бир ой санаторияда, икки ой шифохонада ётсаям, аввалгидек даво топмади.

Шифохонада ўзига келавермагач, декабр ойининг ўрталарига борганда Маматқул ота уйимга кетаман деб оёқ тираб туриб олди.

Уйи анчагина нотинчлигидан отанинг хабари бор эди.

Дўхтирлар даволанишни уйда давом эттириш шарти билан Маматқул отага ноилож жавоб беришди.

Маматқул ота шифохонадан келган куниёқ кечки овқатдан сўнг уйдаги нотинчликларнинг бирдан-бир сабабчиси бўлаётган, кейинги икки йилдан бери ичкиликка ва гиёҳвандликка берилиб хурмача қилиқлар чиқараётган, ҳозир ҳам ширакайф ҳолда қовоқ-боши шишиб ўтирган Шамсиддинга ўқрайиб қараб қўйгач, у билан очиқ гаплашиб олишга қарор қилди.

— Уйланганингаям етти йил бўлди, улим. Ёшинг ўттизга етди. Сенга нима етишмайди ўзи? Тушунмайман. Беш яшар қизинг, бир яшар улинг, гулдай хотининг, уйинг-жойинг, машинанг бўлса. Ўҳ-ҳў... ўҳ-ҳў... — ғазабланиб гапираётган отани йўтал тутди. — Менинг аҳволимни кўриб турибсан, йилдагидан ҳам баттарман. Онанг оёқда юрган бўлса-да, унинг ҳам ҳоли маълум. Сариқ касалига йўлиққандан бери бир кун соғ бўлса, икки кун касал. Гапнинг чинини айтадиган бўлсам, сен ичкилик билан гиёҳвандлик балосига йўлиққандан бери бизлар ҳам касалдан чиқмай қолдик, улим!..

Нега шундай бўлаётганини би-ир ўйлаб кўрдингми? Ўйлаб кўрмаган бўлсанг, ўйлаб кўр! Каллангни ишлат! «Бировга ёмонлик қилмагин зинҳор, сенга ҳам ёмонлик қилувчилар бор». Мана оқибати. «Дуо олган омондир, қарғиш олган ёмондир». Сен бир кишининг эмас, кўп кишининг қарғишини олдинг. Буни ўзинг ҳам билсанг керак. Мото-

циклингни ағдариб олиб, олти ой қўш ҳассага суяниб абгор бўлиб юрганинг шу қарғиш олганингнинг биринчи белгиси эмасми?! Ҳалиям Ойсара келинга, қудаларга раҳмат! Не қилғилик қилсанг ҳам, финг демай кўтаришаяпти, барака топкурлар.

Сенинг эса ҳалиям ақлинг жойдамас. Афти-башарангга қара. Бундан икки йил бурун қандай эдинг-у, ҳозир қандайсан? Ичкиликка берилганинг етмагандай, нашагаям муккасидан кетганинг дард устига чипқон бўлди. Ичиб ҳайдаб мотоциклиям, янги олган машинаниям дабдала қилдинг.

Асли онанг билан мен аҳмоқ. Сени ёлғиз ўғил деб, ҳеч кимдан кам бўлмасин деб талтайтириб юбордик шекилли. Қўлингни совуқ сувга урдирмай, не топсак сенга тутдик. Сенга бўлсин дедик. Сен бўлсанг, одам бўлиш ўрнига нуқул галва чиқариб юрасан... Ўҳ-ҳў... Ўҳ-хў!.. Шу йўталдан ҳам безор бўлдим...

— Ётиб даволанинг-да, — деди Шамсиддин гап мавзуини ўзгартиришга уриниб.

— Қандай ётиб даволанаман? Сен кунига бир ташвиш чиқариб, оиланинг тинчини бузсанг, ўз кайфу-сафонгни ўйлаб, қолган ҳамма нарсага тупирсанг!.. Сен менга қара, улим. Машинани сотаман депсан. Бу нима деганинг? Ўйлаб айтдингми шу гапни? Сен бу туришда уйдаги ҳамма нарса ни сотиб битирасан, шекилли-а? Шу балои ҳазорларни ичмасанг, чекмасанг, бир жойинг камайиб қоладими? Сенга нима каромат кўрсатади бу заҳри қотиллар?!

Шамсиддиннинг кўзлари олайиб, аъзойи баданига титроқ кирди. Қалтирай бошлаган қўлларини зўрға тутиб, жаҳлини босолмаётган отасига тик қарашга уринди:

— Ота, сизга машина керакми ё менми? Библиб қўйинг, машина топилмайдиган нарса. Одам топилмайди, ота, одам! Менинг чангак бўлиб тиришиб, қийналиб ётишимни ёки шу ётишдан туролмай жувонмарг ўлиб кетишимни истайсизми? Наҳотки ёлғизгина ўглингизга шуни раво кўрсангиз?.. Нуқул мени айблайсиз. Сизнингча, оиладаги, балки дунёдаги энг ярамас одам менман! Балки чинданам шундайдир. Буни худо биледи.

Ёшлик қилиб у ёки бу камчиликка йўл қўйган бўлсам, қўйгандирман. Айтинг-чи, хато қилмаган бирорта одам борми ўзи бу дунёда? Гаранция бериб айтаманки, йўқ! Бўлмайди ҳам! Чунки ҳаммамиз ҳам хом сут эмган бандалармизда! Ўзимга келсак, нима камчилик қилган бўлсам, ҳаммаси ўтди-кетди. Кўрасиз, ичкилик ҳам, гиёҳвандлик ҳам ўтиб кетади! Кўрасиз, мен сиз орзу қилган одам бўламан!

Маматқул отанинг жаҳли қўзиди:

— Қачон бўласан? Онанг билан биз сенинг яхши одам бўлишингни кутавериш тамом бўлдик-ку, улим!

Шамсиддин ўрнидан гандираклаб туриб дераза олдига борди-да, кўрсаткич бармоғини чаккасига устма-уст нуқиди:

— Шу жойим тарс ёрилай деяпти, ота, — деди у оғир кайфиятда, — шунинг чорасини топган куним — ичкилик билан нашани ташлаган куним бўлади!..

Маматқул ота ижирғаниб қовоғини уйиб оларкан, ўғлини биринчи бор кўраётгандек бошдан-оёғигача синчков назар солди:

— Қачон ташлайсан, шундан гапир.

— Машинани сотиб, ўзимга келган куним. Кейин ҳаммасини бошидан бошлайман.

— Бугунданоқ ташласанг қандай бўларди, улим! Сенам тинч, бизлар ҳам тинч. Сенам ҳам бир оиланинг бошлиғи-сан-ку, ахир!

— Ахир-пақири йўқ, сўзим — сўз, ота! Бугундан деёлмайман-у, бироқ эртами-кечми албатта ташлайман ҳаммасини.

— Демак бугундан ташлашга ироданг етишмайди, шундайми?

— ...

— Нега индамайсан?

— Нима дей? Ўзимни-ўзим бошқара олмаяпман. Бунинг қанчага чўзилишини ўзим ҳам билмайман, дейинми? Аслида шундай бўлаяпти! Нима қилай? Аъзойи баданим титраб, қақшаб оғрияпти. Мени сўроққа тутгандан кўра, рухсат беринг, машинани сотай. Оладиганимни олай. Ахир бир кун ўзимга келарман-да. Бўлмаса менга уч минг сўмгина пул беринг-қўйинг!

Маматқул отанинг фиғони фалакка чиқди:

— Ҳой, аҳмоқ бола, менда, шу ётишимда... қаерданам пулим бўлади? Онанг иккаламизнинг пенсия пулимизни-ку, ойма-ой ўзинг бориб почтадан қуртдай санаб олиб турган бўлсанг. Бор пулимга сени ўқитиб, уйлантириб, қолганига кўнглинг ўксимасин деб машина обертган бўлсам. Яна уялмай-нетмай, касал ётган отангдан пул сўрайсан-а! Сенда уят, ор номус, ниймон деган нарса борми ўзи?

Шамсиддиннинг қош-қовоғи баттар осилди.

— Шамсиддинжон, — деди ота-боланинг қовушмаётган суҳбатини кўшни хонада ўтириб эшитиб, тоқати-тоқ бўлган Рисолат ая ҳассасига суянганча эшикдан кириб келаркан, — машинани сотадиган бўлсанг, унинг пулига энг аввало Қудратилланинг оғзи билан оёқларини даволат. Ҳа, улим, шундай қил, бошқасини кўй!.. Бола бечора бир умр ногирон бўлиб қолмасин. Онасини дуруст эма олмай, овқат еёлмай чўпдай озиб кетди гўдак шўрлик. Кўрган одамнинг раҳми келади... Бир ёшга кирди. Эртага улингнинг тай-тайлаб юришиниям ўйлагин-да, болам. Келин бечораям Қудратилланинг оғзи билан оёқларига қарайвериб эзилиб кетди жуда. Қанақа отасан ўзи? Наҳотки болангдан ҳам сабил қолгур ароқ билан ёнибгина кул бўлгур нашанг азиз бўлса?! Қаёқданам илашдинг шу бало-қазоларга. Отанг айтгандай, беаёв қарғишга учрадинг-ов, улим...

— Ичкилик билан нашага берилмаганинда-ку, — деди Маматқул ота ўғлига қаттиқ тикилиб, — улинг ҳам қизингга ўхшаб туппа-тузук бўлиб дунёга келарди-я. Ҳа, баччағар! Барчасига ўзинг айбдорсан. Гўдаккинанинг уволи тутгур кўрнамак, нашахўр!

Шамсиддиннинг юраги ёнди. Айни пайтда у ота-онасининг гапларидан хулоса чиқариш ҳақида ўйламаётганди. Унга ҳозир озгина бўлсаям дорисидан керак эди, холос...

Орага чўккан сукунатни Шамсиддиннинг пишиллаб нафас олиши бузарди.

Шу пайт Ойсаранинг енгил қадам товушлари ва Қудратилланинг аянчли йиғиси эшитилди.

— Шамсиддин ака, — деди бир қўлида йиғлаётган боласини, иккинчи қўлида бир чойнак чой кўтариб кириб кел-

ган Ойсара, — сиз ҳозир зудлик билан совхоз идорасига бораркансиз, юқоридан комиссия кепти. Директор чақира-ётганмиш!

Хаёли билан бўлиб, хотинининг гапига яхши эътибор бермаган Шамсиддин «комиссия» сўзини эшитиши билан меровланиб қолди. Сўнг чойнакни қайнонасининг олдига қўйиб, хонадан чиқиб кетаётган хотинига қараб тўнғиллади:

— Қанақа комиссия? Ҳозир ўзимнинг комиссиям чиқиб турибди-ку!

Хархаша қилаётган гўдагини юпата олмай бораётган Ойсара жойида туриб қолди.

Шамсиддин эса ҳамон тажанг ҳолда хотинига танбед берарди:

— Тушунтириброқ гапирсанг ўласанми. Бу хабарни сенга ким айтди? Қачон айтди? Ҳаммани чақираяптимикиан ёки именно мени соғиниб қоптими? Шу маҳалда комиссияга бало борми? Директор бобо уч кундан бери Самарқандда семинарда эди-ку. Комиссияни эшитиб учиб кептими? Шу даҳмаза етмай турувди ўзи.

— Билмадим, ёрдамчи бухгалтер машинасида сизни кутиб турибди. Нима дей унга?

— Бу ҳолатда комиссияга қандай боради? — деди Мама-тқул ота ўрнидан аранг тураётган ўғлининг аҳволидан хавотирга тушиб. — Бу бугун боролмас-ов...

— Ҳозир мазам йўқ, эрталаб ўзим бораман. — Шамсиддин ўрнидан туриб ўзининг хонасига ўтаётиб отасига ўгирилди: — Мендан ҳечам хавотир олманг, ота. Мен яхшиман! Комиссиядан қўрқадиган жойим йўқ. Комиссия келади, кўрадиганини кўради, оладиганини олади, кетади! Ишлайдиган ўзимиз.

Шундан кейин Шамсиддин хотинига ўдағайлади:

— Ойсара, болани бақиртиравермай онамга бер-да, уйга кир, муҳим иш бор.

Ойсара йиғисидан тўхтамаётган Қудратиллони бувисига топширгунча, Шамсиддин ётоқхонага кирди-да, ҳар эҳтимолга қарши шифонердаги хотинининг кийимларини тез-тез титқилай кетди.

— Нима излаяпсиз? — деди хонага кирган Ойсара ҳайратланиб. — Сизнинг кийимларингиз бу ерда эмас-ку.

— Биладан, — деди Шамсиддин ўзини тетик туттишга уриниб, — бу ерда сенинг кийимларинг туради. Биласанми, Ойсара, менга пул керак.

— Қанча?

— Қанча кўп бўлса, шунча ялши!

— Шу маҳалда пулни нима қиласиз? Комиссияга пора бермоқчимисиз?

— Ҳа!.. Йўқ!.. Комиссияга эмас. Ўзимга керак. Жудаям керак. — Шамсиддин бош бармоғини бўйнига ссрмади. — Мана бундоқ керак. Бўла қол. Пул бўлмаса тилла-пиллаларинг бўлсаям бўлаверади. Фарқи йўқ.

Эрининг нима учун пул сўраётганини тушунган Ойсара ваҳима ичда ялинишга тушди:

— Жо-он Шамсиддин ака. Ундоқ қилманг! Бу йўлингиздан қайтинг! Бу заҳри қотилнинг баҳридан ўтинг. Қудрат-жоннинг ногирон бўлгани, қайнотам билан қайнонамнинг оғир хасталикларга чалиниб қолганлари ҳам етар, ахир! Нима қиласиз шу ёш жонингизни тириклайин заҳарлаб? Оиламизни жар ёқасига келтириб! Ўзингизниям, бизниям қийнаб!.. Жо-о-он Шамсиддин ака, менинг ҳам сўзимга бир кириг. Мен сизга заррачаем ёмонлик тиламайман-ку, тушунсангиз-чи ахир!

— Ҳаммасига тушунаман! Тушунамай ўлибманми. Бироқ сенинг айтганларингизга, ота-онамнинг насиҳатларига ҳам ҳозирча, билиб қўй, ҳозирча, ҳечам амал қи-лол-май-ман! Тушундингми, амал қи-лол-май-ман! Менга ҳозир пул керак, холос! Бўлмаса ўлиб қоламан!

— Уф-ф! — хўрсинди ҳолдан тойган Ойсара. — Ўлиб қоламан дегувида бизларниям ўлдириб бўлдингиз-ку... Ишонсангиз-чи, ҳой мусурмон! Шу топда на менда, на уйда бир сўм пул бор! Агар озгина пулим бўлса ҳозир ҳамма нарсани қўйиб Қудратилланинг оғзини операция қилдирадими. Бола бечора овқатланолмай кундан-кунга қуриб бораётти билсангиз!

— Шу пайтгача юрган бола юради, ўлмайди. Аввало мен ўзимга келиб олай. Бошқаси бир гап бўлар. Тўғрими? Нега

энди уйдаям, сендаям пул йўқ? Бундай бўлишига ишонмайман. Йўқ дема! Мен айтдимми, топасан, тамом-вассалом! Ҳеч бўлмаса яшириб қўйган тилла узук-сирғаларинг бордир. Ўшалардан ҳеч бўлмаса биронтасини бериб тургин!.. Мен ўзимга келиб олай. Кейин буларнинг ҳаммасидан бира тўла воз кечаман деяпман-у. Нега сўзларимга ишонмайсизлар?

Ойсаранинг боши қотди. Сўнг кўз ёшларини артган кўйи зрига тик боқди:

— Сизнинг қайси сўзингизга ишонай? Ёлгон ваъдаларингизгами? Икки йилдан бери хит қилиб юбордингиз-ку одамни! Ваъда беришга суягингиз йўқ! Нуқул мени алдаб келасиз. Энди эса менигина эмас, ўз туққан ота-онангизниям алдашга ўтаясиз. Қанақа одамсиз ўзи?! Йиғлаб ҳам айтдим, ялиниб ҳам айтдим шу заҳри-қотилни ташланг деб. Қўнмадингиз. Ўз билганингиздан қолмадингиз! Мана оқибати нима бўлаяпти! Аввало, фарзандимиз ногирон бўлиб туғилди. Қайнотам билан қайнонам сизни деб, сизни ёмон йўлдан қайтараман деб, сизнинг қилғилиқларингизни кўтаролмай, бири давления бўлиб, бири қанд касалини орттириб тўшак тортиб ётишипти. Сиз уларни даволатиш ўрнига ичкилик билан нашанинг қулига айланиб ўтирибсиз. Сиз булар тўғрисида ўйлаб ҳам кўрмайсиз. Айтиб, тушунтирай десам, гап тингламайсиз! Ёки тингласангиз ҳам, унга амал қилмайсиз. Шу ҳам турмуш бўлдимиз? Шу ҳам оила бўлдимиз?

Бироқ Шамсиддиннинг шу топда бундай гапларни тинглашга ҳам ҳоли йўқ эди. Шунинг учун у хотинига зарда қилди:

— Гапни кўпам чўзаверма. Барибир фойдаси йўқ. Ундан кўра машинанинг калитини бер. Сотиб келаман.

— Шу шалағи чиққан машинангизга кимнинг кўзи учиб турибди экан?

— Арзон-гаровга бўлсаям сотаман.

Ойсаранинг сабри тугади:

— Сотинг, ҳаммасини сотиб ичинг. Сиз ўзи кейинги пайтда сотишга уста бўлиб қолгансиз. Қўлингиздан бошқа нима ҳам келарди?

— Нима дединг?

— Эшитганингиз.

— Қўлингдан ҳеч нарса келмайди, дедингми? Нега келмас экан?! Келади! Кўп нарса келади! Келмасига қўймайман! Келтираман! Қара, қўлимдан нималар келишини би-ир кўриб қўй. Қўлларимга қара! Бу қўллар, бу чайир қўллар ҳамма нарсанинг абжағини чиқаради.

Шамсиддин асабийлашиб, тугилган муштини ичидаги кийимлари пала-партиш ётган шифонернинг қоқ ўртасига урди. Қарсиллаган товушдан уй бир зумда ларзага келди.

Каравотчасида ухлаётган Гўзалой чўчиб уйғониб кетди-да, титраб-қалтираганича югуриб келиб:

— Ойижо-он, қўрқиб кетаяпман, — дея чинқириб йиғлаб онасининг оёқларига ёпишиб олди.

Ялтиллаб турган шифонернинг ўртаси бесўнақай ўйилиб қолди. Ойсара титраб йиғлаётган Гўзалойни опичлаб кўтарганча қайнона-қайнотаси ётган хонага учиб кириб кетди.

Қарсиллаган товушни эшитгандаёқ ваҳимага тушган ота билан онанинг юраклари қон бўлаётган эди. Келинининг қизчасини кўтариб олганча чопиб кирганини кўрган Маматқул отанинг ранги ўчиб кетди:

— Шамсини нима жин урди? Ё сизларга қўл кўтардим у даюс?

— Йў.. йўқ, — деди Ойсара шоша-пиша қайнотасини тинчлантиришга уринаркан, — пул топиб бермасанг машинани сотаман, деб жазаваси тутаяпти ўғлингизнинг. Мен у-бу деган эдим, жаҳлини шифонердан олди.

— Қўй, қизим, индама. Барибир билганини қилади. Сотса, сотсин. Сизларга қўл теккизмаган бўлса бўлди, ишқилиб. Сотса садқан сар! Жонларинг омон бўлсин, болам! Лекин буни бирор балнисага ётқизиб даволатмасак бўлмай-диганга ўхшайди.

— Дадаси, — деб қолди Рисолат ая, — област балнисасида ишлайдиган бир яқин врач танишингиз бўларди-ку, шунга айтиб кўрсангиз қандай бўларкан?

— Ота! — Ойсара ҳўнграб йиғлаб юборди. — Ўғлингизнинг бири-бирдан ёмон қилиқлари ҳиқилдоғимга кел-

ди. Бир умр жанжаллашиб яшаб бўлмайди, ота! Ялиниб ҳам кўрдим, йиғлаб ҳам кўрдим. Барибир парвойи палак. Одамгарчиликдан чиқаяпти бунингиз. Шу пайтгача сизларни кўзим қиймай барча азоб-уқубатларга чидаб келган эдим. Энди чидай олмайман. Сиздан илтимос, ўғлингизга айтинг, менинг жавобимни берсин! Бўлди! Яшаб бўлдим! Отамникига кетаман. Бироқ энди қайтиб келмайман. Ўшанда бекор қайтиб келган эканман. Ўғлингизни одам бўлар деган эдим. Адашган эканман...

Шу пайт улар ўтирган хонага панжалари қонга бўялган Шамсиддин кириб кела сола хотинига ўшқирди:

— Калит қаерда?

Ойсара беихтиёр қайнотаси ёнига чекинди. Келинининг гапи баттар мазасини қочирган Маматқул ота:

— Ҳой даюс, буёққа ўт, — деди қўлини силтаб, — калит менда! Гапни эшит, аҳмоқ, келин кетаман деяпти.

— Кетса кетаверсин! Мен ушлаб турганим йўқ!

— Унақа дема, ҳе итвачча!

Маматқул ота олдидаги иккита пиёлани ўғлига қараб отди. Пиёлалар деворга урилиб, чил-чил синди.

Шамсиддин бирдан изига қайтди. У эшикларни биринкетин тарақлатиб ёпганича шиддат билан ташқарига отилиб чиқди. Сўнг юпун ҳолига ҳам қарамасдан совуқ ва қопқоронғи тунда боши оққан томонга тентираб кетди.

— Бу аҳмоқнинг гапини гап дема. У ҳозир нима деб, нима қўйганиниям билмайди. Сен бизларни бил, она қизим. У аҳмоқ бўлса, сен ақлли бўл! Аниқ кетадиган бўлсанг, аввал бизни ўлдириб кет, қизим! — деди ўпкасини босолмаётган Маматқул ота пиқиллаб йиғлаб.

Чолининг гапини маъқуллаётган Рисолат ая ҳам инқиллаб-синқиллаб бош ирғади.

Ойсара икки ўт орасида қолди. Жувон шов-шувдан чўчиб уйғонган Қудратилласини, ҳамон кўрқувдан ўзига келмаётган Гўзалойини бағрига маҳкам босганча ўйга толди: «Эримдан эшитадиганимни эшитдим. Билдим, унга керак эмас эканман! Энди бемалол кетаверсам бўлади. Бироқ қайнотам билан қайнонамни шу аҳволда қандай ташлаб кетаман? Кет-

сам, бу шўрликларнинг ҳоли не кечади? Уларнинг қарғишига қолмайманми? Шамсиддин акам қарғиш олиб нимага эришди?.. Унинг кўрғиликларига анави Гулсарасининг, унинг ота-онасининг қарғишлари сабаб эмасмикин? Етимхонага ташлаб кетилган гўдагининг уволи тутгани эмасми бу?.. Кетсам енгилганимми, енгганимми? Нега енгилишим керак? Нега курашмаслигим керак? Курашсам айб бўптимми? Курашсам, биргина ўзим учунмас! Курашсам, хасталаниб, кучлари йиғидан бошқага етмаётган қайнота-қайнонам учун, Гўзалойим билан Қудратиллам учун курашаман...»

Ойсара ўзига кўзлари жавдираб қараб ётишган қайнота-қайнонасига меҳр билан қараркан:

— Сизлар нима десангизлар шу, — деди жилмайиб.

«Санъатга ишқим тушди...»

Ортиқали шляпаси билан қора пальтосининг ёқасидаги қорларни қоқиб-қоқиб туширди-да, ғилофдаги рубоб билан сумкасини кўтарганича ичкарига шошди. Лифт кутишгаям сабри чидамасдан зинадан юқорига чопиб чиқди ва эшик кўнгироғини босди.

Ошга энди сабзи бостираётган Лобархон «Ҳози-вр!» дея қўлини артгунча бўлмай хонасида гитарасини тингиллатиб ўтирган Меҳриддин «Дадажоним келдилар!» дея йўлакка отилди.

Болакай шиддат билан эшикни очди-ю, дадасининг қўлидаги қизғиш ғилофдаги рубобни кўриб севинганидан қийқириб юборди:

— Ур-ре-е! Ойижон! Дадажоним менга рубоб обкелди-ла-ар!

Ортиқали қувончи ичига сиғмаётган ўғлига рубобни тутди. Кўзлари порлаётган Меҳриддин ғилофни очиб, рубобни айлантириб-айлантириб томоша қиларкан:

— Дадажон, мен орау қилгандай экан! — деди қувонч билан. — Устозимникиям худди шундай!.. — Болакай дадасининг бўйнига осилиб, бир қўлида маҳкам қучиб олди: — Сизга ка-ат-та раҳмат, дадажо-он!

Уйга киришди. Меҳриддин онасига рубобини кўз-кўзларкан, уйни бошига кўтаргудай оҳангда қийқириб куларди:

— Ойижон, кўрмана беринг! Қаранг, дадажоним менга нима олиб келдила-а-ар!..

Ўғлининг шунчалик рубобга ишқибозлигини кўриб қувончдан Лобархоннинг кўзларидан ёш чиқиб кетди.

Она-болани бу аҳволда кўрган Ортиқалининг кўнгли тоғдек кўтарилди.

— Қани, кўлингга олиб би-ир хуморингни ёз-чи, ўғлим, — деди Ортиқали.

Шуни кутиб тургандай Меҳриддин шоша-пиша рубобни созлаб, қулоқларини бураб-бураб олгач, кўкрагига қўйди-да, мароқ билан «Андижон полька»сини чала кетди. Куй энди авжига келганида, Меҳриддин бирдан чалишдан тўхтади, жилмайганча дадасига юзланди:

— Дадажон, ойижон, устозимга дадам рубоб олиб келса, албатта, ўзингиз созлаб берасиз деб қўйгандим. Билмай бошлаб қўйибман. Энди устозимга нима дейман? Уят бўлди-ёв бу ишим. Нима дейсиз?

Меҳриддиннинг санъатга қизиқишига хушовози билан элга танилаётган Жобиржон деган ён қўшни сабабчи бўлган эди. Жобиржон бундан уч йил аввал консерваторияни битириб келиб, шаҳар мусиқа мактабида мусиқа ўқитувчиси бўлиб ишларди. Кўплар унга ҳофиз деб мурожаат қилишарди. Меҳриддин уч-тўрт ёшидан буён Жобиржон ҳофизнинг уйига кириб-чиқиб юриб, аввало унинг ёш мухлисига, бора-бора эса шоғирдига айланди.

Меҳриддиннинг йилдан-йилга қизиқиши кучайиб, анамана дегунча кўли гитара ва рубобга келиб қолди. Ҳатто уч-тўртта куйни шу асбобларда чаладиган ва Жобиржон ҳофиз куйлаб юрадиган ашулаларининг айримларини айтадиган ҳам бўлди. Буни кўриб Жобиржон ийиб кетди-да, ўзининг ёшлиқда чалиб юрган гитарасини унга совға қилди.

Бундан руҳланган Меҳриддин энди шу гитарани кўлидан ташламай уззу-кун машқ қиладиган бўлиб қолди. Ортиқали билан Лобархон ҳайратда. Ахир улар Меҳриддин улғайса, албатта, ўзларидек иқтисодчи бўлишини орзу қилиб юришарди-да. Балки шу сабаблидир, улар ўғиллари-

даги бу қизиқишни ўткинчи бир ҳиссиёт бўлса керак, деб қўя қолишган эди. Бироқ қарадиларки, аҳвол жиддий. Бунинг устига Жобиржон ҳофиз ҳам ўғилларига жуда меҳрибон.

Меҳриддин гитарани қўлига олди-ю, мусиқа жиннисига айланди-қолди. У бора-бора ўйиндан ҳам кўпроқ гитарага кўнгил қўя бошлади. Орадан уч-тўрт ой ўтиб эса дадаси билан оёғисига менга рубоб олиб беринглар, деб хархаша қиладиган бўлди.

Шу орада Меҳриддиннинг ўқитувчиси Лобархонга 26 декабр куни мактабда «Алифбе байрами» бўлишини, байрамда Меҳриддин рубоб чалиб ашула айтишини телефонда хабар қилиб қолди.

Лобархон дарҳол бу янгиликни эрига етказди.

Ортиқали дабдуристдан бир нарса деёлмади. Аммо кечга яқин Жобиржонникига ўтди.

Жобиржон Ортиқалининг гапларини тинглаётиб мийиғида кулиб қўйди.

— Нега куласиз, ҳофиз? — ҳайрон бўлди Ортиқали.

— Қувонганимдан кулаяпман, ака! Шогирди яна биттага кўпайган устоз кулмай, нима, йиғласинми?

— Ўғлимиздан бир нарса чиқадими ўзи ё бу шунчаки ҳавасми?

— Нима, унинг талантига ҳалиям ишонмаяпсизми?

— Бу ёшдаги болалар нималарга қизиқмайди, дейсиз. Кечагача ярим кунини тўп тепиш билан ўтказиб юриб эди. Энди эса сизнинг гитарангиз билан рубобингизга ёпишиб опти. Санъатга таланти бўлса-ку, майли. Бўлмаса, санъатга берилганидан ўқишини сусайтириб, ора йўлда билимсиз қолиб кетмасмикан дейман-да, ҳофиз.

— Сиз ҳечам хавотир олманг. Бу шунчаки қизиқиш эмас. Ўғлингизда ҳақиқий санъаткор учун керак бўлган асосий белгилар: ихлос, хотира, овоз, талант бор. Янаям ўзингиз биласиз-у, лекин ўғлингизнинг кўнглини синдирмасангиз яхши бўлармиди дейман-да. Талант деган ҳаммадаям бўлавермайди, ака! Унга шу баҳонада бир рубоб олиб берсангиз-ку, гап бошқача бўларди. Менгаям дадажоним беш

ёшимда гитара, етти ёшимда рубоб олиб берган эди. Мана, худога шукр, кам бўлганимиз йўқ шекилли, ака...

Ортиқали шуларни бир эслаб оларкан:

— Яхши ўйлабсан, — деди кўтаринки кайфиятда. — Яхшиси, устозингни уйга айтиб келақол. Кеннойингниям чақир. Устоз-шогирдликниям шу баҳонада бир нишонлаб оламиз. Фақат тез келишсин.

Меҳриддин рубобини бағрига маҳкам босганича чопқиллаб чиқиб кетди.

Ортиқали кулимсираб хотинига қаради:

— Ошингиз яқинмиди, сиздан сўроқсиз меҳмон чақириб қўйдик.

— Бундай кунда бир эмас, ўнта меҳмон кутишгаям тайёрман, дадаси, ҳечам ташвишланманг, — деди Лобархон яйраб.

Ортиқали ювиниб чиққунча Меҳриддин устози билан кеннойисини бошлаб келиб қолди. Дастурхон тузалди.

Чой дамланди. Ош сузилди. Гурунг қизиди. Гап айланиб Меҳриддинбop қўшиқ яратишга келганида Жобиржон қўшни маҳаллада Ўринбой Аҳмедов деган шоир дўсти яшашини айтаркан, яхши шеър учун яхши мусиқа басталаб беришни ўз бўйнига олди.

Ҳазил-ҳазил билан бошланган ҳамкорликдаги ижодий иш қизиб кетди. Уч ҳафта ичида янги қўшиқ яратилиб, Меҳриддинга ўргатилди.

Меҳриддиннинг «Алифбе байрами»га унинг ота-онасига қўшилиб Жобиржон ҳофиз билан шоир Ўринбой Аҳмедов ҳам боришди.

Мактабнинг катта мажлислар залида ўтаётган байрамнинг концерт дастури болалар хори билан бошланиб, рақсларга ва яккахон қўшиқларга уланиб кетди. Концерт аynи қизиган пайтда бошловчи саҳнага чиқиб эълон қилди:

— Эндиги навбат биринчи синфнинг аълочи ўқувчиси ёш санъаткор Меҳриддинжон Тешабоевга берилади. У устозлари Ўринбой Аҳмедов шеърлари ва Жобиржон Жаҳонов мусиқалари билан тайёрлаб келган «Ташаккурнома» қўшигини илк бора шу ерда, шу саҳнада ижро этади.

Саҳнага қора костюм-шим кийган, оқ кўйлакли, қизил галстук таққан Меҳриддин шахдам-шахдам қадам ташлаб чиққанида зал сув қуйгандек жимиб қолди.

Меҳриддин рубобда мусиқа чала бошлади. Ёқимли оҳангга ширали майин овоз қўшилди:

Мен бахтиёр боламан,
Очилган гул-лоламан.
Санъатга ишқим тушди.
Шунда мангу қоламан!..
Қалбим қўшиқларга кон,
Орзуларим бир жаҳон.
Ота-онамга раҳмат,
Бергани-чун кенг имкон!..
Умид, иқболимки, нур,
Қадам ташлайман мағрур.
Устозу эл, юртимга
Барчаси-чун ташаккур!..

Меҳриддин қўшиғини тугатиб томошабинларга таъзим бажо келтирганида, зални қарсак садолари тугди. Ортиқали билан Лобархоннинг қўзларидан ёш тирқираб чиқиб кетди.

Куй-куйга, қўшиқ-қўшиққа уланиб, байрам тушгача давом этди.

Падаркуш қиз

Тешабой отанинг таъзиясига қўни-қўшнилар, узоқ-яқиндан келган қариндош-уруғлар ва қуда-андалар йиғилишди. Кун очилиб кетгани учун келганларга меҳмонхонадан ташқари айвон ва супага ҳам жой қилинди.

Баъзи аёллар икки-учтадан бўлиб олишиб, ўзаро пичир-пичирга, миш-миш гапларни бир-бирига етказишга зўр беришди.

Аёллар супада ўтиришгани учун уларнинг гап-сўзлари шу томонга дераза қараган пардалари туширилган хонага бир ўзи яшириниб олиб, ғам-алам, изтироблар ўтида қовурилаётган Гулсарага аниқ эшитилиб турди.

Миш-мишлар эса аста-секин авж пардага ўтарди:

— Эшитишимча, Тешабой отанинг ўлимига унинг Гулсара деган қизи сабабчи бўлганмиш.

— Қандай қилиб?

— Ҳали эшитмадингизми, отанинг шу қизи тушмагури қайсидир шаҳарда, қайсидир ўқишда ўқиб юрганида бир аперист йигит билан ўйнаб юриб ЗАГСдан ҳам ўтмай, бир бола туғиб опти.

— Йўғ-е, ростданми?!

— Ҳа-да!.. Шамол бўлмаса дарахтнинг учи қимирлармиди? Жа бало экан, бу қизи тушмагур. Боласини туғибди-ю, қайсидир етимхонага элиб топширибди-да, ҳеч нарса кўрмагандай ўқишини ўқиб юраверибди, денг...

— Кейин-чи?

— Кейин қилмиш-қидирмиш дегандай анчагина гап-сўзлар ҳам бўлиб ўтибди чамамда.

— Тўрт-беш йил жиннихонадаям ётиб чиққаниям ростми шу қизининг?

— Рост, рост! Бу даюс қиз қилғиликни қилиб қўйгану, кейин ўйланавериб-ўйланавериб жинни бўлган. Жинни бўлмай яна нимаям бўларди! Гўр бўлармиди?!

— Ҳозирги қизларни ўқишга юборсангиз ҳам бир бало экан-да унда!

— Нимасини айтасиз, овсинжон! Энди гапнинг бу ёғини эшитинг. Шу қизнинг дастидан ота-онаси тугул, акаси билан янғасиям кўпчиликка аралашолмай, тўй-маъракаларга боролмай яккаланиб қолишган. Аёл киши-ку, юраги қисилса дардини бировга айтиб, кўнглини бир бало қилиб ёзиб оларкан. Қийин бўлганда эркакка қийин экан. Дардини ичига ютавериб адои тамом бўларкан. Ёмон гап ёмон-да! Туяни чумоли қилади-я ёмон гап...

— Демак, Тешабой ота шўрлик қизининг касридан тузалмас дардга чалинган экан-да?

— Мен нима деяпман сизга, овсинжон.

— Бундайларни ер ҳам ютмас экан-да.

— Ер ютмасаям, ютганданам баттар қипти-ю. Ҳали келганимизда кўрмадингизми, эти устихонига ёпишиб, чўпдай озиб-тўзиб кетибди-ку.

— Ҷзи қасрда ўтирибди? Унга кўзим тушгани йўқ-ов. Анча йиллар олдин қасрдадир бир учрашгандай бўлувдим. Кўриб ҳавасим келувди. Тешабой отанинг гўзал қизи бор экан, деб ҳам қўювдим.

— Ҳамма бало-казо шу гўзал қизлардан чиқади-да, овсинжон! Боя юз-кўзини рўмолга ўраб-чирмаб ёнимиздан ўтиб кетаётганида кўрмадингизми?

— Гап-сўзлардан кўрқиб шундай қилиб юргандир-да.

— Ҳа-да! Бироқ ойни этак билан ёпиб бўлармиди. Юз-кўзини минг жойидан бекитсаям бўлари бўлган, бўёғи синган. Ит теккан ошдай гап у!..

— Секинроқ гапиринг. Деворнинг ҳам қулоғи бор-а. Гап-сўзга қолмайлик тагин.

— Эшитса эшитар! Эшитганда бизга нима? Гапларимиз туҳмат эмас, рост гап-ку! Қилғиликни қилган биз эмас, унинг ўзи. Бу қизнинг қилғиликлари бекорга гап-сўз бўлаётгани йўқ. Кимки айтса ҳазар қилганидан айтади. Бундай фожиа ҳеч кимнинг бошига тушмасин, деб айтади.

— Барибирам, одамнинг раҳми келади-да.

— Ўзига ўзи маҳкам бўлмаганининг, келажагини ўйлаб қадам ташламаганининг ҳолига вой деганлари шу-да, овсинжон! Худоям бекорга унинг ақлини олмагандир.

— Онасининг аҳволи қандай экан, англамадингизми?

— Эшитишимча, онасям узоққа бормайди-ёв. Нафас олиши жуда оғирмиш. Сал бинойи бўлса, шу ерда ўтирарди-да, келган-кетган одамларнинг таъзиясини қабул қилиб.

— Ҳар кимни худо аясин, овсинжон. Мана, бир аҳмоқ қизнинг дастидан оиланинг бошига шунча кулфат тушибди. Биласизми-йўқми, шу синглисини даволатаман, деб юрганида фалокатга учраган Нормўминам ногирон бўлиб қопти.

— Айтинг-айтинг, бунақаларнинг ўзига худо инсоф берсин экан. Бўлмаса шу жувонмарггаям ота-онаси қанча насиҳат қилган.

— Э, овсинжон, одамнинг ўзида ақл билан фаросати бўлмагандан кейин қийин экан.

— Одамнинг охирини берсин деб шунга айтсалар керак-да. Тешабой ота билан Ҳалима аянинг охирини бермабди-да худо...

Гулсара аёлларнинг ана шу тахлитдаги миш-мишларию гийбатларини эшитиб эсидан оғиб қолай деди. Изтиробни аланга олдию, юраги санчиб, ўкириб йиглаб юборди. Унинг йиғиси ичкаридаги ва ташқаридаги эркак-аёлларнинг паст-баланд йиғи товушларига қўшилиб билинмай кетди.

Шу ҳолатдаям Гулсаранинг телба кўнгли қўзиб: «Уларнинг устига бостириб бор!» деса, иккинчи кўнгли: «Ҳақиқат ҳамиша аччиқ бўлади. Чидайсан! Чидамаганда тупроққа ўт қўярмидинг? Ё ўзингни осасанми? Бу билан нима ўзгаради-ю, сен нимани исботлаган бўласан?» дерди. Яна бир хаёли: «Бошга тушганни кўз кўради. Сенинг бундан бошқа чоранг ҳам йўқ. Чунки айбдор ўзингсан. Барча хатолик ўзингдан ўтди. Энди ўзинг пиширган ошни айланиб, ҳам ўргилиб ҳам ейишга мажбурсан!» деяётгандек эди. Айниқса, сўнги ўй Гулсаранинг даммини ичига тушириб юборди.

Фасоллар тугунларини олиб эшиқдан чиқишлари билан Нормўмин бошчилигидаги бошларига дўппи, устларига қора чопон кийган, беллари боғланган ўн чоғли ҳассакашлар дарвоза ёнидаги нарвоннинг ёнига келишдилар-да, бири «отам»лаб, бири «бобом»лаб, бири «ак.м»лаб, бири «маким»лаб, бири «тоғам»лаб, бири «язнам»лаб, бири «қудам»лаб бўзлай кетишдилар.

Уйдагилар шошиб-пишиб ҳовлига чиқишди.

Айвонда ва супада ўтиришган эркаку аёллар дувва ўринларидан туришди. Уларнинг айримлари ҳассакашларнинг ёнларига ўтишиб йиғи-сиғига қўшилишиб кетишди.

Тешабой отанинг оқ кафанга ўралган танаси йиғи-сиғи билан нарвонга қўйилди.

Нормўминнинг «Отажо-он!»лаб, Ботиралининг «Бобожо-он!»лаб фарёд уриши кучайди.

Майитнинг устига уч-тўрт хил мато ёпилиши билан тўрт томонда турган тўрт киши нарвонни етти марта ердан узиб, шунча марта яна ерга қўйдилар. Сўнг «Салати жаноза, салати жаноза!..» дея жар солиб, одамларни жаноза намозига чорлаётган чўққисоқол мулланинг ёнидан майитли нарвонни кўтариб ўтишиб, йиғилишиб турган оломон қаршисига оҳиста қўйдилар ва дарҳол ўзларини четга олдилар.

Жаноза намози ўқилди.

Ўттиз-қирқ чоғли одам Тешабой отани навбат билан елкама-елка кўтаришиб, қишлоқдан икки-уч чақирим келадиган тепаликдаги қабристон томон йўлга тушди.

Нормўмин билан унинг ўғли Ботирали нарвоннинг олдига тушишиб, йўл бўйи «отам»лаб, «бобом»лаб боришди.

Қабристон дарвозасига яқинлашганларида кўз ёшлари селдай оқаётган Нормўмин қўлма-қўл лопиллаб бораётган нарвоннинг бир учини авайлаб елкасига олди. Бўйи бироз пастлик қилган Ботирали нарвоннинг ўртасига ўтиб олди.

Отасини Нормўминнинг ўзи қабрга жойлади.

Нормўмин отасининг юзини қиблага қаратиб қўяётиб, охирги марта унинг юз-кўзига бир муддат тикилиб турди-да:

— Алвидо, отажон. Ётган жойингиз жаннатда бўлсин...
— деб пичирлаб қўйди.

Шундан кейин Нормўмин рўмолга тугилиб узатилган тупроққа ўзиям бир сиқим тупроқ қўшиб отасининг бош қисмига тўкди.

Тайёрлаб қўйилган хом ғиштлар қўлма-қўл узатилиб турилди. Нормўмин кўз ёшлари томаётган ғиштларни лаҳаднинг оғзига пухталаб териб чиқди.

Нормўминни тепада турганлар юқорига тортиб чиқаришди. У атрофни қоплаган оппоқ қорга берух тикиларкан, боши айланиб, кўзи тингандай, юраги ҳувиллаб қолгандай бўлди.

Қиш бўлишига қарамай, кўйлақчан Нормўмин қора терга ботган эди. Ботирали илдам келиб қўлида ушлаб турган қора чопонни дадасининг елкасига ёпди.

Қабрга тупроқ солишни биринчи бўлиб гўрков бошлаб бериши билан кетмон-белкураклар ишга тушиб кетди. Одамлар бири олиб, бири қўйиб, ана-мана дегунча қабрни дўппайтириб қўйишди.

Тешабой отанинг лой ва қор аралаш тупроқдан кўтарилган қабри бир зумда оппоқ қабристоннинг бир чеккасида қорайиб кўзга ташланиб қолди.

Ҳассакашлар тол асолари қабрининг бош қисмига эҳтиёткорлик билан териб қўйилди.

Мулла қироат билан Қуръон оятларини ўқиб тугатгач, «Омин!..» деб юзларига фотиҳа тортишлари билан одамлар устларига илашган қор-хасларни қоқишиб, ўринларидан туришди.

Кимдир ҳамма эшитадиган баланд овозда:

— Тешабой ота қандай одам эди? — деди.

Одамлар гуриллаб жавоб қайтаришди:

— Яхши одам эди!.. Яхши одам эди!..

Икки киши матоларни гўрковларга беришгач, яланғочланиб қолган нарвонни, гўрковлар эса кетмону белкуракларини кўтаришиб одамлар изидан йўлга тушдилар.

Энг қадрдон одамини тупроққа қўйган, доводи раб қолган Нормўмингина қабрдан узилиб кетолмай, кўз ёшларига гарқ ҳолда бир муддат серрайиб туриб қолди. Сўнг туйқус ҳўнграб йиғлаб юборди ва кучоғини очганча қабрга ўзини ташлади.

Одамлар орасида бошини эгиб кетаётган Ботирали дадасининг йиғи овозини эшитиб қолдию, шашт билан орқага қараб югурди.

У қабрни қучиб йиғлаётган дадасини қўлтиғидан ушлаб зўрға ўрнидан турғазди...

Чаёнқул урган ниш

Қиш кунларининг бири. Тун. Ярим оқшом. Ерда кечаги ёққан калиш бўйи қор теварак-атрофни оққа белаганча ястаниб ётибди. Осмон тунд.

Шомда бошланган изғирин шамол қишлоқ оралаб борлиқни ялаб-юлқайди, увиллаб дарбадар кезади. Қип-яланғоч дарахт шохларидаги, бўғотлар ва томлардаги қор олақуюн бўлиб учади.

Ҳар ер-ҳар ерда эшакларнинг ёқимсиз ҳанграши, боғланган итларнинг узун-юлуқ акиллаши, донга тўймаган хўрозларнинг аламли қичқириши увиллаётган шамолга жўр бўлиб туради.

Пастқам пахса деворли ва деворсиз ҳовлилардаги уйларнинг ним ёғдуси дераза пардалари орқасидан элас-элас кўзга ташланади.

Паст-баланд уйларнинг мўриларида бурқсиб чиқаётган кўмирнинг ачимсиқ дуди кишининг димоғига урилиб, бошини айлантиради, бурунларни ачиштиради.

Изғирин шамол борган сари кучаяди.

Бир жемперда ҳовлиққан кўйи уйдан отилиб чиқиб қишлоқ чеккасидаги Чаёнқул жўрасининг уйини мўлжаллаб бораётган Шамсиддиннинг аҳволи танг. Бир томондан наша хумори юрагини сиқаётган бўлса, иккинчи томондан қаҳратон қишнинг совуқ шамоли жон-жонидан ўтиб бораётган эди.

Оёғига эски калиш илиб чиқаверганини Шамсиддин оёғидан обдон совуқ ўтгандан кейингина сезиб, баттар газабланди. Бор кайфиям тарқаб, кўзлари мошдек очилди.

У етиб келган жой Ҳайдар тракторчининг икки пахса девор билан ўралган ҳовлиси эди. Шамсиддин панароқ жой излаб йўл бўйидаги гўнг ҳиди анқиб турган молхона томонга ўтди. Бу ер ялангликка нисбатан бироз тузук эди. Шамсиддин қўлларини оғзига тутиб илитган бўлди. Увишган оёқларини калишидан чиқазиб, музлай бошлаган панжаларини уқалай-уқалай сал эпақага келтирди. Калишларини қоқиб қор-муздан тозалади. Сўнг ноилж қайтадан кийди. Шимининг орқасини ушлаб кўриб энсаси қотди. Гижимлаб сиққан эди, қўллари ҳўл бўлди.

Кўчадаям, теварак-атрофдаям ўзидан бошқа бирон тирик жон кўринмайди. Шамсиддин турган жойида қўл-оёқларини зўр бериб ҳаракатлантирди. Барибир бўлмади. Аъзойи бадани ҳали-бери илийин демасди. Вужудига баттар титроқ кирди. Юз-кўзлари, қулоқ, бурни ва кўкрагининг ачиши кучайди. Борган сайин зўраётган изғирин шамолга бардош беролмаган оёқ-қўллари қалтироғи янада кучайди.

Ҳатто шу туришида ҳам Шамсиддиннинг кўнглини изтиробли ўйлари исканжага оларди: «Қаерга бормоқчи эдим? Қаерга келдим? Нима қилиб қўйдим-у, нима қилиб юрибман? Нега аҳволим борган сари яхшиланиш ўрнига ёмонлашяпти? Менга нима бўлаяпти ўзи?.. Бу ёқда ота-онам не ҳолда ётган бўлса-ю... Қаҳратон қиш оқшомида бир ўзим уйи, бола-чақаси йўқ одамдай, телбага ўхшаб бу ерларда,

биронинг сассиқ молхонасини паналаб, шумшайиб турибман. Кимдир совхозга комиссия келибди, сизам тезда бораркансиз дегандай бўлувди шекилли. Бу гапни менга ким айтиши мумкин? Ойсарамми? Ҳа, ўша айтган!.. Кейин нима бўлди? Ароқнинг кайфи-ю, нашанинг хумори билан ҳаммаси чалкашиб, айқаш-уйқаш бўлиб кетгани чатоқ бўлди-да... — Шамсиддин совуққа чидолмай ўн метрлар чамасидаги молхонанинг у четидан бу четига қараб тинмай югуришга тушди. — Ҳа, эсимга тушди. Мен машинани сотаман деб туриб олдим. Калитни сўрадим. Отамда экан, бермади. Кейин жаҳл устида эшикними, шифонерними муштладим. Кейин нима бўлди? Билмайман!.. Шундай кунда комиссияга бало борми? Бир томондан уларга кўринмаганим ҳам яхши бўлди. Бу ҳолатда комиссия тугул, директоргаям кўринишим уят-ку? Зўр келса ишини олади-да. Бошимни олмас!.. Дипломим сандиқда-ку... Айтгандай, Чаёнқулга шу ҳолатда нима деб бораман? Иштон-шимим ҳўл бўлса. Э худо! Мендек ҳаётда адашган банданга ўзинг раҳм-шафқат қил-у, ўзинг тўғри йўл кўрсат! Нима қилай? Қаерга борай? Уйимга борсамми? Ахир менинг ҳам отам, онам, бола-чақам бор! Улар мени уйимдан қувишмаган...»

Шамсиддиннинг оғир ўйларини ташқи эшикнинг тарақлаб очилиб ёпилгани-ю, кимнингдир йўталгани бузди. Шу заҳоти Ҳайдар тракторчининг дўрилдоқ овози эшитилди:

— Тезроқ бўл, ўғлим! Ухлаб қопмиз. Соат тўртдан ошиб кетибди-ку. Бу аҳволда боргунимизча бозор тугайди!

Шамсиддин шошиб қолди: «Уккағар кўриб қолса, нима дейман?».

У қалтираб-дийдираб чор-ночор изига қайтди.

Шамсиддин уйига аранг етиб келганида теварак-атроф сал ойдинлашиб қолган эди. У минг ҳадик ичида дарвозанинг кичкина тавақасини аста итариб кўрди. Илдирилмаган экан, очилди.

Шамсиддин ўғри мушукдек ҳовлисининг тўрт томонига синчков боқиб, оёқ учида эшикка яқинлашди. Уйдагиларнинг барчаси уйқуда эканликларига ишончи ҳосил бўлгач аввал даҳлизга, кейин ўзининг хонасига ўтди. Темир печка-

да иситилаётган хона иссиққина эди. Шамсиддиннинг аъзойи бадани қизиди. Термосдан икки-уч пиёла иссиқ чой ичди. Яшириб қўйган ароғини топиб, унданам икки пиёла ичиб олди. Бироқ ҳалиям унинг кўнгли нотинч эди.

Айниқса, дори хумори уни борган сари безовталантирарди. Икки чаккасини қисиб, беаёв азоб бераётган ёвуз кучнинг қудрати Шамсиддиннинг ўзига маълум. Оғуни тезроқ топиб, тезроқ қабул қилмаса, вужуди буришиб-тиришиб, чангак бўлиб қолиши ҳеч гап эмас. Шуни ваҳима ичида хаёлидан ўтказган Шамсиддин қишки иссиқ кийимларини апил-тапил кийиб, хотинининг бир кунимга ярар-да деб яшириб қўйган тилла соатини чўнтагига солдию, яна оёқ учида юриб кўчага чиқди.

Шамсиддин ўйдим-чуқур йўллардан илдам кетиб бораркан, дарвоза билан ташқи эшикнинг ичкаридан илдирилмаганидан севинар, буни хотиним атайин қилган бўлса керак, эри келса совуқда дийдираб кутиб ўтиришини истамаган-да деган тахминга борди.

Шамсиддин ўн-ўн беш дақиқалардан кейин гангиётган бошини зўрға кўтарганча Чаёнқул жўрасининг кулбасига етиб борди.

Чаёнқул илоннинг ёғини ялаган одам эмасми! У Шамсиддин олиб борган тилла соатни эринмай текшириб, асл моллигига ишончи комил бўлгачгина, чиройини очди:

— Қаёқдан топасан сен бундай асл молларни? Зўрсанда, жўра! Сен йиғиб қўйган тилла ҳали-бери тугамаса керак-ов? Шундайми?

Чаёнқул гап орасида чўнтагидан шприц чиқариб, битта дорини мижозининг билагига юборди. Ҳузурбахш лаззатдан Шамсиддиннинг кўзлари ярқ этиб очилиб кетди, юз ифода-си майинлашди. Шу алфозда Чаёнқулга илжайиб қаради:

— Узумини егин-у, боғини сўрама.

Шамсиддин кийимларини кийиб, йўлга тушди.

Эрталабга бориб телбаланаётган шамолнинг кучи бироз пасайди-ю, ола-чалпоқ булутлар орасидан мўралаётган қуёшнинг кучсиз заррин нурлари атрофни кўзларни қамаштирар даражада ёритиб юборди.

Йўл бўйи «Хотиним эрталабдан отасиникига аразлаб кетиб қолмадимикан, ишқилиб? Жаҳлим қурсин менинг! Комиссиядан ҳам хабар олмадим! Уят бўлди-ёв...» каби ўйларга ғарқ бўлиб уйга етган заҳоти дарвоза тирқишидан ҳовлига мўраладую, Ойсаранинг ҳовлидаги қорларни супириб-сидириб юрганини кўриб кўнгли сал жойига тушди.

Шамсиддин сир бой бермасликка уринган ҳолатда дарвозадан ичкарига кирди. Ойсара дарвозанинг ғийқиллаб очилганини эшитган заҳоти ялт этиб шу томонга қаради-ю, кўзларига ишонмай қотиб қолди. Кечаси уй кийимида телбаланиб чиқиб кетган эри энди кўпдан бери эгнига олмаган қишки иш кийимида — қора костюм-шим, оқ кўйлак ва қизил галстук, қора пальто ва телпақда савлат тўкиб турарди.

Ойсара доводираб қолди: «Нима қилиб юрибди бу, пўрим кийиниб? Кеча кечаси бир кўйлак, бир жемперда шайтон васвасасига тушиб, ҳамманинг дилини хуфтон қилиб чиқиб кетувди-ку! Бу кийимларини қачон келиб, қачон кийиб кетди экан? Дарвоқе, дарвоза билан ташқи эшикни ичкаридан илдирмаган эдим-а. Келса совуқда қотиб қолмасин деб! Шундай қилганим қўл келибди-да. Ё комиссиянинг олдига бордимикан? Соқол-мурти олинмаган-ку! Қаерга бориб келдийкин? Сўрайинми? Яна жини қўзиб келганга ўхшайди-ку. Бақриб кетмасмикан? Уйда акам билан қайнотам касалхонага олиб борамиз деб кўзлари тўрт бўлиб кутиб ўтиришган бўлса. Бунинг эса парвойи палак!...»

Ойсара аста-секин, ҳаттоки виқор билан келаётган эрига кинояли қаради:

— Тун бўйи уйгаям келмай, қаерларда, нималар қилиб юрибсиз? Тинчликми ўзи, дадаси? Ё бирор жойда тунги сме-нада ишляяпсизми?

— ....

— Нега индамайсиз? Мазангиз йўқми? Бирор жойингиз оғрияптими? Ё мени уйингиздан чиқарар-чиқармас, яна биттасини топиб олдингизми?

Шамсиддин ўз хаёли билан бўлиб хотинининг гапларига яхши эътибор бермади. Айни дамда Шамсиддиннинг кўнгли

беҳузур бўлмоқда. У ўзини қанчалик дадил тутишга ҳаракат қилмасин, Ёшнинг уддасидан чиқолмаётган эди. Шу сабабли хотинининг кейинги гапийам қулоғига кирмади.

Кейинги пайтларда Шамсиддиннинг бўлар-бўлмагга бирдан жаҳли чиқиб кетавериши уйдагиларнинг хавотири-ни кучайтирган эди. Ҳозир ҳам у хотинига заҳрини сочи:

— Соппа-соғман! Мени балоям ургани йўқ! Ким ароқ ичмайди? Оз-моз ҳалигинданам қабул қилиб юрсам юргандирман. Нима қилай, ўлайми? Жоним ҳалқумимга келди ўзи! Буларнинг бари вақтинчалик дедим-ку! Кўз очиб-юмгунча ўтиб кетади.

Ойсаранинг ҳам бирдан дуди чиқди:

— Соппа-соғ бўлсангиз, айтинг-чи, кечаги гапни нима учун айтдингиз? Нима, мен сизга ерда ётган коптокманми? Хоҳлаганда ирғитадиган, хоҳлаганда тепадиган.

— Қачон тепибман?

— Кетса кетаверсин деганингиз тепганингиз эмасми? Шу гапни билиб айтдингизми ё...

— ...

— Нега гапирмайсиз? Кетаверайми?

— Ўзинг биласан, — деди Шамсиддин қўрслик билан, — менинг бўлганим шу. Мен алкашман, оғухўрман! Баломан, баттарман! Бўлдими? Нима бўлгандаям, сенинг эрингман. Ё йўқми? Бошимда телпагим, белимда белбоғим бор! Эркакман! Хоҳлаганимни қиламан. Ўласи бўлиб ичсам ҳам, чексам ҳам, ҳалигиндан олиб турсам ҳам сизларни оч қолдирганим йўқ-ку! Мана, яшаяпсизлар. Тагин нима керак сенларга? Яхшилаб билиб қўй: зорим бор-у, зўрим йўқ! Бирга яшайман десанг, мана ҳовли, мана уй-жой. Йўқ десанг, мана дарвоза, мана йўл. Танлашни эса мардлик қилиб яна ўзингга қолдираман!

— Гапингизга тушундим, — деди оддий гапдан бошланган можаронинг лоп этиб олов олиб кетишидан қўрққан Ойсара бирдан паст тушиб. — Бир жаҳлингизни менга беринг. Юринг, уйга кириг. Сизни ота-онамиз ҳам, болаларимиз ҳам кўзлари тўрт бўлиб кутиб ўтиришибди бирга нонушта қилами? деб.

Шамсиддин бир муддат гижиниб тургач, ноилож юзини ювди ва хотинининг изидан уйига кирди. У тўрда ўтирган қайнакасини кўриб эшитилар-эшитилмас овозда салом берди-да, дарров пойгакка чўкди.

Шамсиддин билан Ойсаранинг ҳовлида кечаётган ғал-васини ичкари деразадан кўриб, эшитиб турган Маматқул ота гапни чўзиб ўтирмади:

— Ўғлим, ёшликда йўқотганингни қариликда қидириш нодонликдир. Яна бир гап: ёшлик ўктам бўлса, қарилик кўркам бўлади. Машойхларнинг тагин бир доно гапи бор. Эшит: эл назаридан қолиш ярим ўлишдир. Бу гапларни сенга изоҳлаш, тушунтириш шарт бўлмаса керак. Ўқиган одамсан. Ёш эмассан... Гапнинг қисқаси, ўғлим, даволанмасанг бўлмайди!

Шамсиддин бир чўчиб тушгач, иккиланиб минғирлади:

— Қандай бўларкан... Бу ёқда ишим, йилнинг охири. Ҳисоботларим чала. Бунинг устига кеча юқоридан комиссия келибди.

— Иш қочмайди, ўғлим. Беш-ўн кун даволаниб келиб, яна ишлайверасан. Директорингга ўзим айтиб қўяман. Комиссия ҳам одам-ку, касал экан, даволанаяпти деса тушунар!

Шамсиддин яна тайсаллай бошлади:

— Ётиб даволанишим шартми? Яхшиман-ку. Еб бораётган касалим йўқ.

Отанинг жаҳли кўзиди:

— Тилимни қичитма, бола! Дардимизни дoston қилишга мени мажбурлама! Қарийб икки йилдан бери ҳаммамизни адойи тамом қилдинг-ку! Кексайганда сендан роҳат кўрамизми десак, кўрганимиз кулфат бўлаяпти. Сен на ота-онани, на хотинингни, на бола-чақангни ўйлайсан! Топиб олганинг ароқ билан наша! Кўзингни оч, ўғлим! Касалинг оғир. Вақтида даволанмаган қанчадан-қанча одамларнинг шўрига шўрва тўкилаётганини наҳотки билмайсан?

Маматқул ота чуқур «ух» тортиб юборди. Кўзлари жиққа ёшга тўлган Рисолат ая ўғлига ялина кетди:

— Хўп десанг-чи, болажоним! Отанг сенга ёмонликни раво кўрармиди? Мана, сени ётқизиб келайин деб Олимжон

аканг ҳам келиб ўтирибди. Ўзинг ақллисан-ку. Йўқ дема, болажоним.

Ниҳоят отанинг қаҳри, онанинг меҳри ўз кучини кўрсатди: Шамсиддин ётиб даволанишга рози бўлди.

Дастурхонга фотиҳа ўқилиши билан Ойсара эрининг идиш-товоқлари ва кийим-кечакларини ҳозирлай бошлади, Шамсиддиннинг ўзи ҳам йўл тараддудини қилишга тушди. Маматқул ота эса пенсиясидан йиғиб қўйган тўрт-беш сўм пулини чўнтагига жойлади.

Орадан йигирма дақиқача вақт ўтар-ўтмас Олимжон қуда бобоси билан куёвини машинасига ўтқазиб йўлга тушди.

Касалхонага ётганининг эртаси куни тушга бориб наша хумори тутган Шамсиддин тажанглашди, саросимага тушиб, ваҳима ва азобга банди бўла бошлади. Худди шу маҳал атай қилгандай палатага Чаёнқул кириб келди.

Улар дарҳол шифохона ҳовлисининг чеккароғига ўтишди. Шамсиддин Чаёнқулга мўлтайиб термулди:

— Озгина борми, жўра? Айни пайтида келдинг-да. Жа хумори тутиб турувди сабилнинг!

Чаёнқул теварак-атрофга аланглаб қараб қўйгач, бошини чайқаб йўқ ишорасини қилди.

Шамсиддин ялиниб-ёлворишга тушди:

— Яна бир яхшилик қил, жўражон. Қарзга бўлсаям бериб тур. Касалхонадан чиқишим билан узаман. Мени биласан-ку, бировнинг ҳақини еб кетадиган номардлардан эмасман!

Чаёнқул мижозининг бир ҳамладаёқ тузоғига илинганини сездию, ҳузурланиб кулди.

— Кимга тўй, кимга аза, — деб қўйди Шамсиддин юраги тўкилиб...

Аслида оиласини тиклаб, эл қатори ишлаб-яшаб юрган Шамсиддинни «қора дори»га ўргатган ҳам ана шу Чаёнқул эди.

Чаёнқул ўз ишини ниҳоятда пинҳона ва эҳтиёткорона олиб борарди. У ҳар ойда уч-тўрт кун йўқ бўлиб кетиб қаердандир анча-мунча қора дори топиб келар ва катта пул эвазига ўз мижозларини оғу билан таъминлаб турарди.

Тулкимижоз Чаёнқул иродаси бўш бойвачча йигитларни қўлига туширишнинг устаси бўлиб кетган эди.

У Шамсиддиннинг ҳам озроқ пулдорлигини, айни пайтда иродасизлигини, сигарета ва ароққа муқкасидан кетаётганлигини билиб қолди-ю, уни тузоғига илинтириш пайига тушди. У деб-бу деб Шамсиддиннинг ишончига кириб олди-да, аста-секин улфатчилиқка чорлади. Аввалига танилганимиз учун деб ароқ билан сигаретага қўшиб қора дорини ҳидлатиб юрди. Жўрачилигимиз учун деб текинга тўрт-беш марта совға қилган бўлиб, ақлини олди. Кейинкейин «Жўражон, қўлимиз қуруқ қолиб кетавермасин. Бу сабилни топишнинг ўзи бўлмайди», деб Шамсиддиннинг берганини олиб юрди. Шамсиддин «қора дори»сиз туролмайдиган ҳолатта тушиши билан, эса «Бунинг бир миққоли палон сўм туради, бундан кейин бир грамнияма текинга беролмайман, жўра», деб туриб олди.

Топиш-тутиши яхши бўлгани учун Шамсиддин аввалига паст кетмай «Дори сиздан, пули биздан!» деб юраверди.

Орадан бир ярим йиллар ўтар-ўтмас Шамсиддин ўзининг туғул, ота-онасининг ва хотинининг топган-тутганигаям кўз олайтирадиган, уйдан қўлига илинган нарсани гумдон қиладиган бўлиб қолди.

Шамсиддиннинг оёқ олиши ўзгараётганлигини сезиб-сезмай юрган оила аъзолари унинг оғуға обдон ружу қўйганлигини Қудратилланинг ногирон бўлиб туғилишидан билиб қолишди. Шундаям шифокорларнинг очиқ гапларидан кейин.

Чаёнқул Шамсиддиннинг касалхонага тушганини эшитганида мижозининг биттага камайганидан димоғи куйиб юрган эди. Шамсиддиннинг ҳозирги ҳолатини кўриб ўзида йўқ қувониб кетди:

— Бундай нарсани кўчада кўтариб юриб бўлмайди, жўра! Жа керак бўлса бугун кечаси ёки эртага тонг саҳарда уйга борсанг, ўша гап. Топиб бериш биздан, қуруғи сиздан, жўражон! Лафз битта. Йўқ дейиш йўқ!

— Насияга бўлмайдими?

— Бу масалада насия юрмаслигини ўзинг яхши биласан-ку!

— Ахир мени яхши танийсан. Бегона эмасман. Еб кетмайман. Бераман. Ўртада жўрачилигимиз бор.

— Ҳаммасига тушунаман. Бироқ ҳечам иложим йўқ-да, жўра. Менгаям осон тутма. Жонимни ҳовучлаб юриб топан бу сабилни! Қолгани арзимаган бир-икки сўм...

Шу пайт иккинчи қаватдаги деразаларнинг биридан мўралаган ҳамшира қиз ҳовлидаги уч-тўртта беморга синчиклаб қараб турди-да, кўзи ҳовли четида ўтирган Шамсиддинга тушиши билан:

— Маматқулов, уколга! Тез! — деб қичқирди.

Шамсиддин истар-истамас ўрнидан турди.

— Ўша гап, — деди ўрнидан тураётган Чаёнқул. — Ҳали икки-уч кун уйда бўлсам керак.

Гангиб қолган Шамсиддин:

— Хўп, майли, — деди бу гапни кимга айтаётганини ўзи-ям билмай, — албатта бораман.

Шу куни кечгача Шамсиддин режа тузиш билан овора бўлди. Намозшом пайти у ҳамхона шеригига тайинлади:

— Мен иложи борича эрталабки чойга етиб келаман. Дўхтирлар сўраб қолса, ҳозир тоза ҳавога чиқувди, келиб қолар, деб қўйинг.

Шериги — ўрта ёшлардаги нимжон, ориқ, куни бўйи гужанак бўлиб ётадиган киши эди. У пинагиниям бузмаган ҳолда:

— Хўп бўлади, — деб қўйди.

Шамсиддин «Кечаси совқотиб чиқаяпман», деган баҳонада бош ҳамширадан палтоси билан телпагини қайтариб олди.

Шамсиддин кечки овқатни чала-чулла еди-да, ҳовлига чиқди. Ҳаво анчагина совуқ эди. Қоровулхонага ўтди. Қоровул чол билан бир муддат гаплашиб ўтиргач, «Ҳозир келаман», дея кўчага чиқди.

Муюлишдан ўтган заҳоти дуч келган таксига қўл кўтарди. Ичида йўловчисч бор биринчиси тўхтамади. Кейингиси бўш экан. Тўхтади. Шамсиддин эшикни очиб, кўзлари ўйнаб турган жиккаккина ҳайдовчи йигитга мурожаат қилди:

— Навбаҳорга борасанми, ука?

— Пулини тўласангиз Тошкентгаям бораверамиз, ака, — деди йигит ишпайиб.

— Бўпти, — деди Шамсиддин орқа ўриндиққа ўтираёттиб, — гап битта!

— Ака, мардга мардмиз, номардга номард! Кетдикми?

— Кетдик.

— Ишингиз жа қисталангми, дейман. Нима иш қиласиз ўзи?

Хумори кучайиб, тажанглиги тутаётган Шамсиддинга ҳайдовчининг саволи ёқмади. Шунинг учун у ғижиниб, кўзларини қисинқираб ҳайдовчига юзланди-да:

— Кўп савол берган одамни ёқтирмайман, — деди.

— Хўп, ака, тушундим.

Ҳайдовчи увиллаётган шамолга парвоям қилмай машина тезлигини оширди.

Вилоят маркази билан Шамсиддиннинг қишлоғи орасидаги йўлнинг узунлиги йигирма-йигирма беш километрлар атрофида эди. Йўл бўйи Шамсиддин ҳам, шофёр ҳам миқ этишмади.

Ярим соатларда машина Шамсиддиннинг қадрдон қишлоғига кириб келди. Шамсиддин машинани уйи яқинидаги чорбоғда тўхтатди.

— Кутиб тургин, ука, мен тезда келаман.

Шамсиддин шундай дея ҳовлисига ўтди. Ҳар доимгидек деразадан мўралаб бир хонада ота-онаси билан қизчасининг телевизор кўриб ўтиришганини, иккинчи хонада эса хотинининг ўғилчаси ётган бешикни оҳиста тебратганча газета ўқиб ўтирганига кўзи тушди-ю, ўйланиб қолди: «Режалаб келган ишим битармикан? Уйдан қўлга илингулик бирор нарса чиқармикан? Ойсара жанжал чиқармасмикан, ишқилиб? Лекин... Бошқа чорам йўқ!»

Шамсиддин секин хотини ўтирган хона томон юрди.

Ойсара эшиқдан кириб келаётган эрини кўриб донг қотиб қолди. У беихтиёр:

— Нима бўлди сизга? Қочиб келдингизми? — деб сўради ҳовлиқиб.

Шамсиддин ишни ими-жимида битириш илинжида эди. Шунинг учун у ялинчоқ овозда шивирлаб гапирди:

— Астароқ, Қудратилла уйғониб қолмасин. Хавотирланма, ҳаммаси жойида. Ундан кўра, ёнимга ўтир, муҳим га-

пим бор. Қўрқма, ҳозир қайтиб кетаман. Машина кутиб турибди.

— Тинчликми, дадаси? Кўзларингиз бежо, — деди сал ўзини босиб олган Ойсара эрига синчков тикилиб.

— Тинчликка тинчликку-я, бироқ... — талмовсиради Шамсиддин, — нима десам экан. Хуллас, бирозгина пул керак бўлиб қолди-да.

— Доригами?

— Ҳа. Э, йўқ. Доригамас. Бошқа нарсага.

— Нимага?

— Айтаверайми?

— Айтинг!

— Соғлиғим яхши. Тузалаяпман. Айтишга тилим бормаётгани шуки, бировдан бундан олти ой бурун процентга деб юз эллик сўм қарз олувдим. Процент ёмон экан, сабил!.. Олти ойнинг ичида ўша пул уч юз сўмдан ҳам ошиб кетибди. Бугун ўша одам мени излаб касалхонага борибди. Кўришганимизда у мени роса зуғумга олди. У-бу деб қарзни яна бирон йилга чўзай десам, у галварснинг жони ҳалқумига келди-да, кўзимга ўқрайиб қараб: «Тўламасанг тўлама, бироқ билиб қўй, бугундан бошлаб ҳар куни уч юз сўмнинг устига юз сўмдан қўшилаверади Чўзаверсанг ё жонингдан, ё уйингдан айрилсан!» деди хумпар. Бу гапларни сенга айтишнинг ўзи мен учун нақадар азоб эканини билсанг эди.

Ойсара ҳанг-манг бўлиб қолди.

— Буни менга аввал айтмаган эдингиз-ку?

— Унутибман, Ойсара! Ўйлайманки, сен мени тушунасан.

Ойсара гап ўзани қайга қараб кетаётганини тусмолларкан, ичидан зил кетди. Бир муддатлик жимликдан сўнг жувон ғазаб билан кирди:

— Йўқ, дадаси! Мен сизни умуман билмаслигимни энди билаяпман! Сизни яхши билганимда ўзингиз авария қилган мотоциклни, тўртта яп-янги гиламни, иккита магнитофонни, бир ярим куб метр ишлатилмаган поллик тахтани, учта ғунажинни, тўртта тилла узугимни гумдон қилганингиздаёқ тилимни тишлаб ўтирмаган бўлардим. Сиз ҳар доим менга:

«Мол-мулк топиладиган нарса. Бирни йўқотсам, ўнни то-
паман», деб қўйнимни пуч ёнгоққа тўлдириб келдингиз. Мен
барига чидаб-чидаб шу ерга етиб келдим! Мен ҳалиям ту-
шунмайман! Бу кетишда қачон биримиз икки бўлади-ю,
қачон Қудратиллани даволатамиз? Сиз қачон пул сарфлай-
диган эмас, пул топадиган бўласиз-у, биз қачон эл қаторига
қўшиламиз? Уйда сиз сотмаган нима қолди ўзи? Тўрт девор
эски уй билан пачоқ машинами? Уч-тўртта товуқ билан,
иккита тирриқ улоқчами? Беш-олтита йиртиқ палос билан
иккита илма-тешик кигизми? Тағин уялмай-нетмай эркак
бошингиз билан мендан пул сўрайсиз-а!..

Шамсиддин бу сафар жанжал билан иш битиролмасли-
гига амин бўлди. Шу боис тағин ялиниб-ёлворишга ўтди:

— Гапинг тўғри. Айбим кўп. Лекин охирги марта мени
шу қарз балосидан қутқар. Қирқига чидадинг-ку, қирқ би-
ригаям чида!

— Чидаб-чидаб юракларим қон бўлиб кетди-ку!

— Йўқ десанг, билиб қўй: ё уйдан, ё мендан айриласан.

Ойсара чўғ босиб олгандек сапчиб кетди:

— Кейинги пайтда нуқул ваҳимали гаплар айтадиган
бўлиб қолдингиз. Ким экан у сизни тинч қўймаётган судхўр
бойвачча?

— Дейлик Эшмат! Қўлингдан нима келади? У ҳақ! Қарз
сўрадим. Берди. Процентга бўлсаям рози бўлиб қарз кўтар-
ган у эмас, мен. Судга берсанг мени бер! Гапинг бўлса мен-
га айт!

— Сизга гапириб бўладими? Бир гапни ўнта қилиб ёқам-
га ёпиштириб турганингизда.

— Шуни билсанг, нима дейсан? Кўп гап эшакка юк. Ун-
дан кўра берадиганингни бер-да, мени жўнат. Ади-бади гап-
лар айтиб бошимни оғритиб ўтирма. Даволаниб, энди ўзим-
га келаётганимда, яна бир ишқал чиқариб ўтирма. Биласан-
ку, касалим нозик.

Ойсаранинг дилини тизгинсиз ҳазин бир туйғу эгаллаб
олди. Бўғзига аччиқ йиғи тиқилди.

— Майли, — деди у ўкинч билан, — судхўрнинг кимли-
гини айтмасангиз айтманг. Бироқ ҳеч бўлмаса, сизни шу

пайтгача қора дори билан сийлаб келаётган оғуфурушнинг оти, зотини, манзил-маконини айтинг.

Шамсиддиннинг кўзлари чақчайиб, турқи ўзгариб кетди.

— Нима, сен прокурормисан, мени бунча тергайсан?

— Қўрқасизми?

— Нега қўрқарканман?

— Бўлмаса айтинг.

— Айтсам номардлик бўлади.

— Жиноятчини яшириш мардликми?

— У жиноятчи эмас.

— Қанчадан-қанча инсонларнинг оиласини бузган, ёстигини қуритган кимса жиноятчи бўлмай ким бўларди?

— Ҳожатбарор бизнесчи!

— Бунақа бизнесчининг уйига ўт тушсин!

— Ўт тушадими, тушмайдими сенга нима? Сен нега бунга бурнингни суқасан? Ундан кўра ўз ишингни билсанг-чи!

Ойсаранинг асаблари таранглаша бошлади. Жувоннинг юз-кўзларидан нимагадир қатъий аҳд қила бошлаганлиги сезилиб турарди. У қулоқларидаги охирги тилла сирғасини ечиб олиб, саросималаниб турган эрининг қўлига тутди:

— Сиз айтмасангиз ҳам, барибир, ўша оғуфурушни топаман! Жазосини бердиртираман.

Сирғаларни чўнтагига жойлаб ўрнидан тураётган Шамсиддин гудранди:

— Чиранма, бу иш сенинг қўлингдан келмайди.

— Ана шу гапингиз учун ҳам у энди жазосиз қолмайди.

— Кўрамиз.

— Кўрасиз!..

Туннинг эзгин тушлари

Шамсиддин ўз уйига совуқ елвизак шамолдек кириб келиб, шу ҳолатда чиқиб кетиши билан Ойсарани ғам босди. Тун бўйи мижжа қоқмади. Бунинг устига Қудратилласининг ҳам иссиғи чиқиб, йўталадиган бўлиб қолган. Аксига олиб, печканинг ўтиниям ярим оқшомда тугаб қолиб, уй совиб кетди.

Кўмирнинг таги кўриниб қолганиям Ойсарани ўйлантириб қўйди. Қиш гамини ёзда ейдиган эрнинг ҳоли бу бўлса? Ўзи куйдир-пишир, кир-чир, даланинг иши ва касалманд қайнота-қайнонаси-ю, ногирон гўдагидан ортмаса. Қарз-ҳавола қилиб бўлса ҳамки бозор-ўчар қилмаса яна кимга қийин, яна ўзига қийин. Бир товуққа ҳам дон, ҳам сув керак дегандай, еб турганга нима чидайди? Бор-будини эри со-вурган бўлса. Чол-кампирнинг пенсияси билан ўзининг оладиган тўрт-беш сўми нон-сувига зўрға етиб турибди. Аёл боши билан қайси бирига бўлсин? Бирига чопса, бири қолади. Қўлқанот бўладиган болалари ҳали мурғак. Даволанаётган эрнининг аллақандай судхўрдан қарз олганига ишониб-ишонмай боши қотиб турганида, аъзойи-баданини жунжиктираётган беаёв совуқ жувонни ҳушёр торттирди.

Бешикни совуқдан ухлаёлмай дийдираб, кўрпасига ўраниб олган олти ёшли қизи Гўзалойга топширди-да, ўтин олиб келгани ҳовлига чиқди. Тимирскиланиб бориб ҳовли этагидаги қор-ёмғир остида зичланиб ётган гўзапоя гарамидан қийнала-қийнала бир қучоқ тўдалаб, уйига олиб кирди-да, кўмир ёқиладиган чўян печканинг ёнига қўйди. Қўлларини «уҳ»лаб сал илтиб олгач печкага гўзапоя тикиб, гугурт чақди. Қанийди, бу ордона қолгур тезроқ ўт ола қолса! Қайда дейсиз. Энди ўт оламан деганда тепадан, эгри-бугри карнайлар ичидан ҳувиллаб келаётган олақуюн шамол оловни ўчиради-қўяди.

Бешикда иссиғи чиқиб ётган гўдак эса устма-уст йўталиб йиғлайди. Гўзалой бешикни янада қаттиқроқ тебратади. Гўё шундай қилса укасининг йўталиям, йиғисиям бирданига тўхтайдигандек.

Ташқарида увиллаётган совуқ изғирин шамол қутуриб гўё уйга кириб исиниб олмоқчидек ўзини дераза тирқишларига чийиллаганича уради.

Уй борган сари совимоқда.

Гўзалой «Вуй-й! Ойижо-он, совқотиб кетаяпман-у! Ёқа қолмайсизми?» дея кўрпасининг ичига шўнғиди.

Қудратилла йўталади, йиғлайди.

Гўзалой яна ноилож бешикни тебратишга тушди. Шамол увиллашини, итлар вовуллашини қўймайди. Ойсара эса

танг аҳволдан чиқолмай гоҳ гўдагининг, гоҳ тутаб дилини хуноб қилаётган печканинг олдида ҳалак.

Совуқ шамол баттар кучаяди. Ахийри Ойсара шаҳд билан уйдан чиқди-ю, ошхона бурчагига қўйган қўл арра билан болтани олиб ўтган баҳорда тушган яшин туфайли қоқ иккига бўлинган, бир томони ерга қапишиб ётган кекса ўрик дарахтининг олдига борди. Жувон жон ҳалпида ўриكنинг уч-тўртта кичикроқ шохларни арралаб, болта билан майдалади-да, ўтинни уйга олиб кирди.

Ойсара ўтиннинг каттароқларини саралаб печканинг ёнига териб қўйди. Қолган уч-тўртта майдароғини печканинг ичига жойлади. Гугурт қутисидеккина латтани керосинга ботириб келиб печкага солди-да, гугуртни чақди. Латта лоп этиб олов олди. Ойсара печканинг эшикчасини ёпди. Ҳўл-қуруқ ўтинлар гоҳ чарсиллаб, гоҳ вишиллаб ёна бошлади.

Бир зумда хонани ҳўл ўтиннинг ачимсиқ дуди ва керосиннинг ёқимсиз ҳиди тутди.

Бир қўли билан укасининг бешигини тебратиб, иккинчи қўли билан кўрпасининг бир четини кўтарганча онасининг ишини кузатиб ётган Гўзалоӣ:

— Вуй-й, ойижо-он, яна дутатийизми? — дея чийилади.

Ўз дарду хаёли билан банд Ойсара қизининг гапига эътибор ҳам бермади. У ўрнидан туриб, дераза пардаларини суриб қўйган эди, хона ёришиб кетди. Бу вақтда тонг отиб улгурган эди.

Ойсаранинг юзи ёришди. Гўзалоӣни эркалаб турғазиб, кўрпа-тўшакларни йиғди. Хархаша қилаётган гўдагини бешиқдан ечиб олиб, тагини тозалади. Юз-қўлини ювиб келгач, Қудратилласига иссиқни туширадиган, йўтални тўхтадиган дорилардан ичирди.

Соғ вақтидаям қийналиб эмадиган боласи йўтал тутганидан бери онасининг кўкрагини азобланиб оғзига олаётган эди. Ҳозир ҳам онасини зўрға эмди, дорисиниям зўрға ютди.

Гўдагининг аҳволини кўриб Ойсаранинг юраги эзилиб кетди. Ўзига-ўзи далда берганча иссиғи бироз тушиб, йўтали сал пасая бошлаган, кўзига уйқу келаётган гўдагини аста беланчакка солди. Бир-икки тебратган эди, Қудратилла сал

уйқуга кетгандек бўлди. Ювиниб олган Гўзалой бобоси билан момосини нонуштага чақириб келди.

Ойсара дастурхон ёзди. Қуруқ нон, чой, шакар...

У нонушта пайтида қайнотаси билан қайнонасига Шамсиддиннинг кечаси уйга ўғри мушукдек келиб кетганини айтиб ўтирмади. Маматқул ота билан Рисолат аянинг дардлари шусиз ҳам старли эди.

— Келин, — деди Маматқул ота беланчақда ётган гўдагининг оғзига ивиган нон солаётган Ойсарага бир кўз ташлаб олгач, — кўнглингни ўкситма, болам, буям Оллоҳнинг бир синови бўлса ажабмас. Тунсиз кун йўқ! Бардош чўғниям чангаллаб тура олади, деган гаплар ҳам бор. Сабрли, қаноатли бўлсак, чамамда, буёғи оз қолди. Шамсиддин оғу билан ичкиликдан қутулса, бу кунлар ҳам ҳадемай унут бўлиб кетади, қизим.

— Илоё айтганингиз келсин, отажон.

— Агар вақтинг бўлса бугун шаҳарга тушиб, Шамсиддиндан бир хабар олиб келсанг девдим. Йўл пулинг борми ё пенсиягача кутиб турасанми, қизим?

— Бир иложини қилиб бориб келаман, — деди Ойсара гўдагининг оғзига кичкина чой қошиқ билан совуган чойдан авайлаб қуяркан. — Бугинанинг ҳам дориси тугаб туврди. Бир йўла иккала ишни битириб кела қоламан.

— Товуғи тушмагурларам туғмай қўйди. Эрингга нима пишириб борасан, болам, — деди яхши ивимаган нонни кавшаб ўтирган Рисолат ая. — Ё бир косагина картошка қовуриб элтасанми?

— Ҳа, шундай қиламан, она, — деди Қудратилланинг йириқ оғзидан нон ушоғи аралаш оқиб тушаётган сўлакайини пешма-пеш артиб тозалаётган Ойсара. — Кўмир ҳам, тарашаям оз қолгани учун овқатни шу ерда, печкада пишира қоламан-да, она. Нима дейсиз? Ҳам ўтин тежалади, ҳам уй исийди.

— Тўғри айтасан, болам, — деди Рисолат ая. — Картошкани олиб келсанг, тозалаб берардим.

— Йўқ, онажон, сиз шу болаларга қараб ўтирсангиз бўлди. Ўзим қиламан.

Маматқул ота дастурхонга фотиҳа ўқиди-да, чой ичишгаям улгурмаган келинига меҳр билан юзланди:

— Ҳамма оғирлик сенинг зиммангга тушаётганини кўриб жуда-а эзилиб кетаман, қизим. Менга қўл арра билан болгани топиб бер. Менам қараб ўтирмай, кучим етганича яшин урган ўрикнинг шохларини арралаб, чопиб, печкага ўтин тайёрлай. Ҳаракатда баракат, болам. Бугун яхшиман, шекилли, бошим айланмаяпти.

— Йўқ, отажон! Нима деяпсиз? Дўхтирларнинг гапини ҳечам унутманг. Сизга бундай оғир ишлар асло мумкинмас! Ўзингиз зўрға юрибсиз-у, тагин ўтин қиламан дейсиз-а? Мен борман-ку! Ҳаммасини ўглингиз соғайиб келгунча ўзим эплаб тураман! Чарчасам Олимжон акамга айтаман. Ёрдам берадилар. Сизлар шу икки невараларингизга қараб, ўзларингизни уринтирмай, соғ-саломат, бизни дуо қилиб ўтирсангизлар бўлди.

Катта ваъдани айтишга айтиб қўйиб, «Энди ўрнимдан қандай тураман, шундай қаҳратон қишда, кексайган чоғимда, касалманд ҳолимда қандай қилиб ўтин тайёрлайман», деган ўйда ичидан зил кетиб ўтирган Маматқул отанинг юзи ёришди. Рисолат ая ҳам мамнун илжайиб қўйди.

— Сени ўстириб вояга етказган қудаларимизга минг раҳмат! — дея Маматқул ота қўлларини дуога очди. — Илоё умринг узоқ, бағринг бутун бўлсин. Жуфти ҳалолнинг ҳам тез кунларда соғайиб келиб, хонадонимизга файзу барака киритсин! Қўшганларинг билан қўша қаринглар! Фарзандларингнинг роҳатини кўринглар. Ҳеч қачон ёмонлик кўрманглар, болам! Омин, аллоҳу акбар!

Бир коса қовурилган картошкани тугиб олган Ойсара шошилганича ота уйига ўтди. У йўлда бораётиб «Сезишса, ўзлари уч-тўрт сўм беришар. Жа бўлмаса, янгамдан аста сўраб оларман-да», деб қўйди ичида.

— Акангиз шаҳарга, ундан чиқиб Тошкентга кетаяптилар, — деб қолди Салима қайнсинглиси билан кўришиб, ҳолаҳвол сўрашиб бўлгач. — Кийинаяптилар, ҳозир чиқадилар. Куёвниям йўл-йўлакай кўриб ўтаман, деганларига ўнтагина тухум қайнатиб қўйдим. Сумкага солиб бераман, олиб кетадилар.

Бу хабарни эшитган Ойсара қувониб кетди:

— Акам санаторияга бораяптиларми?

— Акангиз илғор механизаторларнинг қандайдир бир анжуманига бораяптилар.

— Қандай яхши! — деди Ойсара ошхонада куймаланаётган янгасига ёрдам беришга шошилиб. — Баҳонада акажоним бир кўнгил ёзиб келадиган бўпти-да:

— Ҳа, нимасини айтасиз, акангизнинг лотереяси ўйнади.

Шу пайт ётоқхонадан Олимжоннинг:

— Салима, рўмолчам қани? — деган овози эшитилди.

— Дадаси, рўмолчангизни дазмоллаб чамадонингизга солиб қўйибман-у, қарамадингизми? — деди Салима ошхона эшигидан мўралаб.

— Акамнинг Отеллолиги ҳалиям қолмапти-да, — дея ҳазил гап қилди Ойсара. — Янгажон, чопинг, тезроқ топиб беринг, бўлмаса бўғаман деб келиб қолмасин тагин.

— Пальтосининг чўнтағидаям биттаси бор. Яхшилаб қарамаганлар-да, — бўш келмади Салима қайнатилган тухумларни сумкачага жойлаштираркан.

Шу куни Ойсара ўнг томонидан турган экан: йўли бўлди. Тўлиб-тошиб акаси билан бирга эрини бориб кўрди. Бироқ негадир Шамсиддиннинг шашти суст, юзи сўлғин эди. Бундан ташқари кўзларида қандайдир таҳликанинг нуқси борга ўхшарди. Қайнакаси аҳвол сўраган эди, Шамсиддин:

— Раҳмат... Бир нав, тузук, — деб қўйди.

— Чидамли одамнинг роҳати кўп бўлади, деган гаплар бор, куёвжон,— деди Олимжон мулойимлик билан. — Чидамли бўлинг. Шунда, кўрасиз, ҳаммаси яхши бўлади. Сиздан ота-онангизнинг, оилангизнинг, фарзандларингизнинг, қариндош-уруғларингизнинг, қолаверса бизнинг умидимиз катта! Дадил бўлинг. Шу пайтгача йиқилиб, суришиб яшганингиз етади. Энди бу ёғига одамлардай яшанг. Бу сизнинг қўлингиздан келади!

Олимжон куёви билан қучоқлашиб хайрлашаркан, унинг елкасига қоқиб-қоқиб қўйди. Сўнг пардалари сурилган дераза оша кўкка, тўда-тўда қора булутларни суриб, борлиққа ўзининг нурларини таратишга уринаётган қуёшга тикилган кўйи кўтаринки оҳангда деди:

— Одам ҳаётга бир марта келади. Адашиб, сарсон-саргардон бўлиш учунмас, яхши яшаш, ўзидан бир из қолдириш учун яшайди. Шунинг учун унутманг, куёвжон!.. Тошкентдан қайтишда яна кириб ўтаман. Кўришгунча!

Бу гапларни эшитган Шамсиддиннинг юзига ним табасум қалқди.

Олимжон «гапи бўлса сўзлашиб олсин» дегандай кўчага чиқиб, Ойсарани кутиб турди.

— Кечаги гапингни ҳалигача ҳазм қилолмаёпман. Имон қадар оловдан нари юрганнинг яхши, Ойсара, — деди Шамсиддин хотини билан ёлғиз қолгач. — Ундан кўра оиламизнинг тинчини ўйла. Мендан эса хавотир олма. Олимжон акамнинг гапларига тушундим. Таъсирландим. Энди амал қилишга тиришиб кўраман.

Эридаги ўзгаришларни кўрган, сўзларини эшитган Ойсаранинг кўнгли анча жойига тушди. Бироқ оғуфурушларга нисбатан жўшган нафрати сўнмади. «Барибир уларни йўқ қилиш керак!» деган фикрида қолди.

Ойсара эри билан хайрлашгач, идиш-товоқларини сумкасига солдию акасининг ёнига шошди.

— Ойсара, куёвда ўзгариш бор. Худо хоҳласа, ҳаммаси яхши бўлади. Руҳингни туширма. Биламан, сизлар шу кунларда анча қийинчиликларга дуч келаяпсизлар. Асосий оғирлик сенинг гарданингга тушаяпти. Маҳкам бўл, синглим. — Олимжон синглисининг қўлига пул тутди. — Ма, буни олиб қўй. Юз сўм. Керак жойларга ишлатиб тур. Мукофот пулини олсам, яна бераман. Жиянларим билан қайнота-қайнонангга яхшилаб қара. Кўнгиллари ўксиб юрмасин. Бу оғир кунларинг ҳам ўтиб кетар.

Ойсара уялиб кетди.

— Йўқ, акажон! Мунча кўп пулни ололмайман. Ахир сизнинг ҳам бола-чақангиз бор. Ўзингиз йўл юриб кетаяпсиз. Йўлгаям харажат керак. — Жувон пулнинг бир четидан ўн сўм олиб, қолганини қайтарди. — Менга мана шу пул ҳам ҳозирча етиб ортади.

— Ойсара, синглим, — деди Олимжон мийиғида кулиб, — сенинг қийналиб турганингни кўриб ёрдам қилмасам,

менинг акалим қарда қолди? Жигарчилик қарда қолди? Билиб қўй, сени йиғлатиб, кўнглини чўктириб қўймайман. Имконим бўлса ҳозир сенга юз сўммас, минг сўм берсам ҳам кам. Буни чўнтагинга солиб қўй. Борига барака, сингилжоним, эркатоим!..

Ойсаранинг юраги тошди, кўзлари жиққа ёшга тўлди, ўзини акажонининг бағрига отди:

— Борингизга шукр, акажоним! Фарзандларингизнинг роҳатини кўринг. Бахтимизга ҳамиша омон бўлинг!..

Гулсаранинг кўз ёшлари

Отасининг етгиси ўтар-ўтмас Гулсаранинг мазаси қочди. Ғалати бир хаёл, ғалати бир туйғу уни безовта қиларди.

Ўйлай-ўйлай буларнинг бари ўғлига нисбатан чексиз соғинч эканлигини англаб, боши қотди. Буни кимга, нима деб айтади? Акасигами? Айниқса, ўзи бўлари бўлиб ўтирганида бу гаплар акасининг қулоғига кирармикан? Дардини бошқа кимга айтсин? Ким уни акасидан ортиқ тушунади?

Гулсара касалхоналарда ўтказган етти йили ичида озмунча йиғладими? Дунёда йиғининг ҳам тури кўп экан. Гулсара ҳиқиллаб ҳам йиғлади, пиқиллаб ҳам йиғлади, ётиб ҳам йиғлади, туриб ҳам йиғлади, ўкириб ҳам йиғлади, бўкириб ҳам йиғлади, хаёл суриб ҳам йиғлади! Кейин-кейин эса умид билан йиғлади, армон билан йиғлади. Йиғлай-вериб кўзларида ёш қолмади.

Мингта охи битта айбини ёполмади. Қайтанга соғлиғидан, ҳурмат-иззатидан, обрў-эътиборидан айрилди. Қарғиш олди. Элнинг назаридан қолди.

Мана энди дуоғўй падари бузрукворидан ҳам айрилиб ўтирибди. Меҳрибон волидаи муҳтарамасининг неча кунлик умри қолганини худо билади. Чолини тупроққа топширгандан бери Рисолат ая бутунлай ётиб қолди. Кейинги пайтда Гулсарани кўрса аянинг жаҳли чиқади. Онасининг ёқтирмай қўйганини сезган Гулсара ноилож ўзини четга олиб юришга мажбур бўлди.

Чолининг йигирмаси ўтаётган куни бир ҳафтадан бери шифокорларнинг дорисигаям қарамай қўйган, туз тотмай, фақатгина сув ялаб ётган Рисолат ая пешин маҳали бандаликни бажо келтирди. Садақанинг давоми азага айланиб кетди. Қий-чув, йиғи-сиғи яна ҳовлини тутди.

Эртаси куни чошгоҳда Рисолат аянинг жаноза намози ўқилди.

Аяни чолининг ёнига қўйишди. Йигирма куннинг ичида ҳам отасидан, ҳам онасидан айрилган Нормўмин тозаям чўкиб қолди.

Шунга қарамай у рўзғорига яраб турган сигирини сотиб, отаси билан онасининг моллуд-маъракаларини баҳоли-қудрат ўтказиб турди.

Онасининг еттиси ўтганининг учинчи куни. Кечки пайт эди. Гулсара мунғайибгина чой ичиб ўтирган акасига қараб дафъатан дардини тўкиб солди:

— Ишга ўтмай туриб бир Тошкентга бориб келсам дедим. Кейин боролмайман, деб қўрқаман.

Ҳамма жанжал шундан бошланди.

— Тошкентда нима қиласан? — сўради Нормўмин ҳайрон бўлиб.

— Боламини соғиндим.

— Ҳозир боришинг шартми? Шу кунларда ўзимиз жуда қийналиб турган бўлсак. Бунинг устига олдимизда онамизнинг йигирмаси, отамизнинг қирқи турган бўлса. Ҳаммасига пул керак. Пулнинг эса чўғи паст. Бир сигирнинг пули қайси бирига етади? Бунинг ҳам бир учидан еб-ичиб рўзғоримизни тебратиб турган бўлсак. Ундан кейин, шу отаси бетайин болангни уйга олиб келмоқчимисан? Г...-сўзининг ўзи отам билан онамнинг бошини еди, энди менинг бошимни емоқчимисан?

— Сизнинг болангиз бола-ю, нима, меники итваччами? — бўш келмади бурун катаклари керилиб, уришгудай важоҳатга кира бошлаган Гулсара. — Уям одам боласи-ку, ахир! Бир гапни ҳадеб юзимга солаверасизми? Нима қилай, болагинам тушимга кириб: «Ойижон, сизни жудаям соғиндим, мени келиб олиб кетинг!» деяпти. Ахир...

Нормўмин тутақиб кетди:

— Бас қил! Ҳали сен ўша ҳаромингни бола деб юрибсанми?

Гулсара баттар тутақди:

— Ака, ундоқ деманг! Никоҳ ўқитганмиз бола туғилмасидан бурун. Шундай бўлгач, бола бўлмай нима ахир?

— Барибир мусулмончилигимизга тўғри келмайди. Нима, шуниям билмайсанми?

Гулсаранинг кўзлари жиққа ёшга тўлди:

— Билмаганимда юзим шувит, ўзим ит бўлиб юрмас эдим!

— Шуни билсанг нима дейсан?

— Барибир бу айрилиққа чидолмаяпман-да. Болам шўрликни ўйлайвериб юракларим ситилиб кетаётган бўлса нима қилай, ака!.. Аввал чидасам ҳам энди чидай олмаяпман! Нима қилсамам боламни олиб келаман.

— Уятсиз! Бу гапларни менга қайси бет билан айтаяпсан? Бу ишингга эл-юрт нима дейди? Йўқ, мен бунга йўл қўёлмайман!.. Сени ўшанда ўлдириб қўя қолсам бўларкан аслида! Сен беномус ота-онага аза тутишининг ўрнига ҳатто отасиям тан олмаган болангни олиб келаман деганинг нимаси? Сенда ўзи фаҳм-фаросат, ор, номус борми?

— Мендан чинданам безормисиз?

— ...

— Шунчалик ҳам жонингизга тегдимми? Ундай бўлса... ўзимни ўлдирайми ё бошимни олиб кетайми?

— Кетсанг йўқол!.. Сени авайлаб, топганимизни оғзингга тутиб нимага эришдик ўзи? Кўнглимизнинг бўшлиғи қурсин. Бошқа оилада бўлиб шу ишни қилганингда борми, сен аҳмоқ қачонлар бадном бўлардинг. Гуноҳингни кечириб, айбингни яшириб топганимиз шу бўлдими? Шўрликкина отажоним билан онажонимнинг уволига қолганингни наҳотки тушунмайсан? Билсанг, улар ҳали кўп йиллар яшашлари мумкин эди. Уларнинг умрига аслида сен завол бўлдинг, сен!

Бирдан Гулсараникиям тутди. У ўрнидан сапчиб турасола ўзининг хонасига отилиб кирди-да, апил-тапил қишқи кийимларини кия бошлади.

Гулсаранинг изидан хонага Анора янгаси югуриб кирди.

— Кеч кирганда, қаҳратон қишда, пулсиз-несиз қаёққа борасиз, бикач, — деди у куйиб-пишиб. — Акангизга аччиқ қилманг. У кишиниям тўғри тушунинг-да! Нима қилсин? Қайси бирига бўлсин? Ўзи ногирон бўлса, ишламаса... Сизнинг бу ишингиз нотўғри! Ҳалиям шаштингиздан қайтинг! Қийналиб турганимизда, сизам бизни қийнаманг. Бегона эмассиз-ку, ахир!.. Дипломингиз бор. Ишланг. Қиш ўтсин. Баҳорда уч-тўрт сўм йиққанингиздан кейин бориб келарсиз болангизни соғиниб, юраккинангиз эзилиб кетаётган бўлса.

— Қўйинг, йўлимни тўсманг! Кетаман дедимми, кетаман! Мен энди боламсиз яшолмайман! Сизнинг болангиз, эрингиз олдингизда. Шунинг учун сиз менинг дардимни икки дунёда ҳам тушунмайсиз!

— Анора, қўй, ялинма, кетса йўқолсин!.. — деган қаҳрли овози келди қўшни хонада қолган Нормўминнинг.

Анора ноиллож эрининг ёнига қайтди.

Гулсара сумкасини ортмоқлаганча изиллаётган совуқ шамолниям, зим-зиё қоронғи тунниям писанд қилмай, икки-уч қишни кўрган этигини шоша-пиша кийганча кўчага отилди.

Ташқари совуқ эди. Бироқ Гулсаранинг шаштини шу топда на совуқ, на қоронғилик, на пулсизлик, на қўрқув қайтара оларди. Унинг кўзига фақатгина боласи кўринар, муштипар фарзанди сиймоси ўзига оҳанграбодек бетўхтов тортарди.

Гулсара этакларини тортқилаётган шамолга ҳам эътибор бермасдан катта-катта қадам ташлаганча қишлоқни кесиб ўтди ва ана-мана дегунча Бухоро—Тошкент йўлига чиқиб олди. Яна юз қадамча юрганидан сўнг қорайиб турган бекат кўринди. Уч томони тикланиб, усти ёпилмаган бекат увиллаб ётарди. Гулсара тахталари синган, учбурчак темирлари яхлаб турган ғариб ўриндиққа сумкасини қўйди. Бирон соатча пальтосига ўраниб олганча автобус кутди. Вишиллаб ўтган уч-тўртта енгил машиналардан яшириниб турди.

Изғирин шамол кучайгандан-кучайди. Совуқ Гулсаранинг жон-жонидан ўтиб кетди.

Ниҳоят тунги соат ўн бирлар чамаси «Икарус» автобуси Гулсара ўтирган бекатга яқинлашди. Гулсара дийдираб қўл кўтарди. Автобус ғийқиллаб, пишиллаб йўл четида тўхтади. Эшик очилиши билан Гулсара қалтираб-титраб ичкарига интилди.

Гавдали ҳайдовчи Гулсарага ҳам ажабланиб, ҳам ачиниб қаради:

— Қаёққа бормоқчисан, қизим?

— Тошкентга, битта жой топиладими, ака? — деди Гулсара ёлворгудай аҳволда.

— Музлаб қолибсан-ку, чиқавермайсанми?

Иссиққина автобусга кирганданоқ Гулсаранинг жони бироз ором олди. У орқароқдаги бўш ўриндиқлардан бирига ўтирди.

Автобус тонг отганда Тошкентга етиб келди.

Гулсара пули бўлмагани учун соатини ечиб ҳайдовчига узатди. Ҳайдовчи эски соатни бир айлантириб кўрди-да, индамай қайтариб берди:

— Мен розиман, қизим. Боравер.

Гулсара мулзам ҳолатда сумкасини елкасига осиб, шаҳар ичида қатнайдиغان автобуслар бекатига ўтди.

Гулсара автобусдан автобусга ўтиб, пул ўрнига соатини тута-тута ахийри икки соатлардан сўнг таниш болалар уйини топиб борди.

Ўша дарвоза, ўша кичкина эшик. Гулсаранинг юраги гупиллаб уриб кетди. У жон ҳолатда чопиб борганча дарвоза тирқишидан ичкарига мўралади. Бир-бирини қувлашиб юрган уч-тўртта етти-саккиз ёшлардаги болаларни кўриб баттар ҳаяжонланди, юраги орзиқди. Назарида, болакайлардан бири унинг жигарбанди Меҳриддин эди. Жувон илдам бориб эшикни итарди. Ичкаридан илдирилган экан, очилмади. Қўрқа-писа секин тақиллатди. Ўйнаётган болалар югуриб келиб эшикни очишди.

— Сизга ким керак, опа? — деди болалардан бири

Гулсара каловланиб қолди.

— Меҳриддин деган болани танийсизларми? — деб сўрай олди у ахийри киприklar пирпираб.

— У кимингиз бўлади?

— Уми?.. У... ўғлим.

— Ўғлингиз неча ёшда?

— Етти ярим ёшда.

— Бизнинг болалар уйда бир эмас, иккита Меҳриддин бор. Бироқ иккаласининг ҳам ёши катта. Улар юқори синфларда ўқишади.

Гулсаранинг нафаси ичига тушиб кетди. Болаларга қараб зўрға:

— Шувақа денглар. Ичкарига кирсам бўладими? — дея олди. — Тарбиячи ёки директор опаларинг билан гаплашсам дегандим...

— Ана, — деди думалоқ юзли хушбичим бола қўли билан ўзлари томон сскин юриб келаётган оқ халатли аёлни кўрсатиб: — бош тарбиячи опамиз келаяптилар. Шу кишидан сўранг.

Шу орада қўнғироқ чалинди-ю, атрофни болаларнинг қувноқ қий-чуви тутиб кетди.

Гулсара тарбиячига ўзини таништириб, дардини айтди.

Гулсара тарбиячи Роҳила опадан ўғлининг бундан етти йил бурун бир оиллага фарзандликка олиб кетилганини, амалдаги тартибга кўра бу оиланинг манзили ҳам сир тутилишини эшитганида турган жойида кўзлари тичиб, боши айланиб, ўтириб қолди...

Шу ердаги шифокорлар бир амаллаб жувонни ўзига келтиришди.

Гулсара Роҳила опага ялинди:

— Жон опа... жон опа... Бир умр хизматингизда бўлай... Боламнинг адресини беринг. Узоқдан бўлса ҳам бир кўрай...

Бунга жавобан Роҳила опа иложсиз ҳолда қўлларини икки ёнга ёзди:

— Синглим, ўзим ҳам билмайман. Бу борада бизда тартиб қаттиқ.

Боши эгик Гулсара индамасдан «Болалар уйи»ни тарк этди.

Аммо бир соатлардан сўнг у яна қайтиб келди. Яна Роҳила опага ялинди.

— Ўзимни бир нарса қилиб қўяман! Уволимга қоласиз! — деб қўрқитди.

Роҳила опа мум тишлаб турди-турди-да, охири ичкарига кириб кетди.

Гулсара дарвоза ёнида зор-зор йиглаб тураверди.

Шу ерда юрган тарбиячи аёллардан бирининг Гулсарага раҳми келди шекилли, қоғозларни титкилай-титкилай топган адресни олиб чиқиб берди.

Ҳаяжонланиб кетган Гулсара дарров тарбиячи аёлга кўлидаги соатини ечиб берди...

Гулсара тентираб-адашиб, одамлардан сўрай-сўрай ниҳоят Меҳриддинини фарзанд қилиб олган оила яшайдиган уйни топиб келди ва ҳаяжондан титраб-қақшаб дарвозани қоқди.

Дарвозанинг кичик эшигини очган қийиқ кўзли, думалоқ юзли, ёши элликларга борган аёл Гулсарага қараб тўнғиллади:

— Сизга ким керак?

Гулсара аранг гапира олди:

— Мен Ортиқали ака Тешабоевларнинг уйларини излаб келувдим.

— Кимсиз, қаердансиз?

— Исм-фамилиям Гулсара Тешабоева. Бухороликман.

— Ортиқали аканинг қариндошимсиз?

— Йўқ. У кишида бир муҳим ишим бор эди. Айтақолинг, улар шу уйда туришадими?

— Шошилманг, қанақа муҳим иш экан, сир бўлмаса айтинг-чи.

— Болалар уйдан бир ўғил бола олишган экан.

— Исми Меҳриддинмиди?

— Ҳа, ҳа, худди шундай!

— Шунақа деиш. Демак, Меҳриддин сизнинг ўғлингиз экан-да. Уни олиб кетмоқчимсиз?

— Ҳа, ҳа! Меҳриддин ахир менинг ўғлим! Энди айта қолсангиз-чи, улар шу ерда туришадими?

— Афсуски, йўқ. Улар бундан етти йилча бурун аллақасқда кўчиб кетишган. Манзилни сўраб ўтирманг. Билмайман!

Гулсара бу аёлнинг гапига ишонишиниям-ишонмаслигиниям биллолмай, ҳўнграб йиглаб юборди.

Думалоқ юзли аёл дўқда ўтди:

— Қанақа аҳмоқ хотинсиз ўзи? Ўз боласиниям одам етим-хонага топширадими?!

Шундай дея аёл эшикни қарсиллатиб ёпиб олди.

Анча вақт дарвоза олдида лол-караҳт туриб қолган Гулсара охири «чиқмаган жондан умид» қабиллида ўнлаб қўшни уйларнинг дарвозалариниям тақиллатиб, Ортиқали Теша-Ўоевни суриштирди. Аммо ҳамманинг жавоби бир хил эди: «Етти-саккиз йил бурун кўчиб кетган... Қаёққалигини билмаймиз...»

Бегона жувоннинг телбавор қиёфада юришини кўрганларнинг бир-иккитаси унинг ҳолига ачинса, бошқалари бутунлай суюқоёққа, енгилтак аёлга чиқариб қўйишди. Аёлни-нинг устидан кулганлар ҳам бўлди.

Боласини топишдан умидини узган Гулсара намозшом қоронғулигида тор ва эгри-бугри йўлларда сарсон-саргардон тентираб юриб-юриб, катта йўлга чиқиб олди.

Икки-уч кундан бери ёлғичтиб бир нарса смаган Гулсаранинг кўз олди қоронғулашиб, кўнгли беҳузур бўлди. У теварак-атрофига аланглади. Шамол бетизгин изишлайди. Устунлардаги нур таратиб турган электр чироқлари шамолда тебраниб атрофни олақуроқ ёритади. Кўча тўла машиналар у ёқдан-бу ёққа зипиллаб ўтади. Ён-веридан шошилиб ўтаётган одамлар унга эътибор ҳам бермайди.

Мадори қуриган, руҳи тушган, ўзини бутунлай яккаланиб, ёлғизланиб қолгандай ҳис этаётган, ҳаётдан ва яшайдан умидини узишга бир баҳя қолган Гулсара мункиллаб қолган кампирларга ўхшаб оҳишта қадам ташлай-ташлай қаерга боришини ўзиниям аниқ билмаган ҳолда, сих-кабоб ва қўлбола сомсанинг хуштаъм иси бурқсиб турган кичкина ошхона олдига келиб қолди. Бошини кўтариб ошхона ичкарисига қаради. Уч- тўртта одам бир стол атрофида олдиларига устма-уст териб қўйилган сих-кабобларни тановул қилганча, ароқ ичиб, гурунглашиб ўтиришарди.

Совуқ еган, қорни очган, тинка-мадори қуриган Гулсаралард-ғусса қалққан юз-кўзларини силаб-сийпалаб, ўзини бироз тутиб олди ва таомларнинг хушбўй исидан беҳузурланса-

да қандай бўлмасин, шу ердан бирор нарса ейишга ичида қатъий аҳд қилган кўйи ошхонага кирди. У сумкасини елкасидан тушириб қўлига олди ва бўш стулларнинг бирига ўтирди.

Ҳеч ким билан ҳеч кимнинг иши йўқ. Учта улфат олдидаги сих-кабобларни онда-сонда бир тишлаб ҳамон чақ-чақлалашиб ўтиришибди. Уларга хизмат қилиб юрган йигитлардан бири Гулсаранинг олдига «Опа, нима ейсиз» деб келиб кетди. Гулсара гунг одамдай гапириш ўрнига, бошини чайқаб қўйди. Чунки Гулсаранинг ҳоли танг. Чўнтагида бир мири бўлмаса, ошхона хизматчисига нима десин?!. Текинга бериладиган замон бўлмаса. Тишини-тишига қўйиб бошини қуйи солиб ўтираверди.

Орадан чорак соатча вақт ўтди. Уч улфат кекиришиб, сигарет чекишиб, ароқ ичишиб валақлаша бошлади. Гулсара чор-ночор ўрнидан турмоқчи бўлган эди, боши айланиб кўнгли беҳузурланиб кетди. Қайтиб аста жойига ўтирди. Улфатларига ароқ ва чой қуйиб узатиб ўтирган жингалак сочли, қўнғиз мўйловли йигит Гулсаранинг бу ҳолатини кўриб қолган экан, ёнидаги мўйловдор барзангига нимадир деб шивирлади-да, ўрнидан туриб, унинг ёнига келди.

— Салом, яхши қиз, — деди у ним табассум билан Гулсарага, — биз билан ўтирмайсизми, озгина улфатчилик қилардик.

— Йў-йўқ, — деди Гулсара чўчиб, ҳадиксираб

— Ё бировни кутаяпсизми?

— Йўқ.

— Чўчиётган бўлсангиз, айтинг, нима ейсиз, шу ерга олидириб берай.

Бу гап Гулсарага ёқди. Иштаҳаси қўзиб, илжайди. Жингалак соч хизмат қилиб юрган йигитлардан бирига қараб:

— Ҳой официант, бу қизнинг олдига битта заказной иссиқ шўрва билан тўрт сих заказной шашлик олиб келинг, — деди-да, ўрнида туриб улфатларининг столидаги қатор турган шишалардан биттасини иккита пиёлага қўшиб олиб келиб Гулсаранинг столига қўйгач, ўзиям ўтириб олди.

— Бундан қандайсиз? — деди жингалак соч ароқни очиб, пиёлаларга қўяркан, кўзлари ўйнаб. — Танишганимиз учун

битта-битта оламиз-да энди. Совуқни совуқ кесади. Ўзингиз ҳам анча совуқ еганга ўхшайсиз. Бу сабилнинг ўзи совуқ бўлсаям, мижози иссиқ-да!.. Бир пасда танангизни яйратиб юборади.

Гулсара уялиб, қизариб, қимтиниб бошини чайқади-да: — Сира ичмаганман, ака, — деди уялиб. — Қандай бўларкан?

— Қантдай бўлади-да!

— Йў... йўқ!.. Қўрқаман.

— Нимасидан қўрқасиз? Шишаси билан ичмайсиз-ку. Бир пиёлагина оласиз. Кетса яна кўрасиз.

Хизматчи йигит аввал буғи чиқиб турган сергўшт нўхат шўрва билан битта иссиқ нон келтириб Гулсаранинг олди-га қўйди. Сал ўтмай тўрт дона кабоб билан бир чойнак чой ҳам келтирилди.

Иссиқ шўрвани ичган Гулсаранинг кўзи жойинга тушиб, аъзойи бадани қизиди.

Шу орада сўзамол бўлиб кетган жингалак соч Гулсаранинг ақлини олишга жон-жаҳди билан киришди. Унинг олди-қочди гапларига маҳлиё бўлиб, оғзи очилиб қолган Гулсара бир пиёла ароқни қандай қилиб ичиб юборганиниям билмай қолди. Буни кўриб жингалак сочга жон кирди. Гулсаранинг эса боши айлана бошлади. Пешонасидан совуқ тер чиқди. Ўзининг тамомила бегона эркак билан ароқ ичиб суҳбатлашиб ўтирганини ўйлаб ичидан зил кетди.

Жингалак соч аёл кишини алдаб-аврашда устаси фаранглардан чиқиб қолди. Ичмайман деб тайсаллаб ўтирган Гулсара иккинчи пиёла ароқниям «оқ» қилиб қўйди. Шундан кейин унинг кўзлари сузилиб, бўшашди, нимагадир йиғласи келди. Кайфи ошди. Қийшанглаб, бўлар-бўлмасга илжаяверди.

Гулсара қаршисида вайсақилик қилиб ўтирган жингалак соч кўзига иккита-учта кўриниши билан ўрнидан туриб кетмоқчи бўлган эди, оёқлари ўзига бўйсунмади: гандираклаб кетди. Жингалак соч сакраб туриб муккасидан тушяётган Гулсаранинг қўлтиғидан чиппа ушлаб қолди. Бу ҳолни кўриб турган мўйловдор мийиғида таҳқирона кулиб қўйди-да, шеригини туртиб қўйгач, шошилмасдан ўрнидан турди.

Ўзини қўлтиқлаб олган жингалак сочга қаршилиқ қилишга Гулсаранинг шу топда фаҳмиям, кучиям етмай боши эгилган, қўллари шалвираган, пальтосининг тугмалари ечилган бир аҳволда турарди. Унинг ҳатто қўшимча кийимлари солинган сумкасини кўтариб олишга ҳам мадори йўқ эди.

Узунчоқ юзли йигит томонидан эшиги очилган қора «Жигули»нинг орқа ўриндиғига Гулсарани жингалак соч кўтариб, итариб жойлаштирди-да, ўзи рулга ўтирди. Мўйловдор барзанги эса дарров кўзлари уйқуга кетиб, чўзилиб ётиб олган Гулсаранинг ёнига суқилиб кириб олди.

Машина бир зумда ошхонадан узоқлашди.

Уч соатлардан сўнг машина дашт ва тоғ йўлларида силкина-силкина кимсасиз тоғ йўлидаги атрофи турли хил баланд паст дарахтлар ҳамда пахса девор билан қуршаб олинган, чироқлари милтиллаб турган иккита уй ёнидаги тошлоқ майдончада тўхтади. Йўл бўйи ухлаб келган Гулсара машина қаттиқ силкиниб тўхтаганида ўзига келиб кўзларини очди. Ва бирдан саросима-ваҳимага тушиб қолди.

Жувон ўзигаям, кўзигаям ишонгиси келмаётгандай тиззасига чиқиб гижимланиб қолган кўйлагининг этагини туширди, тугмалари ечилган пальтосига ўраниб олди. Етти ёт бегона эркакларнинг олдида шу ҳолатда ўтирганини кўриб уялди, қўрқиб, ҳадиги ва ваҳимаси ошди, ўзини жудаям ўнғайсиз сезди.

Ёнида ҳурпайиб ўтирган мўйловдор барзангига кўзи тушгани сайин Гулсаранинг юраги нотинчлана бошлади. Умуман, машинадаги эркакларнинг кўринишлари ва сўзлари қўрқинчли эди. Мўйловдор барзанги иккала эркакни сўкиб-сўкиб машинадан тушириб юборди. Улар узоқлашиб кетиши билан мўйловдор барзанги сигарета тутатиб бир-икки сўриб тортди-да, салонни тутунга тўлдирди. Гулсарани йўтал тутди. Мўйловдор эшикни очиб тутунни чиқарган бўлдию, яна дарров ёпиб олди. Бу вақтда Гулсара оч бўрининг олдида турган қуёндай нима қилишини билмай буришиб ўтирарди.

Кайфи тарқай бошлаган мўйловдор Гулсарага еб қўйгудек оч назар билан қараган кўйи уни секин гапга тутди:

— Яхши уқлаб турдингми, акаси жонидан. Ўзиям минг йилдан бери уйқу кўрмагансан-ов. Ўзингни таништирай ҳам демайсан. Кимсан? Бир ўзинг кечаси эркаклар валақлашиб ароқ ичиб ўтирадиган ошхонада нима қилиб юрибсан?

Гулсара мўйловдорнинг қайси саволига нима деб жавоб беришининг ҳисобини толмай гарангсиб қолди. Кўзларини пирпиратиб ерга қаради. Мўйловдорнинг жаҳли чиқди:

— Гарангмисан, гунгмисан? Нимага гапирмайсан, акаси жонидан ё ўзбекчага тушунмайсанми? Ошхонада балодай гапириб ўтирган эдинг-ку, чамамда.

— Гаранг ҳам, гунг ҳам эмасман, ака. Гапларингизга тушундим, — деди Гулсара қимтиниб, сал бошини кўтариб. — Сиздан кўрқаяпман-да. Шунга...

— Нимага, мен шунчалик кўрқинчиманми? Хо-хо-хо, — хандон отиб кулди мўйловдор. — Кўрқмай ўзингни таништиравер. Еб қўймайман.

Гулсара ўзини сал тутиб олиб тилга кирди.

— Исмиим Гулсара, — деди у бошидан ўттанларни дастурхон қилиб ўтиришдан чўчиб, сўзига ёлғон қўшди. — Тошкентга биринчи келишим эди. Киссавурларга автобусда пулимни олдириб қўйиб, бунинг устига йўлимдан адашиб, сизлар ўтирган ошхонага билмай келиб қолибман.

— Худонинг ўзи юборган сени бизларга, — яна хахолаб кулди мўйловдор. — Оиланг, боланг борми, қаерликсан? Ишқилиб фоҳишамасмисан?

— Бор, бор, бухороликман. Бироқ одамни уялтирманг. Унақалардан худо сақласин. Адашган бандаман холос.

Бунақа воқеаларни ва бунақа аёлларни кўравериб эти қотиб кетган мўйловдор гапни чўзиб ўтирмай, оғзининг суви қочган кўйи дангалига кўчиб қўя қолди:

— Шунақа де, оилали, болали бўлганинг яхши. Мен фоҳишаларни ёмон кўраман. Улар касалнинг уяси. Сен эса... — деди-да, мўйловдор Гулсарага суйкалиб шилқимлик қила бошлади.

— Ҳаддингиздан ошманг ака, уят бўлади, кап-катта одам экансиз. Мен бир оилали ёш аёл бўлсам. Қўлингизни тортинг-е!.. Бўлмаса ҳозир машинадан тушиб кетаман!

Мўйловдор сичқонни тутиб олиб, у билан ўйнашаётган мушукдай Гулсаранинг кўкрагига ва сонларига қўлларини, юзини юзига текизиб-текизиб олар ва ўзининг қилиғидан ўзи ҳузурланиб-ҳузурланиб куларди.

Ўзини қаттиқ ҳимоя қилишга уриниб, зўр бериб зорланиб типирчилаётган Гулсаранинг ори кучлилик қилдию, мўйловдорнинг юзига бир шапалоқ туширди.

— Вей, сен ҳали шунақа шаддодмисан? — узун, диккайган қоп-қора мўйловларини Гулсаранинг оппоқ юзларига ишқалаб, лабларини чўччайтирганча тагин хахолаб кулди мўйловдор. — Нозланишларинг бирам ёқимли! Асл нарса экансан! Билиб қўй, энди сендай тоза гулни бир искамай юборган ҳам номард!

Гулсара мўйловдорнинг сиқувида ғижимланиб қолди. Типирчилай-типирчилай, урина-урина ҳолдан тойган, йиғидан юз-кўзлари шишган, қизарган Гулсара охири чор-ночор мўйловдорга таслим бўлди...

Бирон соатдан сўнг уларнинг олдига жингалак соч билан узунчоқ юзли эркак келиб мўйловдорга ахборот беришди:

— Ҳаммаси жойида, — деди узунчоқ юзли эркак. — Бироқ ҳўкизларнинг хашаги, куркаларнинг дони тугай деб қопти. Икки кунда етказсангизлар бўлди, деди маймоқ. Нонларни топширдим. Бошқа проблема йўқ.

— Яхши. Ҳар келганимизда ўлиб сўраб юрганини есть қилганимизниям айтдингми?

— Эшитиб, бир ишониб-бир ишонмай, оғзи қулоғига етди. Сиздан миннатдор!..

— Ўзи келмадимми?

— Тонгги аёзда совқотиб қолмасин деб, ҳўкизларни турғазиб хашак бераяпти. Бўлмаса бургутдек учиб келмоқчи эди ўлжасига, хумпар.

— Айтиб қўй, бургут бўламан деб бу оёғидан ҳам айрилиб қолмасин тагин, — тиржайди мўйловдор. — Яхши ишлагани учун биздан олаётган мукофотининг қадрига етсин.

Гапнинг авзойи қаёққа қараб кетаётганини тушунган Гулсара бирдан ваҳимага тушдию, мўйловдорга ялина кетди:

— Мен ожиза, муштипарга раҳмингиз келсин, акажон!.. Мени бу ерга ташлаб кетманг. Мен бу тоғ-тошда ўлиб кетман. Менинг оилам, болаларим бор, ахир!

Ғазаби қўзиган барзанги масхаромуз оҳангда Гулсарага дағдаға қилди:

— Оиласи, болалари бор хотин кечаси катта шаҳарда, арзон ошхоналарда сенга ўхшаб тентираб юрмайди. Бизам одам таниймиз. Кўпам ўзингни фаришта тутма! Сенга ўхшаганларни кўп кўрганмиз. Аввал лаққадай еру-кўкка сиғмай сапчийди-да, кейин тинчиб қолади. Уқдингни? Яхшиси, Зуҳра бўл-да, Тоҳирингга бор. Бир-бирингни ёқтириб қолсаларинг тўйларингни ўзим ўтказиб бераман!

Ваҳима ичида қолган Гулсара шиддат билан машина эшигини очди-а, туша-сола дуч келган томонга жон-жаҳди билан югура кетди.

Шошиб қолган мўйловдор югурдақларига ўшқирди:

— Жонларинг борми? Ушланглар уни!

Йигитлар бир зумга Гулсарани тутиб келишди.

— Бу ҳуркак оҳуни, маймоққа айт, икки-уч кун боғлаб қўйсин. Қочириб юборса ўзидан кўрсин. Кейин менга яна хотин телиб беринг деса, тилини кесиб оламан!.. Уқдингни, гапимни унга сўзма-сўз айтгин!

Мўйловдорнинг икки йигити оёқ тираб зорланиб туриб олган Гулсарани нотекис ўйдим-чуқур йўлакчалардан тойинишиб, суринишиб судраб кетишди. Улар маҳкумни тутгандай икки қўлтиғидан ушлаб олишган аёлни чўлтонглаб, оғзи қулоғига етган ҳолда чопиб келган Болта чўпоннинг қўлига қаттиқ тайинлаб топширишди. Бу маҳал тонг олди қоронғилиги теварак-атрофга кўланка солиб турарди...

Тузоқ

Хотинининг охириги тилла сирғасини олиб кетганидан сўнг ҳам Шамсиддин тинчимоди. Бир ҳафтанинг ичида икки оқшом келиб «Пул топиб берсанг ҳам берасан, бермасанг ҳам берасан!» деб туриб олди.

Шу пайтгача бундай тазйиқларга тишини-тишига қўйиб чидаб келаётган Ойсаранинг сабри тугади. Ҳамма ишини

йиғиштириб қўйиб бўлса ҳам эрини шу кўйларга солган бетавфиқ оғуфурушининг жазосини бердиришга қатъий бел боғлади. Бироқ бу жувон ўйлаганчалик тез битадиган ва осон иш эмасди. Негаки Ойсара ўша фалокатнинг на исмини, на манзилини билади. Шундай экан, аёл боши билан кимдан нима деб суриштиради? «Эрим шунақа бўлиб қолди!» деб уйдаги гапни кўчага олиб чиқадими? Эшитганлар нима дейди?!

Бироқ ўйлашиб ўтираверган билан ҳам бир иш чиқмайди. Нима қилмоқ керак?

Ахийри бир тўхтаб келган Ойсара таваккал дея пинҳона иш юрита бошлади. Жувон қайнота-қайнонасига болаларини қолдириб кунда-кунора мавлуд, маъракаларга борди, хотинларнинг миш-мишларинию, кўчаларда ўйнаб юрган катта-кичик болаларнинг суҳбатларигача эринмай эшитди. Калаванинг учини топиш умидида вақт топди дегунча иши бўлса-бўлмаса дўконларга, бозорларга ҳам тез-тез борадиган бўлиб қолди.

Елиб-югуриб юрган кунларининг бирида қўшни қишлоқдан ҳам қармоққа илинадиган бир гап тополмай қорни ғарч-ғурч босганча ҳафсаласи пир бўлиб келаётган Ойсара кўча бўйида ўзаро даҳанаки жангни авж олдириб юборган икки қизчанинг ғалати-ғалати гап-сўзларини эшитиб қолдию, беихтиёр жойида таққа тўхтади.

— ...Олифта! Даданг нашага алмашиб олган тилла тақинчоқларни ярашса-ярашмаса тақиб олиб, бунча мақтанасан? Ҳаммаси ким-кимларники! — дерди эскироқ қора чопонга ўраниб олган ўн икки-ўн тўрт ёшлар чамасидаги қиз ғазаб билан. — Катта бўлсам дадам менга магазиндан янги тилла сирға оберади. Сен бўлса бировларнинг эски-туски тилла тақинчоқларини тақиб олиб мақтанганинг-мақтанган.

— Ажаб бўпти, зап бўпти! Керак бўлса, яна мақтанаман! Ҳали менинг яна қанчадан-қанча тилла тақинчоқларим бор. Қорлар эриб, кунлар исиб кетса, қўша-қўша қилиб тақиб чиқаман. Уларни сен тушингдаям кўрмагансан. Кўрсаларинг борми, сен тугул опаларингнинг ҳам оғизлари очилиб қолади, билсанг, — бўш келмасди яп-янги яшил пальтоли

қиз. — Бор борини мақтайди-да, йўқ нимасини мақтайди! Отанг бир аравакаш бўлса...

— Оғзингга қараб гапир! Менинг дадам аравакашмас, тракторчи! Билдинг! Менинг дадам ҳалол ишлаб, ҳалол топади. Сенинг даданг эса қоровулман деб бир кунжақда буришиб ётиб олиб, одамларни заҳарлайди, билдинг!

— Сен бу гапларни қаерданам била қолдинг, тирранча?

— Ўзинг тирранча! Бу гапларни менга дадам айтган. — Билдинг?

— Билмадим!

— Билмасанг, билиб ол!

— А?

— Ҳа!

Шу пайт Чаёнқул қоровулнинг ҳовлисидан аёл кишининг:

— Ча-рос! — деган бақирғи ўчакишаётган қизчаларнинг жағини ўчириб, ҳушёр тортгирди.

Қизлар уст-бошларини апил-тапил қоққанларича уй-уйларига югуриб кириб кетишди.

Йўлида аста давом этаётган Ойсаранинг пешонасига совуқ тер тошганди: «Ҳамма бало ўзимиздан чиққан шекилли... Исмиям қуриб кетсин бу Чаёнқулнинг! Шу фалокатни излаб, шунча сарсон бўлдимми?.. Дарвоқе, қизчанинг қулоғидаги сирғалар меники бўлса ажабмас? Кўзимга иссиқ кўрингандай бўлди... Хотинчаси нега кўча-кўйда бунчалик башанг кийиниб, солланиб, босар-тусарини билмай юради десам, гап буёқда экан-да. Сувдек оқиб келаётган мўмайгина даромад буларни тозаям қутиртириб юборибди-да! Ҳовлисининг сиртики шунчалик дабдабали бўлса, ичкарисини бундан ҳам зўр бўлса керак. Ёш қизчага ҳалитдан тилла тақинчоқларни ким қўйибди? Хотини ишламас. Қоровулнинг маоши нимагаям етарди? Ақл бовар қилмайди! Қизчанинг изидан уйига кириб борсаммикан? Нима деб бораман? Бор гапни айтганим билан бу тулкимижоз бўйнига олса яхши. Олмаса-чи? Унда нима бўлади? Қайтанга бу аблаҳ изимга одам тушибди, деб нашасини яшириб қўймасмикан? Шундай қилади. Кейин орган одамлариям нашани тополмайди. Мен эса ёлғончи бўлиб қоламан. Йўқ, уйига ҳозир кирмай-

ман. Ёмон отлиқ бўлганимга яраша бу гўрсўхтанинг бошлаб жазосини бердиришим керак! Яхшиси участкавойни бошлаб келаман...»

Ойсара акасидан миннатдор. Ахир айнан акасининг шарофати билан бир ойдан бери уйда қора қозон қайнаб турибди. Уйда егулиги бўлмаса шундай бемалол юра олармиди?

Калаванинг учини топганига қувонган Ойсара йўлай йўлакай Нурмат товўқбоқардан сотиб олган қизил хўрозни сўйдириб, яхши ният билан қон чиқарди. Гўштнинг бир қисмини қозонга солиб қайнатма шўрва қилди. Тишларига эт тегиб анча пайтдан бери гўштсираб юрган қайнота, қайнонаси билан бошлаб Қудратилласигача яйраб, юзлари қизаришиб қолишди.

Эртаси куни саҳармардондан ўрнидан турган Ойсара уйдаги тишларига нонушта тайёрлаб бергач, участка милиционерига ариза кўтариб борди.

Бир ҳафта бурунгина шу участкага тайинланган ўттиз ёшлардаги Самад исмли милиционер аризани ўқиши билан беҳосдан чўғ босиб олгандек ҳолатга тушди.

— Наҳотки? Наҳотки шу ёзганларингизнинг ҳаммаси рост бўлса? Ҳайронман... Билмадингизми, бу одам нашани ўзи экиб, ўзи тайёрлармикан ё четдан олиб турармикан?

— Нима, Самад ака, менга ишонмаяпсизми? Сиз болалик уйда ўғрилик ётмайди, деган гапни эшитмаганмисиз? Сизни билмайман-у, аммо менинг кўнглим аниқ сезиб турибди. У-бу десангиз, ўша худо беҳабар оғуфурушнинг уйига мениям олиб боринг!

— Яхши!.. — деди Самад милиса қоп-қора қошларини чимириб. — Муҳим хабар олиб келганингиз учун сизга катта раҳмат!.. Сиз энди бемалол уйингизга бораверишингиз мумкин. Керак бўлиб қолсангиз ўзим сизни топиб оламан.

Зарафшон шаҳрида ишлаб юрганида шунга ўхшаш воқеага бир-икки марта дуч келиб, озми-кўп тажриба орттирган участкавой Самад эса туман марказидаги уйига бордида, фуқаро кийимида қайтиб келди.

Самад милиционерни маҳалла аҳли ҳали яхши таниб улгурмаган эди. Шундан фойдаланишга аҳд қилган милиционер Ойсара айтган ҳовлига шом маҳали етиб келди.

У тунги соат ўн иккиларгача қиш оқшомининг қаҳратон совуғига чидаб, уйни сал олисроқдаги дарахт панасидан кузатиб ўтирди.

Кузатув яна икки кун давом этди. Лекин бундан бирор иш чиқмади. Самад милиционер иккиланиб қолди: «Балки бу тухматдир... Бегуноҳ одам бўлса...»

Тўртинчи кечаси соат ўнларда Самад милиционер трактор паркига йўл олди. У машинасини йўл чеккасига қолдириб шалоқ дарвозага яқинлашиши билан қаердандир бир кўппак ит пайдо бўлди-да, ҳура кетди.

Милиционер жойида туриб қолди. Шу заҳоти мўриси-дан тутун чиқиб турган уйчадан чиққан қора чопонли одам:

— Ким у? — деди баланд овозда.

— Йўловчиман, — деди милиционер.

— Тинчликми, ука?

— Машинамнинг бензини тугаб қолувди. Уч-тўрт литр топиб беролмайсизми, ака?

— Бизда бензин нима қилсин, ука. Бу автопарк эмас, тракторпарк, билдийсизми?

— Бир иложини қилинг, ака. Пулини бераман.

— Йўқ... йўндириб бўлармиди? Ҳеч иложи йўқ, ука.

— Нимаям дердик, — хўрсиниб қўйди Самад милиционер. — Чекасиизми?

— Э... Чекиш ҳам гапми? Эрмагим шу сигарет. Чекмасам мазам қочади. Бир кунда икки-уч пачкани кўрдим демайман.

— Ундоқ бўлса, бирон пачка ташлаб кетай?

— Яхши бўларди-да. Эрталабгача мазза қилардим.

Самад милиционер Чаёнқулга бир пачка сигарет узатди-да, уни гапга тутди:

— Ишингиз қийин эмасми, ака?

— Нимаси қийин, ука. Бир кун постда бўлсам, икки кун уйдаман.

— Уйда зерикиб кетмайсизми?

— Унчаликмас... Кечирасиз, ука, мен жа совқотиб кетдим. Бунинг устига печканинг олови ўчиб қолса чатоқ бўлади. Изғирин совуқни кўриб турибсиз. Бошим ҳам зирқираб оғрияпти. Омон бўлинг, ука!..

Чаёнқул шоша-пиша қоровулхонасига кириб кетди.

«Илоннинг ёғини ялаган, тилига ҳушёр одамга ўхшайди», деган қарорга келди Самад милиционер.

Узоқ мулоҳазалардан кейин ниҳоят Самад милиционер дадил ишга қўл урди. У раҳбарияти розилигини олгач, махсус кўринмас ранг берилган икки юз эллик сўмни Ойсаранинг чўнтагига жойлади. Жимитдайгина япон магнитофонини аёлнинг ўзи қорнига бойлаб олди. Шу воситалар билан қуролланган Ойсара кечқурунги соат саккизларда, изиллаб турган тунги совуққа қарамасдан Чаёнқулнинг дарвозасини қоқди.

Анча маҳалдан кейин дарвозани Чаёнқулнинг семиз хотини очди.

— Салом, опагон, — деди Ойсара йиғлагудек аҳволда. — Бир иш билан келувдим. Рухсат берсангиз, опагон, ичкарига кирсам. Совуқ ўтиб кетди.

— Кира қолинг, — деди Чаёнқулнинг хотини дарвозани маҳкамлаб Ойсарани ичкарига бошларкан. — Кўзимга таниш кўринаяпсиз. Шамсиддин буғалтирнинг аёлимасмисиз?

— Ҳа, шундай.

— Укам бинойими? Келаверар эди. Келмай қўйди. Нима бўлди? Тан-жони соғми?

— Бироз мазаси қочиб ётиб қолган эди. Ҳалиям ўзига келиши қийин бўлаяпти. Шунинг учун ўзим келдим. Акам уйдами? Эримнинг илтимосини у кишига айтай девдим.

— Уйда. — Чаёнқулнинг хотини ошхонасида ивирсиб юрган қизига буюрди: — Латофат, тез дадангни чақир.

Чаёнқул ичкаридан шошилмасдан, ҳаттоки виқор билан чиқиб келди.

— Шунақа денг, — деди у Ойсаранинг арзи ҳоли муқаддимасини эшитгач. — Шамсиддин ҳалиям балнисада эканда. Аҳволи яхшими?

Ойсара фурсат етганини англаб, бир муддат кўз ёши қилиб олди. Кейин ғамгин оҳангда мақсадга ўтди:

— Энди, Чаёнқул ака, ўзингиздан қолар гап йўқ. Жўрангиз жуда чўкиб қолди. Нашангиздан бирон ҳисса бериб турмасангиз, жўрангизнинг ҳоли жуда хароб бўлади. Уни бир бало қилиб ўзига келтириб олмасак аҳволи оғир. Кундан-

кунга сўлиб бораяпти. У ўз оёғида юрса мен келиб юрармидим?

Чаёнқул дарров ўзини соддаликка олди:

— Мени сизга ким айтди наша сотади деб? Менда унақа нарсалар умуман йўқ. Бўлишиям мумкин эмас! Оддий қоровул бўлсам...

Ойсара кўз ёшларини селдай оқизганча ялинишга зўр берди:

— Жон ака, ҳечам қўрқманг, мени сизга жўрангизнинг ўзи юборди, озгина обкемасанг ўлиб қоламан деди. Жўрангиз ҳеч кимга сир айтмаган. Менам айтмайман. Муҳими — жўрангиз оёққа туриб кетса бўлди. Бизга бошқа нарса керакмас! Мана, сизга икки юз эллик сўм пул обкелдим. Раҳмингиз келсин, акажон! Қўлимни қуруқ қайтарманг. Жўрангиз сизни доим мақтайди. «Чаёнқул жўрам — менинг бирдан-бир халоскорим!» дейди. Жон ака, йўқ деманг. Яна бир марта яхшилик қилинг! Жўрангизам сизга ўхшаб болаларининг бошида соғ-омон юрсин!

Ойсара чўнтагидаги пулни чиқарди. Чўғдек ёниб турган яп-янги ўн сўмликларни кўрган Чаёнқулнинг кўзлари ўйнаб кетди. Юзига илиқ табассум югурган уй эгаси пулдан кўзини узмай деди:

— Қўймадингиз-қўймадингиз-да, синглим. Кўнглим жуда бўш. Аёлларнинг кўзида ёш кўрсам юрагим эзилиб кетади. Бу сабилнинг бозордаги сабзи-пиёздай очиқ савдоси бўлмагандан кейин соямиздан ҳам қўрқамиз-да, синглим. Нима дедингиз, тўғрими?

— Берсангиз мен учун эмас, жўрангиз учун берасиз. Биласиз, жўрангиз сизни ўлсаям сотмайди.

— Оқ туя кўрдингми — йўқ! Қора туя кўрдингми — йўқ! Келишдикми?

— Келишдик, ака.

— Фақат эҳтиёт бўлинг, дўхтирлар сезиб қолмасин...

Ичкарига, меҳмонхонага бирровгина кириб чиққан Чаёнқул кабутар тухумидек катталиктаги салафан халтачани Ойсаранинг қўлига тутди.

— Уқдингизми, ҳидини чиқара кўрманг, синглим. Ўзингиз айтгандек, бугинани сиз учун эмас, жўрам учун бераяпман. Эрингиз мард, сахий йигит. Мендан салом айтиб қўйинг...

Иши битганидан хурсанд бўлган Ойсара Чаёнқулга миннатдорчилик билдириб чарчамасди.

У ўзини дарвозагача кузатиб келган Чаёнқулнинг хотини билан илиқ хайрлашиб кўчага чиқди. Икки юз қадамча наридаги муюлишда Самад милиционер бошлаб келган орган ходимлари гуруҳи уни сабрсизлик билан кутиб турарди...

Орадан ярим соат ўтар-ўтмас тезкор орган ходимлари гуруҳи томонидан Ойсара тақдим этган рад этиб бўлмас далиллар асосида Чаёнқул оғуфуруш ими-жимида қўлга олинди.

Тергов, суриштирув ишлари бир ойча давом этгач, Чаёнқул ва унинг шерикларининг иши судга ўтказилди. Жиноий гуруҳ аъзолари суд қарори билан 15 йилдан 18 йилгача озодликдан маҳрум этилди.

Рўшнолик

Ортиқали билан Лобархон бир ҳафтадан бери нақ учиб-қўниб юришибди. Қувонмай бўладими ахир! Ўн етти ёшга тўлаётган Меҳриддин ўнинчи синфни, ўн беш ёшга қадам қўяётган Орзигул саккизинчи синфни аъло баҳоларга битиришаётган бўлса!

Эр-хотин ниҳоятда бахтиёр эдилар. Бир сўзлаб, ўн кулардилар. Югуриб чарчамасдилар, ишлаб толиқмасдилар. Чунки аввал Орзигулнинг, икки кундан кейин эса Меҳриддиннинг битирув кечаси бўлади. Бундай кунларни улар қанчалар орзу қилишганди. Шунинг учун уч кундан бери Ортиқали ўғлини, Лобархон қизини ёнига олиб битирув кечаси учун махсус кийимлар тикдириш билан овора.

Эр-хотин бундан ўн етти йил бурун болалар уйдан Меҳриддинни бағирларига олиб қанчалар шодланишган бўлсалар, орадан икки йил ўтиб ўзлариям фарзандли бўлишганларида ҳам шундай ҳолга тушгандилар. Меҳриддиннинг пойқадами қутлуғ келди.

Битирув кечаси Ортиқали билан Лобархон ҳаётидаги энг бахтли-саодатли лаҳзалар бўлиб қолди.

Давра қизиётган бир пайтда Орзигул ўз қўли билан рангли бўёқда оқ матога катта қилиб ишлаган ота-онасининг портретини мактаб музейига эсдалик учун топшираётганида эр-хотиннинг кўзларидан севинч ёшлари отилиб чиқди.

Меҳриддин эса ўз битирув кечасида устозлари Ўринбой Аҳмедов шеъри ва Жобиржон Жаҳонов мусиқаси билан тайёрлаб келган «Раҳмат ота-онамга!» деган қўшиғини илк бор куйлаб берди:

Бағрингизнинг кенглигига
Тенг келолмас осмон ҳам.
Таърифингиз бермоқликка
Урвоқ эрур дoston ҳам!
Сизлар шундай улугсизки,
Пурҳикматга тўлиқсизки,
Нурли меҳр конисизки
Ҳайратдамиз ростдан ҳам!
Сизлар менинг дунёимсиз,
Бойлигим сиз, жоним сиз.
Ҳам ҳаётим, ҳамда умрим,
Томиримда қоним сиз.
Бахт, иқболим ижодкори,
Ҳаётимнинг нажоткори,
Орзуларим халоскори
Шавкатим сиз, шоним сиз!..
Бетоб бўлсак, биздан бурун
Азобланиб сўлган сиз.
Тиним билмай эрта-ю кеч
Парвоналар бўлган сиз!
Қадамимиз кузатиблар,
Хатомизни тузатиблар,
Ойдин йўлга узатиблар,
Қувончларга тўлган сиз!..

Қўшиқ тугаши билан гулдурос қарсақлар садосидан залларзага келди.

Ортиқали билан Лобархон бугунги кечанинг ёрқин юлдузига айланган Меҳридинни маҳкам қучиб олишди...

Чиқмаган жондан умид

Нормўмин «эртага келиб қолар, индинга келиб қолар» деб Гулсарани бир ҳафта кутди, ўн кун кутди, бир ой кутди. Шу орада онасининг йигирмасини, отасининг қирқиниям ўтказди. Бироқ Гулсаранинг на ўзи келди, на хат-хабари. Сувга тушган тошдек кўздан йўқолди-қолди.

Қанча койисаям, қанча ёмон кўрсаям, нима бўлгандаям жигарчилик экан-да, синглиси келавермагач Нормўминнинг юрагига ваҳима тушди. Кечки овқат устида хотинига ёрилган эди, Анора ҳам тўлиб юрган экан шекилли, эшитибоқ портлади:

— Бу шўрпешона синглингизнинг сиздан бошқа кими бор йиқилса турғазадиган, йўқолса излайдиган? Кўнглингизга оғир олманг-у, лекин сизнинг ҳам жаҳлингиз ёмон-да! Ўша кунни у шўрликка жавоб бериб юборганингиз уят бўлди, ёмон бўлди! Ҳозир қаерларда, қай аҳволда юрган экан, у бечора муштипаргина! Ўйласам юрагим бирам эзилиб кетади, бирам эзилиб кетади, асти қўяверинг! Бир нима дейишга сиздан қўрқиб юрувдим. Яхши ўйлабсиз. Иложини топиб эртагаёқ йўлга тушинг. Ё ўзини, ё бирор хабарини олиб келарсиз...

Нормўмин иккиланиб қолди.

— Катта шаҳарда болалар уйи биттагина эмасдир...

Анора бўш келмади:

— Лекин синглингиз битта-ку. Сўраб-суриштириб топарсиз...

Бу фикр Нормўмингаям маъқул тушди. У кечаси йўл тадоригини кўрди. Тонг саҳарда йўловчи автобусга ўтирди.

Нормўмин Тошкентга етиб борганида кун пелшиндан оққан эди. Излай-излай ўзига керак болалар уйини хуфтон маҳали топди. Сўраб-суриштирди. Аввалига ҳеч нарсани аниқлай олмади. Йўқ, оёқ тираб туриб олганидан кейин синглисининг бу ерга бундай бир ойларча бурун боласини излаб келганини аниқлади. Болани эса бефарзанд бир онлага

олти ойлигидаёқ бериб юборилганидан ҳам хабар топди.

Гулсаранинг йиғлаб-сиқтаб боласини фарзандликка олган оилани излаб кетганини эшитган Нормўмин баттар хавотирга тушиб қолди. Манзилни ёзиб олишга ёзиб олиб, оқшом қаерга боришни билмагани учун болалар уйи қоровулининг кичкина ҳужрасида ётиб қолди.

Тонг отиши билан Нормўмин жиянини фарзандликка олган Ортиқали Тешабоевнинг ҳовлисини излаб йўлга тушди. Қоровул чол аниқ чизиб берган экан, бирон соатларда манзилни топиб борди.

Нормўмин битта енгил машина аранг сиғадиган йўл ёқасидаги кўк дарвозани қоқди. Зум ўтмай ичкаридан аёл кишининг:

— Ким? — деган зардали овози эшитилди.

Нормўмин нима дейишни билмай:

— Менман, — дея секин йўталиб қўйди.

Ёши элликларга бориб қолган, қизил бахмал камзул кийган, қийиқ кўзли аёл дарвозанинг кичкина эшигини қия очиб, Нормўминга кўз ташлагач, қовоғини очмай сўради:

— Танисмай турибман, сизга ким керак?

Нормўмин шошиб жавоб қайтарди:

— Кечирасиз, опа, ассалому алайкум, мабодо шу ҳовли Ортиқали ака Тешабоевники эмасми?

— Аввал у кишиники эди, ҳозир эса бизники! У кишининг бу ердан кўчиб кетганигаям етти йилдан ошди. Шунча йилдан бери энди излаб келдингизми? Қариндошимсиз?

— Йўқ. Мен у кишини танисмайман.

— Танимасангиз нимага излаб юрибсиз?

— Кечирасиз, бундан бир ойларча олдин бу ерга бир ёш аёл боласини излаб келиб кетмадими?

— Ўша аёл боланинг онасидан, девди. Нима, сиз отасимсиз?

— Йўқ, тоғасиман.

— Исмингиз ким?

— Нормўмин.

— Синглингизнинг исми ким эди?

— Гулсара.

— Қаердансизлар?

— Бухородан... Мабодо сиз Ортиқали аканинг қаерга кўчиб кетганини билмайсизми?

— Сиз ўзи қизиқ одам экансиз-ку. Нима, мен сизга справочний бюромиди? Ким қаерга кетган-у, ким қаердан келганлигининг ҳисобини олиб ўтирадиган.

— Узр, узр, опажон. Вақтингизни олган бўлсам мени кечиринг.

— Синглингиз ҳам бўлар-бўлмас гапларни сўрайвериб, бир соат бошимни қотирувди. Сизам ундан қолишмас экансиз. Бўлди! Мендан бошқа ҳеч нарса сўраманг! Тешабоев кўчиб кетаётганида қаёққа бораётганини бизга айтмаган! Гап тамом!.. Омон бўлинг.

Аёл эшикни тақа-тақ ёпиб олди.

Нормўминнинг ҳафсаласи пир бўлди. Кун анчагина совуқ бўлишига қарамай, баданини муздай тер қоплади. Телпагини счиб қайта кийди. Рўмолчасини олиб бўйинларини артди. Катта кўчага чиқиб, бекатга борди. Ўзига зарур автобусни топиб, автобус вокзалига етиб келгунга қадар кун пешиндан ўтди.

Нормўмин чипта олиб Тошкент—Бухоро автобусига ўтирди. Ўрнига ўтириши билан дили баттар хиралашди. Синглисининг қаерларда, нима ишлар қилиб юрганини ўйлайвериб, боши тарс ёрилиб кетай деди. Гулсаранинг на тиригини, на ўлигини биллолмай мулзам бўлиб изига қайтаётгани учун газаби қайнади. Ўйламаган ўйи қолмади.

Нормўмин ярим оқшомда автобусдан шалвираб тушиб қолди.

Эрининг сиёғини кўрган хотин чурқ этмади. Қўлидан сумкасини ола солиб дарвозани ёпди. Нормўмин изидан келаётган хотинига қарамасдан ҳам:

— Яхши ўтирибсизларми, болалар яхшими? — деб қўйди.

— Болалар яхши. Ўзингиз яхши бориб келдингизми, даси. Қорнингиз қалай?

— Ташвиш қилма, бир пиёла иссиқ чой бўлса бўлди. Чарчаб келдим, дам оламан.

Иссиқ чой устида Нормўмин кўрган-билганларини гапириб берди. Хомуш тортиб қолган хотинининг кўнглини кўтармоқчи бўлди. Бироқ ҳарчанд уринмасин ўзининг кўнглини тинчитолмади. Ҳориб-толиб келган бўлсаям кўзига уйқу келмади. Тун бўйи уҳ тортиб чиқди...

Орадан ўн йилдан кўпроқ вақт ўтди. Бу давр мобайнида Нормўмин синглисини йўқлаб Тошкентга беш-олти марта бориб келди. Ҳар гал синглисининг ўзи тугул, изиниям тополмай бир аҳволда қайтиб келавергач, Гулсарадан умидини узди. Шундай кунлардан бирида синглисини ўлдига чиқариб бир худойи ҳам қилиб юбормоқчи бўлди. Бироқ бунга Анора кўнмади:

— Дадаси, мени десангиз шошилманг, худо хоҳласа бир кун бўлмаса-бир кун келиб қолар ё дараги чиқар.

Ниҳоят эр-хотин ўйлай-ўйлай «Меҳр кўзда» телекўрсатувига Гулсаранинг расмини илова қилиб, хат ёзиб юборишди.

Шундан сўнггина Нормўминнинг кўнгли бироз тинчигандек бўлди.

Жавобсиз қолган савол

Чаёнқулнинг фитнес-найрангига учиб, қолқонга тушгач, аввал мол-мулкидан, бора-бора соғлиғидан, эл орасидаги обрў-эътиборидан ҳам айрилган Шамсиддин икки йилга яқин умрини касалхоналарда ётиб ўтказди. Бу дарддан қутулиш қийин кечаркан. Икки йил давомида у на уй-жойини, на болачақасини, на ота-онасини, на ишини ўйлади. Ҳардамхаёллик балосига йўлиқди, ўйлагани, билгани наша бўлди, ароқ-вино бўлди. Чаёнқул оғуфуруш ва унинг шериклари қўлга тушганда ҳам Шамсиддин тинчимади. Ахийри муолажа амаллари кор қила бошлагачгина у ўзига келди.

Ниҳоят шифохонадан уйига қайтган Шамсиддин ҳассасига суяниб зўрға судралиб юрган отасини, тўшакка михланиб ётиб қолган онасини, чўпдай озиб, юз-кўзлари қорайиб кетган хотинини, юзи рангсизланган қизини, лаблари ва оёқлари беўхшов ҳолатга тушиб қолган ногирон ўғилчасини кўрган маҳали юраги орқасига тортиб кетди.

Шамсиддин бироз ўзига келиб олиш учун хоналарга бир-бир кириб чиқди. Биронтасида оҳорли гилам кўрмади. Кўнгли чўкиб меҳмонхонасига ўтди. Бу ердаям аҳвол шу. Мадорсиз ҳолатда эски палосга ўтириб қолди. Бошини чангаллади: «Э воҳ! Менга нима бўлди? Наҳотки шунчаликка борган бўлсам? Оиламни бутунлай хароб қилибман-ку!.. Ким эдим-у, ким бўлдим? Менга нима бўлди ўзи?! Шунчалар ҳам хато қилишим мумкинми?.. Бундан чиқди беҳосдан қилинган битта хато юзлаб янги хатоларни келтириб чиқариши мумкин экан-да!..

Кимларга зулм қилдим-у, кимларнинг қарғишига қолдим?..

Дарвоқе, Гулсаранинг гулдай умрига зомин бўлдим. Бахтига чанг солдим. Бу аҳмоқлигим менга қанчага тушди? Мен аҳмоқ бўлмасам, Гулсарага шунчалар ҳам ноҳақлик қиламанми? Биринчи фарзандимни тан олмаганим, уни тирик етим қилганим ҳам кечириб бўлмас хатойим эмасми? Нега мен буларни аввалроқ ўйламадим?..

Бирдан ақлли бўлиб қолдимми? Бу фикрлар миямга қаёқдан келаяпти? Тўқлик нелар дедирмайди, йўқлик нелар едирмайди... Кўзимни ёғ босган экан. Энди кўзим очилаяпти чоғи? Гулсарани, болалар уйида қолган ўғлимни ўйласам, авваллари ҳеч нарса сезмас эдим. Энди эса юрагим эзилиб кетаяпти. Нега?

Аниқ ҳис қилаяпман. Мен уларнинг уволига, Гулсаранинг ота-онасининг қарғишига қолдим... Чаёнқулнинг тузоғиям шу қарғишлар туфайли тушган бўлсам ажабмас...»

Шамсиддин узоқ вақт шу алфозда ўтирди. Шу ўтиришида хаёлан дунёнинг у четидан кириб, бу четидан чиқди. Охир-оқибат «Ўз гуноҳимни ўзим ювишим керак!» деган қарорга келди-да, тамоман бошқача Шамсиддин бўлиб ўрнидан турди.

Шу куниеқ у қилган барча ножўя қилғиликлари учун ота-онасидан, хотинидан узр сўради. Айни пайтда ҳаётини буткул қайтадан бошлашга аҳд қилди. Тишини-тишига қўйиб елиб-югуришга, тинмай ишлашга, оиласидаги кемтикликларнинг ўрнини тўлдиришга қарор қилди. Энг аввало ота-

онасини касалхонага ётқизди. Қудратилласини шифокорларга кўрсатди. Эски иқтисодчи-ҳисобчи эканлиги қўл келдию, машинасини гаровга қўйиб, банкдан кредитга уч ярим минг сўм пул олди. Пулнинг бир қисмини оиласидаги етишмовчиликларга сарфлади. Яна бир қисмига иккита зотдор ситир сотиб олди. Қолган маблағига эса меҳмонхонаси билан ота-онасининг хоналарини таъмирлаб, қайта жиҳозлади.

Олти ойлар ичида Шамсиддиннинг оиласи сал эпақага келгандай бўлди.

Касалхонадан чиққанининг иккинчи йили улар яна бир ўғилни бўлишди. Юрак ҳовучлаб турган ота-она аввалига чақалоқнинг тўрт мучаси бутлигини кўриб роса севишишди. Бироқ қувонч узоққа чўзилмади. Орадан икки кун ўтиб боланинг икки оёғиям бир умрга шол бўлиб қолганлиги аниқланди. Буни эшитган Маматқул отанинг ҳам, Шамсиддиннинг ҳам, Ойсаранинг ҳам бўлари бўлди (Оғир аҳволда ётгани учун Рисолат аядан хабарни сир тутишди). Бу кўргиликни кутмаган Шамсиддиннинг тили боғланиб, дили доғланиб қолаверди.

Гапнинг индаллосини айтганда, у кимга, нима деб даъво қила оларди. Хотинигами? У шўрликда нима гуноҳ? Наша у ёқда турсин, ароқ-винонинг отини атамаса, сигаретага яқин йўламаса. Тоза юриб, тоза турса!

— Болаларим, — деди иккинчи ногирон неварасининг қулоғига азон айтиб, унга Шукрулло дея исм қўйган Маматқул ота, — бало-қазоларга яқинламай, тоза юриб, тоза туринглар! Ҳалол ишлаб, ҳалол енглар. Тавба денглар! Ҳаммаси, худо хоҳласа, яхши бўлади!

Шамсиддин дардини ичига ютди. Ахир худди шундай гапларни отаси иккинчи невараси ногирон туғилгандаям айтганди.

Устма-уст ногирон ўғиллар дунёга келиши Шамсиддиннинг кўзини мошдек очди. Ойсараям энди фарзанд кўришга қўрқиб қолди. Шамсиддин ўзини ўзи еди. Ичлари куйиб кетди.

Мана шу Шукрулло олти ёшга тўлганда туман марказий касалхонасининг терапия бўлимида оғир аҳволда ёт-

ган Рисолат ая вафот этди. Шамсиддиннинг юраги тўкилди, қадди букилди.

Рисолат аянинг жаноза намозига тумонат одам йиғилди.

Кампирининг ўлими ўзининг касали билан олишиб юрган Маматқул отани анчагина чўктириб қўйди.

Онасини Шамсиддиннинг ўзи қабрга қўйди.

Шамсиддин бошига иш тушгандан кейингина дўст-душманини таниди. Кимнинг кимлигини билди. Айниқса гамигаям, гуссасигаям шерик бўлган, керак пайтда огирини енгил қилган, онасининг таъзиясида ҳам, худойисида ҳам бел боғлаб астойдил хизмат қилган қайноғаси Олимжондан бениҳоя рози бўлди.

Икки ўғлининг бирин-кетин ногирон туғилганини ўйлаб-вериб беадоқ изтироблар ичида қолган Шамсиддин онасининг йигирмасини ўтказиб, Шукрулросини елкасига кўтариб олганча шифохонама-шифохона юрди. Бироқ минг афсуски, уларнинг биронтасидаям ногирон ўғлини оёққа турғиза оладиган мутахассис топилмади.

Ноилож қолган Шамсиддин юз-кўзлари қуйиб қўйгандек ўзига ўхшаган кўркам ва чиройли, тили бийрон олти ёшли Шукрулросини елкасидан тушириб, яна кароватчасига ётқизди. Худди шу маҳал болакай:

— Дадажо-он, — деб қолди изтироб билан: — энди мен сираям юролмайманми, а?

Ўғлидан бу гапни кутмаган Шамсиддин довдираб қолди:

— Бу бўлмагур гапни сенга ким айтди, ўғлим?

— Оёқларимни қайта-қайта ушлаб кўриб, бошини чайқаган мўйловли дўхтир-чи, эсладингизми, ўша шундай деди-ку! Сиз бунга эшитмадингизми?

Шамсиддин кутилмаганда устма-уст шапалоқ еган одамдек қизариб-бўзарди.

— Йўғ-е, ўғлим, сенга шундай эшитилгандир. Худо хоҳласа, ҳадемай юриб кетасан!

Шукрулло лабларини чўччайтирганча митти қўлчаларини жонсиз оёқчаларига чўзди. Сўнг дадасига тик қаради:

— Мени алдаманг-да, дада! Сиз менинг мана бу айтганимга кўнмайдиган оёқларимга бир қаранг! Шунча урин-

сам ҳам бу ишқмаслар қимир этгиси келмайди. Нега ҳамма болалар, ҳамма одамлар, ҳатто кечагина туғилган улоқчалар ҳам чопиб-чопиб юра олишади-ю, мен юра олмайман? Нега шундай?

Шамсиддиннинг дами ичига тушиб кетди.

— Юрасан, болам, юрасан! Албатта, юрасан! Улоқчадек чопқиллаб-чопқиллаб юрасан!

— Мени яна алдаяпсиз! Алдагани бола яхши демоқчиси-да, дада... Шундайми? Тўғриси айтиверинг.

— Йўқ! Нега энди?

— Сиздан бир нарсани сўрамоқчийдим. Майлими?

— Бемалол, ўғлим.

— Эшитинг, дада! Гўзалою опам ҳам, Қудратчлла акам ҳам, менам сиз билан оймнинг фарзандларимиз-а, шундайми?

Шамсиддиннинг ҳайрати ошди:

— Ҳа. ҳа, шундай, ўғлим.

— Нега бўмаса учаламиз уч хилмиз: Гўзалою опам соппа-соғ, Қудратчлла акам соқов, мен эса чўлоқ. Бунинг сабаби нимада, дадажон?

Юрагини ўртаб юборган аламдан нафаси бўғзига тикилган Шамсиддин гапиролмай мўлтайиб қолди. Анча давом этган сукутдан сўнг зўрға тилга кирди:

— Бу.. буни... сенга ким айтди, болам?

— Ҳув тунов мен билан ўйнагани келган қўшни болалар айтишди. Буни эшитиб акам ҳам, менам жуда қаттиқ хафа бўлдик. Акам бошини ёстиққа босиб кў-ўп йиғлади. Менам йиғладим. Биласизми, дада, улар бизни роса камситишди, калака қилишди. Соқов дейишди, чўлоқ дейишди, ногирон дейишди... Ногиронлигимизнинг айбдори ким, дада? Шунини жуда-жуда билгим келаяпти-да! Сиз буни яхши билсангиз керак-а, дадажон! Ахир сиз бизнинг дадамизсиз-ку!

Шамсиддин ҳанг-манг бўлиб қолди... Дили вайрон бўлди. Ўзини тутолмай, кўзларидан потирлаб ёш чиқиб кетди.

Дадасининг бу ҳолатини кўрган Шукрулло ажабланди:

— Нега йиғлаяпсиз, дада? Сиз соппа-соғсиз-ку!

Шамсиддин ўғлига қараб «Менинг қалбим ногирон, юрагим ногирон, дилим ногирон» демоқчи бўлди-ю, ўзини зўрға тийди:

— Ҷзим, шундай, ўғлим! Бир йиғлагим келди-да. Сен менга эътибор берма. Ўтиб кетади.

— Барибирам саволимга жавоб бермадингиз-ку, дадажон? Акам билан менинг айбимиз нима? Нега акам мендек яхши гапиролмайди-ю, мен эса акамдек оёқларимни ерга босиб юролмайман. Биласизми, дадажон, акажоним бир сўзни эглаб айтолмай дудуқланиб қолганида, ўзиям қаттиқ хижолат бўлади. Буни кўриб менам эзилиб кетаман! Акажонимга раҳмим келади-да! Соқовлиги учун мактабгаям боролмади. Менам боролмасам керак-а, дада, шундайми?.. Дадажон! Сиз ҳамма нарсани ўзим биламан дейсиз-ку. Ҳалиги саволимга жавоб бера қолинг. Ё берган саволим жуда ёмонми ё нотўғрими, дадажон?

Афсуски, норасида гўдакнинг саволига жавоб беришга Шамсиддиннинг кучиям, иродасиям етмади. У саволига жавоб кутиб, кўзлари мўлтирабгина ётган ногирон ўғлига қарай олмай:

— Ҳозир келаман... — деб шивирлаганча хонадан отилиб чиқиб кетди.

Шамсиддин тилимланган юрагида мислсиз оғриқ туйган кўйи қўшни хонага чопиб чиқди ва унсиз йиғлаганча ўзини диванга ташлади.

Аҳён-аҳёнда Шукруллонинг «Дада, дадажо-он!» деган чорлови эшитилиб қоларди. Аммо Шамсиддин ўрнидан турмас, тўғрироғи, туrolмасди...

Нега ташлаб кетдингиз...

Меҳриддин ўрнидан туриб, қоронғилашаётган хонасининг деразасини очди ва тўртинчи қаватдан кунботар томонга беҳафсала назар ташлади. Кун бўйи ишлаб ҳориган қуёш ётоғига аста бош қўяётган эди. Йигит бу манзарага тикилиб турди-турди-да, ланжлигини тарқатолмай, яна ўзини диванга ўзини ташлади. «Уҳ» тортиб қўйгач эса яна ўйга толди: «Атиги бир балл етмади-я!.. Аксига олиб, бу йил абитуриентлар ҳам роса келишган экан-да менинг бахтимга!..»

Унинг ўй-хаёлини дадасининг «Меҳридди-ин!» деган жангдор овози бузди. Йигит ўрнидан туриб, қўшни хонада «Кечки янгиликлар»ни томоша қилиб ўтирган дадасининг ёнига борди.

— Ўғлим, — деди Ортиқали ёнига келиб ўтираётган Меҳриддинга қараб, — шунча ётганинг етар. Сени тушунаман. Лекин ўқишга киролмаслик фожиа эмас. Сенга ўхшаганлар сон мингта. Вақти-соати келиб, ниятингга ҳам етарсан. Консерватория қочиб кетмайди... Бугун бозорда Ўринбой шоир билан Жобиржон устозингни кўрувдим. Улар сени кўп сўрашди. Ўғлингиз бир телефон қилсин ёки уйимизга ўтсин, муҳим маслаҳатли иш чиқиб қолди дейишди.

Бу гапни эшитиб Меҳриддиннинг куйи оғлашган дили ёришди. Дарҳол хонасига ўтиб, қўл телефонидан Жобир устозини йўқлади. Ўринбой шоир ҳам шу ерда экан. Севиниб кетган йигит уларнинг олдида учиб борди.

— Ижодкор одам ҳеч қачон тушкунликка тушмаслиги керак, — деб қолди Жобиржон гап орасида шоғирдиннинг кўнглини кўтаришга ҳаракат қилиб. — Тушкунлик ёмон нарса. Шунинг учун бетиним ҳаракатда бўлиш шарт. Ҳаракат бу — ижод! Ижод — бу ҳаракат!.. Хуллас, гап бундай. Жаҳонгир ака деган тadbиркор ён кўшним бор. Шу одам билан бундан икки кун бурун уйимизнинг олдида учрашиб қолдик. У киши: «Мен икки ҳафталардан кейин шаҳардаги «Меҳрибонлик уйи»га озми-кўп совға-салом улашмоқчиман. Байрам бўлгач, совға-саломимизни бир концерт дастури билан топширсак жуда яхши бўлармиди дедим-да! Шунга нима дейсиз, ука?» деб қолди. Нима дердим. «Айни муддао-да!» дедим сизларга ишониб. Нима дейсизлар? Аканинг олдида уялиб қолмаймизми?

— Икки ҳафтада бир концерт дастурини бемалол тайёрлаймиз, — деди Меҳриддин. — Ўринбой акам шеърларини, сиз мусиқаларини етказиб берсангизлар, буёғини ўзимиз олиб кетамиз.

Ўринбой шоир янги шеърлар ёзиб беришни бўйнига олди.

Репетициялар гоҳ Меҳриддиннинг, гоҳ Жобиржоннинг уйида ўтказилиб турилди.

Белгиланган куни соат ўн бирларда Жаҳонгир тадбиркор болаларга совғаларни, Жобиржон эса Уринбой шоир билан Меҳриддинни олиб «Меҳрибонлик уйи»га боришди.

Келишувга биноан аввал концерт дастури бошланди. Меҳриддин ўзи яқинда тузган «Меҳржон» дастаси чолғучилари кўмагида бир-биридан гўзал ашулаларни тўлқинлашиб куйлашга тушди.

Навбат учала ижодкор томонидан яқинда яратилган «Меҳрибонлик уйларининг болалари» қўшиғига келганда, зал жимиб қолди.

Меҳриддин янги қўшиғини берилиб куйлай кетди:

Соғинчлардан қаср қурган қора кўзлар,
Юрагингиз нотинчланиб нега бўзлар,
Бу дунёда борми сизбоп юпанч сўзлар,
Меҳрибонлик уйларининг болалари!..
Дилимизни ўртар сизнинг кўздаги ёш
Юрт меҳридин қалбингизда жўшган оташ,
Хўп билингни, Ватан меҳри сўнмас қуёш,
Меҳрибонлик уйларининг болалари!..
Саждагоҳдек буюк она юртимиз бор,
Бу юрт Сизни ҳеч нарсага қолдирмас зор,
Арзир минг бор айласангиз сиз ифтихор,
Меҳрибонлик уйларининг болалари!..
Шу юрт, шу эл фарзандисиз — бу тенгсиз бахт,
Ҳеч шубҳасиз мустақамдир сиздаги аҳд.
Чунки сизда жўшиб турар қудратли шаҳд,
Меҳрибонлик уйларининг болалари!..
Ушалгуси барча орзу-армонингиз,
Энг муҳими ойдин йўлда карвонимиз,
Бахтимизга омон бўлсин сарбонимиз,
Меҳрибонлик уйларининг болалари!..

Қўшиқ тугаши билан зални «Кам бўлма!.. Умрингдан ба-рака топ!..» деган олқишлар ва гулдурас қарсақлар тутиб кетди.

Даврада бошловчилик қилаётган директор ўринбосари Сарвиноз Салимовна ўтирганларнинг ва меҳмонларнинг диққатини ўзига қаратди:

— «Меҳрибонлик уйи»мизда ҳам анчагина ёш қаламкашлар бор. Шулардан бири олтинчи синф ўқувчиси Садоқатой Қодировадир. У ҳозир ўзининг «Жавоб беринг, онажон!» деган ва болалар уйига ташлаб кетилган чақалоқлар тилидан ёзган янги шеърини ифодали ўқиб беради.

Зал яна жим бўлиб қолди.

Саҳнага оқ кўйлак, қора кофта кийган ўн бир-ўн икки ёшлардаги полукдек қиз чиқди-да, шеърини ёддан айта бошлади:

Инга-а, инга-а, инга-ё,
Не бўлди, она, сизга-ё?
Аччиқ қилиб кимга-ё?
Жавр қиласиз менга-ё.
Ўзи қандай онасиз?!
Нега мендан тонасиз?
Қолдингизми чорасиз?
Жавоб беринг, онажон.
Бахтингизми олдимми?
Керак бўлмай қолдимми?
Сизга ташвиш солдимми?
Жавоб беринг, онажон.
Одаммисиз ўзингиз?!
Панд бердимми сўзингиз?
Қайда эди кўзингиз?
Жавоб беринг, онажон.
«Йўқот!» дедимми отам?
Ё ўзга бир муттаҳам?!
Борми ечгувчи ҳакам?
Жавоб беринг, онажон!
Ажр бергувчи Оллоҳ,
Нега ғарибман, э воҳ!
Ё мендами бор гуноҳ?
Жавоб беринг, онажон!..
Ўйлайсизми, бу не ҳол?
Билолмасдан дилим лол.
Яралдимми беиқбол?
Жавоб беринг, онажон!

Дедингизми мени гунг?
Тўлди-ку қалбимга мунг.
Йиғлайинму уззу кун?
Жавоб беринг, онажон!
Йўқми яшашга ҳаққим?!
Болам деб турса халқим!
Қараб турмассиз, балким,
Жавоб беринг, онажон!..

Қизалоқ шеърини ниҳоятда ҳаяжонланиб-энтикиб, армон билан ўқигани учунми ўтирганларнинг ҳам кўнгиллари бўшашиб, беихтиёр кўзларига ёш келди.

Қўшиқлар-қўшиқларга, шеърлар-шеърларга уланиб навбат меҳрибонлик уйининг ҳаваскор қаламкашларидан яна бири бўлган саккизинчи синф ўқувчиси Абдухалил Дўстматовга берилди. Саҳнага оқ кўйлак, қора шим кийган, қора галстук таққан ўн уч-ўн тўрт ёшлардаги жингалак сочли, хушбичим ўсмир чиқиб келди. У ўзи ёзган «Боласини ташлаб кетган оналарга» деган шеърини ёддан ўқий кетди:

Нега ташлаб кетдингиз, айтинг?
Ғофил йўлдан ҳалиям қайтинг,
Айтинг, ахир, айтинг сабабин,
Жавоб беринг сўроғимизга,
Фироқ кўшмай фироғимизга!..
Ё сўзимиз оғир ботдимми?
Дийдангизга тошдек қотдимми?
Бизларсиз ҳам ҳаёт тотлими?!
Жавоб беринг она бўлсангиз,
Сиз шунчалик доно бўлсангиз!..
Сизга фарзанд шунчалар ётми?
Боласиз ҳам ҳаёт ҳаётми?!
Бола боқиш сизга уятми?!
Жавоб беринг онасиз, ахир,
Не қилайлик биз болапақир?!
Юрагимиз бус-бутун ғусса,
Излайсизми бўйимиз ўсса?
Онамисиз ўзи, алқисса?!

Жавоб беринг энди сўз сизга,
Тўғри қараб кўзларимизга!
Сўзни бурмай ҳақ сўзланг фақат,
Ноҳақликка бизда йўқ тоқат,
Балки сизда баҳона қат-қат?!
Дилимизда қолмасин алам,
Ҳақлимиз сиз демоққа «Болам!»

Жаҳонгир тадбиркор шеърдан қаттиқ таъсирланиб кетди шекилли, саҳнага отилиб чиқди ва шеър ўқиган болани даст кўтариб бағрига босгач, пешонасидан ўпиб, қўлига соат тақиб қўйди. Зални яна гулдурос қарсақлар тутиб кетди.

«Меҳрибонлик уйи»нинг ёш қаламкашлари ўқиган шеърлар негадир ҳаммадан ҳам кўпроқ Меҳридиннинг юрагини ларзага солганди. Шунинг учун у иккала ёш ижодкорнинг шеърларидан бир нусхадан олди-да, устози Жобиржондан шуларга мусиқа басталаб беришни илтимос қилди. Жобиржон ҳеч иккиланмай ўз розилигини билдирди.

Жаҳонгир тадбиркор ёрдамчилари кўмагида зални тўлдириб ўтирган болаларга байрам совғалари улашиб чиқди...

Фавқулодда учрашув

Бўйи чўзилиб, кўзга яқин бўлиб қолган, ҳусн-жамоли янада очилган Гўзалой ўнинчи синфни битирди-ю, ҳужжатларини Тошкент иқтисодиёт университетига топширди. Омади келиб ўқишга кирди. Университет ётоқхонасига жойлашди.

Ҳаёти шу зайдда бир текис кетаётган эди. Қаёқданам бир танишининг шаҳардан четроқдаги уйида турадиган Ойсулув дугонасининг туғилган кунини нишонлашга борди-ю, ҳаёти кутилмаганда ости-устун бўлиб кетди.

Шаяба куни эди. Ётоқхонадаги ҳамхонаси Шаҳлониям эргаштириб олганди. Ойсулувнинг туғилган кунига қайси-дир коллежда ўқийдиган Айвар деган синфдоши ҳам чақирилган экан. Уям бир шаҳарлик жўрасини бошлаб келибди.

Сустлик билан бошланган, уч қиз ва икки йигитдан иборат ўтириш аста-секин қўр олди. Аввал қадаҳларга шампан виноси қўйилди. Буни кўриб Гўзалоийнинг эти жимирлаб кетди, кўнглига гулгула тушди.

Ўтиришни Анварнинг таклифи билан ўзини Дилшод деб таништирган, кўзлари ўйнаб турган сўзамол шаҳарлик йигит олиб борди. У биринчи қадаҳ сўзини Гўзалоийга берди. Қиз қисиниб-ийманиб дугонасига узоқ умр ва бахтли ҳаёт тилади. Ҳамма ўрнидан турди. Қадаҳлар жаранглади. Гўзалоий ўрнига қайтиб ўтираркан, ичмаслигини айтиб, қўлидаги қадаҳни дастурхоннинг бир четига аста суриб қўйди. Йигитлар шу ондаёқ қадаҳларини бўшатишди. Ойсулув Гўзалоийни қистовга ола бошлади:

— Дугон, энди ёш бола эмассиз-ку? Мен учун ҳеч бўлмаса бир қултумгина ичинг. Бу билан маст бўлиб қолмассиз, ахир.

Гўзалоий қизариб-бўзариб, ичида «Бекор келибман!» деб қўйди-да, ноилоҳ қадаҳни қўлига олиб, умрида биринчи маротаба бир қултум шампан ичганди, томоғини куйдириб ўтган газ аралашган аччиқ суюқликдан юзи буришиб кетди. Йигитлар қарсак чалиб, қизни олқишлаб қўйишди. Бу нарса ўтириш давомида икки-уч марта такрорланди.

Ўтириш қизиб, ўйин-кулги авжига чиқди. Тунги соат ўн бир яримларда уй эгасининг аралашуви билан ўтиришга якун ясалди.

Ойсулув меҳмонларни бекатгача кузатиб қўяркан, йигитларга қизларни ётоқхоналаригача элтиб қўйишни илтимос қилди-да, қалин кийиниб чиқмагани учун автобус келишиниям кутмай уйига жўнаворди.

Бу ер шаҳардан анчагина четроқда бўлгани учунми, автобус келавермади. У ер-бу ердаги симёғочларда помидордек қизариб турган яккам-дуккам лампочкаларнинг ёғдуси нимжон ва кучсиз, атроф эса қоронғи ва аёзли эди.

Ундан-бундан гаплашиб турган йигитлар ҳам совқотиб, ҳам зерикишди шекилли, қизларга тегажоқлик қилишга ўтишди. Бу борада, айниқса, Дилшод ўзини жуда бўш қўйиб юборди. У Гўзалоийнинг пинжига суқилишга уринаркан, қизнинг:

— Қўйинг, ўзингизни босинг, уят бўлади! — дейишлари-
гаям парво қилмасди.

Аксинча, Дилшод Гўзалойнинг белидан қучиб, юздан
ўпмоқчи бўлди. Жаҳли чиққан Гўзалой йигитни кўкраги-
дан итариб юборди. Буям Дилшодга кор қилмади: хирапаш-
шадай яна Гўзалойнинг ёнига келиб олди.

Гўзалой тескари ўтирилди.

Анвар эса Шаҳлони аврашга ҳаракат қилар, лекин бунинг
уддасидан чиқолмай гарангсиб, сигаретга зўр берарди.

Қизларнинг қўрқувга тўла ёшли кўзлари йўлда эди. Шу
орада бир-иккита енгил машина Шаҳлонинг жон алпозда
қўл силкишларигаям эътибор бермай зувиллаб ўтиб кетди.

Ўтиришдаёқ Гўзалойнинг тип-тиниқ, лўппи юзига,
ақиқдай гунча лабларига, оҳу кўзларига, қоп-қора қайрил-
ма қошларига, ипакдек майин сочларига суқланиб қараб-
қараб қўяётган, тамшаниб «Бу хилқат тозаям офатижон
экан-ку!» дея хаёлидан ўтказиб қўйган Дилшод тўсатдан
қизнинг орқасидан келди ва чаптастлик билан энгашиб
унинг юздан ўпиб олди. Гўзалой орқасига шашт билан ўги-
рилди-да, қилган ишидан мамнун бўлиб, ишшайиб турган
Дилшоднинг башарасига тарсаки тортиб юборди:

— Беномус, аҳмоқ! Бу нима қилганинг?! Сен мени ким
деб ўйлаялсан?

— Ўл-а, Дилшод! — хахолаб кулиб юборди Анвар. —
Ҳолинг шуми, йигитнинг гули! Баттар бўл-э!

Жаҳли кўзиган Дилшод Гўзалойга нафрат билан қара-
ган кўйи аста-секин яқинлаша бошлади:

— Шунга шунчами? Жа ошириб юбормадиларми, ойм-
қиз?

— Яқинлашма!

— Хўш, яқинлашсам қўлингиздан нима келади? Ҳолин-
гизни билинг, хонимча. — Дилшод ҳадиксираб турган Гўза-
лойни чаптастлик билан маҳкам қучоқлаб бағрига тортди
ва юзига юзини қўйди. — Ҳали мен сенга ит бўлиб қолдим-
ми? Итлигимни кўриб қўй!

— Шаҳ-ло-о!.. — танг ҳолда қолган Гўзалой жони бори-
ча ҳайқирди: — Йўлга чиқ, машина тўхтат, ёрдамга чақир!
Бўл тезроқ, ду-го-о-он!..

Довдираб қолган Шахло йўлга югурмоқчи бўлган эди, Анвар унинг кўйлагининг этагидан ушлаганча «Қимирлама!» дея ўшқирди.

Шахло бир юлқиб кўйлагининг этагидан йигитнинг кўлини узди-да, чайқалиб кетган Анварнинг кўкрагидан зарб билан итариб юборди. Анвар ўмбалоқ ошиб ўриндиқнинг орқасига қулаб тушди.

Шахло югуриб кўчага чиқди ва шу томонга тез келаётган машина йўлида туриб олди.

Гўзалоё эса Дилшоднинг ўзининг кўкракларига ўйноқлаётган кўлини жон аччиғида тишлаб олди. Дилшод «Вой!» деганча қизни силтаб ташлади. Гўзалоё орқаси билан гандираклар бориб бошини устунга қаттиқ уриб олди-ю, ерга гуп этиб қулади. Қиз ҳушидан кетган эди.

Айни шу пайт чийиллаб келиб тўхтаган «Тико» ҳайдовчисига Шахло ялиниб-ёлворарди:

— Акажон, ёрдам беринг! Тезроқ бўла қолинг! Анув йигитлар дугонамни қийнашаяпти...

Қоронғида юз-кўзлари аниқ кўринмаса-да, савлатли эканлиги кўриниб турган ҳайдовчи йигит машинадан отилиб тушди-да, ерда ётган Гўзалоё устига энгашганча бир нималар деб валдираётган Дилшоднинг елкасидан тортиб ўзига қаратиб олди.

— Кучинг қиз болага етдими? Номард!

Ҳайдовчи йигит Дилшоднинг қорнига бир мушт туширди.

Дилшод «Воҳ» деганча ялпайиб ўтириб қолди. Ўрнидан туриб келаётган Анвар йигитнинг бу зарбини кўриб қолдию, шу ондаёқ қуён бўлди.

Гап нимадалигини тушунди шекилли, халоскор йигит Шахлога қараб:

— Машинага чиқинг, — деди.

Сўнг ўзи ҳушсиз Гўзалоёни аста кўтариб, орқа ўриндиққа ётқизаркан, қизнинг бошини Шахлонинг оёқлари устига қўйди.

Машина оҳиста йўлга тушди.

— Ака, дугонамнинг боши қаттиқ шикастланганга ўхшайди, — деди Шахло Гўзалоёнинг бошидаги қонни кўриб. — Бунинг ҳозироқ балнисага обормасак бўлмайди-ёв...

— Албатта, оборамиз, — деди йўлдан кўз узмаган кўйи машина тезлигини оширган ҳайдовчи.

— Кечирасиз, акажон, исмингиз...

— Меҳриддин, сизники-чи?

— Шаҳло.

— Дугонангиз...

— Гўзалой.

— Ярим кечада, шаҳарнинг бир четида, бунинг устига шундай совуқда нима қилиб юрибсизлар, синглим?

— Гўзалойнинг шу маҳаллада турадиган бир дугонанинг туғилган кунига келувдик. Анави йигитлар бизни ётоқхонамизга элтиб қўйишлари керак эди. Бироқ... Айниқса Дилшод дегани жуда шилқим экан. Гўзалойга ёпишиб олди. Дугонам ҳам анойилардан эмас-да. Дилшоднинг юзига яхшилаб тарсаки туширди. Шундан сўнг тўполон бошланди. Яхшиям сиз келиб қолдингиз, ака. Бўлмаса, билмадим, ҳолимиз не кечар эди?

Ҳа, бу бизга таниш Меҳриддинжон эди.

Омади чолиб, шу йили у консерваторияга ўқишга кирди. Айни чоғда йигит оёқ-бели оғриб шифохонада ётган онасига отасининг Ургут туманидаги бир яқин танишидан бўрсиқнинг шифобахш ёғини олиб келаётган эди.

Меҳриддин узоқ йўлдан қориб келаётганига қарамай, Гўзалойни шу атрофдаги касалхонанинг жарроҳлик бўлимига ётқизди. Шаҳло дугонанининг ёнида қолди.

Бу билан ҳам кифояланмаган йигит Гўзалойни даволаш учун зарур бўлган дориларни тунги дорихонадан ўз пулига келтириб берди. Унинг ҳимматини кўрган Шаҳло нима деб миннатдорчилик билдиришни ҳам билмай қолди.

Гўзалой чошгоҳ маҳал ўзига келиб, кўзларини очганида, ёнида йигирма ёшлардаги нотаниш йигит ўтирганини кўрди.

— Қандай, синглим, энди яхшимисиз? — деди йигит илиқ табассум билан.

Гўзалой шунча ўйлаб кўрсаям, бу кўркам йигитни танимади. Аммо унинг қиёфаси жуда-жуда таниш эди. Жудаям таниш. Шунинг учун очигига кўчди:

— Раҳмат, ака. Лекин... узр ака, сизни танимайроқ турибман. Менга нима бўлди ўзи? Яхши эслолмаяпман. Сиз бу ерда нима қилиб ўтирибсиз? Ё врачмисиз, ака?

Худди шу маҳал хонага узун бўйли, озгин, ўрта ёшлардаги қўнғиз мўйлов врач билан таранг юзидан қон томиб турган ҳамшира кириб келишди.

Меҳриддин уларни салом бериб кутиб олди.

— Бу йигитнинг кимлигини биласизми? — дея дўхтир алик олгандан кейин Гўзалойга қаради. — Сизнинг халоскорингиз шу йигит бўлади. Яхшилаб танишиб олдиларингизми?

— Гўзалой ўзига келиб олсин-чи. Танишиш қочмас. Энди синглимиз соғайиб кетгунча бир оёғимиз шу ерда-ку, дўхтир ака! — деди Меҳриддин ҳазил-чин аралаш.

Дўхтир жилмайиб қўйди:

— Ҳа, шундай бўлсин.

Гўзалой ҳам ширингина жилмайди.

Дўхтир Гўзалойнинг ёнига ўтиб, ундан ҳол-аҳвол сўради.

— Бироз бошим оғрияпти, — деди Гўзалой бошини ушлаб.

— Кечирасизлар, — дея Меҳриддин эшикка йўналди.

— Узоққа кетиб қолманг, ука. Керак бўлиб қолишингиз мумкин, — деди дўхтир Гўзалойнинг бошидаги жароҳатни кўраётиб.

— Шу ерда бўламан, ака. Сизларга халақит бермайин деяпман-да.

Дўхтир Меҳриддинга янги дори-дармонлар рўйхатини берди.

Меҳриддинни Гўзалойнинг нимасидир сеҳрлаб қўйгандай эди. Шунинг учун йигит бу қизнинг соғ-саломат оёққа туриб кетишини истаб тинмай елиб-югурди. Гўзалойга қанча дори-дармон керак бўлса, ҳаммасини олиб берди. Бундан ташқари қизни ҳар куни турли сархил мева-чева ва тансиқ таомлар билан сийлаб турди.

Гўзалой ҳам шу ҳақда ўйлаганида йигитнинг олижаноблигидан ҳайратга тушар ва бу меҳрибонликнинг сабабини ўйлаб ўйига етолмасди.

Бир куни Гўзалой дилини ёрди:

— Сизга минг раҳмат, Меҳриддин ака! Менга қилган шунча хизматларингиз ва ҳимматларингиз учун сизга қанча миннатдорчилик билдирсам, шунча кам. Бироқ мени кўп хижолатга қўйяпсиз-да. Энди бундай қилманг. Хўпми? Ахир сизнинг ҳам оилангиз, бола-чақангиз бордир. Ҳамма пулингизни мен учун сарфласангиз, уларга нима дейсиз?

— Сиз ҳечам хижолат бўлманг, Гўзалой. Мен қип-қизил бўйдоқман. Ё мен уйланган, бола-чақали катта ёшдаги одамга ўхшайманми?

Гўзалой кулимсиради:

— Йўғ-е! Узр. Мен сизга унақа демоқчи эмасдим.

Шу билан уларнинг гапи гапига қовушиб кетди.

— Сўрасам бўладими, Гўзалой, қаерда ўқийсиз?

— Иқтисодиёт университетининг биринчи курсида. Сизчи?

— Консерваториянинг биринчи курсида.

— Санъаткормисиз? Тор чалиб қўшиқ айтасизми?

— Ҳа.

— Қандай яхши!.. Мактабни битирганингизга неча йил бўлди?

— Икки йил.

— Мендан икки ёш катта экансиз. Тошкентликмисиз?

— Ҳа. Сиз-чи?

— Навойликман.

— Ота-онангиз нима иш қилишади?

— Дадам бухгалтер. Ойим уйда. Сизникилар-чи?

— Менинг дадам ҳам, ойим ҳам бухгалтер бўлиб ишлаган. Ҳозир иккаласиям пенсионер, лекин бекорчиликдан иш яхши деб, ишлагади.

— Демак, соғликлари яхши.

— Худога шукр, шундай. Ойимнинг сал бели, оёқлари оғриган эди. Даволатаяпмиз. Тузалиб қолди.

— Қандай яхши. Ҳамиша соғ бўлсинлар.

— Гўзалой, ётганингизни ота-онангизга айтиб, уларни безовта қилиб юрманг. Мана, соғайиб ҳам қолдингиз. Бугун эрталаб врачингиз билан гаплашдим. Яна икки-уч кун-

дан кейин ҳеч нарса кўрмагандек бўлиб кетаркансиз. Ташвиш тортманг. Барча дори-дармонларингизни врачингизга бериб қўйдим. Бироқ хижолат бўлишлик йўқ!.. Кўнглингизга оғир олманг-у, назаримда, сизни менга худонинг ўзи етказганга ўхшайди. Сиздан минг бора узр сўраб, чин сўзимни айтсам... Хуллас, ўша кундан бери ёнингизда парвона бўлавериб, сизни севиб қолганга ўхшайман.

Гўзалой уялиб юзини болиш остига яширди:

— Акажон, мени хижолатга қўйманг. Сизни ака демоқчи эдим. Эндигина танишдик-ку...

— Балки сизам бир куни менинг ҳолимга тушарсиз.

Гўзалой ҳаяжонланиб кулди.

— Балки...

Шу пайт эшикдан Ойсулув билан Шаҳло кириб келишди. Меҳриддин салом-аликдан сўнг залга чиқди.

Ҳол-аҳвол сўрашиб бўлиши билан Ойсулув Гўзалойга ёпишди:

— Суқимиз тегадиям демайсиз-а! Бу кўзга яқин йнгитингизга кўзмунчоқ тақиб қўйдингизми, ишқилиб. Ҳушёр бўлинг. Пана-пастқамда бошқаси илиб кетмасин тагин.

Гўзалойнинг олдида ўзи шундоқ ҳам Ойсулувнинг айби етарли эди. Шунинг учун унинг ҳозирги ҳазилиям Гўзалойга ботмади:

— Сиз мени кўргани келди, десам, кесатгани, устимдан кулгани келган экансиз-да! Ўзингиз бир ҳафта деганда зўрға қорангизни кўрсатиб ўтирибсиз-у. Яна менга нима демоқчисиз? Аслида сиз ёнимга биринчи бўлиб келишингиз керак эди. Ё йўқми? Сиз бўлсангиз, бизни қаёқдаги бўриларга топшириб қўйиб, энди уларнинг чангалидан қутқарган инсоннинг устидан кулиб ўтирибсиз!

Ойсулув дугонасининг гапини яна ҳазилга бурди:

— Шундай йнгитнинг менга парвона бўлишини билсам борми, ўша оқшом ўзимнинг бошимни ўзим уриб ёрардим.

— Шунақанги бачкана гапларингизни қўймадингиз-қўймадингиз-да, — орага қўшилди Шаҳло. — Нима қиласиз бўлар-бўлмас гапни вайсаб. Гўзалойга ҳозир тинчлик керак. Раҳмат денг Гўзалойга. У ўша шилқим танишла-

рингизни милицияга ёзиб бермади. Тойиб кетиб йиқилиб тушдим, деб қўя қолди. Бу яхшиликниям билинг-да. Сизни ўйлаб индамай турибмиз. Бегона бўлганда кўрардингиз ҳолингизни.

Гўзалой кўрпасига ўраниб, тескари қараб ётиб олди. Ойсулув мулзам бўлиб қолди. Сўнг ўзини тутиб олиб, ҳеч нарса бўлмагандай ҳазиллашиб хайрлашмоқчи бўлди:

— Майли, дугонажонлар, сизлар яхши, мен ёмон, сизлар дону, мен сомон. Қайда юрсақ, азизлар, кўришайлик соғомон!..

«Гувоҳ»

Ўзига парвона бўлиб юрган Меҳриддинга кўпдан бери кўнгли бўлса ҳам Гўзалой буни сир сақлашни эплаб келарди. Вақт ўтган сайин қиз кўзга яқин бу йигитга тамоман ипсиз боғланиб қолаётганини аниқ ҳис эта бошлади. Меҳриддин ҳам бу борада ундан ўтса ўтардики, бироқ қолишмасди. Энтикиб, ҳаяжонланиб учрашганларида эса уларнинг суҳбатлари ҳеч адо бўлмасди. Бир-бирига термулишиб, хайрлашгилари келмай сўзлашаверишарди-сўзлашаверишарди.

Улар бир-бирларига жуда-жуда эътиборли ҳам эдилар. Ҳар байрамда Меҳриддин қизга, албатта, ноёб совға ҳада этиб чарчамасди. Гўзалойнинг туғилган кунда эса Меҳриддин унга янги русумдаги қимматбаҳо қўл телефонини совға қилди.

Шунда беҳад қувониб кетган Гўзалой:

— Сизга қойилман! Шундай телефоним бўлишини орзу қилиб юрганимни қандай била қолдингиз!.. — дея Меҳриддиннинг юзидан ўпиб олган эди.

Гўзалой гўё Меҳриддинни кўп йиллардан бери биладигандек эди. Ўйлай-ўйлай бунинг сабабини ўзича тусмол қилди: Меҳриддиннинг кўз қарашлари, қомати, юз тузилиши, айниқса қуюқ қалин қошлари, мўйлови дадасининг ёшлик йилларида тушган суратини эслатарди.

Ёзги имтиҳонлар давом этаётган кунларнинг бирида Меҳриддин Гўзалой билан ётоқхона олдида учрашганлари маҳал гап орасида яқинда шаҳар четидаги баҳаво жойдан

далаҳовли сотиб олишганларини айтиб қолди. Йигит далаҳовлини роса таърифлади.

Меҳриддин далаҳовлида оғизга солса эриб кетадиган болдан ширин меваларнинг фарқ пишиб турганини, баравж ўсаётган турфа ранг гулларнинг беқиёс муаттарлигини, танга роҳат бағишловчи сауна ва бассейннинг барча қулайликларини, ёнгинасида анҳор тўлқинланиб оқишини шундай чиройли қилиб гапириб бердики, Гўзалой маҳлиё бўлди-қолди. Қизнинг ҳозироқ бундай жаннатмонанд гўшага боргиси, таърифи келтирилган барча қулайликлардан баҳраманд бўлгиси келиб кетди.

— Узоқмасми? — деб сўради Гўзалой иштиёқ билан. — У ерда бирон киши турадимми?

— Узоқмас. Бу ердан атиги ўттиз беш-қирқ километрча бор. Бирон ҳафтадан кейин уйдагилар бориб бирор ойча туришади, мева-чеваларни йиғиштиришади. Шунгача қўни-қўшниларимиз қараб туришади. Нима дейсиз? Бугун шанба, эртага дам олиш. Имтиҳонлар ҳам роса чарчатгандир. Хўп десангиз, бугуноқ далаҳовлимизга бориб, бир мириқиб дам оламиз, саунага тушамиз, анҳорда маза қилиб чўмиламиз, — дея ҳазил-чин аралаш гап қилди Меҳриддин.

— Роса боргим келаяпти-ю, бироқ... — эркаланди Гўзалой.

— Нима бироқ?

— Саунага тушишни, бассейнда чўмилишни билмайманда, қандай бўларкин?

— Ҳеч қийин жойи йўқ. Гап хоҳишда! Хўп десангиз ҳаммаси жойида бўлади.

— Калити ҳозир ўзингиздами?

— Албатта-да. Машинада турибди.

— Кечгача қайтиб келамиз-а?

— Борайлик-чи, кўрамиз-да.

Ҳазилининг чинга айланаётганини кўрган Меҳриддиннинг юраги тўлқинланиб кетди.

Гўзалой ётоқхонасига кириб, кийимларини алмаштириб чиқди. Қиз жойлашиб ўтириб олиши билан яшил «Тико» йўлга тушди.

Меҳриддин йўлдаги дўконларнинг бири олдида тўхтаб ҳар хил егулик-ичкилик, ноз-неъматлар ва иккаласи учун чўмилиш кийимларини сотиб олиб, машинасининг ортига жойлаштирди.

Улар далаҳовлига яқинлашганларида кун обдон қизиган эди. Атрофни ўраган ям-яшил дарахтлар куй тинглашаётгандай сукут сақлаб, солланиб туришарди. Бир-биридан чиройли қушлар кўкда жуфт-жуфт бўлиб қувлашма-чоқ ўйнашмоқда. Тўлқинланиб оқаётган анҳорнинг ёйиқроқ жойида беш-олтита ўн-ўн икки ёшлардаги болалар бақиршиб-қувлашиб чўмилишмоқда.

Гўзалой кўркам манзарага завқланиб боқаркан:

— Қандай гўзал жойлар экан-а! — деди ҳайратланиб.

— Ҳали бу ҳаммасимас, — деди кўк рангдаги темир дарвозани очиб, машинани ичкаридаги ҳавоза остига қўйишга тайёрланаётган Меҳриддин, — ҳовлимиз бундан ҳам ажойиб. Қани, ичкарига марҳамат қилсинлар, хоним!

Гўзалой хуш кайфиятда ичкарига кирди. Меҳриддин ўзи олиб келган егулик-ичкиликларини совутгичга, кийимларини эса меҳмонхонасидаги шифонерга жойлаштириб, газга чой қўйиб чиққанида, Гўзалой боғдаги серҳосил мевали дарахтларни, камалакранг сувлари кўкка шовуллаб отилиб тусаётган мрамар фавворани, тилларанг узумлари шашқатор осилиб турган ҳавозани, юзида қуёш нури акс этиб жилваланиб турган бассейни тўймай томоша қилиб юрарди.

— Қалай, ёқдими?

— Асти сўраманг! Қувончимни ичимга сиғдиролмаяман! Зўрданам зўр экан! Қойил, Меҳриддин ака! Янги-янги қўшиқларингизни энди шу ерда ижод қиласиз-да? Ҳақиқий илҳомбахш жойлар экан! Сизга шундай далаҳовлини олиб берган дадангизнинг ҳам диди зўр экан! Дадангиз билан қанча фахрлансангиз арзийди!

— Бўлмасам-чи!.. Энди хўп десангиз, амалий ишга ўтайлик. Қоринлар ҳам пиёзнинг пўсти бўлиб кетди-ёв! Сиз — меҳмон, мен эса мезбон. Шунинг учун Гўзалой, ҳеч қисинмай айтаверинг. Кўнглингиз нимани тусайди: опми, жўжа кабобми ёки товуқ шўрвами?

Гўзалой жилмайди:

— Нима, Меҳриддин ака, қозонингиз биттами?

Иккаласининг жарангдор кулгуси ҳовлини тутди.

Бир қозонда товуқ шўрва, иккинчисида ош тайёрлашди. Орадан бир ярим соатлар ўтиб шўрва ноз-неъматларга тўла дастурхонга тортилди.

Меҳриддин совутгичдан бир шиша ароқ билан бир шиша шампан виносини олиб дастурхонга қўйди.

— Шунинг очманг, — деди Гўзалой шишанинг тиқинини олаётган Меҳриддинга эркаланиб қараб.

— Нега? — ҳайрон бўлди Меҳриддин.

— Йўлда милиса кўп экан. Тагин улар сизга хиралик қилиб ўтиришмасин.

Меҳриддин хандон отиб кулди:

— Ундоқ бўлса, мен учун ҳам сиз ичасиз-да бугун.

— Умуман ичмайлик демоқчи эдим.

— Йўқ, бунақаси кетмайди. Ахир сиз бу кулбаи хонадонимизга биринчи марта қадам ранжида қилаяпсиз-ку. Бундан ташқари, далаҳовлини нишонлашимиз ҳам керак. Шундай ажойиб кунда мен сизни кўнглимдагидек кутолмасам нима деган одам бўламан? Меҳмонини яхши кутолмаган мезбон мезбонми? Тўғрими?

— Ишқилиб гап топасиз-да!..

Меҳриддин торини олиб, қулоқларини бураб созлагач, муҳаббат ҳақида битта қўшиқ куйлади. Шундан сўнг Гўзалойнинг кайфияти янада кўтарилиб кетдию, эзгу тилаклар айтиб юборганиниям, Меҳриддин билан чўқиштириб бирин-кетин икки пиёла шампан виносини ичиб юборганиниям билмай қолди.

— Бассейнга тушиб бир мацца қилиб келмаймизми? — деб қолди Меҳриддин хуш кайфиятда ўринларидан туришаётганларида. — Еган-ичганимиз ҳам тезгина ҳазм бўларди шу баҳонада.

— Уяламан-да. Чўмилиш кийимларимни олмагандим.

— Бу томондан ғам еманг, хоним, — Меҳриддин ўзи келтириб қўйган чўмилиш кийимлари солинган халтачани шифонердан олиб Гўзалойга узатди. — Мана буларни сизга

атаб олганман, ичида сочиғиям бор. Мана буниси меники. Сиз шу сзда кийиниб олинг, мен нариги хонага ўтаман.

— Мунча пишиқ бўлмасангиз, — деди Гўзалой ёйилиб кулиб. — Унда сиз дарров чиқа қолинг.

Гўзалой чўмилиш кийимларини кийиб олгач, гоҳ сийнабандли дуркун кўкраklarини, гоҳ энсиз, кичкина лозимчасининг олдини қўллари билан тўсганча минг бир истиҳола билан бассейнга яқинлашди. Узунлиги ўн, эни уч ярим метрлар келадиган илиқ сувли бассейнда Меҳриддин роҳатланиб, сувни чайқалтириб-чайқалтириб чўмилимоқда эди.

— Уялаяпман, бир пас тескари ўгирилиб туринг, — деди Гўзалой ўзига суқланиб қараётган Меҳриддинга. — Сув совуқмасми?

— Совуқмас-у, лекин ичида балиғи борга ўхшайди. Балиқдан қўрқмайсизми? — гапни ҳазилга бурди Меҳриддин.

— Ҳақиқий балиқдан қўрқмайман-у, бироқ сиздан...

— Қўрқаман демоқчимисиз, — яна хандон отиб кулди Меҳриддин. — Мен наҳангмас-ку, ютиб юборадиган. Туша қолинг энди. Сувниям, бассейнниям чанқатвордийиз.

— Ие, булар ҳам чанқайдими?

— Бўлмасам-чи!

— Ундоқ бўлса, тушганим бўлсин.

Меҳриддин тескари ўгирилиб турди. Гўзалой сувга сакраб тушди.

Қиз бассейннинг бир чеккасида кўзлари порлаб турар, шишадек тиниқ сув унинг оппоқ танасини, олмадек бўртиб турган сийналарини кўз-кўзларди. Бу ҳолатга кўзи тушган Меҳриддин ўзини тутиб туролмади. Қулоч отиб сузиб келиб, қизниям сузишга ундади. Гўзалой шодон кулганча сузиб қочди. Меҳриддин уни қувди. Бир-бирининг яланғоч танасига тез-тез суқланиб қараб қўяётган йиғит билан қиз гоҳ ачомлашиб, гоҳ бир-бирига сув сепишиб кулишарди. Меҳриддин ҳазилхузул билан Гўзалойнинг сув томчилари юваётган қирмизи яноғидан ўпич олиб қочди. Бу ўта ҳаяжонли, ошиқ қалбларни ларзага солувчи эҳтиросли ҳолатлар ана-мана дегунча икки-уч марта ростмана такрорланди. Гўёки ўпичдан уларнинг бир-бирига бўлган муҳаббатлари янада куч олди.

Икки соатлар чамаси чўмилишганидан сўнг қиз билан йигит кийинишиб, яна у-бу нарса еб-ичиб олишга ўтирдилар. Ўтириш энди ўзгача тус ола бошлаган эди. Улар бир-бирларига хумор-хумор термулишиб ўтириб, кайфлари ошиб қолганиниям, куннинг намозшомга алмашганиниям сезмай қолишди. Меҳриддин тор чалиб кўшиқ куйлади, Гўзалой ноз ила рақсга тушди. Улар тун бўйи шу ерда қолиб кетдилар.

...Гўзалой эрталаб ўрнидан ҳолсизланиб турди-ю, ногоҳ ўзининг қаерда, қай аҳволда ётганини кўриб даҳшатга тушди. Оёқларидаги ва кўрпадаги қон доғларига кўзи тушганида эса кўзлари алам ёшига тўлди. Танасидаги оғриқлар юрагига ханжардай суқилди. Сўнг дод солиб йиғлаганча ёнида яланғоч ҳолда мук тушиб ухлаётган Меҳриддиннинг елкасига муштлай кетди:

— Қилғиликни қилиб қўйиб, индамай ётишини-чи бу одамнинг!.. Сизни нима бало урди?.. Энди нима қиламан?.. Отам мени тириклайин осади энди!.. Эй худо, мен сизга нима ёмонлик қилувдим? Бу не кўргилик?..

Меҳриддин чўчиб уйғонди. Гўзалойнинг ҳолатига кўзи тушиб додираб қолди. Гап нимада эканини тушунган заҳоти чала-чулпа кейинди-да, ҳаммомга югурди. Қайтиб келиб, Гўзалойниям мажбуран ҳаммомга элтди, мажбуран ювинтирди.

Гўзалой турсаям, ўтирсаям «Ўзимни ўлдираман!» деб фарёд урарди. Қизнинг зорланишларини кўриб Меҳриддиннинг юрагига қон бўлди.

То Гўзалойни ўзининг сўзларига ишонтиргунча йигитнинг она сути оғзидан келди.

Гўзалой сал шаштидан тушгач, Меҳриддин жиддий тарзда деди:

— Бўлар иш бўлди, Гўзал! Оҳ-воҳдан энди фойда йўқ. Сиз бир нарсани яхшилаб тушуниб олинг. Мен бунга қасдан қилганим йўқ. Тўғрими? Йигитчилик-итчилик дегани шу бўлса керак. Сўзим — сўз. Айтди-қўйди деманг. Сизга уйланаман!.. Бунгаям ишонмасангиз, шу бугуноқ никоҳдан ўтиб қўйишимиз ҳам мумкин. Нима қилай, кайф устидан... Менинг мақсадим бу эмасми?

Гўзалою кўз ёшларини артди.

— Мақсадингиз нима эди?

— Мақсадим уйингизга совчи юбориш, ота-онангизнинг розилигини олиш, сизга чиройли тўй қилиб уйланиш эди.

— Энди... энди тўйимиз бўлмайдими? — ҳадиксираб сўради қиз.

— Нега бўлмас экан? — кулиб юборди Меҳриддин ва қизнинг бурнидан чимчилаб қўйди. — Вой жиннивой-ей. Сиз хоҳласангиз, эртагаёқ уйингизга совчи юбораман.

— Сизнинг ота-онангиз нима дейди? Улар бунга розилик беришармикан?

— Мен ота-онамга ишонаман. Менинг хоҳишимга улар ҳечам монелик қилишмайди.

— Шунга сиз қаттиқ ишонасизми?

— Албатта-да. Чунки улар менга сени ўзинг хоҳлаган қизингга уйлантирамиз дейишган. Мен сизни севаман. Бу ҳақиқат. Шунинг учун сиз ҳеч қўрқманг. Ота-онангиз рози бўлса бўлди. Шу кунгек тўй қиламиз, уйимизнинг ёнидаги катта ресторанда. Бу менинг йигитлик сўзим, Гўзалою! Яна бир гап. Бу кўрпа-тўшакни шундайлигича яхшилаб яшириб олиб қўямиз, керак пайтида кўрсатилади. Тушундингизми?

Бу пишиқ-пухта гапни эшитиб, Гўзалоюнинг кўнгли янада ёришгандай бўлди.

Гўзалою идиш-товоқларни ювиш учун ташқарига чиқатганида Меҳриддиннинг қўл телефони жиринглади. Йигит митти экранчада дадасининг рақами чиққанини кўрган заҳоти шоша-пиша телефонини қулоғига тутди.

— Ассалому алайкум, дада, эшитаман... Тинчлик, дада. Кеча дачадан бир хабар олай деб келувдим. Чарчаган эканман. Ётиб қолдим... Бирон соатларда уйга етиб бораман, худо хоҳласа... Ҳечам хавотир олманг. Ҳаммаси жойида... Хўп, дада...

Гўзалою водопровод жўмраги остига идиш-товоқларни қўйиб юваркан, улар билан қўшиб ўзининг ҳам кутилмаганда кўнглида пайдо бўлган ғам-ғуссаларини, дард-хавотирларини ювиб ташламоқчидек бўларди.

Меҳриддин билан Гўзалою бир ҳолатда далаҳовлидан узоқлашаётганларида, кун чошгоҳ бўлган, офтоб бутун бор-

лиқни яна кечагидай қиздирмоқда, ўша ўйинқароқ болалар эса бугун ҳам шаталоқ отиб анҳорда чўмилишмоқда эди.

Чуқур ўйга толган Гўзалой буларга беҳис қараб кетаркан, «уф» тортиб қўйди.

Бу хўрсиниқнинг маъносини ўзича тушунган йигит унга далда беришга уринди:

— Хафа бўлманг, Гўзалой! Ҳали бу ерларга кўп келамиз. Анҳордаям чўмиламиз, ҳов анови тепаликларгаям чиқамиз. Муҳими, руҳингизни туширманг. Ҳаммаси яхши бўлади.

Улар анча йўлгача ўйга чўмиб, сукут сақлаб боришди.

Шаҳарга кираверишда Меҳриддин Гўзалойга кўз қирини ташлади:

— Бир фикрга келдингизми? Уйингизга қачон совчи юборай?

— Бир қарорга келишим билан сизга айтаман. Маъқулми?

— Яхши. Сиз нима десангиз шу.

— Сиз кутинг, — деди Гўзалой. — Имтиҳонлардан кейин уйга бориб, улар билан гаплашаман. Натижасини сизга телефонда айтаман.

Сирли дафтар

Меҳриддин Гўзалойни ётоқхонаси олдида тушириб қолдиргач, уйга шошди.

Машинасини уй ёнидаги дарахт тагида қолдирган йигит тўртинчи қаватга кўтарилди. Қўнғироқни босди. Аммо ичкаридан ҳеч ким жавоб бермади. Бу тушунарли: дадаси билан ойиси ишга кетишган, синглиси эса университетга кириш учун қўшимча сабоқ олгани кейинги «дом»да турадиган домласиникига.

Эшикни ўз калити билан очиб уйга кирган Меҳриддин аввал дам олиш ниятида хонасига кириб, диванга чўзилди. Анча ётди. Уйқуси келавермади. Тунги воқеадан унинг тинчини бузганди.

Негадир шу онда севги туйғусининг нозик кечинмалари ҳақида битилган бирон шеърни, тўғрироғи, қўшиқни кўнгли тусамоқда эди. У кўплаб китоблар, газета-журналлар тахлами сақланадиган хонага ўтди.

Меҳриддин ўзига керак шеър излаб, китобларни титкилаётганида муқовасига «Бухгалтерия» деб ёзилган каттагина китоб беҳосдан жавҳардан тушиб кетди. Китоб ичидан чиққан қалингина сарғиш дафтар Меҳриддиннинг диққатини ўзига тортди. Шо пиб дафтарни қўлига олди. Айлан-тириб кўраётиб, унинг сиртидаги «Кундалигим» деган ёзувга кўзи тушди. Қизиқиш ортиб, дафтарга синчков тикилди. Дафтар униққан ва муқоваси бироз хира тортган бўлса-да, ичидаги ёзувлари яхши сақланган эди.

Меҳриддин дафтарни очиб, биринчи саҳифасидан ўқий бошлади: «Ушбу кундаликларни ёзиб борувчи Ортиқали Тешабоев». Демак бу дадасининг кундалиги.

Меҳриддиннинг қизиқиши ортди. Гўё қизиқ бир нарса-ни билиб олиб, кейин онаси билан синглисига айтиб бериб роса кулдирадигандай саналар қўйилган саҳифаларни бирин-кетин ўқий бошлади:

«1960 йил 20 июль.»

Бугун мен Тошкент давлат молия институтини битирдим.
1960 йил 1 август.

Тошкент шаҳар молия бошқармасига ҳисобчи бўлиб ишга жойлашдим.

1960 йил 15 август.

Бугун мен қанчалар бахтлиман!.. Ўзим севган қизга, яъни институтда бирга ўқиган курсдошим Лобархонга уйландим.

1973 йил 6 октябрь.

Бугун мен учун оғир ва мусибатли кун бўлди. Отажоним етмиш тўққиз ёшида вафот этди.

1973 йил 13 октябрь.

Ғам ва кулфат бир келса келаверар экан. Кўз ёшларимни титилмаётганим учун ёзишгаям қийналаяпман... Бу не кўргулик? Отажонимнинг тупроғи совумай туриб етмиш олти ёшида онажоним ҳам бандаликни бажо келтирди.

Нима қилай? Во дориг! Улар шунча кутишсалар ҳам бизларнинг туғилажак фарзандларимизни кўришолмай армонда кетишди.

1977 йил 1 август.

Бугун янги «Москвич» сотиб олдим. Севинаяпман-у, бироқ кўнглимда армон ҳам бор. Мен ёшлигимда машинам

бўлишини, унга отажоним билан онажонимни миндириб олиб Самарқанд, Бухоро каби шаҳарларга зиёрат қилдиришни қанчалар орзу қилган эдим-а! Минг афсуски, ана шу орзуларим ҳам сўнгсиз армонга айланиб қолди...

1978 йил 19 июнь.

Бугун шундоққина ён қўшнимиз — Самандар жўрамнинг уйида ўнинчи синф ўқувчиларининг битириш кечаси бўлди. Кечада уларнинг ота-оналари ҳам иштирок этишди. Бу кечага биз ҳам қатнашдик. Тенгдошларимнинг фарзандлариям мактабни битириб қолишибди-я! Вақтнинг ўтишини қаранг. Биз эса ҳамон бир тирноққа зор бўлиб яшаётганимизни ўйлаб, юрагим идраб кетди. Яйраб ўтиролмадим. Дунё кўзимга тор кўриниб кетди.

Ўйлаб қарасам, шу пайтгача иш деб, ташвиш деб юраверган эканман.

Мен учун жуда оғир кечган бу кунда ғам ва ғуссанинг, алам ва армоннинг оғир тошини кўтаролмай елкам ўйилиб, бошимни кўтаролмай қолдим.

1978 йил 1 ноябрь.

Бугун шаҳар болалар уйидан 1978 йил 19 майда туғилган Меҳриддин Тешабоев деган беш ойдан салгина ошган чақалоқни фарзандликка расмийлаштириб олдик.

Айтишларича, боланинг исми-шарифи ёзилган хат болалар уйига ташлаб кетилган чақалоқ йўрғагининг ичидан чиққан.

Боланинг ота-онаси номаълум эмиш.

Энди Меҳриддинжоннинг онаси — Лобархон, отаси — ўзим-да!.. Фамилиямиз ҳам тўғри келганини қаранг!

Шу пайтгача тирноққа зор бўлиб юрганимиз учун Меҳриддинжонни жон-жон деб ўз фарзандимиздек қабул қилдик.

Соғ бўлсак бутун меҳримизни шу фарзандимизга берамиз!..

Муҳими, фарзандли бўлиб бағримиз тўлиб қолди.

Муҳими, энди уйимиздан чақалоқнинг йиғиси, онанинг алласи чиқаяпти.

Дунёда бундан ортиқ бахт борми...

Меҳриддиннинг вужуди титраб, кўзлари ёшга тўлди.

Шу ҳолатда беихтиёр кейинги сатрларга ҳам кўз югуртирди:

1980 йил 3 ноябрь

Меҳриддиннинг қадами қутлуғ келди: ўзимизгаям худо фарзанд берди. Қизимизга Орзигул деб исм қўйдик.

Оллоҳга минг-милён карра шукурки, фарзандимиз иккита бўлди...

Меҳриддин ўзи ҳақидаги узуқ-юлуқ маълумотларни кўзларига ишонмай қайта-қайта ўқиркан, эси оғиб қолай деди.

«Э!.. Бу қанақаси бўлди? Наҳотки мен ташландиқ бола бўлсам? Бундан чиқди, мен сифиниб юрган одамлар менинг ота-онам эмас, бегоналар экан-да!

Бу менинг бахтимми, бахтсизлигимми?..

Наҳотки менинг асл ота-онам бетайин одамлар бўлишган?

Мен дунёдаги энг меҳрибон инсонларнинг бахтли фарзандиман деб машина миниб, гўддайиб юрсам, бу яна қанақаси бўлди?

Аслида мен ота-онасининг тайини йўқ ташландиқ бола эканман-да?.. Эҳ! Бу шўр пешонам қурсин менинг!..

Энди нима қиламан? Ойижоним билан дадажонимнинг юзларига қандай қарайман?! Нега булар бу ҳақиқатни мендан яшириб юришибди экан? Балки бу ерда яна бошқа гаплар ҳам бордир?

Балки менинг ота-онам ўлиб кетишгандир? Мен шўри қисган бир етимдирман.

Ким билади? Мени болалар уйига ташлаб кетган шунчаки бир савобталаб аёлдир!..»

Меҳриддиннинг ўй-хаёли чувалди.

Кундаликни диққат билан ўқишда давом этмоқчи бўлди. Аммо саволларига жавоб тополмай, беш-ўн саҳифага шунчаки кўз югуртирди.

Ниҳоят ўзига тегishли сатрларга кўзи тушганида типирчилаб қолди, саҳифани бошидан бошлаб диққат билан қайтадан ўқишга киришди:

«1985 йил 25 январь.

Бугун Чорсу бозорида эски шаҳардаги ҳовлимизни сотиб олган Зулайҳо опани учратиб қолдим. Опанинг айтишича, кейинги бир ярим ойнинг ичида уларнинг уйига бизларни, тўғрироғи Меҳриддинжонни сўроқлаб аввал бир аёл кепти. Аёлнинг исм-фамилияси Гулсара Тешабоева бўлиб, у Меҳриддинжоннинг туққан онаси экан. Сўзининг орасида у ўзини бухороликман, деб таништирибди.

Орадан бир ойча вақт ўтиб, Нормўмин Тешабоев деган яна биттаси кепти.

Бу киши Гулсаранинг акаси, Меҳриддинжоннинг тоғаси экан!..

Ўша ҳовлидан вақтида кўчиб кетганимиз хўп яхши бўлган экан-да!..

Бўлмаса Меҳриддинжондан айрилиб қолишимиз ҳам мумкин экан.

Суф-е, бундан худонинг ўзи асрасин!..

Меҳриддинжон — бизнинг ўғлимиз!..

Биз уни ҳеч кимга бермаймиз!..

Ўғлимизни ўзимиз ўқитиб, ўзимиз уйлантираимиз!..»

Меҳриддин асл отаси тўғрисида ҳам билгиси келиб кундаликни яна қайта-қайта варақласа-да, бу ҳақда бирор тайинли гап тополмади. Қайтага юраги санчиб, дили ўртанди. Кўнгли чўкканича, ўйларига эрк берди: «Онам бор экан, тоғам бор экан. Улар мени излашибди.

Бироқ нега улар мени чақалоқлигимда болалар уйига ташлаб кетишади-ю, ўша вақтда эмас, орадан етти йил ўтгандан кейин сўроқлашади? Нега?

Нега мени отам изламаган? Нега?

Менинг бу чалкаш тақдиримнинг асл айбдори ким?

Бу саволларимга ким жавоб бера олади?

Ким?..»

Азобли, эздиятли ўйлар исканжасида қолган Меҳриддин бир қарорга келолмай, сариқ дафтарга тикилган кўйи узоқ ўтириб қолди.

Ҳам ота, ҳам қайнота

Гарчанд вафот этганига уч йилдан ошган бўлса-да, нимагадир кейинги ойлар ичида отаси тушига қайта-қайта кирарди. Шамсиддин аввалига бунга унчалик эътибор бермади, аммо бора-бора нимагадир кўнгли ғаш тортиб, хавотирлана бошлади. Бироқ бу ҳақда хотиниягам, ёзги таътилга келган қизигаям тиш ёриб айтмади. «Отам менинг тушимга кирмай, кимнинг тушига кирарди», деган тасалли билан ишига бориб-келиб юрарди.

Бугун эса яна нимагадир ишда ўтирган маҳали юраги безовталанаверди. Худди бирон нохушлик юз беришини сезаётгандай. Қайфияти бузилган Шамсиддин уйга барвақтроқ қайтди. Кела солиб одатига кўра анча улғайиб қолган ногирон ўғилларининг хонасига кирди, улардан ҳол-аҳвол сўради. Сўнг улар билан бирга ўтириб телевизор томоша қилди.

Телевизорда кейинги пайтлари эл орасида машҳур бўлиб қолган «Меҳр кўзда» кўрсатуви намойиш этилаётган эди.

Телебословчи кўрсатув залида қўлларида катта-кичик сураат ушлаб ўтирганларга навбати билан сўз берди. Биров ўглини, биров қизини, яна бирови яқин қариндошини излаётганини айтиб, уларнинг фотосураатларини кўрсатишди.

— Яқинда бизнинг ижодий гуруҳимиз жойлардаги ҳамкорларимиз ёрдамида қарийб ўн йилдан бери изланаётган кишини топгандай бўлди, — деди жойига қайтиб ўтирган бошловчи ёқимли табассум билан. — Нормўмин ака, мана-ви экранга диққат билан қаранг-чи, мабодо бу аёл сизнинг синглингиз эмасми?

Исм таниш туюлган Шамсиддин беихтиёр «ярқ» этиб экранга қаради. Худди шу маҳал оператор залда ҳаёжонланиб ўтирган бир эркакни йирик планда кўрсатди. Орадан йиллар ўтган бўлса-да, Шамсиддин бир қарашдаёқ таниди: бу Гулсаранинг акаси Нормўмин эди.

Беихтиёр вужуди титраб кетган Шамсиддин телевизорга яқинроқ сурилиб ўтирди.

Экранда уч-тўрт ёшлардаги болақайнинг қўлидан маҳкам ушлаб олган, пиқ-пиқ йиғлаётган... Гулсара кўрин-

ди. Шамсиддин донг қотиб қолди. У ўзига келганида, телевизорда Нормўмин синглиси Гулсара ва уч-тўрт ёшдаги жиянчаси билан йиғлаб кўришаётган эди. Бошловчи чеккароқда турган, одмигина кийинган қаримсиқ кишига ишора қилди:

— Нормўмин ака, бу киши куёвингиз Болта ака бўладилар. Марҳамат, танишинг.

Шамсиддин баногоҳ тиззасига «тарс» эткизиб бир урдию, кураш майдонидан енгилиб чиқиб кетаётган ношуд полвондек бошини ҳам қилганча ташқарига отилди. Фарзандлар ҳайрон бўлиб қолаверишди...

Шамсиддин кўчаларни узоқ кезди. Нимагадир гупириб кетган юраги кўксига сиғмас, нафас олиши ҳам тобора оғирлашарди.

У яна ва яна Гулсарани, шаҳардаги болалар уйида қолиб кетган биринчи фарзандини эслади. Ўзининг узоқ муддат ароққа, нашага берилиб кетиши, иккала ўглининг ногирон туғилиши сабабини эса Гулсаранинг қарғишидан кўрди...

Орадан уч соатга яқин вақт ўтгач, сал ҳовуридан тушган Шамсиддин уйига қайтиб, меҳмонхонага кирганида хотини қизи билан гижиллашиб ўтирганини кўрди. Уни кўриши билан иккалови ҳам бирдан жимиб қолишди.

— Нима гап, тинчликми? — деди Шамсиддин қовоқ уйиб ўтирган хотинига жаҳл билан қараб. — Она-бола нимани бўлишолмай ўтирибсизлар?

Гўзалой айбдор қиёфада аста ўрнидан турди ва бошини кўтармаган кўйи шипиллаб хонадан чиқиб кетди. Шамсиддин баттар тутақди:

— Ораларингдан қора мушук ўтдимми? Намунча қовоқ-тумшуқ қиласан?

Ранги ўчиб кетган Ойсара нимадир демоққа чоғланиб бир-икки марта оғиз жуфтлади, аммо тили боғлангандай гапиролмади.

Шамсиддиннинг юраги сиқилиб кетди:

— Гапирсанг-чи бундоқ!

Ниҳоят Ойсара тилга кирди:

— Айтсам тилим, айтмасам дилим куяди, дадаси...

— Бошлагандан кейин айт-да.

Ойсара йиғлаб юборди.

Шамсиддиннинг жони ҳалқумига келди:

— Нега йиғлайсан? Ким қазо қилибди?

Ойсара ўзини йиғидан тўхтата олмай ҳиқиллади:

— Қизингизнинг...

Шу сўзни айтиши билан жувоннинг овози ўчди.

— Қизимга нима бўлибди, бинойидай юрибди-ку!

— ...Бўйида бормиш...

— Нима? Нима дединг?! Бу гапни ўйлаб айтаяпсанми?

Ҳазилингни қўй, хотин!

— Кошки эди, ёлғон бўлса!

Шамсиддин ўкириб юборди:

— Ким экан у, қизимга қўл теккизган аблаҳ! Иблис! Ит!!!

Ким?

— Тошкентлик Меҳриддин деган ашулачи йигит экан...

Консерваторияда ўқиркан. Лекин уйланаман депти. Совчи юбораман депти...

Кўзи қонга тўлган Шамсиддин:

— Ўлдираман! — деб ҳайқирди. — Топаман! Чопиб ташлайман муртадни!

Ойсара жон ҳолатда кўрпа тагидан бир сурат олиб узатди:

— Манави расми... Худо деб айтайин-у, сизнинг ёшлигингизнинг ўзи.

Шамсиддин жаҳл билан суратни хотинининг қўлидан тортиб олди. Шапалоқдай келадиган рангли суратда бир йигит жилмайиб турарди. Аммо... бу нигоҳлар... бу кўз-қошлар... бурун... қалин лаблар... ингичка мўйлов...

Туйқусдан Шамсиддиннинг ичи музлаб кетгандай бўлди: у беихтиёр хотини айтган исми эслади — Меҳриддин...

Эрининг суратга тикилганча гаранг аҳволда қотиб қолганини кўрган Ойсара бидирлаб кетди:

— Биринчи кўрганда мен ҳам ажабландим... Сизнинг ўзингиз... Аммо унақа инсофсиз йигитга ўхшамайди. Бориб ота-онанг билан гаплаш, совчи юбораман дебди. Хабарини дарров соткамга қўнғироқ қилиб айт, деб тайинлабди. Биз

рози бўлгандан сўнг совчи юбораркан... Қизингиз хабарини айтса бўлди экан...

Шамсиддин бирдан жони қочган қўлини базўр чўзди:

— Бер...

Ойсара гапдан тўхтаб, эрига ҳайрон бўлиб қаради:

— Нимани?

— Номерини... — аранг шивирлади Шамсиддин.

Ойсара Меҳриддиннинг телефон рақами ёзилган қоғозчани эрига узатди.

Шамсиддин худди сеҳрлангандай қоғозга қаради ва чўнтагидан қўл телефонини олиб, рақамларни бир-бир терди. Сўнг телефонни қулоғига олиб борди. Аввал гудок, кейин:

— Алё, эшитаман, — деган овоз келди. — Ким бу?

Ҳам ваҳимага тушаётган, ҳам ҳалиям нимадандир умид қилаётган Шамсиддин қуруқшаб кетган лабларини аранг қимирлатганча шивирлади:

— Мен Гўзалоийнинг отасиман...

— Э, ассалому алайкум...

— Сен... сен кимсан, менга ўзингни таништир.

— Мен Меҳриддинман. Ўзингиз яхшимисиз, уйдагилар...

Шамсиддин булбулигўё бўлиб сайраётган йигитнинг гапини бўлди:

— Кимнинг ўғлисан? Отанг, онанг борми?

— Албатта. Ажойиб ота-онам бор!

Шамсиддин сал енгил нафас олгандай бўлди. Аммо ҳар эҳтимолга қарши сўради:

— Эшитишимизча, асраб олинган бола экансан...

Шамсиддин бу гапни эшитган заҳоти жон ҳолатда ўрнидан туриб кетиб, нимадир демоқчи бўлаётган хотинини бир ўқрайишда қайтиб жойига ўтқазиб қўйди.

— Ҳа, одамлар ҳамма нарсани билади, деганлари рост экан... Яшириб нима қилдим. Сизга қайси бирини айтай...

Меҳриддин жим бўлиб қолди. Ичи қизиб кетган Шамсиддин беихтиёр бақириб юборди:

— Тушунтириброқ гапирсанг-чи!

— Хўп, амакижон, хозир айтаман. Мени туғиб шаҳар бо-

лалар уйига ташлаб кетган онамнинг оти, эшитишимча, Гулсара Тешабоева экан. Бухоролик эмиш. Ҳали бу онам билан бир мартаям юз кўришганимиз йўқ. Қаердалигиниям билмайман. Ҳақиқий отам кимлигидан-ку, умуман хабарим йўқ. Мени болалар уйдан ҳозирги ота-онам фарзандликка олишган. Лекин улар менга ҳақиқий ота-онамдан ҳам азизроқ... Алё, мени эшитаяпсизми? Нега жим бўлиб қолдингиз... Алё... алё...

Шамсиддин беихтиёр сўкиниши кимга қаратилганини ҳам билмаган ҳолда:

— Падарингга минг лаънат! — деб юборди.

Аввал Шамсиддиннинг қўлидан гўшак сирғалиб тушди. Сўнг ўзи «шилқ» этиб қулади.

Зеро Шамсиддин ҳаммасини тушунганди.

Мана у, умр яқуни. Мана ҳисоб-китоб вақти... Мана қилган қабоҳатига, юзсизлигига, виждонсизлигига берилган шафқатсиз жазо...

— Мени худо уриб қўйибди-ку... — ожизона пичирлади Шамсиддин. — Қизимизни худо уриб қўйибди-ку...

Шамсиддин атрофга меровсираб аланглади. Қаршисида ўзига анграйиб қараб турган, ҳеч нарсадан хабари йўқ гофил хотини. Нариги хонада икки ногирон ўғил. Ундан кейинги хонада эса... қорнида ўзининг туғишган акасидан бўлган ҳомилани кўтариб юрган қизи Гўзалой...

Шамсиддиннинг уйи куйди. У ўзи бир пайтлар ташлаб кетган, ўз пуштикамаридан дунёга келган фарзандига ҳам ота, ҳам қайнота бўлди...

Шамсиддин ўкраб йиғлаб юборди...

*Навоий – Тошкент
2002-2007 йиллар.*

Адабий-бадний нашр

МЕНГЛИБОЙ МУРОДОВ

ГУНОҲ

Роман

Муҳаррир
Абдуқайом ЙЎЛДОШЕВ

Дизайнер
Ахбар ИСМОИЛОВ

Техник муҳаррир
Зокиржон АЛИБЕКОВ

Мусаҳҳиҳ
Замира ГУЛМАТОВА

Саҳифаловчи
Ғафуржон МАДАЛОВ

Босишга 30.03.2009 й.да руҳсат этилди. Бичими 84x108 1/32.

Босма тобоғи 9,5. Шартли босма тобоғи 15,96.

Адади 1000 нусха. Буюртма № 64.

Баҳоси келишилган нарҳда.

«Янги аср авлоди» нашриёт-матбаа марказида тайёрланди.

«Ёшлар матбуоти» босмаҳонасида босилди.

100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Мурожаат учун телефонлар:

Нашр бўлими - 368-36-89;

Маркетинг бўлими - 128-78-43

факс — 173-00-14; e-mail: yangiasravlod@mail.ru